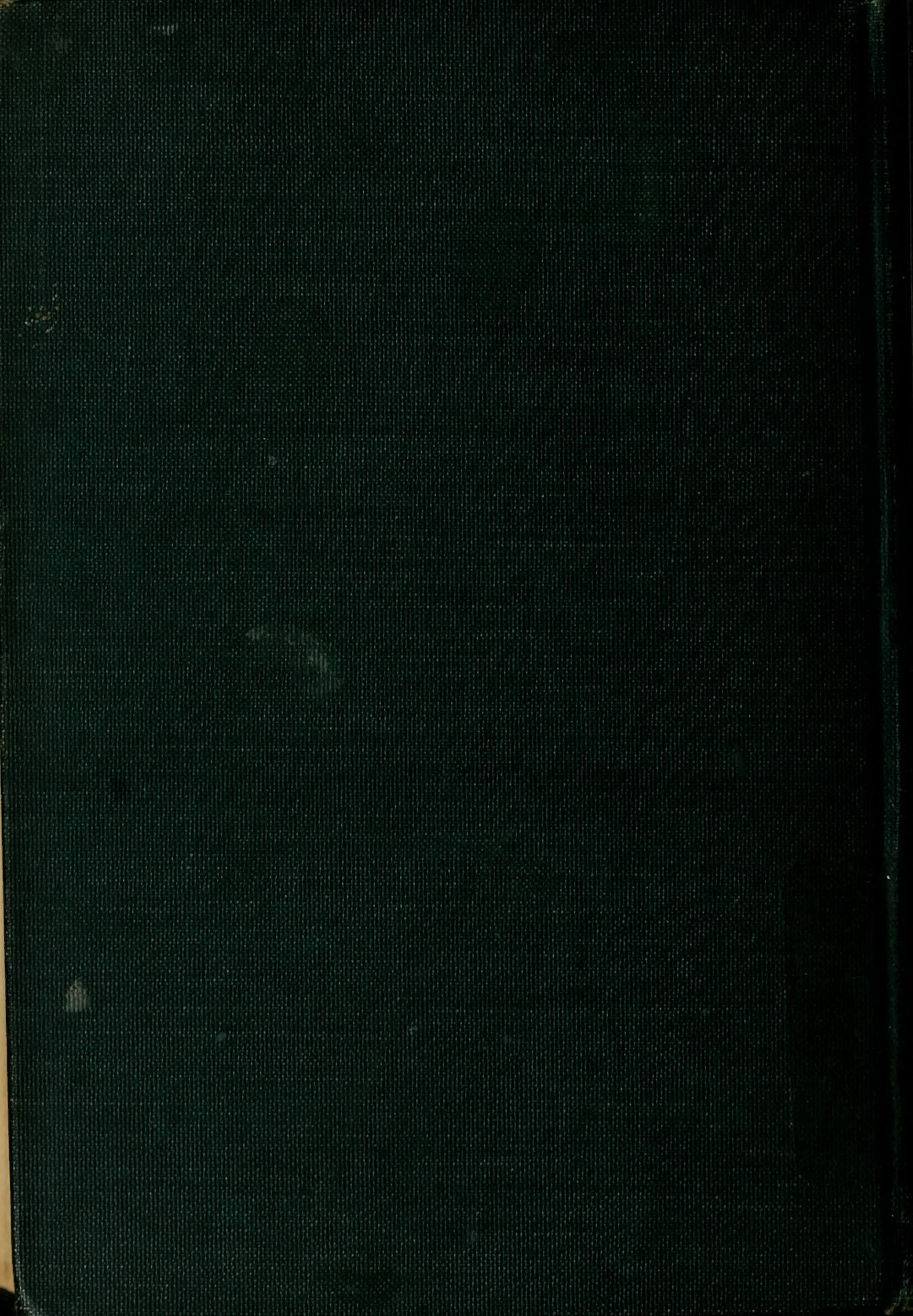

די אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק.

לעבענס-בעשרייבונגען

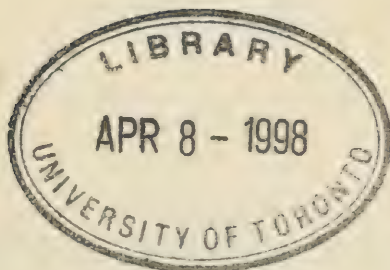
פון בעריהמטע מענער.

א זאמלונג פון ביאגראפיעס פון די גרעסטע דענקער, פאעטען און שריפטשטעלער פון דער אלטער און נייער צייט.

אין דריי בענדער.

באנד I

ארויסגעגעבען פון
די אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק פערלאג קאמפ.
ניו־יארק.

LIBRARY
APR 8 - 1998
UNIVERSITY OF TORONTO

אינהאלטס-פערצייכניס.

לעססינג און מענדעלססאהן

זייער לעבען און זייער טהעטיגקייט

פון פיליפ קראנץ.

אינהאלטס פערצייכניס:

משה מענדעלסאהן

זייטע

לעססינג און מענדעלססאהן

איינלייטונג.

דיא נעמען פון לעססינג און מענדעלססאָהן זיינען אזוי ענג פערבונדען, אז מען קען ניט ריידען פון איינעם אָהנע צו דערמאָנען דעם אנדערן. דאָס איז אָבער ניט אזוי צוליעב דעם, וואָס זיי זיינען געוועזן פריינדע אין דעם בעסטען און שעהנסטען זינען פון דיזען וואָרט, זאָנדערן ווייל זיי האָבען זיך אויך צוזאמענגעטראָפען אויף דעם זעלבען וועג אין זייער ליטערארישער טהעטיגקייט און האָבען צוזאמען געקעמפפט פיר אויפקלערונג, פיר השכלה, פיר פרייע קריטיק, פיר פראָגרעס.

עס איז געוועזן א צופאל, וואָס זיי זיינען גראדע געבאָרן געוואָרן אין איין יאָהר און וואָס זיי האָבען זיך בעקענט אונטער אונגעפעהר דיא זעלבע אומשטענדען נאָך אלס יונגע לייט אין בערלין, א צענטער פון דייטשע רענעסאנס (אויפלעבונג) ארום יענער צייט; אָבער עס איז גאָר קיין צופאל ניט געוועזן, וואָס דיזע צוויי פרייע גייסטער און מערקווירדיגע כאראקטערען זיינען שנעל געוואָרן אינטימע פריינד, ניט אכטענדיג דערויף וואָס איינער איז געבאָרן געוואָרן א קריסט, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן א פראָטעסטאנטישער פריעסט און איז געוועזן א פייערדיגער, לוסטיגער און שעהנער יונגער מאן, און דער אנדערער איז געבאָרן געוואָרן א איד, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן א רב און איז געוועזן א נידערשלאָגענער, איינגעהויקערטער און קרענקליכער יונגער מאן.

אין יענער צייט, אין דער ערשטער העלפט פון 18־טען יאָהר הונדערט, זיינען נאָך אידען אָבגעטהיילט געווען פון קריסטען דורך דעם מיטעלאַלטערליכען אָבגרונד פון אבערגלויבען און פאָראורטהיילע. מען האָט געקוקט אויף אידען, וויא אויף פערשאָלטענע, און מען האָט זיי געהאַלטען איינגעשפאַרט אין דיא שרעקליכע גהעטאָס. אמת, דיא פינסטערסטע צייטען פון מיטעלאַלטער זיינען שוין פאָריבער; אָבער דיא פעסטונגען פון דיא פאָראורטהיילע ארום דיא גהעטאָס זיינען נאָך גאַנץ וויינציג געריהרט געוואָרן, טראָץ דעם גרויסען פראָגרעס זייט דיא רענעסאַנס־צייט אין איטאַליען און פראַנקרייך און טראָץ דיא רעפאָרמאַציאָן אין דייטשלאַנד. דיזע גייסטיגע פעסטונגען האָבען מעהר אָבגעטהיילט אידען פון קריסטען, וויא אַלע אַלטע אנטי־אידישע געזעצע, וועלכע זיינען נאָך מעהר אָדער וויינציגער פערבליבען אין קראַפט אין אַלע אייראָפּעאישע לענדער. פריינדשאַפט צווישען אַ איד און אַ קריסט איז יעדענפאַלס געווען אַ זעלטענע, מען מעג זאָגאַר זאָגען, אַן אונערהערטע זאַך אין דייטשלאַנד אין אָנפאַנג פון 18־טען יאָהרהונדערט. מען האָט טאַקע בעדאַרפט זיין אַזאַ פרייער גייסט, פול מיט פייערדיגען מוטה און קאַמפף־לוסט, וויא לעססינג איז געווען זיין גאַנצען לעבען, אום ניט נאָר זיך צו בעפריינדען מיט אידען, זאָנדערן ארויסצוטרעטען אויף דער ביהנע מיט אַזאַ קאָמעדיע וויא „דיא אידען“ און ענדיגען מיט אַזאַ דראַמע וויא „נאַטהאַן דער ווייזע“.

לעססינג איז אַלט געווען צוואַנציג יאָהר, ווען ער האָט אָנגעשריעבען „דיא אידען“, אַ קאָמעדיע, וועלכע האָט באַלד ארויסגעצויגען אויף איהם דעם צאָרן פון יודענפיינדע און פינסטערלינגע אין דייטשלאַנד. מען דענקט געוועהנליך, אַז דיזער פרייעסטער דייטשער זשעני איז געוואָרן אַ פריינד פון אידען נאָכדעם וויא ער האָט זיך בעקאַנט מיט דעם אָרימען און אויסגעבויגענען מענדעלסאָהן, אָבער דער אמת איז, אַז „דיא יודען“ האָט ער אָנגעשריעבען ווען ער איז געווען אין לייפציג און האָט נאָך זיין אידישען פריינד אין דיא אויגען ניט געזעהען.

אַרומדרעהענדיג זיך אין לייפציג צווישען שוישפּילער, וועלכע זיינען דאַן בעטראַכט געווען אַלס אַ פערשאָלטענער קלאַס מענשען

און אויף וועלכע מען האָט יעדענפֿאַלס געקוקט מיט פעראכטונג אין דייטשלאנד, האָט ער אויך קענען געלערנט פיעלע אידען, מייס־טענס דיא אָרימסטע און אונגליקליכסטע — דיא הויזירער. ער האָט שוין דאן געהאט דעם מוטה צו ערקלערן:

„ווען אַ איד בעטריגט, האָט איהם דער קריסט פיליכט זיעבען מאָל פון ניין פעלע געצוואונגען דערצו. איך צווייפעל אויב עס געפינען זיך אַ סך קריסטען, וואָס קענען זיך בעריהמען, אַז זיי האָבען אויפריכ־טיג געהאַנדעלט מיט אַ אידען, און נאָכדעם וואונדערט איהר זיך נאָך, ווען ער צאָהלט אייך צוריק מיט דער זעלבער מטבעה? אום טריי־הייט און עהרליכקייט זאָלען הערשען צווישען צוויי פעלקערשאַפטען, מוזען ביידע דערצו גלייך בייטראגען. וויא זאָל עס אָבער זיין, ווען ביי איינעם איז עס אַ רעַליגיאָנס־פונקט און כמעט אַ מצוה דעם אַנ־דערן צו פערפאָלגען?“

פיעלע קריטיקער און בעוואוסטע טהעאָלאָגען האָבען אַזוי פעראכטעט און ניחריג געהאַלטען דאָס גאַנצע אידישע פאָלק, אז זיי האָבען זיך אויסגעלאַכט פון לעססינג'ס קאָמעדיע און ערקלערט דאָס צווישען אידען קען זיך גאָר ניט געפינען אַזאַ פערזאָן, וויא ער האָט עס פאָרגעשטעלט. נאָר אין דער צייט, ווען מען האָט איהם אזוי קריטיקירט, האָט ער שוין געהאַט פאר זיך אַ פיעל העכערן און בעסערן כאראקטער אין דער פערזאָן פון זיין אָרימען פריינד מענדעלססאָהן, וועמען ער האָט שפּעטער טהיילווייז אידעאַליזירט אין „נאטהאַן דער ווייזע“.

ווען „דיא יודען“ האָבען דערלעבט צו זעהען דיא ביהנע, און דיא קריטיקער זיינען אַרויסגעטרעטען געגען דעם ערדעלמוטהיגען פערפאַסער, האָט מענדעלססאָהן, וועלכער האָט נאָך דאן געלעבט וויא אַן אָרים־בחור, אַזוי אויסגעגאָסען זיין ביטער האַרץ אין אַ בריף צו דר. גומפּערץ, איינעם פון דיא בעסטע און אויפגעקלערטעסטע אידען אין יענער צייט אין דייטשלאַנד:

„דער געדאַנקען (אַז עס קען גאָר ניט געבען אַן עהרליכער איד) מאַכט מיך רויט. איך בין ניט אין שטאַנד אויסצודריקען אַלעס וואָס איך פיהל. וואָס פאַר אַן ערניעדערונג פאַר אונזער אונטערדריקטע נאַציאָן! וואָס פאַר איבערטריבענע פעראַכטונג! דער קריסטליכער המון האָט אונז שוין פוי לאַנג געהאַלטען פאַר אויסוואורפען פון דער נאַטור, פאַר געשווירען פון דער מענשליכער געזעלשאַפט. נאָר פון גע־

לעהרטע מענשען האָב איך ערוואַרטעט אַ בעסערן אורטהייל. אָבער וואָס פאַר טעות האָב איך געהאַט, ווען איך האָב גערעכענט, אַז יעדער קריסטליכער שריפטשטעלער בעזיצט אַזוי פיעל אויפריכטיגקייט, וויא פיעל ער פאָרדערט פון אַנדערע. וויא קען גאָר אַ מענש, וועלכער האָט אין זיך אַ געפיהל פון וואַהרהייט און עהרליכקייט, אַפּלייקענען אפילו דיא וואַהרשיינליכקייט, דאָס אַ גאַנצע נאַציאָן זאָל קענען אָנצייגען אויף איין איינציגען עהרליכען מיטגליעד? און דערצו נאָך אַ נאַציאָן, פון וועלכער עס זיינען אַרויסגעקומען, וויא דער פערפאסער פון „די יודען" דריקט זיך אויס, אַלע פּראָפעטען און דיא גרעסטע קעניגע! . . . וואָס פאַר אַ בעלײדיגונג! מיר האָבען שוין גאָר קיין זיטליכקייט ניט! יעדע שטרעבונג צו טוגענד איז פערשוואונדען אין אונזער פאָלק! . . . אין דער ווירקליכקייט זיינען געוויסע טוגענדען אַלגעמיינער ביי אידען וויא ביי קריסטען. זאָל מען נאָר נעהמען אין אַנבעטראַכט דעם געוואַלטיגען אָבשיי, וואָס אידען האָבען געגען אַ מאָרדטהאַט. מען וועט ניט קענען ברייגען איין איינציגען בייספּיעל, דאָס אַ איד האָט ערמאָרדעט אַ מענשען. וויא ליכט איז עס אָבער מאַנכע זאָנכט עהרליכע קריסטען אַוועקצורויבען דעם לעבען ביי אַ נעבענמענשען בלויז פאַר אַ שימפּף-וואָרט? מען זאָגט, אַז דאָס קומט אויס פייגהייט ביי אידען. גוט! ווען פייגהייט פערהיט מענשענבלוט, זאָ איז פייגהייט אַ טוגענד."

לעססינג איז אַרוים אַלס פערטהיידיגער פון אידען ניט בלויז אויס מיטלייד צו אַן אונגליקליכען און אונטערדריקטען פאָלק, זאָנדערן אויך, ווייל ער האָט איבערהויפּט געקעמפּפט פיר וואַהרהייט, אויפקלעהרונג, מענשליכקייט און פאָרטשריט. ער האָט גאַנץ גוט געפיהלט און פערשטאַנען, דאס אין דער זעלבער צייט, ווען ער האָט פאָרגעשטעלט דיא אידען העכער, וויא אפילו דיא בעסערע קריסטען האָבען עס געקענט צוגעבען, האָט ער דערמיט אויך אַריינגעוואָרפען אַ באָמבע אין דער אַלטער פעסטונג פון פאָראורטהיילע און אבערגלויבען און געעפענט אַ וועג פאַר דיא פרייע קריטיק, פאַר דעם פרייען גייסט. דיא יודענפראַגע איז ביי איהם געוועזן נאָר אַ טהייל פון זיין אַלגעמיינעם קאַמפּף פיר אויפקלעהרונג—אַ קאַמפּף וועלכען ער האָט געפיהרט מיט העלדענמוטה און זעלבסטאויפאָפּפערונג ניט נאָר אין רעליגיאָן און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויף אין ליטעראַטור און קונסט.

אין דיזער בעציהונג האָט ער זיך בעזאָנדערס שטארק אונטער־שיידעט פון זיין אידישען פריינד. עס איז ריכטיג, אז מענדעלססאָהן האָט ארויסגערופען א גרויסע גייסטיגע בעוועגונג צווישען אידען; מען קען איהם רעכענען פאַר דעם פאָטער פון השכלה ביי אידען, אָבער דאָס איז געקומען ניט דורך דעם, ווייל ער איז געוועזן פון דער נאַטור א מוטהיגער קעמפפער, זאָנדערן אונטער דעם דרוק פון אומשטענדען, וועגען וועלכע עס וועט דיא רעדע זיין אין זיין לעבענסבעשרייבונג. ניט אַלע מאָל האָט ער אפילו געהאַט דעם מוטה צו זאָגען אָפען זיינע מיינונגען, ווען ער איז צוגעשפּאַרט געוואָרן צו דער וואַנד פון דיא געגנער, ווען ער האָט געמוזט ארויס־טרעטען אַלס פערטהיידיגער פון יודענטהום געגען קריסטענטהום, וויא אויך אַלס פילאָזאָף געגען דיא אידישע געגנער פון השכלה. לעססינג אָבער איז אַליין געקראָכען אין פייער, ער האָט זיך ניט געשראָקען פאַר זיין אייגענע הויט און האָט געשליידערט זיינע שאַרפע פיילען רעכטס און לינקס אין דיא רייהען פון רעאַקציאָ־נערען און פינסטערלינגע. איהם האָט קיינער ניט בעדאַרפט אונ־טעריאָגען, אויפמונטערן צום קאַמפּף — זיין פרייער און מוטהיגער גייסט האָט איהם געטריבען נעגען דעם שונא אויף דער גאַנצער ליניע פון אטאַקע: אין פילאָזאָפיע אזוי וויא אין פּאָעזיע, אין רעליגיאָן וויא אין קונסט־קריטיק, אין ליטעראַטור וויא אין טהעאַטער.

לעססינג איז געווען א טיעפער דענקער, א גרויסער דיכטער, א גרויסער געלעהרטער, א מוטהיגער און ערהאַבענער קריטיקער און אזא גייסטרייכער שרייבער, וואָס א גלייכען צו איהם איז שווער צו געפינען אין דייטשלאַנד. זיין אונערזעטליכע דורשט צו קענטנים האָט איהם נאָך אַלס אינגעל געיאָגט צו לערנען וואָר מעהר און זיך צו וואַרפען אויף אַלע זייטען. ער האָט שטודירט פילאָזאָפיע מיט אזא חשק וויא דיא גריכישע און לאַטיינישע קלאַ־סיקער, טהעאָלאָגיע וויא דייטשע ליטעראַטור, פּאָעזיע וויא פרעמדע שפּראַכען. ער איז דאַרום אויך געווען איינער פון דיא בעלעזענ־סטע און געבילדעטסטע מענשען פון זיין צייט.

דאָס איז געווען א גייסטיגער ריעז, איינער פון דיא אַלוועלט־

ליבע זשעניען, וועלכע ווערען אזוי זעלטען געבאָרען און וועלכע האָבען א גרויסען איינפלוס אויף דיא ענטוויקלונג פון דער גאנצער מענשהייט. ער איז זיכער געשטאנען מיט עטליכע קעפּ העכער פאר זיין אידישען פריינד. מענדעלסאָהן, וועלכער האָט איינפאך פערגעטערט זיין קריסטליכען פריינד, האָט עס אליין גרויסמוטהיג אנערקענט. נאטירליך, מענדעלסאָהן האָט געהאט א טהייערע קאָפּ אויף זיינע שוואכע און אויסגעבויגענע פלייצעס און איז געווען א טיעפער דענקער מיט אן עדעלער נשמה; אָבער מען מעג צווייפלען, אויב ער וואָלט דערגרייכט צו אזא הויכע שטופע און אזוי בעריהמט געוואָרען אין דער וועלט אָהן לעססינג'ס אויפמונטערונג און איינפלוס. לעססינג האָט געעפענט א וועג פאר דעם פערפאסער פון „פעדאָן“ ניט נור דערמיט, וואָס ער האָט איהם אויפגעמונטערט צו שרייבען, פערריכט זיינע גרייזען אין דער דייטשער שפראך און גלייך געלאָזט פערעפענטליכען זיין ערשטע שריפט, זאָנדערן אויך וויל מיט זיין גאנצע ליטעראַרישע טהעטיגקייט האָט ער אויסגעלעגט א וועג פאר אידישע טאלענטען אין דער דייטשער ליטעראטור.

צוליעב דעם פערנעהמט אויך לעססינג א זעהר וויכטיגען פלאץ אין דער געשיכטע פון אידישען פאָלק. זיכער איז עס, אז קיין קריסט האָט ניט געשפיעלט אזא גרויסע ראָלע וויא ער אין דער אידישער השכלה, דירעקט דורך זיינע אייגענע פּאָעטישע און קריטישע ווערק און אינדירעקט דורך זיין ווירקונג אויף דעם אלגעמיינען גייסטיגען פראָגרעס, אויף דיא דייטשע ליטעראטור און אויף מענדעלסאָהן'ס טהעטיגקייט.

„עס איז געוועזען אַ וויכטיגער מאָמענט, ווען דיא צוויי יונגע לייט, מענדעלסאָהן און לעססינג, האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען, שרייבט פּראָפעסאָר גרעטץ אין „דער געשיכטע פון אידען“. וויא נאָר זיי האָבען געשלאָסען בעקאַנטשאַפט, האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו רעספּעקטירען און צו ליעבען איינער דעם אַנדערן. מענדעלסאָהן האָט בעוואונדערט אין זיין קריסטליכען פריינד דיא לעבהאַפטיגקייט, דעם מוטה און זעלטענע בילדונג, דעם שטאַרקען און רייכען גייסט און אויך דיא קראַפט, וועלכע האָט איהם געמאַכט פעהיג צו טראָגען אַ נייע וועלט אויף זיינע ברייטע פלייצעס; און לעססינג האָט בעוואונדערט אין זיין אידישען

פריינד דיא ערהאַבענהייט פון געדאַנקען, דיא שטרעבונג צו וואַהר־הייט און דיא פעסטקייט פון כאַראַקטער, וועלכע איז בעגרינדעט אויף אַ מאָראַלע נאַטור. לעססינג האָט געדיינקט, אַז מענדעלססאָהן וועט „זיין אַ צווייטער ספינאָזאַ, וואָס וועט ברייגנען עהרע זיין פאָלק“. מענדעלס־סאָהן איז איינפאַך בעצויבערט געווען פון לעססינג'ס פריינדשאַפט. ער האָט צוגעגעבען, אַז לעססינג'ס אַ פריינדליכער בליק האָט געהאָט אַזאַ מאַכט אויף זיין גייסט, אַז אַלע זיינע זאָרגען פלעגען פערשווינדען. זיי האָבען געווירקט איינער אויף דעם אַנדערן. לעססינג האָט ער־וועקט אין זיין אידישען פריינד אן אינטערעס צו שעהנע פאָרמען, צו פאָעזי, פיינע ליטעראַטור, עסטהעטיק און קונסט; דער לעצטער האָט דערפאַר געפיהרט זיין קריסטליכען פריינד צו ערנסטע פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען . . . . דיא טרייבקראַפט, וואָס מענדעלססאָהן האָט גע־קראָגען פון לעססינג'ן, איז געווען אויסעראָרדענטליך פאַר איהם און פאַר דיא אידען. אָהן איבערטרייבונג קען מען זאָגען, אַז לעססינג'ס איינפלוס איז געווען גרעסער אין דער פעראַדעלונג פון אידישען פאָלק, וויא אין דער ערהויבונג פון דייטשען פאָלק, ווייל דיא אידען זיינען געווען זשעדנער צו שטודירען און מעהר עמפפינדליך צו קולטור. אַלעס וואָס מענדעלססאָהן האָט געוואונען דורך זיין פערקעהר מיט לעססינג'ן האָט געבראַכט נוצען דעם יודאַאיזמוס.“

מיר וועלען יעצט איבערגיין צו דער בעשרייבונג פון דעם לעבען און טהעטיגקייט פון דיעזע צוויי גרויסע מענער און פריינד. צוערשט וועלען מיר געבען דיא לעבענסבעשרייבונג פון דעם גע־ניאַלען דייטשען דיכטער און קריטיקער, ווייל ער פערנעהמט אַ העכערען און וויכטיגערען פּלאַטץ אין דער וועלט־געשיכטע, וויא זיין אידישער פריינד.

לעססינג

ערשטער קאפיטעל.

זיין פאמיליע, קינדערשע יאהרען און ערציהונג.

גאטטהאלד אפרים לעססינג איז געבארן געווארן דעם 22טען יאנואר 1729 יאהר אין דער שטאדט קאמענץ, וועלכע געפינט זיך אין דעם טהייל פון זאקסען, וואו עס זיינען ביז יעצט פערבליבען א טהייל פון דער אמאליגער סלאווישער בעפעלקערונג. וויא בע־קאנט, האבען אין דיא מזרח־טהיילען פון דייטשלאנד געוואהנט א כך סלאווישע שטאמען, וועלכע זיינען ביסלעכווייז גערמאניזירט געווארן. אין דער צייט, ווען לעססינג איז געבארן געווארן, זיינען נאך גאנצע געגענדען בעזעצט געוועזן פון סלאווען, וועלכע זיינען בע־קאנט אונטער דעם נאמען ווענדען. מען רעכענט אז זיינע עלטערן האבען געשטאמט פון דיא ווענדען. דערויף צייגט אויך אן זייער נאמען לעססיק, וועלכער איז שפעטער געענדערט געווארן אין לעססינג און וועלכער שטאמט פון דעם סלאווישען ווארט „לעסניק" (וואלדמעסטער). אייניגע דייטשע ביאגראפען פון דעם פערפאסער פון „נאטהאן דער ווייזע" האבען זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו זיינע אורעלטערן זיינען געוועזן ריינע דייטשען, קהן אירגענד וועלכע בלוטמישונג מיט סלאווען, אבער דאס זיינען בויך־סברות, וועלכע זיינען נאר ארויסגערופען געווארן דורך אן ענגהערציגען נא־ציאנאליזמוס, דורך דיא פיינדשאפט פון דייטשען צו סלאווען. אבוואהל לעססינג'ס אורעלטערן זיינען גערמאניזירט געווארן נאך וויינינגסטענס מיט 150 יאהר פאר זיין געבורט, דאך פערדריסט עס פיעלע דייטשען, ווען זיי לעזען, אז זיין משפחה, קען זיין, איז אמאל געוועזן א סלאווישע.

פון דער אנדער זייט האָבען זיך געפונען אזעלכע פערביסענע אנטיסעמיטען, וועלכע האָבען זיך אָנגעשטרענגט צו בעווייזען, אז וויניגסטענס איינער פון זיינע אור־עלטערן איז געווען א איד. דאס האָבען זיי געטאָהן מיט דעם צוועק צו בעווייזען, אז זיין הייסע סימפאטהיע צו אידען איז ניט געקומען הויך זיין ליעבע צו דער מענשהייט איבערהויפט, זאָנדערן ווייל אין זיינע אָדערן האָט אויך געפלאָסען אידישע בלוט.

יעדענפאלס, ווען מען זאָל אָנעהמען, אז זיינע אורעלטערן זיינען מיט יאָהרהונדערטע צוריק געווען ווענדען, וואס עס איז וואהרשיינליך, איז עס אָבער זיכער, אז נאָך מיט דריי דורות פאר איהם זיינען שוין איניגע מיטגליעדער פון זיין משפחה געווען לוטעראנישע גייסטליכע. זיין זיידע איז געווען א בעוואוסטער דייטשער פעדאגאָג און פראָטעסטאנטישער פאסטאָר, וועלכער האָט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט דערמיט, וואָס ער האָט אָנגעשריעבען א דיסערטאציע צו גונסטען פון רעליגיעזע פרייהייט — א זעלטענע ערשיינונג אין יענער צייט. זיין פאטער האָט זיך פערשאפט א נאמען אלס א געלערנטער פאסטאָר, וואס האָט ניט נאָר פיעל שטודירט פילאָזאָפיע און טהעאָלאָגיע, זאָנדערן אויך אָריענטאלישע שפראכען, פראנצויזיש און ענגליש. ער האָט זיך געקליבען צו זיין א פראָפעסאָר פון טהעאָלאָגיע אין וויטענבערגער אוניווערזיטעט, נאָר ער האָט זיך אָבגעזאָגט דערפון, ווען מען האָט איהם איינגעלאדען אלס פרעדיגער אין זיין געבורטסשטאָדט קאמענץ.

זיינע קינדער האָט ער געגעבען דיא בעסטע ערציהונג נאָך זיינע מיטעל. ער איז אָבער געבענשט געווארען מיט צעהן זיהן און אייז טאָכטער, און אזוי וויא זיינע פעדדיענסטען אלס גייסטליכער אין א קליינער שטעדטעל זיינען געווען גאנץ קליינע, האָט דיא פאמיליע געלעבט אין דחקות. גאָטטהאָלד אפרים איז געווען זיין צווייטער זוהן. נאָך אלס קינד האָט ער ארויסגעצייגט זעלטענע פעהיגקייטען. זיין מוטער, א גאנץ איינפאכע פרוי און פרומע לוטעראנקע, האָט שטרענג אויפגעפאסט איהרע קינדער זאָלען זיין גוט און פרום. מען האָט לעססינגען געצוואונגען צו זאָגען תפילות, ווען ער האָט נאָך קוים געקענט אויסריידען דיא ווערטער. אויך האָט מען איהם פריה־

צייטיג אָנגעפאנגען צו לערנען לעזען דעם פּראָטעסטאנטישען קאַטעכיזים. ווען ער איז אַלט געווען 5 יאָהר, האָט ער שוין געקענט לעזען דיא ביבעל.

דיא עלטערן האָבען געשטרעבט, אז ער זאָל ווערן א גוטער און געלערנטער פּאסטאָר. צו דיעזען צוועק האָט דער פאָטער איהם גלייך אָנגעפאנגען צו שטאָפּען מיט רעליגיעזע ביכער גראדע וויא מען טהוט עס מיט אידישען אינגלעך אין חדר. דער פּערפאסער פון „נאטהאן דער ווייזע" האָט אויף דיעזער ווייזע געקראָגען אזא שטרענגע רעליגיעזע ערציהונג וויא זיין אידישער פריינד. נאָר אין דער זעלבער צייט האָט מען איהם אויך געגעבען וועלטליכע בילדונג. דער פאָטער האָט איהם צוגעגרייט צו א סעמינאריע. מען האָט אויך געדונגען פאר איהם א לעהרער פון מאַלעריי, ווייל ער האָט ארויסגעצייגט פעהיגקייטען צום צייכנען.

אין 1741 איז לעססינג ענדליך אָנגענומען געוואָרען אין דער בעוואוסטער סעמינאריע ארפאנעאום אלס סטיפענדיאט. זיין פאָטער האָט עטליכע יאהר געווארט אויף דיעזע געלעגענהייט צו געבען איהם דיא מעגליכקייט צו ווערן מיט דער צייט א געלערנטער גייסטליכער. ער איז ניט געווען אין שטאנד אויפצוהאלטען זיין זוהן אין א סעמינאריע און ער האָט דארום אָנגעפאנגען צו בעטען דעם קורפירסט פון זאקסען און דעם דירעקטאָר פון „ארפאנעאום" וועגען א סטיפענדיע. אין דער זעלבער צייט האָט ער אזוי גוט צוגעגרייט זיין זוהן אז צו 8 יאָהר האָט ער אויסגעהאלטען דעם קאָנקורסעקזאמען בעסער וויא פיעלע אנדערע עלטערע שילער.

דער „ארפאנעאום" איז דאן געווען איינע פון דיא עלטעסטע און בעסטע שולען אין זאקסען. דיא שילער האָט מען געגעבען אזא בילדונג, וועלכע מען האָט געהאלטען נייטיג פאר גייסטליכע. דיא איינפיהרונגען זיינען געווען זעהר שטרענגע. דיא שילער האָבען געמוזט אויפשטיין האלב נאָך פינף אין דער פריה און זיך ארומוואשען לעבען א ברונען. יעדען זאָנטאג האָבען זיי געמוזט אָבזיצען 8 שטונדען אין קירכע. זעהר זעלטען האָט מען זיי ערלויבט ארויסצוגיין אויף דער ווייטער וועלט. געשפייזט האָט מען זיי זעהר שלעכט. דיא לעהרע איז מייסטענס בעשטאנען אין לאטיין און גריכיש. אפילו

דיא ביבעל און לוטער'ס קאטעכיזיס האָט מען שטודירט אין לאטיין. פילאָזאָפיע און בעזאָנדערס דיא פראנצויזישע שפראך האָט מען בעטראכטעט פאר אן אפיקורסות.

אין אזא שולע און אונטער אזעלכע אומשטענדען האָט זיך לעססינג געפיהלט זעהר ענג און שלעכט. ער האָט נאכהער געשריע־בען, דאָס זיצענדיג אויף דער שול־באנק האָט ער שוין פערשטאנען, וויא פיעל נוצלאָזע זאכען מען לערנט אין שולען. ער האָט זיך אויס־געצייכענט מיט זיין פלייס, שארפען פערשטאנד און א זעלטענעם זכרון, אָבער, נאך דיא בעריכטען פון דיא לעהרערס, האָט ער אויך ארויסגעוויזען „חוצפה און עקשנות". זעהר שנעל האָט ער אָנגע־פאנגען צו לעזען דיא בעסטע גריכישע ווערק, וועלכע זיינען איהם בעזאָנדערס געפעלען געווארען, און אונטער זייער איינפלוס האָט ער אויך אָנגעפאנגען צו שרייבען געדיכטען און דראמאטישע סצע־נען. איינינע פון דיא לעהרערס זיינען געווען פרייערע מענשען, בע־זאָנדערס דער לעהרער פון מאטהעמאטיק, וועלכער האָט זעהר גוט געווירקט אויף דעם פלייסיגען און פעהיגען שילער. דיעזער לעהרער פלעגט זאָגען, אז „א געלעהרטער וואָס קען ניט מאטעמאטיק און פילאָזאָפיע, ווייס ניט מעהר פון אן עם־הארץ". לעססינג האָט דא־רום אויך אָנגעפאנגען צו שטודירען מאטהעמאטיק.

ווען ער איז אָפּגעוועזען א יאָהר צוויי אין דיזער סעמינאריע, האָט ער געשיקט צום געבורטסטאָג פון זיין פאָטער א בעגריסונגס־שריפט אונטער דעם נאמען „איבער דיא גלייכהייט פון איין יאָהר צום אַנדערן". דער 14־יעהריגער פערפאסער האָט שוין דאן ארויס־געוויזען א זעלטענעם שריפטשטעלערישען טאלאנט. דיעזע שריפט איז געוועזען א לעבהאפטע אנטוואָרט אויף זיין פאָטער'ס שטענדיגע קלאגען, דאָס דיא וועלט ווערט מיט יעדען יאָהר ערגער. דער יונגער פילאָזאָף האָט זיך אויסגעלאכט דערפון און ערקלערט אזא מיינונג פאר א „קינדערשען פאראורטהייל". „דיא גאָלדענע אלטע צייטען, האָט ער מיט היץ געשריעבען, איז נאָר אן איינבילדונג. וויא קען מען גאָר גלויבען, אז טיעפע אונוויסענהייט, גראָבע לעבענספיהרונגען, ווילדע זיטען, אונבעארבייטע פעלדער און נעטנער, נאהעטע קערפערס, קלעגליכע הייזלעך און היילען, רויהע

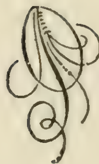
און שלעכטע שפייז זאָלען זיין דיא אמת'ע צייכענס פון דער גליק־ליכסטער צייט ?!"

צוויי יאָהר נאכדעם האָט ער אָנגעפאנגען צו באָמבאַרדירען זיין פאָטער מיט ביטעס איהם ארויסצונעהמען פון דער סעמינאַריע, וואו ער האָט זיך איינפאַך קיין אָרט ניט געקענט געפינען. זיין פרייער גייסט, וועלכער האָט זיך אלץ מעהר ענטוויקעלט אין איהם, האָט איהם געיאָגט הרויסען, אין דיא גרויסע און ברייטע וועלט. ער האָט שוין געקענט דיא גאנצע טרוקענע לאַטיינישע תורה פון דער סעמינאַריע און ער האָט ניט געקענט קוקען אָהן עקעל אויף דיא שול־ביכער. זיין פראָטעסט געגען דיא לעהרונג פון דער סע־מינאַריע האָט ער אויך אויסגעדריקט אין זיין ערשטע דראַמאַטישע ווערק, אין זיין בעריהמטע קאָמעדיע „דער יונגער געלעהרטער." וועגען דיזע קאָמעדיע האָט ער שפּעטער געשריעבען: „דאָס איז געוועזען דער איינציגער סאָרט נאַראָנים וואָס זיינען מיר דאן בעקאַנט געוועזען. איך בין אויסגעוואַקסען צווישען דיזען שימעל. איז עס דען ניט נאַטירליך, דאס מיין ערשטע סאַטירע איז ארויס געגען דיעזע דומקעפּ ?"

אין דעם זעלבען 1645 יאָהר, ווען ער האָט אָנגעפאנגען אָפּצו־לאַכען פון דיא דאַמאָלסדיגע יונגע געלעהרטע, וואָס זייערע קעפּ זיינען אָנגעשטאָפּט געוועזען מיט אלטע לאַטיינישע און גריכישע ווערק, אָהן שום שייכות צום פּראַקטישען לעבען, האָט עס אויך געטראָפען, אז דיא גאנצע סעמינאַריע איז פערכאפּט געוואָרן פון דיא פריסישע סאָלדאַטען, וועלכע האָבען זיך דאן אריינגעריסען אין זאַקסען אויף דעם בעפעהל פון פריעדריך דעם גרויסען. דיא מלחמה צווישען עסטרייך און פּרייסען האָט זיך אָבגערופען אויף דער שלעפּעריגער שטעטעל, וואו דיא סעמינאַריע האָט זיך געפונען, נאָר דיא פּרייסען, וועלכע האָבען בעראַבעוועט דיא לעהרער און ארויסגעיאָגט א שרעק אויף אלע איינוואָהנער, האָבען ניט גערירט דיא שולע זעלבסט. דיא שילער האָבען נאָר געהאַט א געלעגענהייט צו זעהען א ביסעל וואָס מלחמה איז. נאָך דיזער אונגעוועהנליכער קאָכעריי איז לעססינג פעסטער צוגעשטאַנען צו זיין פאָטער איהם צו בעפרייען פון דער סעמינאַריע. דער פאטער האָט אָבער נאָכ־

געגעבען דיא ביטעס פון זיין זוהן, ווען ער האט געפראגען פון דירעקטאר אן אנטוואָרט, אז לעססינג קען שוין דיא גאנצע תורה פון דער סעמינאריע. דער דירעקטאר האט זיך אזוי אויסגעדריקט וועגען איהם: „דאס איז א פערדעל וואס פאדערט א דאפעלטע פארציע. דיא לעקציאנען, וואס זיינען שווער פאר אנדערע, זיינען פאר איהם לייכט וויא א פערדעל."

אין 1646 איז לעססינג ענדליך ארוים פון דער סעמינאריע. זיין פאטער איז געוועזן איבערצייגט אז ער וועט ווערן א בעריהמטער גייסטליכער; אבער דער 17־יעהריגער פערפאסער פון „יונגען געלעהרטען" האט נאך געטרוימט פון דער ביהנע.

צווייטער קאפיטעל.

זיין סטודענטישער לעבען און אנפאנג אלס זשורנאליסט און דראמאטורג. „דער יונגע געלעהרטע“.

אין לייפציג וואו לעססינג האט אנגעפאנגען צו שטודירען אין אוניווערזיטעט, האט זיך פאר איהם געעפענט א נייע וועלט. זיין פאטער האט אויסגעפיהרט, אז זיין געבורטדשטאדט זאל איהם גע־בען א סטיפענדיע. דארום האט לעססינג געקענט רוהיג שטודירען. נאר באלד האט ער זיך איבערצייגט, אז ער איז ניט געשאפען גע־ווארן צו זיין א גייסטליכער אדער אפילו א פראפעסאר. וואס מעהר ער האט נאכגעטראכט וועגען זיין צוקונפט, איז איהם אלץ קלארער געווארען, דאס ער מוז זיך אויסקלייבען עפעס א וועג אין דער וועלט פון ליטעראטור און קונסט.

ער האט דיא ערשטע צייט פון דעסטוועגען געלערנט גאנץ פלייסיג. בעזאנדערס האבען איהם צוגעצויגען דיא לעקציעס פון צוויי פראפעסארען. איינער האט זיך אויסגעצייכענט אלס קענער פון דער נייער ליטעראטור און דער צווייטער איז בעריהמט געוועזען מיט זיינע קענטניסע אין דער רוימישער געשיכטע און גריכישער פאעזיע. ווען לעססינג איז נאך געוועזען אין דער סעמינאריע האבען דיא לעהרער בעמערקט זיין נייגונג צו לערנען זייטיגע געגענשטאנ־דען, צו שטודירען ניט פיר א קאריערע, נאר אום וואס מעהר צו וויסען. זיי האבען איהם דערפאר געשטראפט און גע'טענה'ט, אז ער צרווארפט זיך אויף אלע זייטען און שטעלט זיך ניט אפ אויף דיא געגענשטאנדען, וועלכע זיינען בעזאנדערס נייטיג פאר א גייסטלי־כען. יעצט, ווען ער האט געהאט מעהר פרייהייט, האט ער זיך בע־זאנדערס א נעהם געטאן צו לעבעדיגע שפראכען און צום טהעאטער. ער האט אויך בעשלאסען צו לערנען דיא מענשען און זייערע פיה־רונגען ניט נאך ביכער, זאנדערן דורך בעקאנשאפט מיט פערטרע־טער פון פערשיעדענע קלאסען און מיט זייער טאג־טעגליכען לעבען.

אום זיך אביכעל איינצוטענישלען, וויא ער האט געזאגט, האט ער אנגעפאנגען אויך צו לערנען רייטען, פעכטען און טאנצען. אין א קורצע צייט האט ער אין דיעזע קונסטען געמאכט אזעלכע פארט־שריטע, דאס ער האט ערשטוינט זיינע וועלטליכע חברים. ער איז אזוי געווארן א גאנצער קאוואליער און האט זיך שוין ניט געשעהמט צו צייגען זיך אין געזעלשפטען וויא פריהער. בעזאנדערס האט ער בעזוכט טהעאטערס; זיי האבען איהם געצויגען וויא א מאגנעט.

גראדע האט זיך דאן געפונען אין לייפציג דיא טרופע פון דער טאלענטפאלער שוישפיעלערין נויבער. דיא דייטשע ביהנע איז דאן געשטאנען אויף א זעהר ניעדריגע שטופע. אין דיא גרעסטע טהעאטערס האט מען געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער אזעלכע דייטשע שטיקער, וועלכע האבען שקלאוויש נאכגעאהמט דיא פראנ־צויזען. עכטע דייטשע דראמען און קאמעדיעס האבען דאן כמעט ניט עקזיסטירט. נאר לעססינג וועלכער איז אויך געווען א רעפאר־מאטאר פון דער דייטשער שפראך, האט באלד געשאפען א ריינע דייטשע קאמעדיע. דאס איז געווען זיין „יונגער געלעהרטער".

צוערשט איז ער ארויסגעטראטען אלס זשורנאליסט און פעליע־טאניסט אין א קליינער צייטונג, וועלכע איז געגרינדעט געווארן פון איינעם פון זיינע יונגע פריינד. דארטען האט ער אפגעדרוקט זיינע ערשטע געדיכטען, קאמישע קופלעטען, ערצעהלונגען און אויך א קליינע קאמעדיע, וועלכע איז געוועזן אזוי שוואך, דאס קיינער וואלט ניט געקענט פארויס זאגען אין איהם דעם פערפאסער פון „מינא פאן בארנהעלם", „עמיליא גאלאטי", „נאטהאן דער וויזע" א. ז. וו. ער איז אויך דאן געווארן א קריטיקער. זיינע ערשטע פיילען האט ער א לאז געטאן אויף קלאפשטאק'ס „מעסיאדע". דיעזען קלאפ־שטאק האט מען דאן בעשאטען מיט שבחים און ערקלערט פאר א זשעניע. לעססינג האט זיך ארויסגעלאכט פון איהם מיט זיין ווערק וועלכע איז געשריעבען געווארן נאך דעם אלטען מוסטער מיט הויך־קלינגענדע פראזען. „ווער לויבט ניט קלאפשטאק'ן? נאר וויא פיעל לעזען איהם? האט לעססינג געפרעגט. ניין, מיר ווילען, אז מען זאל אונז ווייניגער לויבען און מעהר לעזען". ער האט זיך גאר ניט גע־שראקען צו אטאקירען אזא פערשריענע גרויסקייט און ערקלערן, אז

יענעם'ס ליעדייר זיינען גלייך צום געזאנג פון זשאבעס אין בלאָטע.

אלעס וואָס ער פלעגט פערדיענען פון זיין שרייבען אין צייטונ־גען, פלעגט ער אויסגעבען אויף גיין אין טהעאטערס. מען רעכענט, אז צו דער צייט איז ער אזוי פערקאָכט געווען אין דער דראמאטישער קונסט, דאָס ער האָט געוועלט ווערן א שוישפּיעלער. אין דער זעלבער צייט האָט ער אָבער פלייסיג שטודירט אין אוניווערזיטעט, בעזאָנ־דערס נאטור וויסענשאפטען און פילאָזאָפיע. ער האָט אלץ ניט גע־וואוסט, וואָס פאר א פּראָפעסיאָן זיך אויסצוקלייבען. פון איין זייט האָבען איהם געצויגען וויסענשאפטען, אז ער האָט זאָגאר גערעכענט צו שטודירען מעדיצין; פון דער אנדער זייט האָט ער זיך געריסען צו ליטעראטור, קונסט און טהעאטער. צוזאמען מיט א געוויסען ווייסע, איינעם פון זיינע נעהענטסטע פריינד, האָט ער אויך גענומען איבערזעצען פראנצויזישע און ענגלישע דראמעס, בלויז מיט דעם צוועק צו קריגען אומזיסט א גיטען זיץ אין טהעאטער.

זיין ערווסטרעטען אלס פערפאַסער פון אן עכט דייטשע שטיק איז פאָרגעקומען אויף פאָלגענדען אופן: איין אבענד אין 1747 האָט ער זיך אין א געזעלשאפט אויסגעלאַכט פון א קאָמעדיע, וועלכע אלע האָבען געלויבט. ווען מען האָט איהם געזאָגט, אז עס איז לייכטער צו קריטיקירען אנדערע וויא עפּעס אליין צו פערפאסען, האָט ער אויסגערופען: „איך וועל אייך צייגען, אז איך קען בעסער אָנשרייבען!"

גלייך נאכדעם האָט ער אָנגעפאנגען נאָכצוזוכען זיינע פריה־ערע שריפטען און צו טראכטען וועגען א פאסענדען סיוזשעט. ווען ער האָט איבערגעלעזען זיין שריפט וועגען דעם „יונגען גע־לעהרטען," וואָס ער האָט אָנגעשריבען זייענדיג אין דער סעמי־נאריע, האָט ער זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם פאר זיין פערשפּראָכענע קאָמעדיע. געראדע האָט עס געטראָפען, אז דיא בערלינער אקאַ־דעמיע פון וויסענשאפטען האָט געהאט צו בעשטימען דעם זעלבען יאָהר א פרייז פאר דיא בעסטע אָבהאנדלונג איבער א געוויסען פונקט (דיא זאָ־גענאנטע „מאָנאדען") פון לייבניץ'ס פילאָזאָפיע. איינער פון דיא יונגע געלעהרטע אין לייפּציג, וועלכער האָט אויך געשיקט אן אָבהאנדלונג נאָך בערלין, האָט זיך איבעראל פּאָרוים

בעריהמט, אז ער וועט זיכער קריעגען דעם בעשטימטען פרייז, אָבער ער איז זעהר מיאוס דורכגעפאַלען.

לעססינג האָט זיך בענוצט מיט דיעזען פאַל זעהר געשיקט און גייסטרייך אין זיין קאָמעדיע דער „יונגער געלעהרטער", אום צו מאַכען חוזק פון דער דאַמאָליגער סיסטעם פון בילדונג אין דייטשלאַנד. מהיילוויז האָט ער אָבגעמאָלען זיך זעלבסט און זיין פאָטער, ארויסשטעלענדיג נאָר דיא קאָמישע זייטען פון זייער לאַ־טיינישער לערנונג.

דאַמיס, דער העלד פון דער קאָמעדיע איז א יונגער מאַן, וואָס זיין קאָפּ איז נאָר אָנגעשטאָפּט מיט לאַטיינישע און גריכישע ביכער, וועלכע ער האָט זיין גאַנצען לעבען שטודירט אין פערשיע־דענע שולען. מעהר וויא דיעזע אַלטע תורות, וועלכע האָט קיין שייכות מיט דעם פּראַקטישען לעבען, קען ער ניט, און ער איז אין דער גרויסער וועלט וויא א קליין קינד. אפילו זיין נאַרישער דיע־נער פיהרט איהם פאַר'ן נאָז. ווען ער שרייבט א מגילה צו קריע־גען דעם פרייז פון דער בערלינער אקאדעמיע, רעכענט ער אויס וואָס יעדערער פון דיא גריכישע און רוימישע פילאָזאָפען האָט געזאָגט וועגען דעם וואָרט „מאָנאַדען" און מיינט אז דערמיט האָט ער געשאַפען א געניאַלעס ווערק, מיט וועלכע ער וועט איבער־ראַשען דיא גאַנצע וועלט. דיא נאַטור האָט איהם בעשאָנקען מיט גוטע פעהיגקייטען און אויך מיט א קלאָרען פערשטאַנד; אָבער אין דער שולע איז זיין קאָפּ אזוי צודולט געוואָרען פון דיא גריכיש־לאַטיינישע ביכער, אז ער ווערט איינפאַך אן אידיאָט אין לעבען און פערשטעהט זאָגאַר ניט, וואס דיא בערלינער אקאדעמיע האט פערלאַנגט, ווען זיא האָט בעשטימט איהר פרייז.

ווען ער קריעגט פון זיין פריינד אין בערלין אן ענטוואָרט, דאס זיין דיסערטאַציע טויג אזוי ווייט ניט, דאס ער (דער פריינד) האָט איהר אפילו ניט געוועלט דערלאַנגען דער אקאדעמיע, שרייט ער אויס אין פערצווייפלונג: „אָה, איהר נארישע דייטשען! איהר זייט גאָר ניט אין שטאַנד צו שעצען אזעלכע געניאַלע ווערק. דערצו מוז מען אויך האָבען געניאַלע פעהיגקייטען. איהר וועט אימער פערבלייבען אין דער פינסטערניס פון באַרבאַריי, און

אייערע וויציגע שכנים (דיא פראנצויזען) וועלען זיך אויסלאכען פון אייך. אבער איך וועל זיך אפּרעכענען מיט אייך! פון יעצט אן הער איך אויף צו זיין א דייטש. איך וועל באלד פערלאזען מיין אונדאנקבארעס פאטערלאנד".

ער קען זיך גאר ניט פארשטעלען אין זיין פערבלענדעניש, אז דיא וועלט פאָרדערט עפּעס מעהר, וויא א קענטשאפט פון דער גריכיש־רוימישער ליטעראטור, און ער האלט זיך פאר א ניט אגער־קענטען זשעניע. זיין פאטער כריזאנדער זוכט אויך ארויסצוציי־גען, אז ער איז ניט אבי ווער, אז ער פערשטעהט אויך לאטיין — דערביי קומען פאר זעהר קאמישע סצענען — אבער ער האט ניט פערלארען זיין פראקטישען פערשטאנד און ער זעהט, אז זיין זוהן איז א געלערנטער נאר. „דו און דיין האמער זיינען א פאר דומ־קעפּ!", שרייט אויס אין איין ארט דער פאטער מיט כעס, ווען דער זוהן צולאזט זיך אויף זיין שטייגער צו צייגען, אז ער גע־דענקט וואס ער האט געלערנט אין שול. אבער דאמיס געפינט זיך גאר ניט בעליידיגט. פערקעהרט, ער איז מלא שמחה מיט דעם פערגלייך. „איך און האמער! שרייט ער אוים מיט פריידע. האמער און איך? מירביידע? כע־כע־כע... אזוי גאר, פאטער! אה, איך דאנקע, איך דאנקע... איך און האמער! האמער און איך!"

דיא קליגסטע פערזאנען אין דער קאמעדיע זיינען א דיענער און א דיענסטמיידעל. זיי מאכען אויף יעדען שריט חוזק פון דעם יונגען געלעהרטען. ליזעטע, דיא דיענסטמיידעל, איז א לעבעדיגע און וויציגע שטיפערקע; אבער זיא איז ניט א דייטשער טיפּ. לעססינג האט איהר פארגעשטעלט נאך דעם מוסטער פון דעם נעניאלען פראנצויזישען דראמאטורג מאליער. אין פיעלע אנדערע שטעלען זעהט מען, אז ער האט נאכגעמאכט מאליער'ן און אויך דעם פאטער פון קאמעדיע, דעם אלטען גריכישען דראמאטורג אריסטאפאן. אין אלגעמיינען אבער האט דער יונגער דיכטער אין קריטישער פארטרעפליך געשילדערט איינע פון דיא קאמישע זיי־טען פון דייטשען לעבען. דאמיס איז א טיפּ פון דיא יונגע גע־לעהרטע אין יענער צייט. וויא געזאגט, האט לעססינג טהיילוויז זיך אליין פארגעשטעלט און אפּגעלאכט פון דער בילדונג, מיט

וועלכער מען האט איהם געמאטערט אין דער סעמינאריע. דערביי האט ער ארויסגעצייגט זיין שארפע און בייסענדע קריטיק וויא אויך טיעפען וויץ.

מיט א געדריקטע הארץ האט ער דערלאנגט זיין ערשטע דראמאטישע ווערק דיא שווישפיעלערין נויבער, און ניט קליין איז געוועזן זיין פריידע, ווען זיא האט אויסגעדריקט איהר ענטציקונג מיט דיעזער קאמעדיע און האט נאך ערקלערט, אז ער האט דערמיט געמאכט דעם אנפאנג פון אן עכט דייטשע דראמאטישע קונסט. דער „יונגער געלעהרטער“ איז גליק אויפגעפיהרט געווארען און איז אויפגענומען געווארען מיט גרויס בייפאל. אין לייפציג זיינען געוועזן גענוג יונגע געבילדעטע לייט, וועלכע זיינען עהנליך געוועזן צו דאמיס'ן. מען האט דיעזע קאמעדיע נאכהער געשפיעלט מיט גרויס ערפאלג אין גאנץ דייטשלאנד.

דריטער קאפיטעל.

זיין ערשטע רייזע נאך בערלין.

נאך דיעזען ערפאלג האט זיך לעססינג אין גאנצען אפגעגע־ בען צום טהעאטער. זיינע עלטערן זיינען אבער גאר ניט צו־ פריעדען געווען דערמיט. זיי האבען נאך אליץ געהאפט, אז פון איהם וועט ארויסקומען א בעריהמטער גייסטליכער, און זיין פא־ טער האט איהם אנגעשריעבען א זעהר שארפען בריעף, אין וועל־ כען ער האט איהם געשטראפט און אויך געסטראשעט, אז דיא שטאדט קאמענץ וועט אויפהערען צו געבען איהם דיא סטיד־ פענדיע, אויב ער וועט ניט אויפהערען זיך ארומצודרעהען מיט שוישפיעלערס און שוישפילערקעס און מיט אנדערע אזעלכע „ויסגעלאסענע" מענשען. לעססינג איז אזוי אויפגעבראכט גע־ ווען פון דיעזען מוסר, דאס ער האט געוואלט אליין זיך אפזאגען פון דער סטיפענדיע און נאך שיקען צו אלע מיטגליעדער פון קא־ מענצער שטאטראטה אפישען פון זיין קאמעדיע; אבער זיינע פריינד האבען איהם אפגעהאלטען דערפון. ער האט געענדיגט דערמיט וואס ער האט געשיקט זיין פאטער א לאנגען בריעף, אין וועלכען ער האט געזוכט צו בעווייזען, אז אלע בעשולדיגונגען גע־ גען איהם זיינען אונבעגרינדעט.

וויא קליינשטעטעלדיג זיינע עלטערן זיינען געווען, צייגט פאל־ גענדער קאמישער פאל. זיין מוטער האט איהם געשיקט אלס גע־ שאנק א גרויסען שטרודעל לכבוד ווייהנאכטען. דער העגדלער וואס האט געבראכט דיעזע מתנה, האט אויך פערשפראכען אויסצו־ געפינען, וויא לעססינג פיהרט זיך אויף אין לייפציג. ער האט גע־ האלטען ווארט מיט עכט דייטשער פינקטליכקייט און האט איבער־ געגעבען, ווען ער האט זיך צוריקגעקעהרט, דאס ניט נאר שלעפט זיך לעססינג ארום מיט שוישפיעלערס און „שלעכטע חברה", זאנדערן האט אויך אויפגעגעסען דער מוטער'ס שטרודעל אין דער קאמפאניע פון שוישפיעלערס נאכדעם, וויא אלע האבען אויסגע־

טרונקען א רעבט ביסעל פלאַשען וויין. דאָס לעצטע האָט גאָר דערשלאָגען זיין מוטער. זיא האָט געקלאָגט און געבראָכען דיא הענד און ערקלעהרט, אַז איהר זוהן איז אַ פערלארענער אויף דער וועלט און האָט אויף פערזינדיגט יענע וועלט. זיא האָט זיך אזוי אָבגעגעסען דיא האַרץ דערפון, אַז לעססינג'ס פאָטער האָט בעשלאָסען אָנצושרייבען אַ בריף צו זיין זוהן מיט דער פאַלשער בשורה, דאָס זיין מוטער איז געפעהרליך קראַנק און וויל איהם זעהען פאַר איהר טויט. דער פאָטער האָט איהם דאַרום גע־בעטען צו לאָזען אַלעס אָן אַ זייט און גלייך קומען.

לעססינג האָט זיך אָנגעשטויסען, אַז מען נאַרט איהם אָפּ, נאָר אַזוי וויא ער האָט ניט געוואוסט אויף זיכער, האָט ער זיך גלייך אַ לאָז געטהאָן אין וועג, אָבוואָהל עס זיינען דאַן געווען אויסערגעוועהנליך שטאַרקע פרעסט. ווען ער איז אָנגעקומען אַ צובראָכענער, האָט איהם זיין מוטער בעגעגענט מיט דיעזע ווער־טער: „וואַרום ביסטו געפאָהרען אין אַזאַ פראָסט?" — „אָבער, מיין טהייערע מוטער, איהר האָט עס דאָך געוואָלט, האָט ער גע־ענטפערט. עס פרעהט מיך יעדענפאַלס צו זעהען אייך געזונד." אויף אַ קורצע צייט האָבען זיי דאַן געמאַכט שלום. דיא עלטערן האָבען געמוזט צוגעבען, אַז פון איהם וועט שוין ניט ווערען אַ פאַסטאָר, און ער האָט פערשפראָכען צו שטודירען מעדיצין. אַ סך מוסר איז איהם אויסגעקומען צו הערען פון אַלע זיינע קרובים, אַז ער זאָל מעהר קיין קאָמפּאַניע ניט פיהרען מיט שוישפּיעלער. דיא קליינשטעטעלדיגע האָבען זיך באַרגעשטעלט שוישפּיעלער עפּעס אזוי וויא אַ פערקערפּערונג פון טייוועל.

אין 1748 איז לעססינג אָנגעקומען אין מעדיצינישען פאַקול־טעט. ער האָט געהאַלטען וואָרט און זאָגאַר פלייסיג געלערענט, אָבער זיין האַרץ איז גאָר ניט געלעגען אין מעדיצין. ער האָט מעהר בעזוכט דעם טהעאַטער, וויא דעם אוניווערזיטעט. ער האָט אויך אָנגעפאַנגען צו שרייבען אַ טראַגעדיע, אָבער ער האָט איהר ניט געענדיגט. אַרום דער צייט האָט ער אויך געקראָגען דיא ערפאַה־רונג, אַז ניט אַלע שוישפּיעלער מעג מען טרויען. פאַר איינעם פון זיי האָט ער גוט געזאָגט. דיעזער שוישפּיעלער איז אוועק נאָך

וויען, פערגעסענדיג צו בעצאָהלען זיינע חובות. לעססינג איז דורך דעם געוואָרען אזוי פערצווייפעלט, אז ער האָט אליין געוואָלט אָנפאנגען שפּיעלען אויף דער ביהנע, אום צו קענען בעצאָהלען דעם שוישפּיעלער'ס חובות. ער האָט אליין קוים געקענט דער־קען זיינע אויסגאבען מיט זיין אָרימער סטיפּענדיע, און דאָ האָט ער נאָך געמוזט צאָהלען אַ פּעקעל מיט פרעמדע חובות. נאָר זיינע פריינד האָבען איהם ארויסגעהאָלפען. דיעזער פאל האָט אָבער אויך געפיהרט דערצו, אז ער האָט בעשלאָסען אוועק צו פאהרען פון לייפּציג. ער האָט זיך געקליעבען נאָך בערלין, וואו זיין יוגענד־פריינד, אַ געוויסער מיליוס, אַ פריידיינקער און רעדאקטאָר פון צייטונגען, האָט זיך בעזעצט; נאָר ער איז פערבליעבען אין וויט־טענבערג. דאָרט האָט ער זיך פערשריעבען אלס סטודענט פון מע־דיצינישען פאַקולטעט, נאָר שטודירט האָט ער מעהר פילאָזאָפיע און זיך אָפּגעגעבען צו שרייבען דראמען גראָדע וויא אין לייפּ־ציג.

ווען ער וואָלט ניט געזוכט צופריעדען צו שטעלען זיין פאָ־טער, וואָלט ער וואהרשיינליך גאָר ניט אָנגעפאנגען צו שטודירען מעדיצין. וויינינגער פון אלעם האָט ער גערעכענט צו ווערן אַ פּראַק־טיצירענדער דאָקטאָר. ער האָט נאָר שטודירט פיזיק, כעמיע און אנ־דערע נאַטור־וויסענשאַפטען, ווייל דאָס האָט איהם אינטערעסירט, ווייל ער האָט געשטרעבט צו קענען וואָס מעהר. אָבער זיין הארץ איז געלעגען אין ליטעראַטור, פּאָעזיע און קונסט. ער האָט דאן אָנ־געפאנגען צו שרייבען עטליכע קאָמעדיעס פאר דעם דירעקטאָר פון וויענער טהעאַטער, וועלכע זיינען מייסטענס געבליעבען אונ־געענדיגט, און האָט אויך אָנגעשריעבען אַ סך געדיכטען, עפּיגראַ־מען און קריטישע בעמערקונגען, וועלכע זיינען שפּעטער פער־עפענטליכט געוואָרען.

זיין פינאַנציעלע לאַגע איז געווען אַ גאַנץ טרויעריגע, דאַרום האָט ער זיך אַ לאָז געטאָהן נאָך בערלין, וויא נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, אַז זיין פריינד מיליוס איז געוואָרען דער רעדאַקטאָר פון „רודיגער'ס צייטונג", וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז יעצט אונטער דעם נאָמען „פאָססישע צייטונג". אין אַ בריעף

צו זיין מוטער האָט ער ערקלערט, אַז קיין מאָל האָט ער זיך ניט געפיהלט אַזוי אונגליקליך וויא אין וויטטענבערג, דען צו אַלע צרות איז ער נאָך קראַנק געוואָרען און האָט זיך אויך געהאַט צו רעכנען מיט אייניגע פון זיינע ליפּציגער קרעדיטאָרען.

מיליוס האָט איהם אויפגענומען מיט גרויס פריינדשאַפט און געהאָלפען, וויא וויט ער האָט געקענט. אַזוי וויא אויף צו להכעיס לעססינג'ס עלטערן, וועלכע האָבען איהם בעשימפפט און פערשאָלטען אַלס אַ פריידיינקער, האָט מיליוס געשטעלט אויף דיא פיס זייער געניאַלען זוהן, וועמען זיי האָבען ניט געוועלט העלפען דערפאַר וואָס ער האָט זיי ניט געפאָלגט און איז ניט געגאַנגען אויף דעם אָנגענומענעם און ברייט אויסגעלייגטען וועג צו מאַכען אַ קאַריערע. מיליוס האָט דיא ערשטע זאַך געקויפט נייע קליידער פאַר זיין 20-יעהריגען פריינד, וועלכער איז נעבעך געוועזן אַזוי אָפּגעריסען און אָפּגעשליסען אַז ער האָט זיך געשעהמט דיא אויגען צו ווייזען. נאַכהער האָט מיליוס איהם פערשאַפט אַ פלאַץ ביי דעם ארויסגעבער רודיגער אַלס ביבליאָטהעקער.

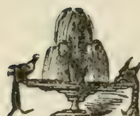
פאַר דיעזע אַרבייט האָט לעססינג געקראָגען מאָהלצייטען און עטוואָס געלט. דערצו האָט מען איהם איבערגעגעבען צו שרייבען אין דער צייטונג רעצענזיעס איבער נייע ביכער. ער האָט אַזוי געמאַכט וויא עס איז אַ לעבען און איז אויך געוועזן צופריעדען מיט דער אַרבייט, דען ער האָט געהאַט דיא געלעגענהייט צו לעזען אַ סך נייע ביכער און צו וויסען וואס עס טהוט זיך אין דער ליטעראַרישער וועלט. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך צוזאַמענגעשריבען מיט דירעקטאָרס פון טהעאַטערס און מיט בעוואוסטע שוישפּיעלערס וועגען זיינע קאָמעדיעס און דראַמען, וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען, אָבער זעלטען געהאַט דיא מעגליכקייט צו ענדיגען. גראַדע וויא אין דער סעמינאַריע האָט ער זיך געוואָרפען אויף אַלע זייטען, האָט פיעל געלעזען, געלערנט און דאָ פערפאַכט געדיכטען, דאָרט ערצעהלונגען, דאָ ווידער קריטיקען, קאָמעדיעס, הומאָרעסקען, עפּיגראַמען א. ז. וו. דאָס האָט איהם אין אָנפאַנג זעהר פיעל געשטערט, דען ער האָט ניט געוואוסט, צו וואָס פריהער זיך צו נעהמען און וואָס שנעלער צו ענדיגען. זיין געניאַלע קאָפּ

איז געווען פול מיט פּלענער און גרויסע האָפנונגען, אָבער עס איז איהם אַלץ ניט געלונגען צו פערפאסען עפּעס אזעלכעס, וואָס זאָל איהם פערשאַפען אַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט.

ווען זיינע עלטערן האָבען זיך דערוואוסט, אַז ער איז אוועק נאָך בערלין אָהן זייער צושטימונג, זיינען זיי געווען אויסער זיך פון ערגערניס. זיי האָט ניט נאָר געקריינקט, וואָס ער איז בעפריינדעט מיט אַזאַ גאָטלאָזען מענשען וויא מיליוס, זאָנדערן אויך וואָס ער פערבלייבט אין אַזאַ גאָטלאָזער שטאָדט, וויא בערלין האָט דאן אַ שם געהאט. בערלין איז דאן געווען אין אַלע הינזיכטען, אויסער אין מיליטערישער, אַ גאַנץ אַנדער שטאָדט וויא יעצט. פרידריך דער גרויסער, דער אונבעשרענקטער הערשער פון פרייסען, האָט געשטרעבט נאָכצוטאַנצען דיא פראַנצויזען. ער האָט אַזוי פעראַכ־טעט דיא דייטשע ליטעראַטור, אַז אין זיין ביבליאָטהעק האָט ער ניט געוואָלט האָבען קיין איינציגען דייטשען בוך. ער האָט גע־ברויכט דיא פראַנצויזישע שפּראַך אין זיין הויף און אין זיינע שריפטען. דיא פראַנצויזישע פילאָזאָפיע, דיא פראַנצויזישע ליטע־ראַטור, דיא פראַנצויזישע דראַמע, דיא פראַנצויזישע קונסט האָ־בען געהערשט אין בערלין אַזוי וויא אין פּאַריז. אפילו דיא אַקאַדע־מיע פון וויסענשאַפטען אין בערלין איז מייסטענס בעשטאַנען פון פראַנצויזען.

אין יענער צייט איז פראַנקרייך איבערהויפּט געווען דיא גייסטיגע פיהרערין פון אייראָפּאַ, נאָר בעזאָנדערס האָט מען עס געפיהלט אין בערלין. אַזוי וויא דיא פראַנצויזישע פילאָזאָפען און שריפטשטעלער, בעזאָנדערס וואָלטער, דידעראָ און דיא זאָגענאַנ־טע ענציקלאָפּעדיסטען (דיא מיטאַרבייטער פון דער בעריהמטער ערשטער פראַנצויזישער ענציקלאָפּעדיע) זיינען ניט נאָר געווען מוטהיגע פריידיינקער, זאָנדערן האָבען בעקעמפפט און אויסגע־לאַכט דיא קריסטליכע רעליגיאָן, האָט מען דאָס זעלבע געטהאָן אין בערלין. עס איז דאן געווען אין דער מאָדע צו מאַכען חוזק פון גייסטליכע און צו ערקלערן, אַז קריסטענטהום איז איינפאַך אַבערגלויבען. דער קעניג איז געווען אַ פערעהרער פון וואָלטער און האָט זיך אָפען אויסגעגעבען פאַר אַ פריידיינקער.

דארום האָבען לעססינג׳ס פֿרומע עלטערן אַזוי געציטערט, וואָס ער האָט זיך בעזעצט אין בערלין. זיי האָבען איהם שטאַרק געשטראָפֿט אין זייערע בריף, און דער פֿאָטער האָט איהם שטרענג בעפֿוילען גלייך צו קומען צוריק אַהיים. אָבער דער יונגער פֿריי־גייסט האָט יעצט אין גאַנצען רעוואָלטירט. לעססינג האָט זיך פֿערטהיידיגט אין זיינע בריף געגען דיא בעשולדיגונגען פֿון דיא עלטערן און האָט זיך ענטשיעדען ענטזאַגט צו פֿערלאָזען בערלין, אָבוואָהל זיין מאַטעריעלע לאַגע איז נאָך אַ לאַנגע צייט גאָר ניט געוועזן אַ פֿרעהליכע.

פיערטער קאפיטעל.

זיין בעקאנטשאפט און צאנקעריי מיט וואָלטער'ן. — „דיא אידען" און „דער פריי־גייסט".

אין א קורצען צייט האָט לעססינג געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט פיעלע בעריהמטהייטען. אלס פּאָעט, זשורנאליסט און קריטיקער האָט ער געפונען א וועג איבעראל; דערצו נאָך האָט ער בעזעסען פיעלע אנגענעהמע מעלות און איז איבערהויפּט געווען א לעבהאפטער, לוסטיגער און אנציהענדער יונגער מאן. דיא וואָס האָבען איהם נעהנטער געקענט, האָבען ניט ווילענדיג געמוזט צוגעבען, אז ער איז א יונגער מאן מיט אויסערגעוועהנליכע פעהיגקייטען און מיט א גרויסען טאלאנט.

ער האָט אויך געהאט דיא זכיה בעקאנט צו ווערן מיט דעם קעניג פון דער ליטעראַרישער וועלט אין 18טען יאָהרהונדערט, מיט וואָלטער'ן זעלבסט. דער געניאלער פראנצויזישער שרייבער, וועלכער האָט געהאט דעם גרעסטען איינפלוס אין זיין צייט און איז פערעהרט געוואָרען פון גרויס און קליין, פון קעניגע און אָרימע סטודענטען, האָט זיך דאן געפונען אין בערלין, וואו פריעדריך דער גרויסער האָט איהם אויפגענומען וויא א גאָט. ער האָט דערגרייכט דעם העכסטען פונקט פון זיין בליץ־שטראַהלענדער און דונערשלאגענדער קאריערע. לעססינג האָט איהם אויך פערעהרט, אזוי וויא אלע דיינקענדע מענשען, און ער איז געווען איבערגליקליך, ווען ער האָט געהאט דיא געלעגענהייט צוזאמענצוטרעפען זיך מיט איהם אין קעניגליכען פאלאַץ; אָבער שליסליך האָט ער מעהר וויא צרות ניט געהאט פון דיזער בעקאנטשאפט.

וויא גרויס און ערהאבען וואָלטער איז געווען אלס שריפטשטעלער, אזוי קליינליך און ניעדריג איז ער געווען אלס מענש. לייב דער איז עס ניט זעלטען דער פאל, אז גרויסע פּאָעטען און שרייבערס זיינען געמיינע מענשען. בעזאָנדערס איז עס אזוי געווען

מיט וואָלטער'ן, וועלכער האָט, מעג מען זאָגען, קיין גלייכען צו זיך אַלס בייסענדער און גייסט־רייכער שרייבער. ער האָט זעהר פיינט געהאַט אידען, אָבער ער איז זיכער געוועזען ערגער פאַר דעם ניעדריגסטען פון אידישע וואוכערניקעס. זיין פיינדשאַפט צו אי־דען האָט געהאַט פערזענליכע גרינדע. *) דער צופאַל האָט געוואָלט אַז גראָדע צוליעב וואָלטער'ס אַ צוזאַמענשטויס מיט אַ אידישען מאַק־לער זאָל לעססינג שליסען בעקאַנטשאַפט מיט דעם גרעסטען און גלענצענדסטען שטערן פון 18טען יאָהרהונדערט.

דאס איז געשעהן אזוי. לעססינג האָט זיך בעפריינדעט מיט דעם יונגען פראַנצויזישען לעהרער רישיע דע־לואוועז, וועלכער איז געוואָרן וואָלטער'ס סעקרעטער. ווען וואָלטער איז אזוי מיאוס אריינגעפאַלען אין דער געשיכטע מיט אַ געוויסען הירש (מען ווייס ניט ביז'ן היינטיגען טאָג אויף זיכער, ווער עס האָט וועמען בע־שווינדעלט: דער איד וואָלטער'ן אָדער וואָלטער דעם אידען, נאָר וואָל־טער האָט יעדענפאַלס ניט נאָר פערכאַפט בריליאַנטען ביי הירש'ן און געפעלשט הירש'ס אונטערשריפט, זאָנדערן האָט נאָך צוליעב דיזען סקאַנדאַל געמוזט פערלאָזען פריעדריך דעם גרויסען'ס הויף), האָט ער בעדאַרפט האָבען איינעם, וואס זאָל איבערזעצען געוויסע דאָקומענטען אין דייטש פיר דעם פראָצעס, וואס הירש האָט אָנ־געפאַנגען געגען איהם אין אַ בערלינער געריכט. זיין סעקרעטער האָט איהם רעקאָמענדירט לעססינג'ן אַלס פעהיגען איבערזעצער, און וואָלטער איז צופריעדען געוועזען.

נאָר באַלד נאָכדעם וויא לעססינג האָט געענדיגט דיא אי־בערזעצונג פון דיא דאָקומענטען, וועלכע וואָלטער האָט געברויכט פיר זיין פערטהיידיגונג, האָט ער זיך מיט איהם זעהר ערנסט צו־קריעגט. לעססינג האָט געקענט פיהלען אויף זיין אייגענע הויט וואס פאַר אַ בייזע און ניעדריגע בעשעפענים דער גייסטיגער ריעז איז געוועזען. וואָלטער'ס גרויסע היסטאָרישע ווערק „לודוויג דעם פיערצענטען'ס צייט" איז דאַן ערשיענען, אָבער נאָך ניט פאַר דעם אַלגעמיינען פובליקום (דיא ערשטע קאָפּיעס זיינען אָבגעדרוקט גע־

*) זעהט „וואָלטער אַלס מענש און דענקער" פון יעקב גאָרדין, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פובלישינג קאָמפּ.

וואָרען בלויז פאר'ן קעניג) וואָס האָט געוואָרט מיט איינגערולד אויף דיעזען בוך וויא איבערהויפט אויף אַלע שריפטען פון דעם געניאַלען פראַנצויז. רישיע דע־לוואַוען האָט געליהען לעססינג'ן א קאָפּיע פון דיעזען בוך מיט דער בעדינגונג, אַז ער זאָל עס קיינעם ניט ווייזען. נאָר לעססינג האָט איינפּאַך אויס לייכטזיניג־קייט ניט ערפילט דיעזע בעדינגונג. איינער פון זיינע פריינד איז צוגעשטאַנען איהם צו געבען איבערלעזען דעם בוך, און ער האָט איהם ניט געקענט ענטזאָגען. דיעזער פריינד האָט אויס אייטעלקייט געצייגט דעם בוך אין אַן אַריסטאָקראַטישען סאַלאָן, און דער סוף איז געווען, אַז איינע פון וואָלטער'ס פריינדינען האָט זיך געפונען בעליידיגט, וואָס זיא האָט ניט געקראָגען אַ קאָפּיע, וויא דער פערפאַסער האָט עס איהר פערשפּראָכען. ווען זיא האָט עס אויסגערעדט וואָלטער'ן, איז ער זעהר אין כעס געוואָרן און האָט געהייסען זיין סעקרעטער גלייך צונעהמען ביי לעססינג'ן דעם בוך. אָבער לעססינג איז גראַדע אָפּגעפאָהרען נאָך וויטטענבערג און האָט מיטגענומען דעם בוך, ווייל ער האָט איהם אין בערלין ניט איבערגעלעזען ביז'ן סוף.

וואָלטער, וועלכער האָט נאַטירליך געאורטהיילט מענשען נאָך זיך, האָט אַנדערס ניט געמיינט, אַז לעססינג האָט פערכאַפּט דעם בוך, אום עס צו איבערזעצען אָדער איבערצודרוקען. דאַרום האָט ער אָנגעשריעבען אַ זעהר בעליידיגענדען בריעף צו לעססינג'ן, בע־שולדיגענדיג איהם איינפּאַך אין גנבה. דער אָרימער יונגער שרייבער האָט בעזעסען אַ צו עדעלען און עהרליכען כאַראַקטער, אום איבער־הויפּט צו בעגעהן אַ געמיינעם אַקט. ביי איהם האָט זיך וואָרט ניט אָפּגעטהיילט פון טהאַט, ער איז אויך געווען עדעלמוטהיג גענוג צו ליידען פאַר זיינע אידעען. ער האָט גלייך צוריק געקעהרט דעם בוך, וויא נאָר ער האָט זיך דערוואוסט וואָס פאַר אַ גערודער דאָס האָט געמאַכט, און האָט אויך אָנגעשריעבען אַ זעהר בייסענדען ענטפער וואָלטער'ן. אָבער וואָלטער האָט נאַכהער ביי יעדער געלעגענהייט געזוכט צו ערניעדריגען לעססינג'ן און האָט איהם פאָרגעשטעלט אַלס אַ ניעדריגען כאַראַקטער. מען בעהויפּטעט, אַז וואָלטער האָט איהם ניט אַנדערס גערופען וויא „לע סענזיש", (אין פראַנצוי־

זיש בעדייטעט עס : אפפע), אום דערמיט צו געבען אנצוהערע־
ניס, אז לעססינג האט געוועלט זיך בענוצען מיט זיין ווערק און
איהם נאכאהמען.

נאך מיט יאהרען שפעטער האבען איינינע פון לעססינג'ס
פיינד זיך בענוצט מיט וואלטער'ס רכילות, אום איהם צו שענדען.
לעססינג האט זיך אפגערעכענט דערפאר מיט בייסענדע עפיגרא־
מען אויף וואלטער'ס רעכנונג. וואס פאר א מיאוס'ער מענש וואל־
טער איז געווען, דאס האט לעססינג נאך געזעהען ווען ער האט
איבערזעצט וואלטער'ס דאקומענטען פיר דעם פראצעס מיט
הירש'ן.

א געוויסע צייט האט זיך לעססינג בעשעפטיגט ספּעציעל מיט
איבערזעצונגען. ער האט אויסגעלערענט גענוג איטאליעניש און
שפאניש, אום אויך צו קענען איבערזעצען פון דיעזע שפראכען.
מיט זיינע אייגענע שריפטען האט ער נאך אזוי ווייניג אויסגענומען,
דאס פון איבערזעצונגען פלעגט ער מעהר פערדיענען. אבער זאגאר
אין דיעזע ארבייט האט ער זיך צו־ווארפען, האט פיעלעס אנגעפאנ־
גען און ווייניג געענדיגט.

ער האט אויך ניט אויפגעהערט צו שרייבען פיר'ן טהעאטער.
נאר אין בערלין איז אפילו ניט געווען א דייטשער טהעאטער.
מען האט דארטען בלויז געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער
איבערזעצונגען אין פראנצויזיש. דער קעניג האט פיינט געהאט
דיא דייטשע שפראך און האט גאר ניט געוואלט הערען פון א
דייטשען טהעאטער. אבער לעססינג האט געהאפט צו זעהען זיינע
שטיקער אויפגעפיהרט אין אנדערע שטעדט און ווייטער האט ער
זיי געשריעבען, ווייל דאס איז איהם געפעלען געווען און ווייל ער
האט געהאט אן איינגעבארענע נייגונג צו דער דראמאטישער
קונסט.

פון דיא פיעלע קאמעדיעס וועלכע ער האט אנגעפאנגען אין
לייפציג און וויטטענבערג, האט ער ארום 1749 געענדיגט „דיא
אידען" און „דער פרייגייסט". ביידע דיעזע קאמעדיעס פערדיענען
אז מען זאל וועגען זיי מעהר ריידען אפילו אין א קורצער ביאג־
ראפיע פון דעם גרויסען פערפאסער. פאר אידען איז נאטירליך

בעזאָנדערס אינטערעסאַנט זיין קאָמעדיע „דיא אידען״. דאַרום וועלען מיר זיך דאָ לענגער אָפּשטעלען אויף איהר.

וויא אידען האָבען דאַן געלעבט אין דייטשלאַנד וועלען מיר זעהען אין מענדעלסאָהן׳ס ביאָגראַפיע. דאָ וועט גענוג זיין צו בעמערקען, דאָס אַפילו דער פריידענקענדער פרייסישער קעניג האָט זיי ניט בעסער בעהאַנדעלט וויא אַנדערע מלכים, וועלכע האָבען אויף קיין פילאָזאָפיע ניט פרעטענדירט און האָבען זיך ניט געחבר׳ט מיט פראַנצויזישע פריידענקער. אידען האָבען נור געקענט אריינקומען אין בערלין דורך דעם בראַנדענבורגער טהויער און דאָס אויך נור דאַן ווען זיי האָבען בעצאָהלט דעם בעשטימטען קאָפּשטייער. לעבען דיעזען טהויער איז געשטאַנען אַ וועכטער, וועלכער האָט גוט אויפגעפאַסט, אַז דער קעניג זאָל אריינקריגען דיא בעשטימטע טאַקסע פון דיא אונגליקליכע אידען. יעדער קריסטליכער בויאַן האָט זיי געמעגט בעליידיגען אויף דער גרעבסטער אַרט. מען האָט דאַרום בעדאַרפט האָבען ניט נאָר אַן עדעלע הארץ, זאָנדערן אויך פיעל מוטה, אום צו וואַגען פאַרשטעלען אידען אַלס מענשען אויף דער ביהנע, וויא דער 20-יעהריגער לעססינג האָט עס געטאָן. נאָך אַלס סטודענט אין לייפּציג האָט ער געפאַסט דעם עדעלען בעשלוס צו פערטהיידיגען דיא פערפאָלגטע אידען. ער האָט דאַן אויסגעאַרבייט דעם פּלאַן פון דער קאָמעדיע „דיא אידען״, וועלכע האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסען גערודער, ווען איהם איז שליעסליך געלונגען איהר אַרויסצולאָזען אויף דער ווייסער וועלט.

מען מוז אָבער זאָגען, אַז ער האָט איהר פערפאַסט ניט וויא אַ דראַמאַטורג, זאָנדערן וויא אַ פּובליציסט, אַ פערטהיידיגער פון זיינע אידען און אַ קעמפּפער געגען פאָראורטהיילע. פּסיכאָלאָגיע און אַפילו כאַראַקטער־שילדערונג איז דאָרטען ניט צו געפינען. מען זעהט גלייך אַז לעססינג האָט געוועלט אויסדריקען, וואָס ער האָט געהאַט אויפ׳ן הארצען, דורך געשפּרעכען און אַ דראַמאַטישער פאָרמע.

דער העלד פון דיעזער קאָמעדיע איז אַ רייכער אידישער קויפמאַן, וועלכער ווערט פאַרגעשטעלט מיט אַלע מעגליכע

גוטע מעלות. גראדע טרעפט עס אז ער רעטעט פון טויט א דייט־שען באראן מיט זיין יונגע טאכטער. דיעזער באראן איז אייגענט־ליך א גאנץ גוטער מענש; אבער אידען האט ער סתם פיינט וויא געוועהנליך אלע קריסטען, וועלכע זיינען איינגעוויעגט אין אלטע פאראורטהיילע. ניט וויסענדיג אז זיין רעטער איז א איד, שלאגט דער באראן איהם פאר אויס דאנקבארקייט דיא האנד פון זיין טאכטער. דער רעטער ערקלעהרט אבער דאן ווער ער איז, און עס ענטוויקעלט זיך א פילאזאפישער געשפרעך וועגען רעליגיאן, אידען און טאלעראנץ. אלעס וואס לעססינג האט נאכגעדענקט וועגען דיא לאגע פון אידען, וועלכע איהם איז אויסגעקומען צו בע־טראכטען אויף „דיא לייפציגער מעססען" (דער בעריהמטער יריד), האט ער ארייגגעלייגט אין זיין העלד'ס מויל. דער באראן ווידערהאלט נאר דיא אלטע טענות געגען אידען. נאטירליך, עס קען שוין קיין רײדע ניט זיין וועגען א שידוך צווישען דעם באראן'ס טאכטער און א איד, אבער דער באראן ווערט אזוי גע־ריהרט פון דעם אידען'ס טענות אז ער הויבט איהם אן צו אכ־טען.

דאס איז אין קורצען דער גאנצער אינהאלט פון דיעזער קא־מעדיע, וועלכע האט יעצט נאר א היסטארישען אינטערעס, ווייל זיא צייגט דעם כאראקטער פון דעם פערפאסער און פון דער צייט, ווען ער האט איהר געשריעבען. אמת'ער לעבען פעהלט אין דיעזער קאמעדיע, וויא אין אלע אנדערע, וועלכע לעססינג האט געשריע־בען אין זיינע יונגע יאהרען אונטער דעם איינפלוס פון דער דא־מאלסדיגער פראנצויזישער שולע, ועגען וועלכער מיר וועלען ריידען שפעטער. דיא העלדען פיהרען זעהר שעהנע און גייסטרייכע גע־שפרעכען, אבער אלין מיט דעם פערפאסער'ס מויל. אלעס איז דאר־טען קינסטליך — דער אינהאלט, דיא פערזאנען, דיא סצענען און אפילו דיא מאנאלאגען.

נאר פון דעסטוועגען האבען אזעלכע געלערנטע יודענפיינדע וויא פראפעסאר מיכאעליס גאר ניט רעכט געהאט, ווען זיי האבען ערקלעהרט, אז אזא איד, וויא לעססינג האט פארגעשטעלט, קען גאר ניט עקזיסטירען אין דער ווירקליכקייט. אין דער צייט ווען

מען האָט איהם אזוי קריטיקירט, האָט לעססינג שוין געקענט אָנ־צייגען אויף אזעלכע אידען, וויא דר. גומפּערץ און משה מענדעל־סאָהן, מיט וועלכע ער האָט זיך בעפריינדעט.

זיין פּאָלעמיק מיט פּראָפעסאָר מיכאעליס, וועלכער האָט איהם אנערקענט פאַר אַ גרויסען טאַלענט, איז אויך זעהר אינ־טערעסאַנט פאַר יענער צייט. לעססינג האָט דערביי ניט געזוכט צו פערטהיידיגען זיך אָדער זיין פּיעסע, נאָר זייזע ליבעראַלע גע־דאַנקען און אַ פריינדליכע שטעלונג צו אידען אין אַלגעמיינען. אין דער צייט, ווען ער האָט גרויסמוטהיג פערטהיידיגט דיא אידען, האָט וואָלטער זיי בעגאָסען מיט גיפטיגע שמוץ איינפאַך אוים פּער־זענליכע ראַכע.

„דער פריינגייסט“ איז אויך אַ זעהר שוואַכע ווערק אין דראַ־מאַטישער הינזיכט. נאָר פאַר דעם הויפּט העלד, דעם סקעפּטיקער אַדראַסט, האָט לעססינג גענומען אַ מוסטער אין דער פּערזאָן פון זיין פריינד מיליוס. לעססינג איז גראַדע אַרויסגעטרעטען געגען זיין פריינד'ס מיינונג וועגען רעליגיאָן און גייסטליכע. ער אַליין איז אייגענטליך ניט געווען אַן אַטהעאיסט. יעדענפאַלס האָט ער ניט געקענט איינשטימען מיט מיליוס'ן און אַנדערע אזעלכע פריי־דיינקער, אַז אַלע גייסטליכע זיינען היפּאָקריטען און איינפאַך שווינדלער, דען זיין אייגענער פאָטער איז געווען אַ גאַנץ עהרלי־כער פּאַסטאָר און אויפריכטיגער פרומער קריסט. איידער ער האָט געענדיגט זיין „פריינגייסט“, האָט ער געלאָזט וויסען זיין פאָטער, אַז ער שרייבט אַזאַ קאָמעדיע, מיט וועלכער דער פאָטער וועט זיין צופריעדען.

דער אינהאַלט פון „פריינגייסט“ איז אין קורצען פאָלגענדער:

דער סקעפּטיקער אַדראַסט טרעפט זיך צוזאַמען מיט דעם יונגען און עהרליכען גייסטליכען טהעאָפאַן, וועלכער סטאַרעט זיך צו געווינען זיין אַכטונג און איהם צו צייגען, אַז ער האָט אַ טעות אין זיינע שלעכטע מיינונגען וועגען גלחים. זיי זיינען פערליעבט אין צוויי שוועסטער, פון וועלכע איינע איז אַ לוסטיגע און לעב־האַפטע, דיא אַנדערע אַן ערנסטע. אין אָנפאַנג איז פאַרגעשטעלט, אַז דער סקעפּטיקער איז דער חתן פון דער לוסטיגער מיידעל, און

דער גייסטליכער פון דער ערנסטער מיידעל; נאָר מיט דער צייט זעהען זיך אלע פיער אַרום אַז זיי האָבען זיך שלעכט צוזאמען גע־פּאָרט, און דיא התנים בייטען זיך מיט דיא כלות און ווערען אויך פריינד. דיא דיענער און בעזאָנדערס דיא קאַמער־מיידעל ליזעטע פון דיא כלות שפּיעלען אַ גרויסע ראָלע אין דיא ליעבע אינטריגען און בעלעבען מיט זייערע קאָמישע רייד און האַנדלונגען דיא סצענען, וועלכע וואָלטען זאָנסט געווען צו לאַנגווייליג אפילו אין לעזען.

דעם סיוזשעט האָט ער טהיילווייז גענומען פון אַ פראַנצוי־זישע קאָמעדיע, נאָר ער האָט איהם בעאַרבייט אויף זיין פאַסאָן און צוגעגעבען דעם פילאָזאָפישען טהייל, וועלכען ער האָט איי־גענטליך געהאַט אין זינען ביי׳ן שרייבען. צו דער צייט און יאָהרענלאַנג שפּעטער, מען קען זאָגען, ביז ער האָט אָנגעפאַנגען צו שטודירען שעקספּיער׳ס דראַמען, האָט לעססינג אייגענטליך ניט געזוכט פאָרצושטעלען דעם ווירקליכען לעבען אין זיינע קאָ־מעדיעס, זאָנדערן איסצודריקען זיינע געדאַנקען און קריטישע בעטראַכטונגען אין אַ דראַמאַטישע פאָרמע. פּסיכאָלאָגישע אַנאַ־ליזען זיינען איהם דאַן נאָך גאַנץ פרעמד געווען.

פינפטער קאפיטעל.

זיין שטודירען אין וויטענבערג און קריטישע שריפטען אין בערלין. — דיא טראַגעדיע „סאראה סאַמפסאָן“.

אונגעפעהר דריי יאָהר האָט לעססינג פערבראכט אין בער־לין. אין דער צייט האָט ער ביסלעכווייז געקראָגען אַ נאָמען אַלס אַ טאַלענטפאָלער יונגער שרייבער און אַלס אַ שאַרפער קריטי־קער. איינינגע פון דיא נייע ווערק, וועלכע ער האָט געלעזען, אום צו געבען רעצענזיעס אין צייטונגען, האָבען אויף איהם געהאַט אַ גרויסען איינפלוס, ספּעציעל זשאַן זשאַק רוססאָ'ס ווערק און אַן איבערזעצונג פון שעקספּיער'ס דראַמע „יוליוס צעזאַר“ אין דייטש (אונטער דעם איינפלוס פון „יוליוס צעזאַר“ האָט ער אָנ־געפאַנגען צו שרייבען אַ טראַגעדיע אונטער דעם נאָמען „הענצי“). זיינע רעצענזיעס האָבען נאַטירליך געמוזט זיין קורץ, נאָר אין יעדער שורה איז געווען צו זעהען גרויס טאַלענט, שאַרפזין און טיעפע קענטניס. מיט זיין קריטיק איבער קלאָפּשטאָק'ס „מעסיאַ־דע“ האָט ער איבערראַשט דיא בעסטע פאָרשטעהער פון דייטשע ליטעראַטור און פּאָעזיע.

דאָך האָט ער צו ענדע פון 1751 יאָהר בעשלאָסען צו פער־לאָזען אויף אַ צייט בערלין. ער האָט זיך נעמליך ארומגעזעהען, אַז ער מוז נאָך פריהער ענדיגען זיינע שטודיען אין אַן אוניווער־זיטעט, אום צו קענען בעסער פאָרטזעצען זיין קאַריערע אַלס שריפטשטעלער. אין בערלין איז ער געווען צו פיעל פערנומען און האָט געהאַט צו פיעל בעקאַנטע, אום צו קענען רוהיג שטודירען, וויא ער האָט עס געוואונשען. דאַרום איז ער ווידער אוועקגע־פאָהרען נאָך וויטענבערג, וואו איינער פון זיינע ברידער האָט שטודירט טהעאָלאָגיע און וואו ער האָט אין אַ יאָהר אַרום גע־קראָגען אַ דיפּלאָם אויף "מאַגיסטער פון פרייע קונסטען“. דיזען יאָהר האָט ער גאַנץ ווייניג געשריעבען, אָבער ער האָט אַזוי פיעל געלעזען, צוגרייטענדיג זיך צו זיין דיסערטאַציע, אַז ער האָט גע־

קענט זאָגען מיט רעכט, דאָס אין דער אוניווערזיטעט־ביבליאָ־
טהעק פון וויטענבערג איז ניט געווען איין בוך, וואָס ער האָט
ניט געלעזען. ער איז געווען איינער פון די וועניגסטע מענשען,
וואָס האָבען זיך ניט צוטיעף פאַרטיפט אין שטודירען. ער האָט
ייִיניגסטענס ניט געהאַלטען אין האַנד.

זיין פאָטער האָט געוואָלט, אַז ער זאָל זוכען אַ שטעלע אַלס
פּראָפעסאָר, אָבער דיא ביהנע פון אַן אוניווערזיטעט איז צו ענג
געווען פאַר איהם, ער האָט געשטרעבט צו שפּיעלען אַ גרויסע
ראָלע אויף דער וועלט־ביהנע. ער איז דאַרום צוריק אַוועק נאָך
בערלין, וואו ער האָט זיך אין גאַנצען אָפּגעגעבען צו ליטעראַ־
טור און האָט אָנגעפאַנגען אַרויסצוגעבען זיינע שריפטען אין בוך־
פאָרם. יעצט איז ער שוין געווען אַ בעקאַנטער און אַנערקענטער
שרייבער אין בערלין, ניט בלויז אַז אַרימער מעדיצינישער סטו־
דענט אין צוריבענע קליידער, וויא ער איז דעם ערשטען מאָל אָנ־
געקומען אין דער הויפּטשטאָדט פון פּרייסען. רעדאַקטאָרס און
אַרויסגעבער זיינען געווען זיינע פריינד, און פאָסס, איינער פון
דיא בעוואוסטע בוכהענדלערס, האָט איהם פיעל געהאָלפען
אַרויסצוגעבען זיינע ערשטע ווערק אין 6 בענדער.

פיעלע האָבען יעצט געזוכט זיין בעקאַנטשאַפט, און פיעלע
כאַלאָנען זיינען געווען אָפען פאַר איהם. ער איז אויך געווען אַ
טהעטיגער מיטגליעד אין ליטעראַרישע קלובען. אָט אין דיזער צייט
האָט ער זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט מאָזעס מענדעלססאָהן, וועל־
כער איז באַלד געוואָרן זיין בעסטער און נעהענטסטער פריינד.
ביידע האָבען ליעב געהאַט צו שפּיעלען שאַך און דורך דיזען שפּיעל
זיינען זיי צוערשט בעקאַנט געוואָרן. לעססינג, וועלכער איז ניט
נאָר געווען אַ פרייער גייסט, זאָנדערן האָט אויך פיינט געהאַט דיא
אָפּיציעלע געלעהרטע, דיא ענגהערציגע פּראָפעסאָרען פון אוניווער־
זיטעטען, און האָט געהאַסט פאָראורטהיילע, האָט זיך זעהר פאַר־
אינטערעסירט אין דעם בלייכען, קרענקליכען און אויסגעבויגענעם
איד, וועלכער האָט געהאַט אַ זעהר אינטעליגענטעם געזיכט און
האָט שוין צו דער צייט בעזעסען טיעפע קענטניסע אין פילאָזאָפיע.

וויא מיר ווייסען עס שוין, האָט לעססינג געזוכט צו שליסען
בעקאַנטשאַפט מיט שוישפּיעלער, הענדלערס, סאָלדאַטען און
אידען, אום בעסער צו לערנען דאָס פאָלק. ער איז נאָך פריהער

בעקאנט געוועזן מיט דר. גומפערץ און מיט א געוויסען ניימאן, נאר קיינער פון זיי האט איהם ניט אזוי צוגעצויגען, וויא מענדעלססאהן, וועלכער האט דאן געלעבט וויא אן ארים־בחור און האט זיך אפילו געשעמט צו צייגען זיך אין א געזעלשאפט.

לעססינג'ס ליטעראַרישע טהעטיגקייט איז צו דער צייט בע־שטאנען מייסטענס אין קריטישע ארטיקלען אין דער „פאססישע־צייטונג", וועלכע איז פערבונדען געוואָרן מיט זיין נאמען, און אין איבערזעצונגען, פון וועלכע ער האט נאך אלץ מעהר געלט געמאכט וויא פון זיינע אייגענע שריפטען. זיינע איבערזעצונגען זיינען בע־טראכטעט געוועזן פאר דיא בעסטע. ער האט איבעזעצט פון פיער שפראכען: פראנצויזיש, ענגליש, שפאניש און איטאליעניש. מיר קענען זיך ניט אפשטעלען אויף אלע שריפטען פון דיזען גייס־טיגען ריעז, דען דאס וואלט אונז אוועקגעפיהרט צו ווייט אין זייטיגע דרכים און וואלט אויך געפאָדערט דעם פלאץ פון א גאנץ גרויסען בוך. אין אלגעמיינען קען מען זאגען, אז ער האט דורכ־געלעזען און קריטיקירט אלע בעסטע ווערק פון זיין צייט און איז געוואָרן א בעריהמטער שרייבער, ווען ער איז נאך אלט געוועזן בלויז 24 יאהר. א גרויסער טאלענט, א פיינער געשמאק, א ליעבע צו קונסט און א זעלטענע געלערנטקייט אין אלטע און נייע ליטעראַ־טור, וויא אויך אין וויסענשאפטען — דאס אלעס איז געוועזן פער־בונדען אין איהם און האט געבראכט פראכטפאָלע און ערקוויקענדע פריכטע.

מיר וועלען יעצט נאר בעריהרען דיא וויכטיגסטע פאסירונגען אין זיין פיעל געפרופטען לעבען און אנצייגען אויף זיינע גרעסטע און וויכטיגסטע ווערק.

אום צו צייגען, וויא עהרליך און אויפריכטיג ער איז געווען אין זיינע רעצענזיעס און קריטיקען, וויא ערנסט ער האט געמיינט ווען ער האט אפילו פיינט געהאט דיא פערפאסער, וויא וויניג ער האט געטריבען פערזענליכקייטען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט, וועלען מיר בריינגען פאלגענדען פאל.

צווישען דיא ערשטע ביכער, וועלכע ער האט בעדאַרפט רע־צענזירען, ווען ער איז געקומען דעם צווייטען מאל נאך בערלין,

האָט זיך אויך געפונען וואָלטער׳ס ערצעהלונג „אמאַליע אָדער דער הערצאָג דע־פואַ“. אין זיין הארצען זיינען נאָך אָפען געווען די וואונדען, וועלכע וואָלטער האָט איהם געמאַכט מיט פאַלשע בעשולדיגונגען. מיר ווייסען אויך, אַז לעססינג האָט געהאַסט וואָלטער׳ן אלס מענש זינט דער סקאַנדאַל־געשיכטע מיט הירש׳ן און אַז ער האָט ניט ווייניג בייסענדע עפּיגראַמען געשריעבען אויף וואָלטער׳ס רעכנונג. דאָך האָט ער מיט בעגייסטערונג געלויבט וואָלטער׳ס נייעם ווערק.

„וואס פאַר אַ פּאָעט!“ האָט לעססינג געשריעבען וועגען וואָלטער׳ן. „אין זיין אַלטער בעזיצט ער דעם פייער פון יוגענד, אַזוי וויא אין זיין יוגענד האָט ער שוין אַרויסגעצייגט די צייטיגע קריטיק פון אַלטער. וואס עס בעוועגט איהם, בעוועגט די וועלט; וואס עס געפעהלט איהם, געפעהלט אַלעמען. זיין גליקליכער געשמאַק איז דער געשמאַק פון דער וועלט“.

פון לעססינג׳ס אייגענע שעפּפונגגען איז די בעסטע און וויכטיגסטע צו דער צייט געווען די טראַגעדיע „מיסס סאַראַה סאַמפּסאָן“. אום צו ענדיגען דיזע טראַגעדיע, איז ער אוועקגעפאָהרען אויף 7 וואָכען נאָך פּאָטסדאַם, וואו אפילו זיינע נעהענטסטע פריינד האָבען איהם ניט געקענט אויסגעפינען. ער האָט איהר פערפאַסט אונטער דעם איינפלוס פון ריטשאַרדסאָן און אַנדערע שרייבערס פון דער זאָ־גענאַנטער „סענטימענטאַלער שולע“. זיינע פריהערע דראַמאַטישע ווערק האָט ער געשריעבען נאָך דעם מוסטער פון דער פראַנצויזישער שולע, וועלכע איז דאַן געווען דורכגעדרונגען מיט דעם זאָ־גענאַנטען „פּסוידאָ־קלאַסיציזמוס“ (דער וואָרט „פּסוידאָ“ בעדייטעט : פאַלש).

אין פראַנקרייך און אויך אין ענגלאַנד ביז דעם אָנפאַנג פון 18־טען יאָהרהונדערט איז איינגעפיהרט געוואָרן נאָכצומאַכען די אַלט־גריכישע דראַמאַטורגען. דאָס איז געווען איינער פון די רעזולטאַטען פון דעם גרויסען איינפלוס פון דער גריכיש־רוימישער ליטעראַטור און פילאָזאָפיע — וואָס מען רופט מיט איין וואָרט: „קלאַסיציזמוס“ — אויף די אייראָפּעאישע פעלקער זייט די רענעסאַנס־צייט אין איטאַליען און פראַנקרייך. מען האָט זיך

געהאלטען אן דעם אלטען מנהג, אז דיא העלדען אין א דראמא דאר־פען זיין מענשען פון דעם אריסטאקראטישען קלאס. נור איינינע ענג־לישע דראמאטורגען האבען ביסלעכווייז איינגעפיהרט ארויסצו־פיהרען אויף דער ביהנע העלדען פון מיטעלען קלאס. זיי האבען געלאזען אן א זייט דיא מלכים, פירסטען, קריעגס־פיהרער א. ז. וו. וועלכע דיא פערפאסער פון דיא פסוידא־קלאסישע דראמעס האבען שטענדיג פארגעשטעלט, געברויכענדיג דערביי הויך־קלינגענדע פראזען, און האבען געלאזט ריידען געוועהנליכע מענשען אין א געוועהנליכער שפראך. דיזע פערפאסערס האבען אבער אויך ניט געזוכט פארצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז, זאנדערן האבען געוועהנליך אויסגעקליבען פאטהעטישע (ריהרענדע) סצענעס, אום צו ווירקען אויף דעם סענטימענט (געפיהל) פון דיא צוהערער. דארום האט עס דיזע שולע געקראגען דעם נאמען: סענטימענטאלע.

אין אלגעמיינען קען מען זאגען, אז דיא סענטימענטאלע דרא־מאטישע שולע איז געווען דער אנפאנג פון דער רעאליסטישער דראמאטישער שולע.

לעססינג האט מיט גרויס אינטערעס שטודירט דיא עטליכע ענגלישע און פראנצויזישע דראמאטישע ווערק פון דער דאמאלס נייער שולע און האט דאן אנגעשריעבען א קריטישע בעטראכטונג „איבער דיא ריהרענדע אדער טרערענגיסענדע דראמע". ער האט אנגעצייגט אויף דיא אונטערשיעדע צווישען דיא פסוידא־קלאסישע און סענטימענטאלע שולען און האט ערקלערט, אז ניט יעדע „ריהרענדע" דראמע פערדיענט דעם נאמען „וויינענדע", און אז מען מעג פערבינדען ריהרענדעס און קאמישעס אין א דראמאטישע ווערק, דען אזוי טרעפט עס אויך אין לעבען. „דער פראנצויז", האט ער געשריעבען, „איז א בעשעפעניס, וואס וויל אימער זיך ארויס־ווייזען העכער וויא ער איז; דער ענגלענדער איז אזא בעשעפעניש וואס וויל ארונטערשלעפען אלעס גרויסעס צו זיין דורכשניטדמאס". דארום איז דעם פראנצויז ניט אנגענעהם געווען צו זעהן זיך אבגעלאכט אין א קאמעדיע, וועהרענד דעם ענגלענדער איז ניט געפעלען געווען צו זעהען שטענדיג נאר קעניגע און אריסטאקראטען אין העלדישע סצענען. דיא ענגלענדער האבען נאך געוואלט צייגען,

אז גרויסע ליידענשאפטען און ע־האבענע געדאנקען קען מען אויך טרעפען אין פאלק, ווייניגסטענס אין דעם האנדעלס־קלאס.

זיין אבהאנדלונג איבער דיא סענטימענטאלע דראמאטישע שולע איז נעוועזן דער אנפאנג פון א גרויסע קריטיש־היסטארישע ווערק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שרייבען איבער „דיא געשיכטע פון טהעאטער אין אלע צייטען ביי אלע פעלקער". ער האט געוואלט איינפיהרען דיא סענטימענטאלע שולע אין דייטשען טהעאטער און צו דעם צוועק האט ער פערפאסט דיא טראגעדיע „סאראה סאמפסאן", וועלכע מוז ווירקליך ארויסרופען טרערען ביי נערוועזע מענשען. דיזע טראגעדיע איז אויפגעפיהרט געווארן מיט גרויס ערפאלג. נאך דער ערשטער פארשטעלונג האט לעססינג געשריעבען צו זיינעם א פריינד: „דאס פובליקום איז פיער שטונדען נאכאנאנד געזעסען וויא א סטאטוע און האט זיך בעגאסען מיט טרערען". אזוי איז עס טאקע געוועזן, אבוואהל ביי א קריטישע בעטראכטונג זעהט מען גלייך, אז פיעלעס איז איבערטריעבען און שטימט גאר ניט מיט דער ווירקליכקייט. לעססינג, וועלכער האט שטענדיג געדיכטעט נאך זיינע טהעארעטישע בעטראכטונגען און נאך דיא אנגענומענע רעגעלען פון דיא שולען, וואס האבען איהם בעאיינפלוסט אין געוויסע צייטען, האט אין דיזען פאל געוועלט אנשרייבען אזא דראמאטישע ווערק, וואס זאל ריהרען דיא צו־הערער ביז טרערען, און דאס איז איהם גראדע זעהר געלונגען.

אין זיין נאכאהמונג איז ער געגאנגען אזוי ווייט, אז דיא האנדלונג קומט פאר אין ענגלאנד און דיא העלדען זיינען ענגלענדער, פון וועלכע איינינע זיינען עהנליך צו דיא פערזאנען פון ריטשר ארדסאן'ס דראמעס. סאראה סאמפסאן איז דיא טאכטער פון אן ענגלישען גייסטליכען, וועלכע אנטלויפט מיט איהר ליעבהאבער מעלעפאנט. זיא בעט איהם חתונה צו האבען מיט איהר, אום צו רעטען איהר עהרע און צו בערוהיגען איהר פאטער. ער האט איהר אפילו זעהר ליעב, אבער ער האט פיינט דאס לעבען פון פערהייראטעטען מאן און ער זוכט פערשיעדענע תירוצים אפצולייגען דיא חופה. דערצו נאך האט ער פריהער געהאט א געליעבטע, א שעהנע און ליידענשאפטליכע פרוי מיט דעם נאמען מארוואוד, וועלכע

האָט פון איהם געהאַט א טאָכטער. זיא איז שטערבליך פערליעבט אין איהם און פערפאָלגט איהם פאַר זיין ליעבע צו אן אנדערע. זיא זוכט פערשיעדענע מיטעל צו געווינען זיין ליעבע און צולעצט פרובירט זיא צו ווירקען אויף זיין פאָטערליעבע. זיא ברייננט זייער טאָכטער און רייסט ביי איהם ארויס א פערשפרעכען, אז ער וועט קומען צו איהר. אָבער וויא נאָר ער געהט ארויס, האָט ער חרטה. זיא וויל איהם דאן דערשטעכען, אָבער ער רייסט ארויס דעם שפיעז און צווינגט איהר אָפצופאָהרען נאָך לאָנדאָן און איהם איבערגעבען זייער טאָכטער.

פאַר איהר אָפרייזע בעט זי ערלויבניס צו זעהען איהר געג־נערין. ער גיט עס נאָך, און דער סוף איז, אז זיא פערגיפטעט סאראַה סאַמפּסאָן. מעלעפאַנט דערשטעכט זיך דאן אויס פערצווייפלונג מיט דעם זעלבען שפּיעז, מיט וועלכען מארוואוד האָט איהם געוועלט דערשטעכען.

פיעלע סצענען זיינען זעהר דראמאטישע און ריהרענדע אפילו ווען מען לעזט דיזע טראגעדיע, נאָר דיא הויפּט כאראקטערען זיינען זעהר שוואך און אָבערפלעכליך פאָרגעשטעלט. בעזאָנדערס ניט ריכטיג איז דער הויפּט העלד מעלעפאַנט, דען עס איז אונמעגליך אָנצונעהמען, אז א מאן וואָס איז אזוי פערליעבט, אז ער בעגעהט זעלבסטמאָרד, זאָל אָנווענדען געמיינע מיטעל און דערצעהלען ליגענס, אום ניט חתונה צו האָבען מיט זיין געליעבטע.

אין „סאראַה סאַמפּסאָן“ זעהט מען ניט נאָר נאָכאהמונג, נאַטירליך מיט א גרויסען אייגענעם טאַלענט, זאָנדערן אויך דיא שוואכקייט פון די פּסיכאָלאָגישע בעטראכטונגען, וויא אין אלע זיינע ערשטע דראמאטישע ווערק. זיא איז אין אלגעמיינען פער־פאַסט געוואָרן ניט פאָרצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז אָדער קען זיין אונטער נאַטירליכע אומשטענדען, זאָנדערן אום איבערצו־געבען א נייע טהעאָריע וועגען דראמאטישע קונסט.

זעקסטער קאפיטעל.

זיין קלעגליכע לאגע אין לייפציג און זיין רייזע אלס קאמפאניאן נאך האלאנד.

טראָץ דעם ערפאָלג פון „כאראה סאמפסאָן" האט לעססינג זעהר קלעגליך געלעבט אין בערלין. אפילו דיא בעסטע שרייבערס האבען דאן קוים געקענט מאכען א לעבען פון זייער פעדער אין דייטשלאנד. לעססינג איז זעהר געשעצט געוועזען אלס שריפטשטעלער, און זיינע שריפטען זיינען פיעל געלעזען געוואָרן; אָבער דאָך האט ער פערהעלטניסמעסיג גאנץ ווייניג פערדיענט. זיינער א פריינד האט גראדע געעפענט א טהעאטער אין לייפציג, און לעססינג, וועלכער האט בעשלאָסען זיך אין גאנצען אפצוגעבען צו שרייבען דראמעס נאך דעם ערפאָלג פון „סאראה סאמפסאָן", האט זיך בערעכענט, אז ער האט גאר ניט צו פערלירען אין בערלין און אז ער וועט בעסער קענען אויספיהרען זיינע שטרעבונגען אין לייפציג.

ענדע 1755 איז ער פלוצלונג אוועק פון בערלין נאך לייפציג וואו ער האט געהאט דעם פערגניגען זיך צוזאמענצוטרעפען מיט אלטע פריינד. זיינע בריף צו מאָזעס מענדעלסבאָהן און ניקאָלאאי, זיינע אינטימסטע פריינד אין בערלין, צייגען, אז ער האט זיך דאן געפיהלט זעהר גוט, פול מיט האָפנונגען; אָבער פון זיין שרייבען האט ער דאָך אזוי ווייניג פערדיענט, דאָס ער האט אפילו אָנגענומען דעם פאָרשלאג צו פאָהרען אלס לעהרער פון א רייכען בחור, וואָס מען האט געשיקט זעהען א ביסעל דיא וועלט. ער האט דאן זעהר אָפט בעזוכט טהעאטערס און זיך ארומגעטראָגען מיט פיעלע פלענער; אָבער ער האט אפילו איין גאנצע שטיק ניט אָנגעשריעבען. ווען ער וואָלט געהאט דיא געדולד אויסצופיהרען א הונדערטעל פון זיינע פלענער, וואָלט ער אָנגעשריעבען בערג. ער פלעגט זיך נעהמען צו דער ארבייט זעהר ענערגיש און שרייבען זעהר שנעל, נאר באלד פלעגט ער מיעד ווערן און פערליערען דיא געדולד צו

ענדיגען. ער פלעגט דארום שיקען גלייך צום דרוקער, וואָס ער פלעגט אָנשרייבען, אום צו זיין געצוואונגען צו ענדיגען; אָבער דאָס האָט אויך ניט אַלע מאָל געהאָלפען. ניט זעלטען פלעגט ער האָבען אונאַנגענעהמקייטען צוליעב דעם מיט דיא אַרויסגעבער'ס. יעדענפאַלס, וואָס אַנבעלאַנגט צו פּינקטליכקייט, איז ער גאָר קיין דייטש ניט געווען.

אונטער דעם איינפלוס פון דעם איטאַליעָנישען דראַמאַטורג גאָלדאָני, וועמעס צאָהלרייכע ווערק ער האָט זעהר פלייסיג געלעזען, ווען ער איז אָנגעקומען אין לייפּציג, האָט ער אָנגעפאַנגען צו שרייבען דיא קאָמעדיע „דיא גליקליכע יורש'טע"; אָבער ווען צוויי בויגען זיינען שוין אָפּגעדרוקט געוואָרן, האָט ער זיך ענטזאַגט צו שרייבען ווייטער, ניט אַכטענדיג אויף אַלע ביטעס פון דיא אַרויסגעבער. דיזע קאָמעדיע איז אַזוי געבליבען אונגעענדיגט.

אַרום דער צייט האָט זיך איהם געמאַכט אַ ווירקליך גוטע געלעגענהייט צו בעפריעדיגען זיין יוגענדליכען וואונש צו רייזען איבער דער וועלט און צו זיין פערזאָרגט מיט חיונה. אַ רייכער יונגער מאַן מיט דעם נאָמען ווינקלער האָט געזוכט אַ פּאַסענדען קאַמפּאַני־יאָן צו רייזען מיט איהם איבער האָלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד און איטאַליען. מען האָט איהם רעקאָמענדירט לעססינג'ן, וועלכער האָט געקענט פיעלע שפּראַכען, און ער האָט זיך נאָך דער ערשטער בעקאַנטשאַפט איבערצייגט, אַז קיין בעסערן קאָמפּאַניאָן קען ער גאָר ניט ווינשען צו האָבען. לעססינג האָט מיט פריידע אָנגענומען דעם פאָרשלאַג. זיינע איגענע פערדיענסטען אַלס שרייבער האָבען איהם אויף קיין פאַל ניט ערלויבט צו מאַכען רייזען. אין אַ בריף צו מענדעלססאָהן'ען אין דעצעמבער 1755, דריקט ער אוים זיין פריידע מיט דיזער וויכטיגער פאַבירונג אין זיין לעבען. „ניט אין אַן אונ־גליקליכע שטונדע האָב איך פערלאָזען בערלין," האָט ער געשריבען. „איהר וויסט פון פראָפעסאָר זולצער'ס פאָרשלאַג וועגען אַ רייזע נאָך אויסלאַנד. דערפון וועט גאָר ניט אַרויסקומען, ווייל איך האָב אָנגענומען אַן אַנדער פאָרשלאַג, ניט דער ערך אַ בעטערן און פאָר־טהיילהאַפטערן. איך וועל יעצט פאָהרען ניט אַלס אַ לעהרער, ניט מיט אַן אינגעל, וואָס וועט מיך בעלעסטיגען, און ניט נאָך דיא

פאַרשריבטען און פלענער פון זיינע עלטערן, זאַנרערן אלס קאַמר פּאַניאַן פון א מאַן, וואָס האָט דעם וואונש און דיא מעגליכקייט צו מאַכען דיא רייזע אַזוי ניצליך און אנגענעהם פיר מיר, וויא ווען איך וואָלט געפאָהרען אויף מיין אייגענער רעכנונג."

אין דער אויפרעגונג וועגען זיין פאַרשטעהענדע רייזע האָט ער דערוויילע גאָר ניט געשריעבען. ער איז צוערשט אוועק נאָך דרעזדען, אום צו בעזוכען דעם דאָרטיגען גרויסען מוזעאום און צוגרייטען זיך צו קענען שעצען דיא קונסט־ווערק, וואָס ער האָט גערעכענט צו זעהען אין פרעמדע לענדער. אַזוי האָט ער פערבראַכט דעם גאַנצען ווינטער און אין פריהלינג פון 1756 איז ער אוועק מיט ווינקלער'ן נאָך האָלאַנד. אויף'ן וועג האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט אין פיעלע דייטשע שטעדט, דאַרונטער אויך אין וואָלפענביטעל, וואו לעסינג האָט זיך בעזונדערס פאַראינטערעסירט מיט דער דאָר־טיגער בעריהמטער ביבליאָטהעק און וואו ער האָט שפּעטער געטראָגען דיא שטעלע אַלס ביבליאָטהעקאַר.

נאָר זייער רייזע איז באַלד אונטערבראָכען געוואָרען דורך א פּאַסירונג, וועלכע האָט אַרויסגערופען גרויסע ענדערונגען אין איי־ראָפּאַ. דאָס איז געוועזען דער אויסברוך פון דער מלחמה, וועלכע איז פערצייכענט אין דער וועלטגעשיכטע אונטער דעם נאָמען „דיא זיעבעניעהריגע". פריעדריך דער גרויסער האָט איהר אָנגעפאַנגען מיט א פּלעצליכע אטאַקע אויף זאַקסען. לייפּציג איז פערנומען געוואָרען פון פּרייסישע סאָלדאַטען א פּאָאַר טעג נאָכדעם, וויא זיי זיינען אריבער דעם גרענעץ פון זאַקסען. דיא נאַכריכט דערפון האָ־בען אונזערעביידע רייזענדע ערהאַלטען, ווען זיי האָבען זיך גע־פונען אין אַמסטערדאַם און זיך געקליבען אַרומרייזען איבער האָ־לאַנד. ווינקלער'ס הויז איז בעזעצט געוואָרן פון פּרייסישע אָפי־צירען, און דאס האָט איהם אַזוי צורודערט, אַז ער האָט בעשלאָ־סען גלייך צו פאָהרען צוריק אַהיים. לעסינג האָט איהם נאַטיר־ליך געמוזט נאָכפאָלגען. דעם ווינטער האָט ער פערבראַכט אין ווינקלער'ס הויז און האָט זיך געטרייסט, אַז דעם קומענדען פריה־לינג וועט ער פאָרטזעצען דיא אונטערבראָכענע רייזע.

אָבער דיא מלחמה האָט אויך געפיהרט צו א קריעג צווישען

איהם און זיין בעל־הבית. דאס איז געקומען דורך זייערע פערשי־דענע פּאָליטישע מיינונגען. אַלע זאַקסען, דארונטער אויך ווינק־לער, זיינען געווען פיינדליך צו דיא פּרייסען. וואס לענגער דיא דיא פּרייסישע סאָלדאטען זיינען דאָרטען פערבליבען, אַלץ מעהר האָבען דיא איינוואָהנער פון לייפּציג זיי געהאַסט. לעססינג אָבער איז געווען בעגייסטערט פאַר דעם פּרייסישען קעניג, אין וועמען ער האָט געזעהן אַ פיהרער צו פעראייניגען דייטשלאַנד. ער האָט עס ניט נאָר אָפען ארויסגעזאָגט, זאָנדערן האָט זיך אויך בעפריינדעט מיט פּרייסישע אָפיצירען און פלעגט זיי וויא אויך צו להכעיס פאָרשטעלען זיינע זאַקסישע חברים. דאָס האָט שליסליך אַזוי דערעסען ווינקלער'ן, וועלכער האָט געהאַסט דיא פּרייסען, אַז ער האָט איהם געהייסען פערלאָזען זיין הויז און פאַר איין גאַנג זיך אויך ענטזאַגט צו בעצאָהלען איהם אַ געוויסע סומע נאָך זייער קאָנטראַקט.

לעססינג איז דורך דעם אַזוי אויפגערעגט געוואָרן, אַז ער האָט פערלאַנגט דורך'ן געריכט דיא אויספיהרונג פון קאָנטראַקט. דיע־זער פּראָצעס האָט געדויערט אַ יאָהר אַכט און האָט זיך געענדיגט צו גונסטען פון דעם אַנקלעגער, אָבער דיא קאָסטען פון פּראָצעס האָבען כמעט אין גאַנצען פערצעהרט דיא סומע, וואס לעססינג האָט געקראָגען. זיין לאַגע אין לייפּציג איז נאָך דעם קריעג מיט ווינקלער'ן געווען זעהר אַ טרויעריגע. ער האָט זיך ווידער גע־מוזט נעהמען צו איבערזעצונגען, אום צו האָבען מיט וואס איבער־צוקומען אַ טאָג. דיא ארויסגעבערס האָבען זיך בענוצט מיט זיין אָרימקייט, אום איהם צו עקספּלואַטירען. וועגען דעם בוכהענד־לער ניקאָלאַאי האָבען שילער און געטהע אָנגעשריעבען: „דערמאָן נאָר ניט לעססינג'ן: דיעזער גוטער מאַן האָט פיעל געליטען, און אין זיין מערטירער־קראַנץ ביזטו געווען אַ שטעכעדיגער דאָרן".

צו זיין גליק איז אין פריהלינג פון 1757 געקומען אין לייפּציג דער פּרייסישער מאַיאָר פאָן קלייסט, מיט וועמען ער האָט זיך נאָך בעפריינדעט אין בערלין. דיעזער אָפיציר איז געווען אַ זעהר געבילדעטער און גוטהערציגער מענש און האָט זעהר ליעב געקראָ־גען דעם אָרימען און לוסטיגען דיכטער. ער האָט געפיהרט בע־

קאנטשאפט מיט ליטעראטען און האט אליין אויך געשריבען פאָ־עזיען, אָבער אין דערזעלבער צייט איז ער געווען א גוטער סאָלדאט און איז זאָגאר בעגייסטערט געווען פאר דעם מיליטערישען דיענסט. לעססינג האָט איהם שפּעטער אונשטערבליך געמאכט אין זיין דראמא „מינא פאָן בארנהעלם". זיי זיינען געוואָרן הייסע פריינד אין לייפּציג. דער מאיאָר האָט געזוכט צו העלפען דעם אָרימען שרייבער, וועלכען ער האָט הויך געשעצט און אויפריכטיג געליעבט. א פּאאר מאָל האָט ער פּרובירט קריעגען א פּלאַץ אין דעם פּריי־סישען הויף פאר זיין פריינד, אָבער ער האָט גאָר ניט געקענט אויספיהרען.

ווען ניט זיין פּראָצעס מיט ווינקלער'ן און זיין פריינדשאפט מיט מאיאָר פאָן קלייסט, וואָלט לעססינג ניט פערבליבען אין לייפּציג, וואו עס איז צו דער צייט אפילו קיין טהעאטער ניט געווען, אז ער זאָל קענען פאר איהם שרייבען שטיקער. אין 1758 איז דער מאיאָר געשיקט געוואָרן דיענען אין אן אנדער אָרט. אין א בריף צו זיינעם א פריינד האָט דער מאיאָר ערקלערט, דאס ער פיהלט זיך אזוי וויא האלב־טויט נאָך זיין שיידונג מיט לעססינג'ן, צו וועלכען ער האָט זיך אזוי צוגעוואָהנט און צוגעבונדען. ער האָט אויך אָנגעזאָגט, אז אין פאַל ער וועט געטויטעט ווערן אין א שלאכט, זאָל מען צוטהיילען 200 טהאלער צווישען זיינע פריינד לעססינג און ראמלער. „אָדער, האָט ער צוגעזעצט, גיט זיי דאס געלד יעצט, און ווען איך וועל בלייבען לעבען, זאָלען זיי עס מיר אָבגעבען, ווען זיי וועלען ווערען רייך".

אָהן דיזען ערעלמוטהיגען מאיאָר האָט לעססינג ניט געוואָלט פערבלייבען א טאָג אין לייפּציג און האָט זיך וויעדער בעגעבען נאָך בערלין.

❧

זיעבעטער קאַפּיטעל.

זיין לעבען אַלס שרייבער אין בערלין און זיין אָפּרייזע נאָך ברעסלוי.

מיט הערצליכע פריידע איז לעססינג אויפגענומען געוואָרן פון זיינע פיעלע פריינד און בעזאָנדערס נאַטירליך פון מענדעלססאָהן, זיי פלעגען זיך טעגליך צוזאַמענטרעפען און פיהרען געשפּרעכען און דיסקוסיאָנען איבער פּאָליטיק, פילאָזאָפיע און מייסטענס איבער ליטעראַטור און קונסט. אָבוואָהל לעססינג האָט קיין מאָל ניט געשטרעבט צו זיין דער גרינדער פון אַ ליטעראַרישע שוהלע, איז ער דאָך געוועזן דער צענטער פון אַ געוויסען קרייז פון פריי־דיינקענדע שרייבערס. וואו נאָר ער האָט זיך געפונען האָט מען זיך ניט געקענט לאַנגווייליגען. „זיין געשפּרעך, האָט מענדעלססאָהן געשריעבען אין אַ בריעף, איז געוועזן אַ רייכער פאָנטאַן, פון וועלכען מען האָט געשעפּט אָהן אויפהער נייע אידעען וועגען דאס שעהנע און גוטע“.

ער האָט זיך אָבער גאָר ניט גוט און פרעהליך געפיהלט אין דיזער צייט. ער האָט געביינקט נאָך דעם מאַיאָר פאָן קלייסט און זיך געערגערט וועגען זיין פּראָצעס מיט ווינקלער׳ן. דערצו נאָך האָט ער זיך געפונען אין זעהר געענגטע אומשטענדען, וויא געווענליך. דאס איז יעצט געקומען ניט אַזוי דורך דעם, וואס ער האָט ניט געקענט קריגען גוט בעצאָהלט פיר זיינע שריפטען, ווי דורך דעם, וואָס ער האָט פיעלעס אָנגעפאַנגען און ווייניג געענדיגט און וואָס ער איז געוועזן זעהר ניט רעגעלמעסיג אין זיין לעבען און שרייבען. ער איז ניט געשאַפען געוואָרן פאר אַ רעגעלמעסיגען לעבען. ער האָט ליעב געהאַט צו זיין אַזוי פריי און זאָרגלאָז וויא אַ ציגיינער אָדער, וויא מען רופט עס אויף דעם ליטעראַרישען לשון, אַ „באָהעמער“. טראָץ דעם, וואס איהם איז שוין געוואָרן 30 יאָהר און וואָס ער האָט געוואונען אַ גרויסען נאמען אַלס דיכטער און קריטיקער, האָט ער זיך נאָך אַלץ געפיהרט וויא אַ לוסטיגער סטו־

דענט, וועלכער קימערט זיך גאר ניט וועגען דעם וואס מארגען וועט זיין.

אין דיזער בעציהונג איז ער געווען אן אויסנאהמע צווישען די דייטשע שרייבערס און אפילו צווישען זיינע נעהנטסטע פריינד, וועלכע זיינען אלע געווען פראקטיישע, פינקטליכע און סטאטעצנע מענשען. זיי האבען ניט זעלטען געליטען פון זיין אונ־פינקטליכקייט, אבער האבען איהם בעוואונדערט פאר זיין ריזיגען גייסט און געליעבט וויא א שטיפענדיגען, אבער גוטהערציגען און מיטהיגען אינגעל. היינריך היינע האט וועגען איהם געשריעבען: „אין דער גאנצער געשיכטע פון ליטעראטור ליעב איך לעססינג'ן מעהר פון אנדערע שרייבערס“. דאס איז נאטירליך, דען היינע איז אויך געווען א גייסטרייכער „באהעמער“.

ראמלער, איינער פון לעססינג'ס נעהנטסטע פריינד, האט זיך זעהר געערגערט וועגען זיין אונפינקטליכקייט. זיי האבען צו־זאמען געוואלט ארויסגעבען א טהייל פון די סאטירישע שריפ־טען פון דעם שריפטשטעלער לאגאו, וועלכער האט געלעבט אין זיעבענצעהנטען יאהרהונדערט. לעססינג האט געזאלט אנשרייבען די הקדמה, נאר, וויא געוועהנליך, האט ער עס ניט געמאכט אין צייט. ראמלער האט געשוואָרען, אז ער וועט קיין מאל ניט אונ־טערנעהמען עפעס מיט לעססינג'ן, סיידען זיין פריינד וועט פריהער האבען אלעס אנגעשריעבען. דאך האט ראמלער ניט געקענט זיין אין כעס אויף איהם. „איז דאס ניט א קריינקונג פאר מיר, א פינקטליכען מאן?“ האט ער געשריעבען, „דאך קען איך ניט בייז ווער'ן אויף אונזער פריינד, דען ער האלט שטענדיג צעהן אייזענס אין פייער אויף איין מאל“.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד פלעגען אויספיהרען זייערע אונטערנעהמונגען און רעגעלמעסיג ארבייטען, פלעגט ער זיך ארומדרייהען און פערבלייבען אין ווינקעלערס. נאר דערפאר ווען ער פלעגט עפעס אנשרייבען, פלעגט ער זיי אלעמען לאזען הינטער זיך און גלענצען מיט זיין טאלאנט. די הקדמה צו לא־גאו'ס שריפטען האט ער אויך ענדליך אנגעשריעבען און דורך דעם האט דיזער פערגעסענער שרייבער אפגעלעבט.

מייסטענס פלעגט ער שרייבען אין אזא צושטאנד פון נויט און אויפרעגונג, ווען אנדערע קענען געוועהנליך ניט פערפאסען עפעס רעכטעס. נאך אזא אויפרעגונג פלעגט ער פערלירען דעם חשק צו שרייבען און פלעגט זיך סתם ארומדרייהען און ארומטראגען מיט פלענער. גראדע אין דיא ערגסטע מינוטען פון זיין לעבען פלעגט זיין מוזע אויפפלאקערן. ער האט דאן געזוכט צו פערגעסען זיינע צרות אין פיעבערהאפטער ליטערארישער טהעטיגקייט. אזוי איז אויך געוועזען, ווען ער האט געקראגען דיא נאכריכט, דאס דער מאיאר פאן קלייסט האט טאקע געטראפען דעם טויט אויף א שלאכטפעלד. ער האט זיך א נעהם געטאהן צו שטודירען דיא טראגעדיעס פון סאפאקלעס און האט אנגעפאנגען צו שרייבען א קריטישע בעטראכטונג איבער דיא ווערק פון דיזען געניאלען אלט־גריכישען דראמאטישען דיכטער; אבער ער האט עס ניט געענדיגט. דער טויט פון זיין מיליטערישען פריינד האט נאך מעהר פער־שטארקט זיין שטייגענדע אונצופריעדענהייט מיט דער זיעבען־יעהריגער מלחמה, וועלכע האט אנגעמאכט אזוי פיעל צרות אויף דער וועלט, און מיט דעם פרייסישען קעניג, וועלכער האט זיך גאר ניט פילאזאפיש געפיהרט אין קריעג. ער האט געקוקט אויף דיא מלחמה וויא אויף א בארבאריי און א נוצלאזע בלוטפערגיסונג. אויב ער האט פריהער געהאט ענג־פאטריאטישע געפיהלען, האט ער זיי שנעל פערלארען.

פיליכט האט ער אנפאנגס בעטראכטעט אלס זיין פאטערלאנד גאנץ דייטשלאנד, וועלכע איז נאך דאן צוטהיילט און צוברעקעלט געוועזען. יעדענפאלס איז עס זיכער, אז ער האט זיך אויסגעניכ־טערט פון זיין פריהערע בעגייסטערונג פאר פרייסען און פריעדריך דעם גרויסען. עס איז איהם מיאוס געווארן צו הערען דיא טענות פון דיא פרייסישע פאטריאטען, וועלכע האבען זיך גאר ניט געקי־מערט וועגען דיא בלוטפערגיסונגען און פערוויסטונגען דורך דעם קריעג, און ער האט דארום געשריעבען וועגען דיא מלחמה־ליעדער פון דעם מארר־פאטריאטישען פאעט גלעים: „דער פאטריאט דער־שטיקט צופיעל דעם פאעט. פיליכט איז אין מיר דער פאטריאט נאך אויך ניט אין גאנצען דערשטיקט, אבער איך קען ניט לויבען

אזא פאטריאָט, וואס זאָל מיר לערנען צו פערגעסען, אז איך דארף זיין א בירגער פון דער וועלט.... עס איז פיליייכט א שאנדע פאר מיר, נאָר איך מוז זיך מודה זיין, אז איך האָב קיין אידעע וועגען ליעבע צום פאטערלאנד און אז דיזע ליעבע שיינט מיר אין בעסטען פאל א העלדישע שוואכקייט אָהן וועלכע איך קען זיך גאנץ גוט בעגיין".

זיינע געגנער זיינען צוליעב דעם אָנגעפאלען אויף איהם, און פיעלע דייטשען קענען עס איהם נאָך יעצט ניט פערגעבען; אָבער אין זיין ליטערארישע טהעטיגקייט איז ער דאָך געוועזען און פער־בליעבען א דייטש. ער האָט יעדענפאלס איינגעזעהן פאר דיא ענטוויקלונג פון דיא דייטשע שפראך און ליטעראטור וויא איך פאר'ן דייטשען פאָלק פיעל מעהר וויא אלע פערביסענע דייטשע פאטריאָטען צוזאמענגענומען. ער האָט ניט געקענט זיין אַן ענג־הערציגער פאטריאָט, דען זיין הארץ האָט איהם געצויגען צו דער גאנצער מענשהייט, צו קאָסמאָפּאָליטיזמוס. ער איז געוועזען א וועלט־מענש, אָהן האס צו אירגענד וועלכען פאָלק, און מיט זיין מארך און פעדער האָט ער געדיענט דער גאנצער מענשהייט

נאָך זיין טהעטיגקייט אין בערלין איז אונטערבראָכען געוואָרן דורך דיא מלחמה. ער האָט איבערהויפּט ניט געקענט בלייבען לאנג אויף איין אָרט. דאָס איז געלעגען אין זיין נערוועזען כא־ראקטער, אין זיין שטרעבונג צו ענדערונגען און נייעס. עס איז איהם מיאוס געוואָרן צו בלייבען אין בערלין, וואו מיליטאריזמוס און ענגער פאטריאָטיזמוס האָבען געהערשט. זיין געזונד איז אויך געוועזען ניט אם בעסטען. ער האָט דארום אָנגעפאנגען צו זוכען א געלעגענהייט צו ענדערן זיין לעבען אין אן אנדער אָרט, אז ער זאָל ניט געצוואונגען זיין צו שרייבען, אום צו פערדיענען א שטיקעל ברויט. דיא נויטווענדיגקייט צו מאכען א לעבען פון דער פעדער האָט איהם געטריעבען צו מאכען איבערזעצונגען און צו שרייבען פאר צייטונגען אַנשטאָט צו שאפען דאס, וואס עס איז איהם געלעגען אם הערצען און וואס ער האָט בעטראכטעט אלס ריינע קונסט. ער האָט זיך געפיהלט ערניעדריגט, וואס ער האָט

געמוזט זיך נעהמען צו דער פעדער צוליעב דיא קלעגליכע חיונה, ניט אלס א פרייע פויגעל.

גראדע האט ער געהאט מזל דיזען מאל. צווישען דיא פרייסישע אפיצירען, מיט וועלכע ער האט זיך צוזאמענגעטראפען ביי מאיאר פאן קלייסט אין לייפציג, איז אויך געוועזן א געוויסער טויענצין, וועלכער האט זיך אזוי אויסגעצייכענט ביי דער פערטהיידיגונג פון ברעסלוי, דאס דער פרייסישער קעניג האט איהם געמאכט פאר א גענעראל און פאר א גובערנאטאר פון ברעסלוי. ווען דיא רוסיש־עסטרייכישע ארמעע האט פערנומען בערלין, און לעסינג האט זיך געפונען אין פערלעגענהייט, האט ער ערהאלטען אן איינלאדונג פון גענעראל טויענצין צו קומען צו איהם און ווערן זיין סעקרעטער. אבוואהל ער האט געפיהלט, אז דאס איז ניט א פאסענדער אמט פיר איהם, האט ער דאך ניט לאנג געטראכט און אנגענומען דעם פארשלאג. אין נאוועמבער 1760 האט ער צום דריטען מאל פערלאזען בערלין אפילו ניט געזעגענענדיג זיך מיט זיינע פריינד. א וואך נאך זיין אנקומען אין ברעסלוי, האט ער געשריעבען צו זיין פריינד ראמלער אין בערלין: „איהר זייט וואהרשיינליך ערשטוינט וועגען מיין בעשלוס. איך וויל אייך זאגען דעם אמת, איך בין אליין אויך ערשטוינט, ווייניגסטענס א פיערטעל שטונדע יעדען טאג“. נאכדעם וויא ער האט איהם געטרייסט, אז עס וועט ניט לאנג ניט דויערן און אז ער וועט נאך קומען צוריק, האט ער געשלאסען מיט דיא ווערטער: „איהר קענט דאך מיך, אויב מען קען מיך ניט ליובען, קען מען מיך ווייניגסטענס ענטשולדיגען“.

אכטער קאפיטעל.

זיין לעבען אין ברעסלוי.

אין ברעסלוי האָט לעססינג אָנגעפאַנגען צו פיהרען אזא לע־
בען, אַז זיינע פריינדע זיינען געווען אויסער זיך פון ערגערנים
און האַרצקלעמענים. מען קען ניט זאָגען, אַז ער האָט גאָר ניט
געשריעבען דיא פינף יאָהר, וואס ער האָט פערבראַכט אין ברעס־
לוי; אָבער דעם גרעסטען טהייל פון זיין פרייע צייט האָט ער
אָבגעגעבען צו אַ לוסטיגען לעבען און זאָגאַר צו קאָרטען־שפּיעל. ער
האָט זיך אַליין ניט אַרומגעזעהן, וויא ער איז אַריינגעשלעפּט גע־
וואָרען אין אַ לעבען, וועלכער האָט גאַנץ ווייניג געפּאַסט פאַר
איהם און האָט אויך געבראָכען זיין שוואַכע געזונד.

ער האָט געהאַט אַ געלעגענהייט צו ווערן אַ רייכער מאַן, אויב
ער וואָלט ניט געווען אַן עהרליכער מאַן. פריעדריך דער גרויסער,
וועלכער האָט זיך שטאַרק גענויטיגט אין געלט צו פיהרען זיינע
מלחמות, האָט אויך געהייסען שלאָגען מטבעות, וואָס זייער אמת'ער
ווערטה איז געווען פיעל ניעדריגער וויא דער אָנגעצייכענטער. ער
האָט געצוואונגען אָנצונעהמען דיזע געפעלשטע מאָנעטען פאַר
כשר'ע. גענעראַל טויענצין האָט געהאַט איבצופּאַסען אויף דיזע
רעגירונגס־פעלשונג און האָט דערביי געמאַכט ניט ווייניגער וויא
120 טויזענד טהאַלער. אַלס סעקרעטער פון דעם מיליטערישען
גובערנאַטאָר האָט לעססינג נאַטירליך געוואוסט פון אַלע איינ־
צעלהייטען פון דיזען רויבערישען געשעפט, וואָס איז אין מיטעל־
אַלטער און שפּעטער פּראַקטיצירט געוואָרען פון פיעלע רעגירונגען.
ווען ער וואָלט עס נאָר וועלען, וואָלט ער אויך געקענט „פערדיענען"
דערביי אַ שעהנע פּאָאַר טויזענד טהאַלער. דיא מאַכערס פון דיא
געפעלשטע מאָנעטען (טראָץ זיין פיינדשאַפט צו אידען, האָט דער
קעניג איבערגעגעבען דיזען געשעפט צו צוויי בערלינער אידען)
האָבען פאָרגעשלאָגען גוטע בעלוינונג ניט נאָר לעססינג'ן, זאָנדערן
אויך זיין פריינד מענדעלסזאָהן; אָבער ביידע האָבען זיך ענט־

זאַגט דערפון. פיעלע שווינדעל און פערברעכען זיינען בעגאַנגען געוואָרן פאַר לעססינג'ס אויגען, אָבער ער אַליין איז אַרויס ריין און עהרליך, אַזאַ אָרימאַן וויא ווען ער איז געקומען.

זיין געהאַלט האָט ער אויסגעגעבען ניט בלויז פאַר זיך, זאָנ־דערן אויך פאַר זיינע עלטערן, וועלכע ער פלעגט מיט פריידע העלפען, ווען ער האָט נאָר געהאַט דיא קלענסטע מעגליכקייט. שפּאָרען און קלייבען איז גאָר ניט געווען אין זיין נאַטור. ער פלעגט אָפט שליידערן מיט געלט, ווען ער האָט געהאַט טהאַלערס אין קעשענע. ווען אַ בעקאַנטע דאמע האָט איהם אויסגערעדט, וואַרום ער שפּאָרט ניט, האָט ער געענטפערט: „איך וועל אימער האָבען געלט, זאָלאַנג עס וועלען בלייבען אָט דיא דריי פינגער און אָט דאס“, דערביי האָט ער אנגעצייגט אויף דיא פינגער צום שרייבען און אויף זיין שטערן. אַ סך געלט האָט ער דאַן אויסגעגע־בען אויף איינקויפען ביכער. דערביי איז ער געווען אַזוי ניט בערע־כענט, דאס ניט איין מאָל האָט ער געמוזט באָרגען אָדער פערזעצען זאַכען, אום צו שיקען געלט זיינע עלטערן.

ער האָט דאַן געהאַט דיענער, נאָר אַזוי וויא ער האָט זיך געהאַלטען מיט זיי פּראָסט און ברידערליך, פלעגען זיי איהם קריעכען אויף'ן קאָפּ. ער האָט דאַרום פאָרגעשטעלט אין זיינע קאָמעדיעס דיענער, וועלכע פאָלגען ניט זייערע ווירטהען און פיהרען זיך נאָך זייערע קאַפּריזען. איינער פון זיינע דיענער האָט איהם בע'גנב'עט און איז פערשוואונדען. ווען מען האָט נאָכהער איבערגעגעבען לעססינג'ן, אַז דיזער דיענער האָט ערגעץ געעפּענט אַ קראָם מיט זיין געלט, האָט ער גוטמוטהיג געענטפערט: „נו, ער האָט וועניגסטענס גוט פערברויכט מיין געלט“. מען דערצעהלט, אַז ווען ער פלעגט האָבען געלט, פלעגט ער האַלטען אי'ן קעשענע גאָלדענע מאָנעטען צוזאַמען מיט מינץ און אַ מאָל דערלאַנגען על פּי טעות אַ גאָלדענע שטיק אַ בעטלער. ווען עס פלעגט טרעפען, אַז אַ בעטלער האָט איהם צוריק געגעבען דיא גאָלדענע מאָנעטע, פלעגט ער זיך וואונדערן, וואָס אויף דער וועלט גיבט עס נאָך עהרליכע לייט, און פלעגט איהם הייסען נעהמען דאָס געלד־שטיק וואָס „גאָט אַליין האָט איהם צוגעשיקט“.

ער פלעגט מייכטענס פערקעהרען אין דער געזעלשאפט פון אפיציערען און שוישפּיעלער. כמעט יעדען אבענד פלעגט ער זיך געפינען אין א טהעאטער אין נאכהער פלעגט ער זיך ארומשלע־פען אין קאפעס און ווינקעלערס, ווייא אן עבמער „באהעם" (אויף אמעריקאניש גערעט : א „טרעמפּ"). שלאפען פלעגט ער גיין, ווען א סך בירגער פלעגען זיך שוין קלייבען אויפצושטיין. דער פראפעסער בעקער, אין וועמעס הויז ער האט דאן קווארטירט, איז אזוי אויפגעבראכט געווארען אויף איהם צוליעב דיעזען אונרע־געלמעסיגען לעבען, אז ער האט אנגעפאנגען צו באקען לעקעכלעך אין דער פארמע פון א נאכטוועכטער מיט דער אונטערשריפט : „גאטטהאלד אפרים לעססינג". דאס איז געווען דעם בעקער'ס איינפאל פטור צו ווערען פון אזא אונבעקוועמען קווארטיראנט, און דאס איז איהם אויך געלונגען, דען לעססינג האט זיך דאן אריבער געצויגען אויף אן אנדער קווארטיר.

נאר דאס ערגסטע איז געווען וואס לעססינג איז געווארען א פערקאכטער קארטענשפּיעלער. אום צו האבען גרעסערע אויפרע־גונג פלעגט ער שפּיעלען אזוי גרויס, אז איין מאל האט איהם אפילו גענעראל טויענציין געמאכט פארווירפע. אבער ער האט געענטפערט : „איך שפּיעל בכיון אזוי ליידענשאפטליך, ווייל א שטארקע אויפ־רעגונג ברענגט אין בעוועגונג מיין אבגעשטעלטע מאשינע. דאס בעפרייט מיך פון דיא פיזישע שמערצען, וועלכע איך לייד אפט".

ווען זיינע בערלינער פריינדע האבען זיך דערוואוסט דערפון, האבען זיי געמיינט, אז ער איז שוין א פערלארענער מענש און האבען איהם געשטראפט אין זייערע בריעף. מענדעלסאהן האט נאך געברויכט אזא מיטעל אפצוהאלטען זיין פריינד פון דיעזען געפעהרליכען וועג. ער האט איהם צוגעשיקט אן עקזעמפלאר פון זיינע פילאזאפישע ווערק מיט א געדרוקטע ווידמונג צו איהם, אין וועלכער עס איז צווישען אנדערעס געשטאנען, אז דער פיעל גע־ליעבטער שרייבער איז געווארען א „שטומער גאט, וואס הערט ניט, רעדט ניט, פיהלט ניט, זעהט ניט — נאר וואס טהוט ער? ער שפּיעלט."

דאס האט שרעקליך אויפגערודערט לעססינג'ן ; אבער מענ־

דעלססאהן האט איהם באלד אין א בריעף בערוהיגט, אז דיעזע ווידמונג איז נאר אפגעדרוקט געווארען אין עטליכגע עקזעמפלארען, וועלכע זיינען צוטהיילט געווארען צווישען זייערע אינטימסטע פריינד. לעססינג אליין האט זיך ניט געשוינט אין זיינע בריעף. „מיט טיעפען בעדויערן מוז איך צוגעבען, האט ער געשריעבען, אז איך בין אונגליקליך . . . מיין בעסטער פריינד, אייער לעססינג איז א פערלארענער! ביסלעכווייז וועט איהר גאר ניט וויסען פון איהם, ער אליין אויך ניט. אה, מיין צייט, מיין צייט, אלעס וואס איך בעזיץ — דאס צו אפפערן אויף אזא שטייגער, איך ווייס אליין ניט פאר וועלכע זאכען! הונדערט מאל האב איך שוין געטראכט זיך ארויסצורייסען פון דיעזען קרייז . . .“ נאר אזעלכע בריעף האט ער געשריעבען אין מינוטען, ווען ער האט זיך בעזאנדערס שלעכט געפיהלט. א פערלארענער איז ער זיכער ניט געווען. עס איז אמת, אז ער האט ניט געהאט גענוג ענערגיע זיך אפצורייסען פון קארטענטיש און צו לעבען רעגעלמעסיג, אבער ער האט קיין מאל ניט פערלארען זיין טיעפען אינטערעס אין דער גייסטיגער וועלט און האט אויך ניט אויפגעהערט צו שטודירען און צו שרייבען.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד האבען זיך געשראקען פאר זיין צוקונפט און איהם געשטראפט, האט ער געלעזען דיא ווערק פון דידערא, שטודירט ספינאזא'ס פילאזאפיע און אויך אנגעפאנגען צוויי פון זיינע בעסטע ווערק: דיא דראמע „מינא פאן בארנהעלם“ און זיין גרויסע קריטישע ווערק „לאאקאאן“. ער האט פערהעלטניסמעסיג גאנץ ווייניג געשריעבען אין ברעסלוי; אבער דערפאר האט ער ניט בעדארפט זארגען וועגען חיונה און געהאט דיא מעגליכקייט צו שרייבען וואס איהם איז געפעלען געווארען, צו שאפען פיר דיא ריינע קונסט. טראץ אלע זיינע חטאים און גרויסען צייטפערלוסט איז עס דאך א פאקט, אז אין ברעסלוי האט זיין מוזע אויפגעבליהט און שפעטער געבראכט גרויסארטיגע פריכטע. דער אלטער לאטיינישער שפריכווארט, אז „דיא מוזען פארדערן פרייע צייט און איינזאמקייט פון דעם דיכטער“ האט זיך אויך ארויסגעצייגט ריכטיג וועגען לעססינג'ן.

אין דער צייט, ווען ער האָט געלעבט אין ברעסלוי, האָט מען איהם פאָרגעשלאגען דיא שטעלע פון א פראָפעסאָר פון עלאָקווענ־ציע אין קעניגסבערג, וואו דער פילאָזאָף קאנט וואָלט געוועזן זיין קאָלעגע; אָבער אזוי וויא איינע פון דיא פפליכטען פון דיעזען אמט איז געוועזן צו האלטען יעדען יאָהר א רעדע לכבוד דעם קעניג, האָט ער דעריבער גאָר ניט געוועלט הערען דערפון.

עטליכע מאָל האָט ער בעגלייטעט דעם גובערנאטאָר, ווען מען האָט בעדארפט מאכען אָפיציעלע רייזען. אין 1763, ווען דיא זיעבענ־יעהריגע מלחמה האָט זיך געענדיגט, האָט ער בעדארפט, אלס סעקרעטער, פערבאטען און ארויסלאָזען דיא פראָקלאמאציאָן וועגען פריעדען צו דיא איינוואָהנער פון ברעסלוי. איין מאָל האָט ער אויך בעגלייטעט גענעראל טויענציין ביז פאָטסדאם און ער האָט זיך דערמיט בענוצט צו בעזוכען זיינע פריינדע אין בערלין.

נאָך דער מלחמה האָט ער געהאט וויינינגער אָפיציעלע ארבייט און האָט געקענט אָבגעבען פיעל מעהר צייט צו ליטעראטור. דאָס איז געוועזן איינער פון דיא פרוכטבארסטע פעריאָדען אין זיין לע־בען; נאָר אין מיטען דערינען איז ער קראנק געוואָרען. ער האָט געארבייט מיט אזא אויפרעגונג צו ענדיגען „מינא פאָן בארנהעלם", אז ער האָט געכאפט א פיעבער, וועלכער האָט איהם לאנג געקוועלט. דאָס איז געוועזן אין זומער 1764. ווען ער האָט זיך א ביסעל ער־האָלט, האָט ער געשריעבען צו זיין פריינד ראמלער: „איך בין אזוי וויא פון דאָס נייע געבאָרען געוואָרען. יעצט האָט זיך אָנ־געפאנגען א נייער פעריאָד אין מיין לעבען. איך ווער א געלאסע־נער מאן און איך האָף, אז דיא היצקרייך האָט ארויסגעיאָגט דיא לעצטע כמנים פון מיינע יוגענדליכע נארישקייטען. דיא גליק־ליכע קראנקהייט!" אָבער אין אן אנדער בריעף, וואָס ער האָט געשריעבען מיט א וואָך שפעטער, האָט ער זיך בעקלאָגט, דאָס דיא קראנקהייט האָט זיך אָפגערופען שווער אויף זיין געמיטה און דאָס ער קען שוין ניט ארבייטען וויא פריהער. „פאר מיין קראנקהייט, האָט ער געשריעבען צו ראמלער'ן, בין איך געוועזן אזוי אויפגעלייגט צו ארבייטען, וויא דאָס האָט זעלטען מיט מיר געטראָפען. איך קען נאָך אלץ ניט קומען צו זיך. איך ברען מיט אונגעדולד צו ענ־

דיגען מיין „מינא פאָן בארנהעלם". איך וואָלט זעהר ניט וועלען שרייבען דיעזע שטיק מיט האַלבע קרעפּטען."

עטליכע מאָנאַט שפּעטער איז דער גובערנאַטאָר טויענציין געוואָרען געפעהרליך קראַנק, און לעססינג, וועמען עס האָט שוין איבערהויפּט דערעסען צו בלייבען אין ברעסלוי און וועלכער האָט געוועלט מאַכען אַ רייזע נאָך איטאַליען און גריכענלאַנד, האָט בעשלאָסען זיך אָפּצוזאָגען פון זיין שטעלע. צו זיין פאָטער, וועלכער איז געוועזען זעהר צופריעדען, וואס ער פערנעהמט אַ רעגירונגס־שטעלע און פערדיענט גענוג צו העלפען דיא פאַמיליע, האָט ער וועגען דעם געשריעבען אַזוי: „איהר ווייסט דאָך, אַז איך האָב קיין מאָל ניט גערעכענט לאַנג אָנצוהאַלטען מיין פּלאַץ און אַז איך האָב ניט אויפגעגעבען מיין אַלטען פּלאַן פון לעבען. איך מוז אייך זאָגען, אַז איך בין יעצט מעהר וויא ווען עס איז ענטשלאָסען ניט אָנצונעהמען אירגענד וועלכע בעשעפטיגונג, וואָס איז ניט צוגע־פּאַסט צו מיר, וואָס איז ניט פאָלקאָמען נאָך מיינע שטרעבונגען. אַ העלפט פון מיין לעבען איז שוין פאָריבער, און איך זעה קיין גרונד ניט, וואָרום איך זאָל זיך מאַכען פאַר אַ שקלאַוו אין דער קורצער צייט, וואָס מיר איז נאָך געבליעבען צו לעבען. איך מוז דאָס אייך שרייבען, טהייערער פאָטער, אַז איהר זאָלט ניט שטוינען, אויב איהר וועט מיך זעהען אין אַ קורצער צייט אָרום גאַנץ ווייט פון דעם, וואָס מען רופט אַ שטענדיגער פּלאַץ."

ער האָט דאַן געטרוימט, אַז ער וועט האָבען דיא מעגליכקייט צו פערברייגגען כאָטש אַ קורצע צייט אין איטאַליען און גריכענ־לאַנד, אום צו בעטראַכטען דיא איבערגעבליעבענע ווערק פון דער אַלטער קונסט; אָבער אין 1765, ווען ער האָט בעשלאָסען זיך צו געזעגענען מיט ברעסלוי, האָט ער זיך געפונען אין אַזאַ געענגטער לאַגע, דאס איהם איז נאָר געבליעבען ווידער זיך צוריק צו קעהרען נאָך בערלין.

ניינטער קאפיטעל.

„מינא פאָן בארנהעלם“ — „לאאָקאָאָן“.

ווען לעססינג איז צום פערטען מאָל אָנגעקומען אין דער פרייר־סישער הויפּטשטאָדט, האָט ער געהאַט אַ שטיקעל האָפנונג צו פערנעהמען דעם פּלאַץ פון אַ דירעקטאָר פון דער קעניגליכער ביבליאָטהעק. איינינע פון זיינע פריינד אין בערעהרער האָבען איהם וואַרעם רעקאָמענדירט צום קעניג און פאָרגעשטעלט אלס איינעם פון דיא געלעהרטעסטע און בעלעזענסטע מענער אין דייטשלאַנד; אָבער פרידריך האָט געקראָגען אַ שלעכטע מיינונג פון איהם דורך דעם שטרייט מיט וואָלטער׳ן און האָט זיך ענטזאגט איהם צו געבען דעם פּלאַץ.

לעססינג האָט זיך דערפון וויינינ אָבגעגעסען דיא הארץ, אָבוואָהל דיא שטעלע פון אַ ביבליאָטהעקאר איז איהם געפעלען געווען אין ער וואָלט געקענט רוהיג פאָרטזעצען זיינע ליטעראַרישע אונטערנעהמונגען. געקריינקט האָט איהם נאָר, וואָס ער האָט וויעדער געמוזט שרייבען, אום צו מאַכען אַ לעבען. אין דער צייט, ווען ער פלעגט מוזען ענדיגען אַ בעשטעלטע ארבייט, פלעגט ער נאָר וועלען שרייבען עפּעס אַנדערעס אָדער גאָר זיך אָפּרוהען, און דאָס האָט זעהר שלעכט געווירקט אויף איהם און זיין געמיטה. נאָר באַלד האָט ער געהאַט דעם פערגניגען צו זעהען, אז ער האָט זיך ניט גענאַרט, ווען ער האָט בעטראַכט „מינאַ פאָן בארנהעלם“ פאַר זיין בעסטע דראַמאַטישע ווערק. דיעזע קאָמעדיע, וועלכע מען קען אויך רופען דראַמע, האָט געהאַט א ריעזען ערפאָלג אין בערלין און נאָכהער אין גאַנץ דייטשלאַנד.

מען קען זאָגען, אז דיעזעס מאָל האָט ער געשאַפען אַן אמת׳ע נאַציאָנאַלע דראַמע. יעדענפאַלס איז ער שוין געווען זעלבסטשטענדיג. אויב דער געניאַלער פראַנצויז דידעראָ האָט געהאַט אַן איינפלוס אויף איהם אין דער צייט, ווען ער האָט געהאַט אויסגעארבייט דעם פּלאַן פון „מינאַ פאָן בארנהעלם“, איז עס נאָר גע־

ווען, אז ער זאָל זוכען אַרום זיך, אין ווירקליכען לעבען, דיא פּערזאָנען. אין דער גאַנצער שטיק, וועלכע האָט געהאַט אַזאַ גרויסען און טיעפען איינפלוס אויף דיא מאָדערנע דראַמאַטישע קונסט, קען מען שוין ניט געפינען נאַכאַהמונגען וויא אין זיינע פריהערע דראַמאַטישע ווערק.

דער אינהאַלט איז פערבונדען מיט דער זיעבענניעהריגער מלחמה, וועלכע ער האָט געקענט גוט בעטראַכטען, ווען ער איז געווען אין לייפּציג און ברעסלוי. דער העלד איז מאַיאָר טעללהיים, וועלכער ליידעט דורך זיין גרויסמוטה אין דער צייט פון קריעג און איז טהיילווייז קאָפּירט נאָך מאַיאָר פאָן קלייסט, דעם פּערפאַסער'ס עדעלען פריינד. דיא העלדין, מינא פאָן באַרנהעלם, איז אַן אַדעליגע פריילין, וועלכע האָט זיך פערליעבט אין דעם מאַיאָר צוליעב זיינע אַן עדעלע האַנדלונג אַלס קאָמאַנדירענדער אָפיציער. אַ צופאַל, וועלכער האָט געטראָפען אין אַ האָטעל פון ברעסלוי, וואו אַ כלה האָט אויפגעזוכט איהר חתן, אַ פערוואונדעטען אָפיציער, האָט געגעבען לעססינג'ן דעם פּלאַן פון דער אינטריגע. אַלע פערזאָנען פון דיעזער קאָמעדיע, אפילו דיא דיענערס און דיא קאַמערמיידלעך, זיינען ריכטיג פאָרגעשטעלט אַלס טיפּען.

דאָס בעסטע, וואס מען קען יעצט זאָגען וועגען דיעזע קאָמעדיע, איז וואָס זיא ווערט נאָך געשפּיעלט און וועט לאַנג ניט אַראָפּ פון דער ביהנע. זיא איז אַ קלאַסישע ווערק פון דייטשער ליטעראַטור. געטהע האָט פערגליכען „מינא פאָן באַרנהעלם“ מיט אַ מאָרגען־שטערן.

אין דער זעלבער צייט איז לעססינג אויך אַרויס מיט אַ קריטישע ווערק וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג ניט נאָר אין דייטשלאַנד, זאָנדערן אויך אין דער גאַנצער וועלט. דאָס איז „לאַאָקאָאָן“, וועלכער איז ליידער אויך געבליעבען ניט געענדיגט. דאָרט האָט ער אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער פּאָעזיע און איהרע בעציהונגען צו מאַלעריי און סקולפּטור. ער האָט דערביי אַרויסגעוויזען ניט נאָר זעלטענע קענטניסע, זאָנדערן אויך אַ הויכען קונסט־געפיהל, אַ טיעפען פערשטאַנד אין קונסט־ווערק.

דער נאָמען „לאַאָקאָאָן“ קומט פון דעם, וואָס לעססינג האָט

אנגעפאנגען זיינע קריטישע בעטראכטונגען איבער קונסט מיט דער בעריהמטער אלט־גריכישער סקולפטור־גרופע, וועלכע שטעלט פאר דיא מעשה וועגען דעם טראיאנער פריעסט לאאקאאן מיט זיינע צוויי זיהן, וויא זיי ווערען צוקוועטשט פון ריזיגע שלאנגען. (דיזע סטאטוע איז געפונען געווארען אין 1506 און געפינט זיך יעצט אין וואטיקאנער מוזעאום). דיא טראגישע געשיכטע פון לאאקאאן איז איבערגעגעבען אין דער בעריהמטער פאעמע „ענעאיד“ פון דעם אלט־רוימישען פאעט ווירגיל. לעססינג האט זיך געשטעלט דיא טיעפזיניגע פראגע, ווארום דער גריכישער סקולפטאר האט פאר־געשטעלט לאאקאאן׳ס שרעקליכען טויט ניט אזוי, וויא ער וואלט דערביי געשריען פון ווייטאג און וויא דער רוימישער דיכטער האט עס געשילדערט. אום צו ענטפערן אויף דיעזער פראגע האט לעססינג בעטראכט דיא בעציהונגען צווישען פאעזיע און דיא פ ל א ס ט י ש ע קונסטען, דאס הייסט: מאלעריי און סקולפטור, און האט דערביי קריטיקירט דיא פריהערע לעהרען וועגען דיא שעה־נע קונסטען. פיעלע קונסט־קריטיקער האבען צוזאמענגעמישט פאעזיע מיט מאלעריי. אייניגע האבען בעהויפטעט, אז א פאעט דארף מען בעזאנדערס שעצען נאך דעם, וויא פיעל בילדער ער קען מיט זיינע שילדערונגען געבען א מאלער. לעססינג איז ארויסגע־טראטען געגען דיעזע מיינונגען אזוי ענטשיעדען, וויא דידערא אין זיינע „געדאנקען איבער מאלעריי, סקולפטור, ארכיטעקטור און פאעזיע“. דיעזעביידע טיעפע און אריגינעלע דענקער פון אכט־צעהנטען יאהרהונדערט, דיעזע צוויי פרייע גייסטער און עהרליכע קעמפפער פאר אויפקלעהרונג האבען זיך אויך צוזאמענגעטראפען אין זייערע מיינונגען איבער קונסט.

דיא געדאנקען, וועלכע זיי האבען אויסגעדריקט אין זייערע קריטישע ווערק, זיינען, זא צו זאגען, איינגעקערפערט געווארען אין דיא נעבסטע דורות. זיי האבען געלייגט דעם פונדאמענט פון דער מאדערנער קונסט־קריטיק. איבערגעבען זייערע געדאנקען הייסט איבערגעגעבען דאס, וואס מען קען געפינען אין לעהר־ביכער איבער עסטהעטיק. דער שלוס, צו וועלכע לעססינג איז געקומען נאך זיינע קריטישע נאכפארשונגען וועגען דיא סקולפטור־גרופע

לאָקאָאָן, איז אַז דער סקולפּטאָר האָט זיך געמוזט רעכענען אין זיין אַרבייט מיט דיא גרענצען פון שעהנהייט ביי דיא אַלטע גריכען. אַ סקולפּטאָר און אַ מאָלער דאַרפען פריהער פאַר אַלץ האָבען אין זינען דיא שעהנהייט. אין פּאָעזיע קען מען בעשרייבען, וויא אַ מענש האָט זיך געדרעהט אין שרעקליכע קאָנוואולסיעס און האָט געשריען פון ווייטאָג; אין סקולפּטור אָבער וועט עס אויסזעהען זעהר העסליך און וועט אַרויסרופען עקעל. דיא אַלטע גריעכען האָבען איבערהויפּט געפאָדערט שעהנע פאָזען אין קונסט־ווערק. אין איינינע אָרטער פון גריכענלאַנד איז זאָגאַר געזעצליך פערבאָטען געוועזען פאַרצושטעלען אבשטויסענדע סצענען. דאַרום האָט דער סקולפּטאָר פאַרגעשטעלט לאָאָקאָאָן'ס טויט שעהנער וויא דער פּאָעט.

„דער סקולפּטאָר, ערקלערט לעססינג, האָט געשטרעבט צו דער־גרייכען דיא העכסטע שעהנהייט, וועלכע איז נאָר מעגליך ביי פיזישע שמערצען. עס איז אונמעגליך צו פעראייניגען שעהנהייט מיט אַן אויסדרוק פון אַ שרעקליכען פיזישען ווייטאָג. מען האָט דאַרום געמוזט לייכטער מאַכען דיעזען אויסדרוק. דעם וועה־געשריי האָט מען געמוזט אומענדערן אין אַ זיפץ, אָבער ניט דאַריבער, ווייל אַ געשריי איז געווען פאַר אַ צייכען פון קליינמוטה, זאָנדערן ווייל דורך דעם וואָלט דאַס געזיכט מיאוס געוואָרען. פּרובירט נאָר זיך פאָרשטעלען אין אייערע געדאַנ־קען, אַז לאָאָקאָאָן'ס מויל איז אָפען און אַז וועה־געשרייען רייסען זיך אַרויס פון דיעזען מויל — וואָס וועט דאַן זיין? פריהער האָט איהר געזעהען אַ קונסט־ווערק, וואָס האָט אַרויסגערופען ביי אייך מיטלייד, ווייל איהר האָט גלייכצייטיג געזעהען שעהנהייט און ליידען; יעצט אָבער איז עס שוין אַן אָבשטויסענדע זאַך, פון וועלכע איהר קעהרט זיך אָפּ, ווייל דיא בעטראַכטונג פון ווייטאָג רופט אַרויס אַן אונאַנגענעהמעס געפיהל, און דער מאַנגעל אין שעהנ־הייט ביי דעם ליידענדען וואַנדעלט ניט אום דיעזען געפיהל אין אַ וואַרעמען געפיהל פון מיטלייד."

לעססינג לייקענט דערביי ניט, אַז דער קינסטלער דאַרף ריכ־טיג פאַרשטעלען דיא נאַטור; ער טרעט ניט אַרויס אין גאַנצען געגען

דיא רעאַליסטישע שולע; אָבער ער ערקלערט, אַז אַ קונסט־ווערק דאַרף דאָך ניט זיין אַ פּינקטליכע קאָפּיע פון דער נאַטור. ער ענ־דיגט מיט דיא ווערטער: „וואַהרהייט און אויסדרוק — דאָס איז דער ערשטער געזעץ פון קונסט“.

ווען ער האָט געשריעבען זיין אונשטערבליכען „לאַאָקאָאָן“, האָט ער זיך בעזאָנדערס בעראַטהען מיט מענדעלסזאָהן'ען, וועל־כער איז ניט נאָר געווען אַ פילאָזאָף, זאָנדערן אויך אַ שעצער פון קונסט. לעססינג האָט בעזאָנדערס געשעצט מענדעלססאָהן'ס וויים־געהענדען און טיעפען פילאָזאָפישען בליק. וויא עס וועט אנגע־צייגט ווערען אין מענדעלססאָהן'ס לעבענס בעשרייבונג, האָט דער אָרים־בחור פון דעסוי געקראָגען אַ זעהר פיינעם געשמאַק אין דער שעהנער ליטעראַטור און אין קונסט־זאַכען דורך זיין פריינדשאַפט מיט לעססינג'ן און דורך זיינע שטודיען פון שפּראַכען. מענדעלס־זאָהן איז זעלבסטשטענדיג געקומען צו פיעלע געדאַנקען, וועלכע לעססינג האָט אַזוי גלענצענד ענטוויקעלט אין „לאַאָקאָאָן“. דאָס קען מען אויך שליסען פון מענדעלססאָהן'ס אָבהאַנדלונג איבער „דיא קוועלען פון שעהנע קונסטען“.

ווען לעססינג האָט שוין געהאַט געענדיגט דעם ערשטען טהייל פון „לאַאָקאָאָן“, איז ערשיענען ווינקעלמאַן'ס „געשיכטע דער אַל־טער קונסט“, און אַזוי וויא ער האָט הויך געשעצט דיעזען געלעהר־טען, האָט ער ערקלערט, אַז ער וועט אָפּלייגען זיינע קריטישע בע־טראַכטונגען ביז ער וועט איבערלעזען דיזען בוך. נאָר אַזוי וויא ער האָט נאַכהער געהאַט צו שרייבען פיעלע אַנדערע זאַכען און אויך צו פיהרען אַ קאַמפף וועגען רעליגיאָן און פילאָזאָפיע, האָט ער שוין ליידער זיין „לאַאָקאָאָן“ ניט געענדיגט.

נאָר דערמיט, וואָס ער האָט איבערגעגעבען אין דעם ערשטען טהייל פון דיזען קריטישען ווערק, האָט ער כשר פערדיענט דעם נאָמען רעפאָרמאַטאָר אין עסטהעטיק און בעזאָנדערס אין דראַ־מאַטורגיע.

צעהנטע קאפיטעל.

„דיא האמבורגער דראמאטורגיע“.

אין 1757 האט לעססינג אנגעפאנגען זיין פרוכטבארע טהע־טיגקייט אלס דירעקטאר פון א טהעאטער, אלס דראמאטורג און קריטיקער אין האמבורג. אויסער דעם וואס ער האט פיינט געקראגען דיא פרייסישע הויפטשטאדט, האט ער זיך געפונען אין זעהר געענגטע אומשטענדען און האט ניט געוואוסט, וואס ער זאל אונטערנעהמען. „איך בין געשטאנען לײדיג אויף דעם מארק, האט ער שפעטער געשריעבען וועגען דער צייט; אבער קיינער האט מיך ניט געוועלט דינגען, ווייל קיינער האט ניט געוואוסט וואס פאר א נוצען מען קען האבען פון מיר“. דארום האט ער זיך מיט ביידע הענד אנגעכאפט אן דעם פארשלאג פון א געוויסען לעווען, וועלכער איז געווען א שרייבער און האט צוזאמען מיט עטליכע האמבורגער בירגער זיך גענומען צו גרינדען דארט א שטענדיגען טהעאטער. דיזער לעווען האט אין זיינע שריפטען געצייגט, אז דער דייטשער טהעאטער איז דאן געשטאנען אזוי ניעדעריג, ווייל דיא שוישפיע־לערס האבען געהאט צו וואנדערן פון איין ארט אין אן אנדערן און ווייל מען האט ניט איינגעפיהרט שטענדיגע טהעאטערס, וואס זאלען זיין אונטערשטיצט פון שטעט אדער פון רעגירונגען. ער האט דארום אויסגעארבייט א פלאן צו גרינדען א „נאציאנאלען טהע־אטער“ אין האמבורג און ער האט זיך געווענדעט צו לעססינג׳ן אלס אן עהרליכען מאן און בעוואוסטען דראמאטורג און קריטיקער.

לעססינג האט געהאט צו שרייבען שטיקער פאר דיזען טהע־אטער און אויך צו געבען זיין מיינונג איבער אנדערע שטיקער און איבערהויפט צו זארגען, אז אלעס זאל צוגיין וויא געהעריג. דער־פאר האט מען איהם אנגעבאטען סך־הכל 800 טהאלער, וואס עס צייגט אם בעסטען, וויא וויניג אפילו בעריהמטע שרייבערס האבען דאן פערדיענט אין דייטשלאנד. צו זיין ברודער קארל, וועלכער איז געווען זיין ערשטער ביאגראף, האט ער געשריעבען, אז ער נעהמט

אָן דיזע שטעלע ניט צוליעב דאָס געלט, זאָנדערן אין דיא אינטערעסען פון דער דראַמאַטישער קונסט. ער האָט אָנגענומען אַלע בעדינגונגען מיט אויסנאַהמע פון דער, אַז ער מוז צושטעלען יעדען יאָהר אַ בעשטימטע צאָהל שטיקער. דיא ראָלע פון אַ געדונגענעם פערפאַסער, וואָס זאָל זיין געצוואונגען נאָך אַ קאָנטראַקט צו באַקען שטיקער, איז איהם געווען ווידערווערטיג. ער וואָלט אויך ניט געווען אין שטאַנד דאָס אויסצופיהרען. ער האָט דיא גרינדערס פון דעם „נאַציאָנאַלען טהעאַטער“ נאָר אָפּגעגעבען זיין פערטיגע קאָמעדיע „מינא פאָן באַרנהעלם“.

ניט לייכט איז איהם אָנגעקומען אריבערצופאָהרען פון בערלין נאָך האַמבורג. ער איז געווען איבער'ן קאָפּ אין חובות און האָט געמוזט פערקויפען זיין ביבליאָטהעק, אום צו קענען פערלאָזען בערלין. ער האָט גערעכענט, אַז פאַר דיא ביכער, וועלכע האָבען איהם אָבגעקאָסט אַ פערמעגען אין ברעסלוי, וועט ער וועניגסטענס קריעגען 600 טהאַלער; אָבער מעהר וויא אַ דריטעל פון דיזער סומע האָט ער ניט בעקומען, ווייל ער איז איבערהויפּט געווען אונפּראַקטיש און איז אויך בע'גנב'עט געוואָרן פון אַ דיענער.

דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער“ אין האַמבורג האָט ניט לאַנג עקזיסטירט, טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען פון לעווען און לעססינג צו געבען גוטע שטיקער. דיא אונטערנעהמונג האָט ניט געהאַט אַ פעסטען באָדען, ווייל דיא רייכע דייטשען פלעגען ניט קומען אין טהעאַטער און דאָס פאָלק האָט ניט פערשטאַנען און ניט געשעצט גוטע שטיקער. לעססינג איז דאַרום ווידער געווען אויף צרות אין פינאַנציעלער הינזיכט. נאָר זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע“, אַ קריטישע צייטשריפט, וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען ארויסצוגעבען, ווען דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער“ איז ערעפענט געוואָרן, האָט ער נאָך פאָרטגעזעצט ביז 1769. דאָרט האָט ער אין פולסטען גלאַנץ ארויסגעצייגט זיין טאַלענט אלס קונסטקריטיקער. ער האָט נאַטירליך זיך ערוואָרבען ניט וועניג פיינד מיט זיינע רעצענזיעס און קריטישע בעטראַכטונגען; אָבער ער איז זיך מוטהיג געגאַנגען זיין וועג אין נאָמען פון ריינע קונסט, וויא ער האָט עס פערשטאַנען.

מען קען זאָגען, אַז מיט זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע“

האָט ער גענייגט דעם פונדאַמענט פון דער דייטשער דראַמע, וועלכע איז נעקרוינט געוואָרן מיט דיא ווערק פון שילער און געטהע. ער איז ארויסגעטראָטען ניט נאָר געגען דיא פסוידאָ־קלאַסישע שולע, זאָנדערן געגען דיא פראַנצויזישע דראַמע וועלכע האָט דאַן גע־הערשט אויך אין דייטשלאַנד. געגען דיא פראַנצויזישע שולע מיט איהרע קינסטליכע אויפבויאונגען און פוסטע קלאַנגען האָט ער ארויסגעשטעלט שעקספּיער'ס דראַמאַטישע ווערק. איינע פון לעס־סינג'ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען איז געוועזען וואָס ער האָט דער ערשטער אויפמערקזאַם געמאַכט דיא דייטשען אויף שעקספּיער'ן. דיזער גרעסטער דראַמאַטורג, דיזער זעלטענער זשעניע, וועלכער וועט אייביג גלאַנצען אין דער וועלט־ליטעראַטור און וועלכער האָט קיין גלייכען ניט צו זיך, איז ווייניג בעקאַנט געוועזען און נאָך ווייניגער געשעצט געוועזען אין יענער צייט אפילו אין זיין פאַטערלאַנד. מיט זיין שאַרפע קריטישע אויג האָט לעססינג געזעהען שעקספּיר'ס גרויסקייט אַלס דראַמאַטורג און האָט עס געצייגט אין זיינע קריטישע אַרטיקלען, אין וועלכע ער האָט אויך בעוויזען, וויא וויים וואָלטער, דער גרעסטער דראַמאַטורג אין יענער צייט, איז געשטאַנען ניעדריגער פאַר שעקספּיר'ן. לעססינג איז געוועזען עהרליך און אונפּאַרטייאיש צו אנערקענען וואָלטער'ס גרויס־קייט; אָבער דורך אַ גרינדליכען פערגלייך פון וואָלטער'ס „זאַ־איראַ" מיט שעקספּיר'ס „אָטהעלאָ" און „ראָמעאָ און דזשוליעט" האָט ער בעוויזען, וויא קליין דער ערשטער איז לעבען דעם צווייטען.

ער האָט אויך ענטוויקעלט אַריסטאָטעל'ס געדאַנקען וועגען טראַגעדיעס. אַריסטאָטעל האָט נעמליך ערקלערט, אַז אין אַ טראַ־געדיע דאַרף מען ניט פאָרשטעלען אין גאַנצען פערדאָרבענע און שלעכטע מענשען און אויך ניט אַזעלכע, וואָס זאָלען נאָר האָבען גוטע מדות. דער גרויסער גריכישער פילאָזאָף האָט גאַנץ ריכטיג ערקלערט, אַז דער צוועק פון אַ טראַגעדיע איז צו ערוועקען מיטלייד און פחד ביי דיא צוהערער און אַז דיזען צוועק קען מען נאָר דאַן דערגרייכען, ווען מען שטעלט פאָר מענשען מיט מענשליכע שוואַכ־קייטען. אַריסטאָטעל האָט אויך אָנגעצייגט, אַז אין אַ טראַגעדיע דאַרף מען ניט פאָרשטעלען, וויא אַן עהרליכער מענש איז אונגליק־

ליך אהן שום שולד פון זיין זייט. דאס קען טרעפען אין לעבען, זאגט ער, אבער דאס טויג ניט אלס סיוזשעט פאר א דראמע. לעססינג האט זיך בענוצט מיט דיא אויספיהרונג פון דעם גריכישען פילאזאף אין זיין שארפער קריטיק איבער דיא בעסטע פראנצייזישע דראמא־טורגען, וויא קארנעיל און ראסין.

וועגען זיך זעלבסט און זיינע דיכטינגען האט לעססינג מיט כאראקטעריסטישער אפענהערציגקייט ערקלערט: „איך בין ניט א שוישפיעלער און ניט א פאעט. עס איז אמת, אז אפט גיט מען מיר אפ דעם כבוד און מען ערקלערט מיך פאר א דיכטער. אבער אזעלכע פערשטעהען מיך ניט. פון דיא עטליכע דראמאטישע פראבעס, וועלכע איך האב געמאכט, קען מען נאך ניט ציהען אזעלכע גרויסע שליכע. ניט יעדער וואס האלט אין האנד א פינזעל און מישט פארבען, פערדיענט דעם נאמען מאלער... איך פיהל ניט אין זיך אזא לעבעדיגען קוואל, וואס פליסט מיט זיין אייגענער קראפט און שלאגט פון זיך ארויס אזוי־נענע, ריינע, פרישע און רייכע שטראמען; איך מוז פון זיך ארויס־קוועטשען מיט פרעכען און פאמפען. איך וואלט געוועהן אזוי ארים, אזוי קאלט, אזוי קורצזיכטיג, וויא עס איז זיך גאר שווער פארצו־שטעלען, ווען איך וואלט ניט געשעפט פון פרעמדע אוצרות, ווען איך וואלט זיך ניט אנגעווארמט ביי א פרעמדען פייער און ניט פערשטארקט מיין ראיה דורך דיא זעה־גלעזער פון קונסט. דארום ערגערט עס מיך שטענדיג, ווען איך הער בעהויפטונגען, אז קריטיק איז שעדליך, אז זיא דערשטיקט א זשעניע".

לעססינג האט אלזא גאנץ גוט פערשטאנען, אז ער איז מעהר דענקער און קריטיקער, וויא שעפפער און פאעט; אבער ער איז שוין געוועזן צו שטרענג צו זיך: ווען ער וואלט גאר קיין אייגענע שעפפונגס־קראפט ניט געהאט, וואלט ער ניט געקענט פערפאסען אזעלכע גרויסע דראמאטישע ווערק וויא „נאטהאן דער ווייזע" און „מינא פאן בארנהעלם". ער האט געשאפען לאנגזאם, אפט מיט מאטערנעס אונטער אן אויסווערטיגען דרוק, נאכדעם וויא ער האט זיך גוט אנגעטרונקען אין א פרעמדען קוואל; אבער דערפאר האט ער געגעבען טהייערע פערלען.

עלפטער קאפיטעל.

זיין ליעבע און זיין רייזע נאָך איטאַליען.

אָבוואָהל ער האָט גאנץ ווייניג געמאַכט פון זיין שרייבען אין האמבורג דאָך האָט ער זיך געפיהלט בּעסער אין דיזער פרייער און לעבעדיגער האַנדעלס־שטאָדט, וויא אין בערלין. איבעראַל האָט מען איהם אויפגענומען פריינדליך און מיט גרוים אַכטונג. כבוד האָט ער געהאַט מעהר, וויא ער האָט עס זיך געוואונשען. ער איז שוין פון אַלע זייטען אַנערקענט געווען פאַר דעם גרעסטען און גלענ־צענדסטען שרייבער אין דייטשלאַנד. זיינע שריפטען זיינען אַלין מעהר און אין אַלע ווייטערע קרייזען געלעזען געוואָרן. דאָך וואָלט ער וואַהרשיינליך אַוועקגעפאָהרען נאָך איטאַליען, וואוהין עס האָט איהם שטענדיג געצויגען, ווען דיא ליעבע צו א פרוי וואָלט זיך ניט אַריינגעמישט. ער איז שוין געווען נאָהענט צום פיערטצען צעהנדליג יאָהרען, ווען ער האָט זיך אַרומגעזעהן, אַז ער האָט זיך גאַנץ ערנסט איינגעליעבט אין אַ פעהייראַטעטע פרוי. צווישען זיינע פיעלע בעקאַנטע אין האַמבורג איז אויך געווען אַ געבילדעטער פאַברי־קאַנט מיט דעם נאָמען קעניג, וועמעס הויז איז געווען אָפען פאַר ליטעראַטען. זיין פרוי האָט שוין געהאַט פיער קינדער, אָבער זיא האָט נאָך ניט פערלאָרען איהר יוגענדליכע פרישקייט. זיא איז געווען אַ זעהר קלוגע, געבילדעטע און לעבהאַפטע דאַמע, און לעס־סינג האָט איהר זעהר געאַכטעט איידער ער האָט דערפיהלט, אַז ער האָט איהר אויך ליעב.

דיזער געפיהל, קען מען זאָגען, איז געווען פאַר איהם אַ נייעס. עס שיינט מערקווירדיג, זאָגאַר אונגלויבליך, דאָס אַזאַ לוסטיגער, נערוועזער, גייסטרייכער מאַן, וואָס האָט זיך נאָך אַלס סטודענט אַרומגעדרעהט מיט שוישפיעלער, וואָס האָט ליעב געהאַט „וויין און געזאַנג", האָט ניט אַרויסגעוויזען אויך אַ ליעבע צו „ווייב". אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז ניט נאָר וויים מען ניט פון זיינע ראָ־מאַנען אין יוגענד, אויב ער האָט וועלכע איבערהויפט געהאַט,

זאַנדערן אַז זיין ערשטע ערנסטע ליעבע איז געווען צו דער בעיאַה־ רענטער דאַמע עוואַ קעניג אין אַן אַלטער, ווען ער האָט שוין געקענט האָבען קינדער וואס זאָלען פיהרען ליעבעס.

אין 1769 איז איהר מאַן פלוצלונג געשטאָרבען אין ווענעדיג, וואוהין ער איז אוועק געפאָהרען צוליעב זיינע געשעפטען. לעססינג האָט פון דעסטוועגען צוויי יאָהר גאָר ניט געזאָגט וועגען זיין ליעבע צו דער אלמנה, ביז ער האָט זיך איבערצייגט, אַז זיא איז צו איהם ניט גלייכגילטיג. ער האָט איהר דאַן פאָרגעשלאָגען זיין האַנד און האַרץ; אָבער זיא האָט איהם געבעטען צו וואַרטען ביז זיא וועט ברייננען אין אָרדנונג דיא געשעפטען און רעכנונגען פון איהר מאַן. זיא האָט געוואוסט אַז לעססינג איז ניט אַ גרויסער פערדיע־ נער און זיא האָט מורא געהאַט, אַז צוליעב איהרע פינאַנציעלע אַנ־ געלעגענהייטען וועט ער געשטערט ווערן אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט.

אום צו קענען פיהרען אַ פאַמיליען־לעבען האָט לעססינג אָנ־ גענומען דיא שטעלע פון אַ ביבליאָטהעקאַר אין דער וואָלפענביטעל ביבליאָטהעק, וועלכע האָט געהערט צו דער פרינצליכער הויז פון ברונכוויק. איינער פון זיינע פריינד האָט איהם רעקאָמענדירט צו דעם קרוין־פרינץ פון ברוינסוויק, וועלכער האָט זיך אינטערעסירט מיט ליטעראַטור און קונסט. דאָס געהאַלט איז געווען קליין, סך הכל 600 טהאַלער אַ יאָהר; אָבער אויסער דעם וואָס פאַר דעם אָרימען שריפטשטעלער איז דאַס געווען אַ סך, האָט ער נאָך געקראָגען זעהר גוטע בעדינגונגען. מען האָט איהם נעמליך געגעבען צוויי העלפערס, זאָ דאָס ער האָט געהאַט גענוג פרייע צייט צו לעזען און צו שרייבען — אַלעס וואָס ער האָט געוואונשען. זיין הויפט־ אויפגאַבע איז געווען צו אונטערזוכען, וואס פאַר ווערטהפאָלע היסטאָרישע ביכער און מאַנוסקריפטען עס האָבען זיך געפונען אין דיזער בעריהמטער ביבליאָטהעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען אין 17טען יאָהרהונדערט און אין וועלכער מען האָט צוזאַמענגעקליע־ בען מיט דער צייט אַ זעהר טהייערע קאָלעקציאָן פון ביבעלס און מאַנוסקריפטען. דער גרויסער פילאָזאָף לייבניץ איז אויך אַ געוויסע צייט דאָרט געווען ביבליאָטהעקאַר.

לעססינג וואָלט געקענט דאָרטען לעבען רוהיג און זאָגאר צו־פריעדען, ווען ער וואָלט ניט געהאַט צו צאָהלען זיינע אייגענע שולדען אין האַמבורג און דיא שולדען פון זיין פאָטער, וועלכער איז אַרום דער צייט געשטאָרבען. זיין מוטער און אויך דיא איננערע ברידער האָבען איהם באָמבאַרדירט מיט בריף ער זאָל זיי העלפען. ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו אַרבייטען וואָס מעהר, אום צו קענען ערפילען זייערע ביטעס. דאָס האָט זיך שנעל אָבגערופען אויף זיין געזונד, און ער האָט אָנגעהייבען שטאַרק צו ליידען פון נערווען און האָט אויך אָפט געקראָגען שפּאַזמען. פון זיינע בריף צו זיין גע־ליעבטע עוואַ קעניג און צו זיין ברודער קאַרל זעהט מען אַז ער האָט זיך געפיהלט זעהר נידערשלאָגען און אונגליקליך. „פון אַלע אונגליקליכע, האָט ער געשריעבען צו זיין ברודער, שיינט מיר, איז דער אונגליקליכסטער דער יעניגער, וועלכער איז געצוואונגען צו אַרבייטען מיט׳ן קאָפּ אפילו דאַן ווען ער פיהלט ניט, אַז ער האָט אַ קאָפּ. אפילו דיזען בריף שרייב איך אזוי וויא אין שלאָף.. איך זעה קיינעם ניט און געה ניט אַרויס פון מיין צימער....“

אויך האָט ער ניט געקענט פערטראָגען דיא איינזאַמקייט אין דער קליינער שטאָט. אייניגע פון זיינע אינטימסטע פריינד, דאַ־רונטער אויך מענדעלסאָהן, האָבען איהם בעזוכט; אָבער דאָס איז ניט גענוג געווען פאַר אַ מאַן, וואָס איז צוגעוואָהנט געווען צו אַ קאָכענדיגען און לוסטיגען לעבען אין גרויסע שטעדט און צענטערס פון ציוויליזאַציאָן. נאָר ער וואָלט דאָס אַלעס געדולדיג אַריבער־געטראָגען, ווען ער וואָלט געהאַט זיין הייס־געליעבטע עוואַ קעניג לעבען זיך. זיא האָט איהם געצוואונגען צו וואַרטען 4 יאָהר. אפילו ווען זיא האָט שוין געבראַכט אין אָרדנונג דיא געשעפטען פון איהר מאַן און איז געווען פערזיכערט מיט אַ יעהרליכע איינ־קונפט פון 500 טהאַלער, האָט זיא דאָך אַלץ אָבגעלייגט דיא חתונה. ער האָט עס ענדליך ניט אויסגעהאַלטען און איז אין 1775 אַוועק געפאָהרען צו איהר אין וויען, וואו ער האָט ביי איהר אַרויסגע־קראָגען דעם פערשפּרעך חתונה צו האָבען מיט איהם דעם נעכ־סטען יאָהר, וואָס עס איז אויך געשעהן.

זייענדיג אין וויען, האָט ער געהאַט דיא געלעגענהייט צו

שפּרעכען מיט דער קייזערין מאַריע טערעזאַ, וועלכע האט איהם הויך געשעצט אַלס א דראַמאַטורג. דאָרט האָט איהם אויך גע־גליקט ענדליך אויסצופיהרען זיין אַלטען הייסען וואונש צו בעזוכען איטאַליען. איינער פון דיא בראונשווייגער פּרינצען האָט איהם מיטגענומען אַלס א קאָמפּאַניאָן אויף זיין רייזע נאָך איטאַליען. נאָר לעססינג האָט ווייניג נוצען און פערגניגען געהאַט פון דיזער רייזע, ווייל דער פּרינץ איז געווען זעהר א קאַפּריזנער, פלעגט אָהן שום טאָלק וואַנדערן הין און צוריק, זעהר זעלטען זיך אָפּשטעלענדיג אויף איין אָרט. דיא גאַנצע רייזע האָט ניט לאַנג געדויערט. דערפאַר האָט לעססינג ניט נאָר געקראָגען א גרעסערע בעלוינונג וויא מען האָט איהם פערשפּראָכען, זאָנדערן אויך דעם טיטול האָפ־ראַטה אין בראונשווייג, א טיטול וואָס ער האָט נעביך געגען זיין ווילען געמוזט אָננעהמען.

צוועלפטער קאַפּיטעל.

„עמיליע גאַלאָטי“ און דיא „פראַגמענטען“.

ניט אומזיסט האָט ער פערבראַכט דיא צייט אין דער וואָלפענביטלער ביבליאָטהעק. טראָץ אַלע קרענקונגען און שטער־רונגען, האָט ער ניט נאָר פיעל געלעזען און געשריעבען קריטישע און פּאָלעמישע אַרטיקלען, זאָנדערן האָט אויך געשאַפען דיא טראַגעדיע „עמיליע גאַלאָטי“, פאַר וועלכע זיינע פערעהרער האָבען איהם פערגליכען מיט שעקספּיר׳ן. דעם פּלאַן פון דיזער טראַגעדיע האָט ער נאָך אויסגעאַרבייט אין לייפּציג און האָט זיך עטליכע מאָל גענומען איהר אָנצושרייבען אין בערלין און אין האַמבורג, וואו ער האָט איהר געוואָלט אויפפיהרען אין „נאַציאָנאַלען טהעאַטער“. אָבער ער האָט אַלץ ניט געקענט ענדיגען ביז ער האָט זיך אָנגע־שטרענגט אין וואָלפענביטעל אין 1772.

דיא האַנדלונג פון דיזער טראַגעדיע קומט פאָר אין איטאַליען. דער סיוזשעט איז אין קורצען דיא ליעבע פון א פּרינץ צו א מיידעל, וועלכע דאַרף חתונה האָבען מיט אַן אַנדערן. אין דעם טאָג פון דער חתונה ווערט דער חתן בעפאַלען פון באַנדיטען, וועלכע ווערען געדונגען פון דעם פּרינץ׳ס נידערטרעכטיגען קאַמערהערר מאַרינעלי און וועלכע ערמאָרדען איהם. דער פּרינץ זוכט נאַכהער צו פערפיהרען דיא כלה; אָבער דאס געלינגט איהם ניט, דען איהר פאַטער דערשטעכט איהר אויס פערצווייפלונג אין דער צייט, ווען זיא וויל זיך אַליין דערשטעכען. דער סיוזשעט איז אַן און פיר זיך א מעלאָדראַמאַטישער; אָבער דיא בעאַרבייטונג פון דיא סצענען און דיא כאַראַקטעריסטיק פון דיא פּערזאָנען איז אזוי מייסטערהאַפט, אַז דיא טראַגעדיע האָט געהאַט א גרויסען איינ־פלוס אויף דיא וויטערע ענטוויקלונג פון דער דייטשער דראַמע און בעזאָנדערס אויף שיללער׳ן.

פערפאַסט האָט ער דיזע טראַגעדיע, אום צו צייגען א ביי־שפּיעל, וויא מען דאַרף שרייבען טראַגעדיעס נאָך דיא לעהרען

וועלכע ער האָט ענטוויקעלט אין זיין „האמבורגער דראמאטורגיע“. וויא עס איז אויך בעמערקט געוועזן, זיינען ביי איהם קונסט קריטיק און דיכטונג געגאַנגען האַנד אין האַנד, נאָר דאס האָט זיך בעזאָנ־דערס ארויסגעוויזען אין „עמיליע גאַלאָטי“.

זיין טהעטיגקייט אין וואָלפּענביטעל איז געווען פון דער גרעסטער וויכטיגקייט אין אַ גאַנץ אַנדער ריכטונג וויא פּאָעזיע, דראמע און אפילו קריטיק. ער איז אויך אַרויסגעטראָטען אלס פרייער דענקער אין רעליגיעזע פראַגען און אלס געגנער פון דיא אָנגענומענע קריכטליכע טהעאָלאָגיע. אָבוואָהל ער האָט שטודירט אין אַ סעמי־נאַריע און האָט איבערהויפּט געקראָגען אַ רעליגיעזע ערציהונג אין דער הויז פון זיין פאַטער, אַ פרומען גייסטליכען, האָט ער זיך דאָך גאַנץ וויינינג בעשעפטיגט מיט טהעאָלאָגיע (חכמת האלהות) און איבערהויפּט מיט רעליגיעזע פראַגען. נאָר צופעליג האָט ער זיך אַ פּאָאָר מאָל בעריהרט דיא קריסטליכע לעהרע. אָבער ער האָט דאָך פיעל געלעזען איבער רעליגיאָן אין אַלגעמיין און דיא קריסט־ליכע בעזאָנדערס און ער האָט עס זעהר גוט ארויסגעצייגט, ווען איהם איז אויסגעקומען צו פּאָלעמיזירען מיט גייסטליכע און ספּע־ציעל מיט אַ געוויסען געצע.

דיא אורזאַכע פון דיעזען שטרייט, וועלכער האָט אויפגערו־דערט דיא מוחות ניט בלויז אין דייטשלאַנד, איז געווען אַ ווערק פון דעם פּראָפּעסאָר ר י י מ א ר ו ס, וועלכער איז בעוואוסט געווען אַלס אַ גרויסער געלעהרטער און קענער פון אָריענטאַלישע שפּראַכען. דיעזער פּראָפּעסאָר איז געווען אַ שטילער מענש און האָט ניט געהאַט דעם מוטה ארויסצוטרעטען מיט זיינע אַפּי־קורס'ישע געדאַנקען, ווען ער האָט געלעבט. נאָך זיין טויט איז געבליעבען אַ ווערק אונטער דעם נאָמען „אפּאָלאָגיע אָדער שוץ־שריפט פיר דיא פערנינפטיגע פערעהרער פון גאָט“. אין דיעזער „אפּאָלאָגיע“ האָט ער פערטהיידיגט דיא לעהרע, אַז דיא וועלט ווערט רעגיערט פון אייביגע געזעצע און אַז עס קען פאָלגליך קיין נסים ניט זיין. דערביי האָט ער שאַרף קריטיקירט דיא ביבעל און בעזאָנדערס דיא קריסטליכע לעהרען.

ווען לעססינג איז געווען אין האַמבורג האָט ער זיך בעפריינ־

דעם מיט דער פאמיליע פון דיעזען פראפעסאר. עליזע, א טאכטער פון פראפעסאר ריימארוס, וועלכער האט פערעהרט לעססינג'ן, האט איהם אין 1770 איבערגעגעבען א קאפיע פון דער „אפאלאגיע" אדער פיליייכט דיא אריגינעלע שריפט. ווען ער האט צייט געהאט אויפמערקזאם איבערצולעזען דיעזע טיעף־קריטישע און הויך־גע־לעהרטע שריפט, האט ער בעשלאסען איהר צו פערעפענטליכען, אבוואהל ער האט גאנץ גוט געוואוסט, אז ער וועט פערזענליך ליי־דען דורך דעם. ער האט זיך בענוצט דערמיט, וואס אלס דירעק־טאר פון דער וואלפענביטלער ביבליאטהעק האט ער דאס רעכט גע־האט צו פערעפענטליכען אלטע שריפטען אהן א צענזור. ער האט אנפאנגס געזוכט א פערלעגער, וואס זאל האבען מוטה גענוג ארויסצוגעבען ריימארוס'עס ווערק. ווען ער איז געווען אין בער־לין האט ער זיך בעראטהען מיט מענדעלססאהן'ען וועגען דיא פערעפענטליכונג פון דיעזע אפיקורס'ישע שריפט. מענדעלססאהן, וועלכער האט זיך שטענדיג געשראקען אנצופאנגען אן אפענעם קאמפף מיט גייסטליכע און איבערהויפט מיט דער קריסטליכער קירכע, האט איהם געבעטען דאס ניט צו טאן. ער האט מורא געהאט, אז זיין ערדעלער פריינד וועט דורך דעם ליידען. אבער לעס־סינג האט זיך גאר ניט געקימערט וועגען זיין פערזאן, ער האט נאר אין אויג געהאט דיא אינטערעסען פון וואהרהייט און אויפ־קלערונג.

דארום, ווען ער האט אפילו אין בערלין, וואו דער קעניג זעלבסט איז געווען א פריידיינקער, ניט געפונען א פערלעגער פאר ריימארוס'עס „אפאלאגיע", האט ער מיטגענומען דעם מאנוסקריפט נאך וואלפענביטעל און אנגעפאנגען ארויסצוגעבען דאס ווערק קאפיטעלעכווייז כלומרש'ט אלס אן אלטע שריפט פון אן אונבעקאנ־טען שרייבער. ער האט עס א נאמען געגעבען „פראגמענטען (שטיקלעך) פון אן אנאנימען (אונבעקאנטען) שרייבער". דאס האט ער געטאן, אום אפצונארען דיא צענזור, וועלכע וואלט אויף קיין פאל ניט דורכגעלאזען ריימארוס'עס ווערק. אין זיינע בע־מערקונגען צום ערשטען „פראגמענט" האט ער ערקלערט, אז ער האט קיין אהנונג ניט, ווער דער פערפאסער איז, און האט אנגע־

וויזען אויף אַ געוויכען לאַרענץ שמידט, וועלכער איז מיט יאָהרע־ צוריק געשטאָרבען אין וואָלפענביטעל, אַלס דעם מעגליכען פער־ פאַסער.

אין 1777, ווען ער האָט ארויסגעגעבען פינף „פראַגמענטען" מיט אַ מאָל, האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם צווישען דיא גייסט־ ליכע. פון אַלע זייטען האָבען זיי זיך אַ נעהם געטהאָן אָפּצושטרייטען דיא עקלערונגען און אויספיהרונגען פון דעם „אונבעקאַנטען שריי־ בער" און זיינען פאַר איין גאַנג אַרויסגעטראָטען געגען דעם ארויס־ געבער. אייניגע האָבען בעהויפּטעט, אַז לעססינג אַליין איז דער פערפאַסער פון דיא „פראַגמענטען" און האָבען געפאָרדערט, אַז מען זאָל איהם ניט לאָזען זיי ווייטער אַרויסגעבען. דער וויכטיגסטער געגנער איז געווען דער האַמבורגער פּאַסטאָר געצע.

דיעזער פּאַסטאָר האָט ניט נאָר געזוכט צו פערטהיידיגען דיא אנגענומענע קריסטליכע לעהרען, זאָנדערן האָט אויך פער'מסר'ט דיא „פראַגמענטען" אַלס אַ גאָטלאָזעס ווערק, וואָס איז געפעהר־ ליך פאַר דיא זיכערהייט פון שטאַאט. דאָס האָט געצוואונגען לעס־ סינג'ן ארויסצוטרעטען געגען דעם פּאַסטאָר. דער גייסטרייכער קריטיקער האָט פּאָלעמיזירט מיט היץ און האָט אַזוי צוגעשפּאַרט צום וואַנט דעם פּאַסטאָר, אַז דער לעצטער האָט מיט דיא הילפע פון דיא גייסטליכע אין וואָלפענביטעל גענומען פאָרדערן ביי דער רעגיערונג, דאָס מען זאָל ניט ערלויבען לעססינג'ן אַרויסצוגעבען דיא „פראַגמענטען" אָהן דיא ערלויבניס פון אַ צענזאָר.

דער ברונסוויקער פּרינץ האָט געמוזט נאָכגעבען דיא פאָרדע־ רונג פון דיא גייסטליכע, און לעססינג האָט אין 1778 געקראָגען אַ בעפעהל מעהר ניט צו דרוקען דיא „פראַגמענטען" אָהן דער בעווי־ ליגונג פון דער צענזור. אַלס גרונד פון דיעזען בעפעהל איז אנגע־ געבען געוואָרען, דאָס לעססינג האָט ניט געקראָגען אַן ערלויבניס צו פערעפענטליכען אַזעלכע שריפטען פון דער וואָלפענביטלער ביבליאָטהעק, וועלכע זיינען פיינדליך צו דער קריסטליכער רע־ ליגיאָן. דערצו נאָך האָט דיא רעגיערונג קאָנפיסצירט דעם בוך, אין וועלכען עס זיינען צוזאַמען אָפּגעדרוקט געווען דיא פריהערע „פראַגמענטען".

מיט דיעזען פערבאָט איז לעססינג העכסט צופריעדען געוועזן, ווייל ער האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען, אז דורך דעם וועט רײמאַרוס'עס ווערק פיעל מעהר געלעזען ווערען. אזוי איז עס אויך געוועזן. אין זאקסען האָט מען אונטער שווערע שטראָפען פערבאָטען צו פערקויפען דיא געדרוקטע „פראַגמענטען“. לעססינג האָט זיך אָבער ניט געשראָקען פאר דעם פערבאָט. ער איז געוועזן ענטשלאָסען פאָרטצוזעצען זיין קאמפף מיט דיא גייסטליכע, ווען ער זאָל אפילו פערלירען זיין שטעלע און געצוואונגען זיין אויף דיא עלטערע יאָהרען (ער איז שוין געוועזן איבער פופציג יאָהר אלט), ווען ער איז נאָך געווען זעהר שוואך און קרענקליך, צו לעבען בלויז פון זיין פעדער. ער איז דארום מוטהיג ארויסגעטראָטען מיט א שריפט אונטער דעם נאָמען: „א נויטוועדיגע אנטוואָרט אויף א זעהר פוסטע פראגע פון האמבורגער פאסטאָר געצע“. ווען דיא אנטוואָרט איז אפגעדרוקט געוואָרען, האָט מען איהם אויפגעפאָדערט צו קומען צו א פערהער פון גלחים וועגען דעם, אָבער ער האָט זיך גאָר ניט געקימערט וועגען דעם און האָט באלד געלאָזט דרוקען אין האמבורג א צווייטע „נויטוועדיגע אנטוואָרט“.

אזוי וויא געצע האָט זיך ארומגעזעהען, דאָס ער וועט גאָר ניט אויספיהרען געגען לעססינג'ן מיט דער פעדער און אפילו מיט מסירות, האָט ער שוין מעהר ניט געענטפערט. דארום האָבען אויך אנדערע געגנער צו רוהע געלאָזען דעם שארפען און גייסטרייכען קריטיקער. לעססינג האָט זיך ניט ארויסגעוויזען אלס אן אטהעאיסט, אלס כופר בעיקר (אזעלכער איז ער אייגענטליך קיין מאָל ניט געווען; אויף דיא עלטערע יאָהרען איז ער געוואָרען א ספינאָזיסט, צו מענדעלססאָהן'ס גרעסטע ערגערניס, וויא מיר וועלען עס זעהען); ער האָט אויך אָפען ניט געלייקענט נסים און ענטפלעקונגען און האָט געלאָזען אָן א זייט דיא פראגע וועגען איבערנאטירליכעס; אָבער זיינע ארגומענטען האָבען דאך געטראָפען אין ציעל, געוועקט דעם פרייען גייסט און ארויסגערופען צווייפעל אין דיא מוחות פון גלויביגע. גראדע מיט זיין מעססינגקייט איז ער געוועזן געפעהרליך פאר דיא גלחים און דיא אָרטהאָדאָקסיע.

דרייצעהנטער קאפיטעל.

דער טויט פון זיין פרוי און קינד.

ווען לעססינג וואלט געווען אן אבערגלויביגער מענש, וואלט ער געקענט זאגען, אז ער איז געבארען געווארען אין א בייזער שעה, דען דער שלים־מזל האט זיך שטענדיג נאך איהם נאכגע־שלעפט. גראדע ארום דער צייט, ווען ער האט ענדליך געקענט התונה האבען מיט זיין געליעבטע, זיינען זיינע פינאנציעלע אומ־שטענדען געווען בעסער וויא ווען עס איז פריהער. אויסער זיין שטעלע אלס דירעקטאר פון דער וואלפענביטעל ביבליאטהעק, איז ער אויך ערנאנט געווארען אלס א מיטגליעד פון דער מאנהיימער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען. אויסער כבוד האט דיעזע אויס־וואהל איהם געבראכט 500 טהאלער פענסיע א יאהר.

מען קען זאגען, אז איין יאהר פון זיין פיעל־געפרופטען לעבען האט ער זיך געפיהלט גליקליך און אויך פערבראכט גליקליך. דאס איז געווען דער ערשטער יאהר נאך זיין התונה מיט עווא קעניג, וועלכע איז בעוואונדערט געווארען פון אלע בעקאנטע פאר איהר שכל, גוטהערציגקייט און גאסטפריינדליכקייט. ער האט איהר אזוי שטארק געליעבט, אז דיעזע ליעבע איז אויך איבערגעגאנגען אויף איהרע פיער קינדער פון דעם ערשטען מאן. זיין געהאלט צו־זאמען מיט איהר יעהרליכע איינקונפט האבען זיי ערלויבט צו לע־בען אין קאמפארט. זיינע אייגענע בריעף, וויא אויך דיא בריעף פון זיינע פריינדע, וועלכע האבען איהם צו דער צייט בעזוכט אין וואלפענביטעל (צווישען זיי אויך מענדעלסאהן) ציינען, אז ער האט געפיהרט אן אידעאלען גליקליכען פאמיליען־לעבען.

אבער דער שלים־מזל האט זיך באלד וויעדער אריינגעמישט, און לעססינג איז מיט איין קלאפ ארונטערגעשליידערט געווארען פון דעם העכסטען שפיץ פון זיין גליקזעליגען לעבען אין אן אב־גרונד פון הארצווייטאג און פערצווייפלונג. דאס איז געקומען דורך דעם טויט פון זיין פרוי, נאכדעם, וויא זיא האט איהם געשאנקען

א זוהן, וועלכער האָט בלויז געלעבט עטליכע שטונדען. דאָס האָט פּאַסירט אין יאַנואַר 1788, עטליכע וואָכען נאָך מענדעלס־סאָהן'ס בעזוך. וואָס לעססינג האָט דאַן געפיהלט, קען מען אורטהיילען פון זיין בריעף צו זיין פריינד עשענבורג.

„איך בענוץ מיך מיט דעם מאָמענט, ווען מיין פרוי ליעגט גאַנץ בעוואוסטלאָז, אום אייך צו דאַנקען פאַר אייער הערצליכע סימפּאַטיע. מיין פרייד איז געווען אַזוי קורץ! אַך, מיין אָרימער זוהן! וויא שווער עס איז מיר געוועזן איהם צו פערלירען. ער איז געווען אַזאַ חכם, אַזאַ חכם! מיינט ניט, אַז אין דיא עטליכע שטונדען פון מיין פאַטער־ראָלע בין איך געוואָרען אַזאַ נאַרישער פאַפּאַ. ניין, איך וויים וואָס איך זאָג — האָט ער דען ניט ארויסגעוויזען חכמה, וואָס ער האָט ניט געוועלט ארויסקומען אויף דער וועלט ביז מען האָט איהם ארויסגעשלעפּט מיט אייזערנע צוואַנגען? איז עס דען ניט אַ צייכען פון שכל, דאָס ער האָט ביי דער ערשטער געלעגענהייט זיך אָפּגעטראָגען פון דער וועלט? אָבער דער קליינער מזיק שלעפּט אויך מיט זיין מוטער . . . איך האָב וויניג האָפנונג, אַז זיא וועט בלייבען מיט מיר... איך האָב געוועלט לעבען וויא אַנדערע מענשען, אָבער דאָס איז מיר שלעכט געלונגען . . .“

אַ גאַנצע וואָך האָט זיא געשוועבט צווישען לעבען און טויט, און לעססינג'ס הארץ האָט געקלאַפּט אַ שטונדע מיט שוואַכע האָפנונג און לאַנגע נעכט מיט פערצווייפלונג. באַלד נאָך איהר טויט האָט ער געשיקט זיין פריינד עשענבורג פאָלגענדען בריעף, וועלכער דריקט אויס קורץ און שאַרף זיין ביטערע הארץ מיט אַ בייסענדע איראָניע: „מיין פרוי איז געשטאָרבען, איך האָב אויך דורכגעמאַכט דיעזע פּראָבע. עס פרעהט מיך, וואָס איך וועל שוין ווייטער ניט דורכמאַכען אַזעלכע פּראָבעס. דיעזער געדאַנקען מאַכט מיך רוהיג. עס פרעהט מיך אויך, וואָס איך בין זיכער אין אייער סימפּאַטיע און אין דער סימפּאַטיע פון אונזערע פריינד.“

וואָס פאַר אַ טיעפע וואונד אין הארצען ער האָט געקראָגען דורך דיעזע טראַגישע ענדע פון זיין קורצען גליק — סך הכל פיערצעהן מאָנאַט פאַמיליען־לעבען — דאָס האָט מען באַלד געקענט

זעהען אויף זיין פּנים. אין עטליכע וואָכען איז ער אַלט געוואָרען, דיא אויגען האָבען פערלאָרען זייער פריהערן גלאַנץ, דער שמייכעל איז פערשוואונדען פון זיינע ליפּען, און זיין קערפּער איז איינגע־בויגען געוואָרען. מען האָט איהם שוין ניט געזעהען לוסטיג און פול מיט לעבהאַפטיגקייט און וויץ. אַ גאַנצען יאָהר האָט ער זיך בעקלאָגט אין בריעף צו זיינע פריינד אויף האַרצקלעמענעס, מיד־קייט. „איך בין אייגענטליך ניט קראַנק, האָט ער געשריעבען, איך בין בלויז ניט געזונד“. אין איינעם פון זיינע בריעף צו זיין ברודער קאַרל האָט ער געשריעבען: „איך האָב מורא, אַז דוא וועסט מיך שוין קיין מאָל ניט זעהען, וויא אונזער פריינד מאָזעס (מענדעלססאָהן) האָט מיך געפונען: אַזוי רוהיג, אַזוי צופריעדען אין מיינע פיער ווענט . . .“

דער קאַמפף וועלכען ער איז געצוואונגען געוועזען צו פיהרען מיט דיא גייסטליכע וועגען דיא „וואָלפענביטלער פראַגמאַנטען“, האָט איהם אַ ביסעל בערוהיגט. אין איין בריעף, עטליכע טעג נאָך זיין פרוי'ס טויט, האָט ער ערקלעהרט, אַז אָנשטאָט צו נעהמען אָפּיום, אום איינצושלעפערן, לעזט ער טהעאָלאָגישע ביכער, און דאָס מאַכט איהם ערטרעגליכער דעם לעבען. זיין פּאָלעמיק מיט דעם פּאַסטאָר געצע, וועלכע איז אַלץ שאַרפער געוואָרען, האָט איהם אויפגעמונטערט און אויפגעלעבט; נאָר אין גאַנצען האָט ער זיך שוין ניט ערהאָלט. איהם איז ניט לאַנג געבליעבען צו לעבען. פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך פיהלען אַזוי שלעכט, אַז ער פלעגט בלייבען אין אונמאַכט. דאָך האָט ער זיך אָנגעשטרענגט ניט נאָר צו פערטהיידיגען זיינע מיינונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן און ריימאַרוס'עס מערקווירדיגע קריטישע ווערק, זאָנדערן אויך אָנצו־שרייבען אַ דראַמע, אום צו דערלאַנגען אַ קלאַפּ זיינע געגנער פון אַן אַנדער זייט. דיעזע דראַמע איז געוועזען זיין לעצטע און בעסטע קרוינונגס־ווערק. דאָס איז „נאַטהאַן דער ווייזע“. ווען ער וואָלט מעהר ניט אָנגעשריעבען וויא דיעזע דראַמע, וואָלט ער זיך אויך אונשטערבליך געמאַכט.

❧

פיערצעהנטער קאפיטעל.

„נאטהאן דער וויזע“.

אין 1788, אין רעכטען פייער פון זיין שטרייט מיט פאסטאָר געצע, איז ער געפאלען אויף דעם פלאן צו פערפאסען א דראמע, וועלכע זאָל אין דער זעלבער צייט אָפשפּיעגלען זיינע רעליגיעזע און פילאָזאָפישע געדאנקען און אויך אריינדרינגען אין דיא מאסען, וועלכע לעזען ניט טעאָלאָגישע און פילאָזאָפישע ווערק. ער האָט דאן געשריעבען צו זיין ברודער: „א משוגענער געדאנקען איז מיר לעצטע נאכט אריינגעקומען. פיעלע יאָהרען צוריק האָב איך זיך ארומגעטראָגען מיט א פלאן פון א פיעסע, וואָס איהר אינ־האלט איז געווען עהנליך צו דיא יעצטיגע ויכוחים (ער האָט דאָ געמיינט זיין שטרייט מיט דיא גלחים וועגען דיא „פראגמענטען“), פון וועלכע איך האָב דאן נאטירליך ניט געטרוימט. אויב דוא און מאָזעס (מענדעלססאָהן) ווילען צושטימען, וועל איך אָבדרוקען דיא דראמע אויף סובסקריפּציאָנען... איך דענק, אז איך האָב אויסגעפונען א זעהר אינטערעסאנטען סיוזשעט פיר מיין דראמע, און אלעס צוזאמען וועט ניט נאָר זיין זעהר לעזבאַר, זאָנדערן איך וועל נאָך זיכער אָפּשפּיעלען דיא גייסטליכע א שפּיצעל, וואָס וועט זיי פיעל מעהר ערגערן וויא דיא צעהן „פראגמענטען“.

דיעזע דראמע איז „נאטהען דער וויזע“. וויא וויים מען קען שליסען פון א פּאָאָר בריעף צו זיין ברודער, האָט זיך לעססינג ארומגעטראגען מיט דעם געדאנקען וועגען אזא דראמאטיש־פילאָזאָ־פישע ווערק, וויא „נאטהאן דער וויזע“, וויינינגבטענס דריי יאָהר פריהער איידער ער האָט איהר אָנגעשריעבען. „מיין נאטהאן“, האָט ער געשריעבען, איז א שטיק, וואָס איך האָב געוואונשען צו ענדיגען מיט א יאָהר דריי צוריק, ווען איך בין צוריק געקומען

פון מיינע רייזען. איך האָב עס יעצט אָבגעפרישט, ווייל איך האָב בערעכענט, אז נאָך עטליכע קליינע ענדערונגען אין דעם פּלאַן וועל איך קענען אָנפּאַלען אויף דעם שונא פון אַן אנדער זייט". צו עליזע ריימארוס האָט ער דאן געשריעבען: „איך מוז פּרובירען, אויב זיי (דיא גייסטליכע) וועלען מיר לאָזען פּרעדיגען אונגע־שטערט ווייניגסטענס פון מיין אַלטען בעל־אמת, דיא ביהנע".

דיזע פּראָבע איז איהם גלענצענד געלונגען, נאָך בעסער וויא ער האָט עס געהאָפּט, דען ער האָט געשאַפען א מייסטער־ווערק פון דער וועלט־ליטעראַטור, א דראַמע, וועלכע וועט וואהר־שיינליך קיין מאָל ניט אראָבגיין פון דער ביהנע, און א טיעף־זינ־ניגע און עדעלע פילאָזאָפישע ווערק. א קורצע צייט נאָך לעססינג'ס טויט האָט מענדעלססאָהן גאַנץ ריכטיג בעמערקט אין א בריעף צו לעססינג'ס ברודער קאַרל: „דער ביאָגראַף פון אייער ברודער מעג זאָגען: לעססינג האָט אָנגעשריעבען „נאַטהאַן דער ווייזע" און איז געשטאָרבען".

אין דיעזער מערקווירדיגער דראַמע, וועלכע האָט געהאַט א טיעפען איינפלוס אויף דער מענשהייט און האָט אויך ניט ווייניג געווירקט אז מען זאָל בעטראַכטען דיא אידען וויא גלייכבערעכ־טיגטע מענשען, האָט לעססינג זיך אַרויסגעוויעזען אין זיין גאַנ־צער גרויסקייט אַלס דראַמאַטורג, קונסט־קריטיקער און פילאָזאָף. וואָס אַנבעלאַנגט צו אידען, קען מען זאָגען וועגען דיעזען עדעלס־טען דייטש, אַז ער האָט אָנגעפאַנגען און געענדיגט זיין דראַמאַ־טישע קאַריערע אַלס זייער טרייער פריינד. נאָר וואָס פאַר אַן אונ־טערשיעד אין אינהאַלט און איבערהויפּט אין דער קונסט צווי־שען זיין יוגענד־ווערק „דיא אידען" און זיין לעצטע ווערק „נאַ־טהאַן דער ווייזע"! הרייסיג יאָהר טהיילען זיי אָפּ, אָבער אין דיע־זער צייט האָט דער געניאַלער פערפאַסער אונגעהייער פיעל גע־לערנט און דורכגעמאַכט א שווערען און ביטערן קאַמפּף אין זיין פיעל געפּלאָגטען לעבען.

אַן אויספיהר־ליכע קריטישע בעטראַכטונג פון „נאַטהאַן דער ווייזע" פאָדערט א גאַנצען בוך, דען דיעזע דראַמע איז ענג פער־בונדען מיט לעססינג'ס וועלטאַנשויאונג און זיין גאַנצע ליטעראַ־

רישע טהעטיגקייט*). דאָ מוזען מיר זיך בענוגענען מיט אַ קורצען איבערבליק.

פאר זיין דראַמע האַט לעססינג אויסגעקליבען דיא ריכטיגע צייט און דעם פאסענדסטען אָרט. דיא האנדלונג קומט פאָר אין ירושלים אין דער צייט פון דעם פיערטען קרייץ־צוג צו ענדע פון צוועלפטען יאָהר־הונדערט ווען דער בעריהמטער סולטאַן סאַלאַדין איז געוועזען דער הערשער פון דער הייליגער שטאָדט און דער ענג־לישער קעניג ריטשאַרד, גענאַנט „לייב־האַרץ", און דער פראנ־צויזישער קעניג פיליפ אָגוסט האָבען געפיהרט מלחמה מיט דיא מאהאָמעדאַנער צו פערנעהמען פאַלעסטינע. דיא צענטראַל־פיגור פון דער דראַמע איז נאַטהאַן, אַ אידישער קויפמאַן, וואָס האָט שרעקליך געליטען פון דעם פאַנאַטיזמוס פון דיא קריסטען, וועל־כע האָבען זיך געריסען צו ערלייזען דעם קבר פון זייער גאָט. מיט 18 יאָהר איידער דיא האנדלונג פון דער דראַמע פאַנגט זיך אָן, האָט ער אין איין שוידערליכער שטונדע פערלאָרען זיין פרוי און זיינע 7 זיהן. דיא קריסטען, וועלכע זיינען בעפאַלען דיא שטאָדט, וואו נאַטהאַן'ס פאַמיליע האָט געוואָהנט, האָבען אויסגעשלאַכטעט דאָרט אַלע אידען. אָהן ערבאַרמען האָבען זיי אויסגעשאָכטען אפילו אידישע קינדער און פרויען, דארונטער אויך נאַטהאַן'ס גאַנצע פאַמיליע. ער איז געבליעבען עלענד וויא אַ שטיין. דריי טעג און דריי נעכט האָט ער געטרויערט, געקלאָגט און געשוואָרען ראַ־כע צו אַלע קריסטען. אָבער זיינע בעסערע געפיהלען און זיין פער־שטאַנד האָבען בעזיעגט דיא ניעדעריגע אינסטינקטען. ער איז געבליבען אַ פילאָזאָף מיט אַ עדעלע האַרץ, פול מיט ליעבע צו גאָט און צו מענשען.

זיין עדעלע האַרץ האָט ער ארויסגעצייגט אויף דעם פערטען טאָג נאָך דער שוידערליכער אויסשלאַכטונג פון זיין פאַמיליע. גראַ־דע האָט עס געטראָפען, דאָס אַ רייטער האָט צו איהם געבראַכט

---

*) דיא לעזער וואָס קענען גוט דייטש און ווילען גרינדליך פער־שטיין „נאַטהאַן דער ווייזע" רעקאָמענדירען מיר צו לעזען די קריטישע אַנאַליזען פון קונאָ פישער און דאַוויד שטראַוסס.

א קליין קינד, דיא טאָכטער פון זיין פריינד, דעם דייטשען ריטער וואָלף פאָן פילנעק, וועלכער האָט איהם גערעטעט פון טויט און וועלכער איז פערבליבען אין דער שטאָדט עזה, וואָס איז אטאקירט געוואָרען פון דיא כאראזמינען, סאלאַדין׳ס סאָלדאטען. דעם ריטער׳ס פרוי איז געשטאָרבען אין קינדבעט, און דער פערצווייפעלטער ריטער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין עדעלען אידישען פריינד און האָט צו איהם געשיקט זיין טאָכטער מיט א ביטע איהר אויפצוהאָדעווען. נאטהאן האָט דאן אין גאנצען פערגעסען אָן זיינע שבועות צו נעהמען ראַכע פון קריסטען. ער האָט עדעלמוטהיג ערפילט דיא בקשה פון זיין קריסטליכען פיינד, וועלכער איז געטויטעט געוואָרען ביי דער פערטהיידיגונג פון דער פעסטונג אין עזה. ער האָט אריינגעטראָגען דאָס קינד אין זיין הויז, האָט עס א קוש געטהאָן און מיט א הערצרייסענדען יאָמער אויסגעשריען:
„גאָט! פאַר זיעבען האָסטו מיר האָטשע געגעבען איינע!"

ער האָט איהר א נאָמען געגעבען רעכא און האָט איהר ערצויגען אזוי, אז זיא זאָל ניט געהערען צו א בעשטימטער רעליגיאָן, נאָר זאָל זיין גוט, ריין און עדעלמוטהיג. זיא וואקסט אויס א רייצענדע מיידעל מיט דיא בעסטע מעלות. זיא ווייס גאָר ניט פון איהר אָבשטאַמונג. זיא בעטראַכט איהם אלס איהר פאטער און האָט איהם ניט נאָר צערטליך ליעב, נאָר פערגעטערט איהם פאַר זיין גוטסקייט און עדעלמוטה. אין איהרע אויגען איז ער דיא בערערפערונג פון דיא העכסטע אידעאַלען פון מענשען.

דיא האַנדלונג פון דער דראַמע פאנגט זיך אָן, ווען נאטהאן קעהרט זיך אום מיט א רייכען קאראוואן נאָך איינע פון זיינע האנדעלס־רייזען. רעכא׳ס קריסטליכע מאַמקע דאיא זאָגט איהם אָן דיא טרויעריגע בשורה, אז זיין הויז איז אָבגעברענט געוואָרען. דאָס קימערט איהם ניט אזוי פיעל, וויא ווען ער דערוויסט זיך, אז זיין טהייערע רעכא איז קוים גערעטעט געוואָרען פון דיא פלאמען. א יונגער ריטער האָט איהר ארויסגעשלעפט פון דער ברענענדער הויז: אבער זיא האָט זיך איינגעבילדעט, אז איהר רעטער איז ניט אנדערס געוועזען וויא א מלאך. דיא מאַמקע ווייס, אז דער רעטער איז א ריטער מיט דעם נאָמען קורד פאָן שטראופען, וועלכער

איז געפאנגען געוואָרען פון דיא סאראַצינען, נאָר איז בעגנאַדיגט געוואָרען פון דעם סולטאן סאלאדין, ווייל ער איז מערקווירדיג עהנליך געוועזן צום סולטאַן'ס פערשטאָרבענעם ברודער אַסאדי, אָבער זיא האָט געלאָזען דיא מיידעל טרוימען וועגען א געטליכען רעטער און וועגען נסים. ווען נאַטהאַן דערהערט עס, פאנגט ער אָן צו פילאָזאָפירען וועגען נסים און צו ערקלערען דיא גאנצע מעשה אויף א נאַטירליכען וועג. ער סטארעט זיך צו ערקלערען דער איינגעבילדעטער און ראָמאַנטישער מיידעל, וויא נאַריש עס איז צו זוכען וואונדער, ווען דיא נאַטירליכע פאסירונגען זיינען אויך גענוג זאָנדערבאַר און געהיימניספאָל. אום אין גאנצען צו פעריאָגען איהרע איינבילדונגען, רופט ער אויס: „אָה, איהר גרויזאַמע טרוימערינען! פיעללייכט איז גאָר דיעזער מלאך טויט אָדער קראַנק". דאָס ווירקט גלייך אויף דער מיידעל און זיא ווערט זעהר אונרוהיג, טאָמער איז איהר רעטער ווירקליך קראַנק אָדער אונגליקליך. ווען נאַטהאַן זעהט, אז ער האָט צושטערט איהר איינבילדונג, בערוהיגט ער איהר מיט דיא ווערטער: „רעכא! איך ברינג דיר א רפואה און ניט א גיפט.... נעהם זיך דאָס אין קאָפּ אריין, אז עס איז פיעל לייכטער צו טרוימען פרום, וויא עפּעס גוטעס צו טאָן"...

אין דער צייט, ווען דיזער געשפּרעך ווערט געפיהרט, שפּאַצירט דער ריטער ארום אונטער פּאַלם-בוימער לעבען נאַטהאַן'ס הויז. ער איז א פייערדיגער יונגער מאַן, בראוו און פול מיט ריטערליכער עהרע. ער איז ניט נאָר קיין פאַנאַטיקער, זאָנדערן זאָגאַר א פריידיינקענדער, וואָס עס איז א זעלטענהייט אין יענע פאנאַטישע צייטען; אָבער דאָך האָט ער איינגעזויגען אין זיך אַלע פאָראורטהיילע געגען אידען. ער פעראַכטעט אזוי טיעף דיא אידען, דאָס ער וויל גאָר ניט הערען, ווען דאַיא קומט צו איהם צו און ניט איהם איבער, אז נאַטהאַן וויל איהם זעהען און דאנקען דערפאַר, וואָס ער האָט געראטעוועט זיין טאָכטער. ער ענטפערט מיט אוננעדולד, אז מען זאָל איהם לאָזען צורוה און אז דיא גאַנצע אנגעלעגענהייט האָט ניט ערוועקט אין איהם דעם מינדעסטען אינטערעס.

אין דעם צווייטען אקט, ווען נאַטהאַן זעלבסט געהט בעראַנקען

דעם ריטער און טרעבט איהם אונטער דיא פאלם־בוימער, קומט פאר צווישען זיי א מערקווירדיגער געשפרעך, אין וועלכען עס שפיגלען זיך בעזאנדערס אפ לעססינג׳ס אנזיכטען איבער רעלי־גיאן און מענשליכקייט. דער ריטער שטויכט איהם אפ אנפאנגס אויס פעראכטונג צו אידען איבערהויפט, אבער יעדער ווארט פון דעם ערעלמוטהיגען איד מאכט א טיעפען איינדרוק אויף איהם. דער ריטער רעדט ווערטער, וועלכע ער בעדיינקט ניט, ער צייגט ארויס פיעל ליידענשאפט און וויניג פערשטאנד אין זיינע מיי־נונגען וועגען אידען; אבער ניט ווילענדיג מוז ער זיך בויגען פאר דיא פערנונפט פון דעם אלטען און פיעל־געפרופטען נאטהאן. ענדליך, ווען דער ריטער שרייט אויס, אז ער פעראכטעט דיא אידען, ווייל זיי האלטען זיך פאר אתה־בחרתנו׳ניקעס, קריעגט ער אזא אנטוואָרט: „פעראכטעט מיין פאלק וויא פיעל איהר ווילט, אבער בערעכענט, אז מיר האבען ניט אויסגעקליעבען אונזער פאלק. זיינען מיר דען אונזער פאלק? וואס איז א פאלק? זיינען דען קריסטען און אידען פריהער קריסטען און אידען איידער זיי זיינען מענ־שען?" דער ריטער האט ניט וואס צו ענטפערן דערויף און דער־לאנגט נאטהאנען זיין האנד אלס מענש און פריינד. נאטהאן׳ס ווייזהייט און גוטסקייט האבען בעזיעגט דיא ווילדע פאראורטהיילע פון דעם ליידענשפטליכען און שטאלצען ריטער.

זייער וויטערער געשפרעך ווערט אונטערבראכען דורך דיא מאמקע דאיא, וועלכע קומט צולויפען אהן אטהעם און מיט שרעק אנזאגען איהר הערר, אז דער סולטאן סאלאדין רופט איהם צו זיך אין פאלאץ. ווען נאטהאן קלייבט זיך אין וועג, קומט צו איהם זיין פריינד אל־האפי, א פילאזאפישער דערוויש, וועלכער איז גע־וואָרען סאלאדין׳ס שאצמייכטער. דיזער דערוויש האט אלץ גע־טרוימט צו בעזוכען דיא היילעגע וואסערן פון טייך גאנגעס אין אינדיען, און אין דער צייט, ווען ער ערקלערט זיין אידישען פריינד, אז ער האט אומזאנסט געזוכט צו ווירקען אויף דעם סולטאן צו לאזען נאטהאנען צורוה, מעלדעט ער איהם אויך מיט פריידע, דאס ער קען יעצט אויספיהרען זיין וואונש צו פאהרען נאך אינדיען און שלאגט איהם אויך פאר צו מאכען דיא רייזע מיט איהם צוזא־

מען, דען ער איז זיכער, אַז דער סולטאַן וועט שוין געפינען אַן אויסרייד אַוועקצונעהמען נאַטהאַן'ס בערמעגען. אָבער נאַטהאַן שרעקט זיך ניט און ענטזאַגט זיך צו פערלאָזען זיין פּאַטערלאַנד. ווען אל־האַפי געהט אוועק, בעמערקט נאַטהאַן וועגען איהם: „ווילד, גוט, עדעל — וויא זאָל איך איהם רופען? דער אמת'ער בעטלער איז אויך דער אמת'ער קעניג."

לעססינג שטעלט פאַר דעם בעריהמטען סולטאַן פון דיא סאַראַצינען פיעל בעסער און עדעלער, וויא דיעזער פייערדיגער קעמפּפער געגען דיא קריסטען איז געוועזען אין דער ווירקליכקייט. דיא אורזאַכע, ווארום סאַלאַדין הובּט פּלוצלונג צו זיך דעם אַלטען אידישען קויפמאַן, ווערט ערקלערט אין אַ בעזונדערער סצענע, ווען דיזער הערשער ווערט פאָרגעשטעלט שפּיעלענדיג שאַך מיט זיין שוועסטער סיטאַה און פערליערט, וויל ער איז צוטראָגען. ער הייסט זיין שאַצמייסטער אל־האַפי בעצאָהלען דער שוועסטער טויזענד דינאַרען, אָבער ער קריעגט דיא אַנטוואָרט, דאָס ניט נאָר ער האָט ניט מיט וואָס צו צאָהלען, זאָנדערן דאָס ער האָט נאָך געמוזט באָרגען ביי איהר געלט פאַר דיא געוועהנליכע הוצאות פון קעניגליכען הויף. סאַלאַדין, וועלכער וואַרט אויף געלט פון מצרים, שלאָגט פאָר זיין שאַצמייסטער צו באָרגען דערווייל ביי אַן אַנדערן און ניט ביי זיין שוועסטער. זיא צייגט אָן אויף נאַטהאַנען, פון וועמעס חכמה און רייכטהום זיא האָט געהערט. אל־האַפי וויל אַרויסדרייהען זיין אידישען פריינד פון דער געפאַהר, אָבער סיטאַה דערצעהלט אַזוי פיעל פון נאַטהאַנען, דאָס סאַלאַדין ווערט איינפאַך נייגעריג איהם צו זעהען און הייסט איהם ברייננגען.

אין דער מערקווירדיגער סצענע, ווען נאַטהאַן ערשיינט פאַר דעם סולטאַן, האָט זיך לעססינג בענוצט מיט איינער פון באָקאַטשיאָ'ס בעריהמטע געשיכטען, נעמליך מיט דער מעשה וועגען דעם אַלעקסאַנדרינער איד מלכי צדק מיט דיא דריי רינגען. דיא מעשה וועגען דיא דריי רינגען אין בעצוג אויף דיא דריי רעליגיאָנען, דיא אידישע, קריסטליכע און מאָהאַמעדאַנישע, איז אַלגעמיין בעקאַנט און דאַרום וועלען מיר איהר דאָ ניט ווידערהאָלען. מיר וועלען נאָר בעמערקען, אַז דיזע אַלטע קלוגע מעשה, וועלכע איז

טאַקע העכסט וואַהרשיינליך צוערשט דערצעהלט געוואָרען ערגעץ פון אַ אידישען חכם און איז פערשריבען געוואָרען פון דעם גרויסען איטאַליענער באָקאַטשיאָ און זיין וועלט־בערימטען „דעקאַמעראָן,“ האָט עס געגעבען לעססינג'ן דעם גרונד־פּלאַן פון זיין דראמע.

לעססינג האָט אין איניגע פּונקטען געענדערט דיזע מעשה. דעם אידען האָט ער פאָרגעשטעלט ניט אַלס אַ האַבזיכטיגען און קאַרגען מאַן, וויא אין באָקאַטשיאָ'ס מעשה, נאָר אין דער עדעלער פּערזאָן פון נאַטהאַן. ווען סאַלאַדין ווענדעט זיך צו נאַטהאַנען מיט דער פראַגע: „וועלכער גלויבען, וועלכע תורה האָט איך ערהויבען?“ קריעגט ער דיא אַנטוואָרט: „סולטאַן, איך בין אַ איד.“ — „און איך בין אַ מוסולמאַן,“ רופט זיך אָפּ סאַלאַדין. „דער קריסט איז צווישען אונז. פון דיזע דריי רעליגיאָנען קען נור איינע זיין דיא ריכטיגע. אַ מאַן וויא איהר בלייבט ניט שטיין, וואו דער צופאַל פון געבורט האָט איהם אַריינגעוואָרפען. אויב ער בלייבט דאָרטען, איז עס, ווייל ער האָט עס אויסגעקליבען, ווייל ער האָט פערנינפטיג געאורטהיילט. גוט, טהיילט מיט מיר אייערע געדאַנקען; לאָזט מיר הערען אייערע מיינונגען, ווייל איך אַליין האָב קיין צייט געהאַט זיך צו גריבלען אין דיזע ענינים.“

סאַלאַדין גיט איהם צייט נאָכצודענקען, און נאַטהאַן זוכט צוערשט אַן ערקלערונג, וואָרום סאַלאַדין האָט איהם גערופען צו זיך און געשטעלט אַזאַ שווערע און אויך געפעהרליכע פראַגע. „איך האָב געמיינט, זאָגט ער צו זיך, אַז דער סולטאַן וועט פערלאַנגען געלט; אָבער ער פאָדערט גאָר דיא וואַהרהייט, און אַזאַ ריינע און קלינגענדע אַזוי וויא זיא וואָלט געווען אַ מטבע.“ ער וויל ניט גלויבען, אַז דער סולטאַן האָט אויסגעלייגט פאַר איהם אַ נעץ; אָבער דאָס שיינט איהם דאָך וואַהרשיינליך: „וואָס איז דען צו ניעדעריג פאַר אַ פּרינץ?“ פרעגט ער, און ער זאָגט צו זיך: „איך מוז זיין פאָרזיכטיג. אָבער וויא? זיך אַרויסגעבען פאַר אַ פאַנאַטיקער וועט ניט טויגען. זיך אַרויסגעבען גאָר ניט וויא אַ איד, וועט נאָך זיין ערגער, דען ער וועט קענען פרעגען, אויב איך בין ניט אַ איד, וואָרום זאָל איך ניט ווערען אַ מוסולמאַנער. אָבער איך האָב אַן אויס־

וועג! דאָס קען מיך רעטען! מיט געשיכטעלעך אונטערהאַלט מען ניט בלויז קינדער. ער קומט—זאָל ער קומען.“

און ווען סאַלאַדין קומט נאָך אַן אַנטוואָרט, דערצעהלט איהם נאַטהאַן אַ קלוג אַי דראַמאַטיש דיא מעשה מיט דיא דריי רינגען. ער צייגט מיט אַזאַ דראַמאַטישער קראַפט, אַז דער ריכטיגער רינג איז פערלאָרען געגאַנגען און אַז אַלע דריי רינגען זיינען נאָכגעמאַכטע, דאָס סאַלאַדין אונטערברעכט איהם מיט אַן אויסגעשריי: „הערליך, הערליך!“

נאַטהאַן ענדיגט מיט דיא ווערטער פון דעם ריכטער צו וועלכען דיא דריי ברידער מיט דיא דריי רינגען האָבען זיך געווענדעט צו ענטשיידען, ווער פון זיי עס האָט דעם ריכטיגען רינג: „אויב יעדערער פון אייך האָט דעם רינג פון זיין פאָטער, זאָל יעדערער גלויבען, אַז זיין רינג איז דער ריכטיגער. עס איז מעגליך, אַז אייער פאָטער האָט ניט געוואָלט מעהר דולדען דיא טיראַניי פון איין איינציגען רינג אין זיין הויז. עס איז יעדענפאַלס זיכער, אַז ער האָט אייך אַלעמען גלייך געליעבט, דען ער האָט ניט געוואָלט אונטערדריקען צוויי צו גונסטען פון איינעם. זאָל יעצט יעדערער פון אייך נאָכפאָלגען זיין ביישפּיעל אין עהרליכע און אונפּאַרטייאישע ליעבע! זאָל יעדערער פון אייך שטרעבען אַרויסצוצייגען דיא מאַכט פון זיין רינג!... און ווען דיא מאַכט פון דיא רינגען וועט זיך אַרויסצייגען אין אייערע קינד'ס קינדער, לאַד איך אייך איין אין טויזענדער יאָהרען אַרום צו ערשיינען פאַר מיין געריכט, דאַן וועט אַ קליגערער פאַר מיר פערנעהמען דעם ריכטער־שטוהל און וועט ריידען. יעצט געהט!“

און ווען נאַטהאַן ווענדעט זיך צום סולטאַן און זאָגט: „סאַלאַדין, אויב איהר פיהלט, אַז איהר זייט דער פערשפּראָכענער קליגערער ריכטער“... שרייט דער סולטאַן אויס: „איך — שטויב! איך — גאָרנישט! נאַטהאַן! נאַטהאַן! דיא טויזענדער יאָהרען פון דיין ריכטער זיינען נאָך ניט פאָריבער... געה, געה, אָבער זיי מיין פריינד!“

און ווער קען אין אמת'ן זיין דער ריכטער? ווער קען ענטשיידען, אויב דיא אָדער יענע רעליגיאָן איז דיא ריכטיגע? ווער

האט אויסגעפונען דעם ריכטיגען רינג? דיא טיעפזיננינגע ווערטער, וואס לעססינג האט אריינגעלייגט אין נאטהאן'ס מויל, זיינען געווען און וועלען אימער פערבלייבען א מעכטיגער צורוף צו טאלעראנץ, צו פערגעבונג, צו פריעדען און ליעבע צווישען מענשען.

אין דער צייט ווען נאטהאן האט זיך מיט זיין מעשה וועגען דיא דריי רינגען ארויסגעדרעהט פון א געפעהרליכער לאגע און האט עס אזוי וויט געבראכט, אז סאלאדין האט בעדויערט זיינע פריהערע שלעכטע אבזיכטען, האט דער יונגער ריטער בעזוכט זיין הויז און געזעהען דיא שעהנע רעכא. זיא האט איהם בעצויבערט פון ערשטען בליק. ווען נאטהאן פרעגט איהם נאכהער, וואס פאר אן איינדרוק רעכא האט געמאכט אויף איהם, קען ער ניט בעהאל־טען זיין ליעבע צו איהר און ארומנעהמענדיג דעם אלטען, שרייט ער אויס: „מיין פאטער!“ דער ריטער דיינקט ניט אנדערס, אז רעכא איז נאטהאן'ס טאכטער; אבער דיא מאמקע דאיא וויים דעם סוד. ניט איין מאל האט זיא בעאונרוהיגט נאטהאנען מיט כטרא־שונקעס, דאס זיא וועט דערצעהלען, אז ער ערציהט א קריסטליכע מיידעל אלס א אידישע טאכטער. זיא וויל זעהר, אז דער ריטער זאל חתונה האבען מיט רעכא'ן, און זיא דערצעהלט איהם דארום, וויא רעכא איז אריינגעפאלען אין נאטהאן'ס הענד. דאס רעגט איהם אויף, ער ווערט אין כעס אויף נאטהאנען, האלט איהם זאגאר פאר א בעטריגער. אנשטאט צו בעגלייטען נאטהאנען צום סולטאן'ס פאלאץ, וויא ער האט עס פערשפראכען, איז ער אוועק צום פאטרי־ארך פון ירושלים פרעגען אן עצה. דיזער פרינץ פון דער קריסטליכער קירכע איז פארגעשטעלט אלס א טיפ פון פאנאטישע און בלוט־דורשטיגע גלחים. ער פיהלט זיך נאר גוט, ווען ער קען פערפאלגען און וויניגסטענס סטראשענען צו ברענען און בראטען אלע דיא יעניגע, וואס גלויבען ניט וויא ער. ווען דער ריטער שטעלט איהם אין אלגעמיינען, אהנע נעמען, דיא פראגע וועגען א אידען, וואס ערציהט א קריסטליכעס קינד ניט דוקא אין אידישען גלויבען, נאר איבערהויפט אהן א בעשטימטע פארמעלע רעליגיאן, ווערט דער קירכען־פאטער אויכער זיך פון צארן און כעס. דער געדאנקען פון אזא פאל שיינט איהם שרעקליך. אויב עס עקזיסטירט נאר אזא איד,

שרייט ער, מוז מען איהם אָהן צערעמאָניעס פערברענען. אויף אַלע טענות פון דעם ריטער ענטפערט ער קורץ און שרעקליך: „דער יודע ווירד פערבראַנט!" מיט גרויס צאָרן שרייט ער אויס, אַז ער וועט זיך ווענדען צום סולטאַן און פערלאַנגען גערעכטיגקייט לויט דעם אָפּמאַך, אַז קריסטען מוזען בעשיצט ווערען. „איך וועל לייכט איבערצייגען דעם סולטאַן, ברומט ער, וויא געפעהרליך עס איז פאַר דיא עקזיסטענץ פון אַ שטאַאט צו גלויבען אין גאָר ניט. אַלע מענשליכע פערבינדונגען ווערען אָבגעהאַקט און צוריסען, אויב מענשען ווערען אונגלויביג."

דער בלינדער פאַנאַטיזמוס פון דעם פאַטריאַרך האָט אַרויס־גערופען ביי דעם יונגען ריטער אַ געפיהל פון אונצופרידענהייט און עקעל. וויא הימעלווייט איז דיעזע רעליגיעזע ענגהערציגקייט, דיזע בלוט־דורשטיגקייט פון דעם קירכען־פאָטער ביז צו נאַטהאַן'ס ערעלמוטה, טאָלעראַנץ און פילאָזאָפיע! דער ריטער היילט זיך צו פערלאָזען דעם פאַנאַטישען פאַטריאַרך. דער לעצטער שיקט אָבער גלייך אַ גלח צו אונטערזוכען דעם „שרעקליכען" פאַל. דיזער גלח דערמאָנט זיך, אַז מיט 18 יאָהר צוריק האָט ער געבראַכט צו נאַטהאַן'ען אַ קריסטליכע מיידעלע, פון וועלכער ער האָט זייט דאַן גאָר ניט געהערט. ער געהט דאַרום אַוועק צו נאַטהאַנען נאָכפרעגען, און דאַן קומט פאַר איינע פון דיא ריהרענדסטע סצענען אין דער דראַמע. נאַטהאַן, וועלכער ציטערט, אַז מען וועט ביי איהם אַוועק־נעהמען זיין היים־געליעבטע רעכאַ, זיין לעצטען אוצר, דערצעהלט דעם גלח, וויא זיינע קינדער זיינען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, וואָס ער האָט געפיהלט און וויא ער האָט אויפגענומען דאָס קינד פון זיין קריסטליכען פריינד. דער גלח, וועלכער איז פון דער נאַטור אַ גוט הערציגער מענש, ווערט אַזוי גערירט, אַז ער שרייט אויס: „נאַטהאַן, נאַטהאַן! דו ביסט אַ קריסט! ניט אַנדערס וויא אַ קריסט! קיין מאָל איז ניט געוועזן אַ בעסערער קריסט!"

נאַטהאַן ענטפערט איהם מיט דיעזע טיעפזינניגע ווערטער: „דאָס וואָס עס מאַכט מיך פאַר אַ קריסט אין אייערע אויגען, דאָס מאַכט אייך פאַר אַ איד אין מיינע אויגען."

דיא דראַמאַ ענטוויקעלט זיך ווייטער אויף אַ מעלאָדראַמאַ־

טישען, זאָגאר אַ פאַנטאַסטישען וועג. עס קומט גאָר אויס, אַז דער ריטער איז רעבאַ'ס ברודער און אַזביידע זיינען זיי דיא קינדער פון סאַלאַדין'ס ברודער, וועלכער האָט זיך פערליעבט אין אַ קריסט־ליכער מיידעל, איז אַוועק נאָך דייטשלאַנד, וואו ער האָט זיך בע־קעהרט צום קריסטענטהום! נאַכהער איז דיזער געטויפטער מוסול־מאַן אַוועק צוזאַמען מיט אַנדערע ריטער ערלייזען יעזוס'עס קבר און האָט געקעמפפט געגען זיין ברודער'ס חיל ביז ער איז געפאַלען טויט. סאַלאַדין איז אַלזאָ דער אָנקעל פון רעבא און פון דעם ריטער, וועמעס לעבען ער האָט גערעטעט צוליעב דיא עהנליכקייט צו זיין ברודער. דיזע מערקווירדיגע עהנליכקייט ווערט ערקלערט, ווען נאַטהאַן דערצעהלט דיא גאַנצע וואונדערבאַרע געשיכטע אין דער אַנוועזענהייט פון דעם סולטאַן און זיין שוועסטער, וועלכע זיינען העכסט צופריעדען מיט דיא קינדער פון זייער ברודער. רעבא בלייבט צוגעבונדען צו נאַטהאַנען און רופט איהם פאָטער. דער ריטער איז נאַטירליך אָנפאַנגס ניט צופריעדען, וואָס דיא געליעבטע מיידעל, וועלכע ער האָט געהאָפט צו האָבען פאַר אַ פרוי, איז גאָר זיין שוועסטער; נאָר ער גיט זיך אונטער צום שיקזאַל. דאָס אַלעס איז זעהר אוננאַטירליך און אויך לאַנגווייליג.

ווען ניט דיא גרויסאַרטיגע מאָנאָלאָגען און דיא ערהאַבענע צוועקען, וואָלט דיא דראַמע ניט געהאַט אַזאַ ערפאָלג און ווירקונג. וויא מיר ווייסען עס שוין, איז לעססינג'ס צוועק ניט געוועזען צו שאַפען אַ קונסט־ווערק, זאָנדערן אַ שטיק פאַר דער ביהנע, אום אויסצודריקען זיינע געדאַנקען וועגען רעליגיאָן און צו פרעדיגען טאָלעראַנץ. דאָס איז איהם גלענצענד און גרויסאַרטיג געלונגען, בעזאָנדערס אין דער געשיכטע מיט דיא דריי רינגען.

לעססינג האָט גאָר ניט געשטרעבט פאָרצושטעלען נאַטור־טרייע טיפען. ער האָט אַלעמען געמאָלען דורך זיינע פילאָזאָפישע ברילען. מאַנכע פערזאָנען זיינען אויסגעקומען נאַטור־טריי, ספּעציעל דער פאַנאַטישער פאַטריאַרך; אָבער דיא הויפט־העלדען, אפילו נאַטהאַן דער ווייזע זעלבסט, זיינען אייגענטליך נאָר פיגורען, וועל־כע ריידען וואָס דער פערפאַסער וויל. מען קען ניט זאָגען, אַז דיא [illegible] זיינען אונמעגליכע אונטער אַלע אומשטענדען אין ווירק־

ליבען לעבען; אָבער אפילו אין יענע צייטען, ווען קריסטען און מאָהאמעדאַנער זיינען דורך דיא שטענדיגע מלחמות געקומען אין נעהענטערע פערבינדונגען, ווען דיא מעהר ענטוויקעלטע פוןביידע צדדים האָבען געלערנט צו אכטען און צו שעצען איינע דיא אַנ־דערע — מיר ווייסען פון דער געשיכטע, אז דיא קרייץ־ציגע האָבען געהאט אַן אונגעהייער וויכטיגען איינפלוס אויף דיא גייסטיגע ענטוויקלונג פון דיא אייראָפּעאישע פעלקער און האָבען פיעל מיט־געווירקט צו ברעכען דיא מאַכט פון דער קאַטאָילישער קירכע — אפילו אין אזא צייט האָט עס ניט געקענט טרעפען, דאָס דער ברודער פון א סולטאַן זאָל ניט נאָר ווערן אַ קריסט זאָנדערן נאָך קעמפּפען געגען דיא מאהאָמעדאַנער צוזאַמען מיט אנדערע קריסטליכע ריטער.

אָבער דאָס איז ניט וויכטיג. לעססינג האָט ניט געמיינט צו שרייבען אַ רעאַליסטישע ווערק, און אין זיינע צייטען האָט מען אויך ניט פערשטאַנען דעם רעאַליזמוס אין ראָמאַנען און אין דראַ־מען וויא אין אונזער צייט. מען דאַרף ניט אורטהיילען „נאַטהאַן דער ווייזע“ וויא אַ ריינע דראַמע. ווען לעססינג וואָלט ניט געהאט אזוי פיעל ערפאַהרונג אויף דער ביהנע, וואָלט מען דיזע דראַמאַ־טישע ווערק גאָר ניט געקענט שפּיעלען. זיא איז אייגענטליך גע־שריעבען געוואָרען ניט אזוי צום שפּיעלען, וויא צום לעזען. איהר ווירקונג, איהר אינטערעס, איהר ווערטה ליעגען אין דיא א י ד ע ע ן, וועלכע לעססינג האָט געוואָלט אויפקלערען וועגען רעליגיאָן און וועלכע ער האָט פון אָנפאַנג ביז׳ן סוף אויסגעדריקט מיט דער קראַפט פון אַ זשעניע און מיט דער קונסט פון אַ פּאָעט.

וועגען דעם כאַראַקטער פון נאַטהאַן האָט מען פיעל געשטריי־טען ניט נאָר, אויב אזא איד איז איבערהויפּט מעגליך, זאָנדערן אויך, אויב אזא איד האָט געקענט אויפקומען אין ארץ ישראל אין דער צייט פון דיא קרייץ־ציגע. עס איז איבעריג צו זאָגען, אז דיא אַנטיסעמיטען בעהויפּטען, דאָס „נאַטהאַן דער ווייזע“ איז איינפאַך אַ פאַנטאַזיע, דאָס אזא איד האָט קיין מאָל ניט געקענט עקזיסטי־רען און וועט קיין מאָל ניט קענען עקזיסטירען. פון דער אַנדער זייט האָבען פריינדע פון אידען און לעססינג׳ס בערעהמ־ער ערקלערט, אַז ניט נאָר איז „נאַטהאַן דער ווייזע“ אַ ריכטיגער אידישער טיפּ,

זאָגדערן לעססינג האָט איהם איינבאַך קאָפּירט פון א לעבעדיגען איד, נעמליך: פון משה מענדעלססאָהן. עס קען אַפּילו קיין צווייפעל ניט זיין, אז לעססינג האָט געהאַט פאר זיינע אויגען אַזאַ ערעלען, געלערנטען און קלוגען איד, וויא זיין פריינד מענדעלססאָהן; אָבער דיא וואהרהייט איז, אז ער האָט איהם אפילו ניט אידעאַליזירט, וויא מאַנכע מיינען עס. מאָזעס מענעדעלססאָהן איז אין דער ווירק־ליכקייט געווען גאַנץ ווייט פון אַזאַ ערהאַבענע און אָפּפערוויליגע פיגור וויא נאַטהאַן דער ווייזע. מיר וועלען עס זעהען, ווען מיר וועלען בעשרייבען דעם לעבען און דיא טהעטיגקייט פון דעם דע־סויער פילאָזאָף.

„נאַטהאַן דער ווייזע" איז אַן אידעאַלע פיגור. אַזוי איז אויך סאַלאַדין. דיזער מערקווירדיגער סולטאַן איז, נאָך ריכטיגע גע־שיכטליכע פאַקטען, א גאַנץ אַנדערער מענש וויא אין לעססינג'ס דראַמע. לעססינג האָט איינפאַך אידעאַליזירט דיא פערטרעטער פון דיא אידישע און מאהאָמעדאַנער רעליגיאָנען, אום צו מאַכען אַ שטאַרקערן איינדרוק אויף דיא קריסטען און אויך אום שאַרפער אויסצודריקען זיינע אייגענע געפיהלען און מיינונגען.

יעדענפאַלס פערנעהמט „נאַטהאַן דער ווייזע" א הויכען פּלאַטץ אין דער וועלט־ליטעראַטור. דער איינדרוק איז געווען אַן אונגע־הייערער אין קריסטליכע לענדער. דיזע דראַמע האָט אויך געפונען א סימפּאַטישען אָפּקלאַנג אין טירקיי. אין לעססינג'ס צייט איז מען אפילו אין געבילדעטע קרייזען געווען אַזוי ווייט פון אַזעלכע געדאַנקען וועגען רעליגיאָן, דאָס ער האָט ניט דערלעבט צו זעהען א צווייטע אויפלאַגע פון זיין „זוהן פון קומענדען אַלטער" וויא ער האָט גערופען „נאַטהאַן דער ווייזע". דיא גייסטליכע האָבען ערקלערט, אַז דאָס איז אַ שעדליכע ווערק.

לעססינג אליין האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז „נאַטהאַן דער ווייזע" וועט פיינדליך אויפגענומען ווערען. „איך ווייס ניט פון אַזאַ פּלאַץ אין דייטשלאַנד, האָט ער געשריעבען, וואו דיזע שטיק קען אויפגעפיהרט ווערן. אָבער געזונד און גליקליך זאָל זיין דיא שטאָדט, וואו דיא ערשטע פאָרשטעלונג וועט שטאַטפינדען!"

אַזאַ שטאָדט איז געווען בערלין. צוויי יאָהר נאָך דעם פער־

פאסער׳ס טויט איז „נאטהאן דער ווייזע“ אויפגעפיהרט געוואָרען, אָבער מיט וויינינג ערפאָלג. דאָס פובליקום האָט אפילו שטארק גע־לויבט דיא דראמע, אָבער ביי דער דריטער פאָרשטעלונג איז ־ער טהעאטער געווען פוסט. דאָס איז טהיילווייז געשעהען, ווייל דיא שוישפיעלער האָבען ניט געטויגט צו זייערע ראָלען און האָבען זיי אויך ניט פערשטאנען. ערשט אין 1801, ווען שיללער מיט דער הילפע פון געטהע האט צוגעגרייט דיא דראמע פאר דער ביהנע אין ווייםאר, האט „נאטהאן דער ווייזע“ אויפגעלעבט און געפונען ענטהוזיאזטישע צוהערער. זייט דאן געהט דיזע דראמע ניט אראָפּ פון דער דייטשער ביהנע און ציהט שטענדיג צו אַ גרויסען פובליקום. עס איז ניטאָ אין דייטשלאנד איין בעוואוסטער דראַ־מאטישער שוישפיעלער, וואָס האָט ניט שטודירט און ניט גע־שפיעלט דיא ראָלע פון „נאטהאן דער ווייזע“, אום צו צייגען זיין טאלענט.

פופצעהנטער קאפיטעל.

זיין טויט און פלאץ אין דער וועלט־געשיכטע.

וועגען לעססינג׳ס לעבען און טהעטיגקייט נאך דיא ערשיי־נונג פון „נאטהאן דער וויזע“ בלייבט ניט פיעל צו ריידען. איהם איז ניט לאנג געבליבען צו לעבען נאכדעם. זיין געזונד איז אלץ ערגער געווארען. צו זיינע פיזישע ליידען זיינען נאך צוגעקומען מא־ראלישע, ווייל ער איז געבליעבען מיט דיא קינדער פון זיין פרוי און האט קוים געהאט מיט וואס דורכצוקומען. זיין פינאנציעלע לאגע איז געוועזען א קלעגליכע ביז זיין לעצטע מינוט. ער איז געשטארבען אזוי ארעם, אז דער הערצאג פאן ברונסוויק האט געהאט צו דעקען דיא קאסטען פון דער זעהר איינפאכער לויה.

אבוואהל ער האט זעהר שטארק געליטען פון אסטהמא, האט קוים געקענט שלעפען דיא פיס און פלעגט ניט זעלטען בלייבען אין אונמאכט, זא דאס ער האט אליין געפיהלט, אז זיינע טעג זיי־נען געצעהלטע, דאך איז ער פלוצלונג געשטארבען. דעם 15טען פעברואר 1781 האט ער זיך געפיהלט גראדע גוט, האט זיך גאנץ געמיטהליך אונטערהאלטען מיט דיא פריינדע, וועלכע זיינען גע־קומען איהם בעזוכען; אבער דער שאטען פון טויט האט שוין גע־שוועבט איבער איהם. אבענדס, ווען איינינע פריינד זיינען געקומען געוואהר ווערן, וואס ער מאכט, איז ער אראפ פון בעט און איז ארויס זיי צו בעגריכען. ער האט געמאכט זיין לעצטע אנשטרענגונג. א קאלטער שוויס האט איהם בעדעקט, און זיינע פיס האבען זיך געטרייסעלט. ווען ער האט אראפגענומען זיין נאכט־מיצע, איז ער אנידער־געפאלען, און אין עטליכע מינוט ארום איז ער שוין פטור געווארען פון אלע ליידען אויף דער וועלט. ער איז נידערשלאגען געווארען פון אפאפלעקסיע.

מען האט איהם בעערדיגט אין א קירכהויף א מייל ווייט פון ברונסוויק. מען האט זיך אין יענער צייט אזוי ווייניג געקימערט וועגען דיזען גלענצענדען שטערן פון דער דייטשער ליטעראטור,

דאָס מען האָט שפּעטער לאַנג געמוזט זוכען, איידער מען האָט גע־
פונען זיין קבר. ערשט אין 1853 האָט מען לעבען דיזען איינפאַכען
קבר געשטעלט אַ הערליכען מאָנומענט אין נאמען פון גאַנצען
דייטשען פאָלק.

אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט האָט ער אָנגעשריעבען אַ רע־
ליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק אונטער דעם נאָמען „איבער דיא ערצי־
הונג פון מענשליכען געשלעכט". געוויסערמאַסען דריקט ער דאָרט
אויס דיא געדאַנקען, וועלכע ער האָט פערקערפּערט אין „נאַטהאַן
דער ווייזע"; אָבער ער איז אויך אַוועק אַ שריט ווייטער, דען ער
האָט ערקלערט, אַז רעליגיאָן דורך אָפּענבאַרונג אָדער ענטפּלעקונג
איז ניט אַן אייביגע וואהרהייט, זאָנדערן בלויז אַ נויטווענדיגע
זאַך אויף אַ געוויסער שטופע פון גייסטיגער און מאָראַלער ענט־
וויקלונג פון דער מענשהייט. מען קען ניט זאָגען, אַז לעססינג איז
געווען אַן אַטהעאיסט; אָבער יעדענפאַלס האָט ער ניט אַנערקענט
אירגענד וועלכע אָנגענומענע אָדער פאָרמעלע רעליגיאָן. מען דער־
צעהלט, אַז ווען אַ פריינד האָט איהם איבערגעגעבען, בשעת ער
איז געלעגען קראַנק, אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט, וויא אַ גלח
האָט ניט צורות געלאָזען וואַלטער'ן אויף זיין שטערבע־בעט וועגען
תשובה טהאָן און שליסען פריעדען מיט דער קריסטליכער רעלי־
גיאָן, האָט ער אויסגערופען: „ווען איהר וועט דערזעהען, אַז איך
האַלט ביי'ן שטאַרבען, זאָלט איהר רופען אַ נאָטאַריוס: איך וועל
איהם אָפען ערקלערען, אַז איך פערלאָז דיא וועלט ניט גלויבענדיג
אין אירגענד וועלכע פון דיא אָנגענומענע רעליגיאָנען."

ער איז העכסט וואהשיינליך אין זיינע לעצטע יאָהרען געוואָרען
אַ ספּינאָזיסט צו דער גרעסטער ערגערנים פון משה מענדעלסאָהן,
וויא מיר וועלען עס זעהען ווען מיר וועלען איבערגייען צו דער
לעבענסבעשרייבונג פון דעם פערפאַסער פון „פעדאָן." יעדענפאַלס
קען קיין שום צווייפעל ניט זיין, אַז לעססינג האָט פערעהרט דעם
גרויסען פילאָזאָף פון פאַנטהעאיזמוס (אַלל־גאָטהייט), וועלכער איז
נאָך צו יענער צייט פערשאָלטען געוואָרען. ספּינאָזאַ איז דאַן גע־
רעכענט געוואָרען פאַר אַן אַטהעאיסט. מען האָט איהם פון אַלע
זייטען פערדאַמט, איינער האָט ווידערהאָלט דיא אַטאַקעס און אַר־

גומיענטען פון פריהערע געגנער; אבער כמעט קיינער האט ניט געלעזען זיינע ווערקע.

גראדע דיעזע אטאקעס אויף ספינאזא'ס פילאזאפיע האבען בעוואגען לעססינג'ן צו לעזען און צו שטודירען דיעזע טיעפע פילאזאפיע אין אריגינאל. א נייע וועלט האט זיך דאן, קען מען זאגען, געעפענט פאר איהם. ניט ווילענדיג האט ער געמוזט בעוואונדערן דיזען גייסטיגען ריעז און זיין פילאזאפישע סיסטעם, וועלכע איז יעצט אנערקענט פאר דעם וויכטיגסטען גרונדשטיין פון דער מאדערנער פילאזאפיע *). ער האט נאכהער ערקלערט, אז ווען ער וואלט געהאט אויסצוקלייבען א פילאזאפישען לעהרער, וואלט ער אויסגעקליבען ספינאזא'ן. אין זיינע שריפטען האט ער זיך ניט ארויסגעגעבען פאר א ספינאזיסט, נאר דעם איינפלוס פון ספינאזא'ס לעהרען קען מען בעמערקען אין פיעלע שטעלען.

צו לעססינג'ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען אלס קריטיקער און דראמאטורג קען מען אויך צורעכענען, אז ער האט פיעל מיטגעהאלפען אויפצולעבען דעם פערשאלטענעם פילאזאף און צו ערוועקען אן אינטערעס צו שטודירען ספינאזא'ס „נאטלאזע" ווערק.

צום שלוס וועלען מיר נאך זאגען א פאאר ווערטער וועגען דיא גרויסע אויפטואונגען פון דיזען גרויסען און מערקווירדיגען מאן אלס אויסבעסערער פון דער דייטשער שפראך. מיט רעכט רעכענט מען איהם פאר א רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך. אזוי גוט וויא ער האט זיך אנגעשטרענגט צו שאפען א דייטשען טהעאטער, אזוי האט ער שטענדיג געזוכט צו שרייבען עכט דייטש. צו זיין צייט האט מען געשריבען א מין געמישעכץ פון דייטש מיט פראנצויזישע ווערטער. וועגען דיא שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך האבען דיא שרייבערס ווייניג געזארגט. מיר וויסען שוין פון א פריהערדיגען קאפיטעל, אז פריעדריך דער גרויסער האט גאר ניט געוואלט לעזען און שרייבען דייטש, אז אין זיין ביבליאטהעק

*) זעה „ברוך ספינאזא—זיין לעבען און פילאזאפיע", ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאלער ליבערערי פובלישינג קאמפאניע.

האָט ער אפילו איין דייטשען בוך ניט געוואָלט האָבען. פיעלע האָבען נעפּאָלגט דיזען קעניג'ס ביישפּיעל און האָבען געקוקט אויף דייטש, וויא אויף א פּאָלקס־שפּראַך, א מין בארבארישען זשארגאָן. פאַר א ליטעראַרישע שפּראַך האָבען זיי נאָר געהאַלטען דיא פּראַנ־צויזישע.

לעססינג אָבער האָט אַזוי פיין און ריין געשריעבען דייטש, אַז מען האָט געפּאָלגט זיין ביישפּיעל און דיא דייטשע שפּראַך איז געוואָרען ניט נאָר אַ פילאָזאָפישע, זאָנדערן אויך ניט וויי־נער ליטעראַרישע פאַר דיא פראַנצויזישע.

אין אַלגעמיינען, וואו נאָר לעססינג איז אַריינגעדרונגען מיט זיין מעכטיגע און שאַרפען גייסטיגע אויג, איז ער געוועזן א רע־פאָרמאַטאָר, וואָס האָט געהאַט אַ טיעפען איינפלוס ניט נאָר אויף דיא ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראַטור, וועלכע האָט באַלד נאָך איהם אַרויסגעשטעלט אַזעלכע צוויי זשעניען, וויא שיללער און געטהע, זאָנדערן אויך אויף דעם גייסטיגען פראָגרעס פון דער גאַנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

משה מענדעלסאָהן

א י י נ ל י י ט ו נ ג.

דיא לאַגע פון אידען אין מענדעלסאָהן׳ם צייט.

אָרים־בחור — דיזער וואָרט דריקט אוים דאָס לעבען פון משה מענדעלסאָהן ביז דער צייט, ווען ער איז מיט לעססינג׳ם ערעל־מוטהיגע הילפע געוואָרען א דייטשער שרייבער.

ווען מען וויל ווימען, וויא דיזער „סאָקראַטעס פון אַכצעהנטען יאהרהונדערט“ — א זעלטענער און גרויסער עהרען־נאמען, וועלכען ער האָט זיך ערוואָרבען אין דער וועלט דורך זיינע פילאָזאָפישע שריפטען, וויא מיר וועלען עס שפעטער זעהן — האָט פערבראַכט זיינע קינדערשע יאָהרען און וואָס פאַר אַן ערציהונג ער האָט געקראָגען, איז גענוג צו וואַרפען אַ בליק אויף דיא קלענערע שטעדט אין גאַליציען, פוילען און ליטע. טויזענדער אידישע אינגלאַך מאַכען דורך נאָך היינט צו טאָג דיא זעלבע, זאָ צו זאָגען, שולע און ווערן פערפינסטערט אויף דעם זעלבען שטייגער, וויא מאָזעס מענדעלסאָהן אָדער איבערהויפט אַלע אידישע אינגלאַך פון דיא דייטשע שטעדט אין אָנפאַנג פון 18טען יאהרהונדערט.

אַ צו גוט בעקאַנטער טרויעריגער בילד! וויא קליין איז דיא צאָהל פון אידישע קינדער אין דיא פינסטערע צענטערס פון דעם פערוואָגעלטען ישראליק, אין ליטע, גאַליציע און פוילען, פון אידישע קינדער, וועלכע האָבען געקראָגען אַן ערציהונג אויסערהאַלב דעם פינסטערען חדר! און וויא קליין איז, נאָך אַלעמען, דיא צאָהל פון דיא יעניגע, וועלכע עס איז געלונגען אַרויסצורייסען זיך פון דיא ישיבות און פון דעם צרה׳דיגען לעבען אין קליינע אידישע שטעטלאַך אויף דער גרויסער וועלט! וויא פיעל אידישע טאַלענטען און זשעניעס זיינען אזוי דערשטיקט און בעגראָבען געוואָרן אין דעם דריקענדען ענגען קרייז, אין דער שרעקליכער געטאָ,

וועלכע איז געשאַבען געוואָרען אין דיא שוידערליכע צייטען פון פאַנאַטיזמוס און באַרבאַריי אין מיטעל־אַלטער ! און וויא לאַנג וועט עס נאָך נעהמען, ביז דיא לעצטע שפּורען פון דעם פינסטערן מיטעל־אַלטער וועלען פערשווינדען אין דיא ערטער, וועלכע זיינען ביז דעם סוף פון אַכצעהנטען יאָהרהונדערט געווען אונטער דער הערשאַפט פון פוילען און וועלכע זיינען געוואָרען נעסטען פון תלמוד'ישע האָאר־שפּאַלטעריי און פּלפּולים פון איין זייט און פון חסידיזמוס און ווילדען אַבערגלויבען פון דער אַנדער זייט! ?

אין מענדעלסאָהן'ס צייטען איז עס געווען ניט דער ערך שווערער פאַר אַ אידען אַריבערצוטרעטען דיא שוועלען פון דיא מיטעל־אַלטערליכע גהעטאָס און זיך אַ לאָז צו טאָן אויף דיא ברייטע פעלדער פון אייראָפּעאישע בילדונג, וויא אפילו אין רוס־לאַנד אין דיא צייטען פון יצחק בעער לעווינסאָהן; דען איבעראַל זיינען דיא וועגען פערשפּאַרט געווען פאַר דעם פערוואָגעלטען ישראליק מיט פעסטע מויערן פון פאַנאַטיזמוס און איינגעוואָרצעל־טע פּאָראורטהיילע. ניט נאָר פון פּאָליטישע גלייכהייט פאַר אידען, זאָנדערן אפילו פון מענשליכע בעהאַנדלונג איז נאָך דאַן כמעט קיין רייד ניט געווען. ערשט נאָך דער צערשטערונג פון דער פּאַ־ריזער באַסטיליע, הדיי יאָהר נאָך מענדעלסאָהן'ס טויט, ווען דיא שטראָמען פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן האָבען זיך צוגאָסען, וויא פייערדיגע לאַווא פון אַ וואולקאַן, — ערשט דאַן האָט מען געקענט דורכפיהרען אין פראַנקרייך, אַז אידען זאָלען געזעצליך אַנערקענט ווערען אַלס גלייכבערעכטיגטע מענ־שען, און דאָס אויך מיט גרויסע צרות, נאָך לאַנגע און ברענענדיגע דעבאַטען אין דעם רעוואָלוציאָנערען פּאַרלאַמענט. אָהן דיזע רע־וואָלוציאָן וואָלטען נאָך פּאָראיבער וועד ווייסט וויא פיעל יאָהרען איידער מען וואָלט געגעבען אידען פולע פּאָליטישע רעכטע אפילו אין האָלאַנד, דעם איינציגען ווינקעל אויף דער ערד, וואו אידען זיינען ניט פערפּאָלגט געווען זייט דעם סוף פון 17מען יאָהר־הונדערט.

דיא לאַגע פון אידען איז דאַן געווען אַ שוידערליכע ניט נאָר אין דיא אַלטע דייטשע נעסטען פון מיטעלאַלטערליכע פינסטערנים,

זאַנדערן אויך אין פּריסען, וואו עס האָט ראַמאָלסט געהערשט פריעדריך דער גרויסער, אַ פריידיינקער און אַ פריינד פון דיא פראַנצויזישע פילאָזאָפען, וועלכע האָבען אלץ מוטהיגער געשטורמט דיא פעסטונגען פון אבערגלויבען און זאָגאַר אטאַקירט דיא קריסט־ליכע רעליגיאָן. דיזער פילאָזאָפישער קעניג האָט בעהאַנדעלט „זיינע" אידען ניט בעסער וויא אַ בלינד־קאַטוילישער הערשער. אין זיינע אויגען זיינען זיי נאָר געוועזען אַ סאָרט בהמות, פון וועלכע מען קען מעלקען געלט אַנשטאָט מילך. איבעראַל האָבען זיי גע־מוזט צאָהלען אַ קאָפּ־שטייער און אַנדערע ספּעציעלע טאַקסען. אין בערלין זעלבסט, וואָס האָט דאַן שטאָלצירט מיט איהר פרייען גייסט און איז גערעכענט געוועזען פאר אַ קוואַל פון אפּיקורסות אין גאַנץ דייטשלאַנד, האָבען אידען נאָר געקענט אריינקומען דורך איין טויער און האָבען געמוזט קריעגען ספּעציעלע ערלויבנים דאָרט צו פערבלייבען. פריעדריך דער גרויסער האָט אויך געצוואונגען דיא אידען צו קויפען געוויסע זאַכען, דאַרונטער שלעכטע פאָר־צעליי, פאר הויכע פרייזען (מען האָט עס דאַן גערופען „אידישע פאָרצעליי"), אום צו שטיצען דיא מאַנופעקטורען, וועלכע ער האָט איינגעפיהרט צו פערגרעסערען זיינע איינקינפטע.

דאָך זיינען שוין פאר מענדעלססאָהן'ס אַנקומען אין בערלין געווען דאָרטען אייניגע אידען, וועלכע האָבען זיך דורכגעבראָכען אַ וועג צו אייראָפּעאישע בילדונג. מענדעלססאָהן איז דאַן ניט גע־ווען דער איינציגער און יעדענפאַלס ניט דער ערשטער, וועלכער האָט געזוכט גייסטיגע שפּייז אין דער געבילדעטער קריסטליכער וועלט; זאָנדערן נאָר דער פעהיגסטער און אויך דער גליקליכסטער. ער האָט כשר פערדיענט זיין גרויסען שם, ער האָט זיך ניט אומ־זיסט ערוואָרבען וועלט־בעריהמטהייט און אַ הויכען פּלאַטץ אין דער דייטשער ליטעראַטור, אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער מיט זיין גלאַנץ פערדעקט דעם שיין פון עטליכע אַנדערע אידישע שטערנס, וועלכע האָבען ניט וועניגער פאר איהם און יעדענפאַלס זעהר פיעל אויפגעטאָן פיר דיא פערשפּרייטונג פון בילדונג און אויפקלערונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער און וועלכע זיינען געוועזען דיא אמת'ע פאָטערס פון אידישע השכלה.

ערשטער קאפיטעל.

מענדעלסזאָהן׳ס עלטערן און ערציהונג.

אין אַן אָרימער הייזעל אויף דער שפּיטאַל־שטראַסע אין דער שטאָדט דעסוי, דעם 6טען סעפּטעמבער 1729, איז דער צוקונפ־טיגער גייסטיגער פאָרשטעהער פון די יודישע אידען געבאָרען געוואָרען. זיין פאָטער מענדעל איז געווען אַ סופר און אַ מלמד, אָבער, טראָץ דיזע צוויי פּראָפעסיאָנען, איז ער געבליבען זיין גאַנ־צען לעבען אַ בלוטיגער אָרימאַן. זיין זוהן, וועלכער איז געבאָרען געוואָרען אַ שוואַכינקער און קרענקליכער, האָט ער געוואָלט ערצי־העין פאַר אַ רב, דיא העכסטע שטופע דאַן פאַר אַ אידען אין דיא גהעטאָ־קרייזען. צוערשט האָט ער אַליין געגעבען אונטערריכט זיין זוהן. דאָס האָט ער אָנגעפאַנגען אַזוי פריה, נאָר ניט אַכטענדיג אויף דיא פיזישע שוואַכקייטען פון זיין זוהן, אַז צו 5 יאָהר האָט שוין משה געקענט לעזען לשון קודש און פערטיטשען איינינגע תפלות. נאַכהער האָט ער איבערגעגעבען זיין זוהן צו אַ העכערן מלמד, אַ געוויסען רבי הירש פון דעם דעסויער בית המדרש. אין קאַלטע טעג פלעגט ער אַליין טראָגען זיין שוואַכען אינגעל אין בית המדרש נאָך איידער עס האָט אָנגעפאַנגען צו טאָגען.

פון משה׳ס אָרימער מוטער ווייס מען ניט מעהר, אַז זיא איז געווען אַ גאָטספאָרכטיגע און שוואַכע אידענע מיט דעם נאָמען זוכען. זיא האָט הפנים קיין שום איינפלוס ניט געהאַט אויף איהם, דען ער דערמאָנט איהר גאָר ניט אין אירגענד וועלכע פון זיינע שריפטען.

דיא גרויסע גייסטיגע פעהיגקייטען, מיט וועלכע דיא נאַטור האָט בעשאָנקען דעם קליינעם און קרענקליכען קערפּער פון מענ־דעל׳ס זוהן, האָבען זיך שנעל ענטוויקעלט און גלענצענד ארויס־געוויזען אין דער ישיבה, וועלכע איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון אָבער־ראַבינער פון דעסויער געמיינדע, דעם בעוואוסטען דוד הירשעל פרענקעל. דיזער רב איז ניט נאָר געווען אַ גרויסער

תלמודיסט, זאָנדערן אויך אַ גוטער מאַן און, וואָס עס איז נאָך ווִיכטיגער, אַ דענקער, וועלכער האָט הויך געשעצט דעם רמב"ם. יעדענפאַלס האָט ער זיך אונשטערבליך געמאַכט דערמיט, וואָס ער האָט ניט נאָר געלערנט מיט זיין גייסטיגען שילער „מורה נבוכים", זאָנדערן האָט איהם אויך פינאַנציעל ארויסגעהאָלפען אין אַזאַ צייט, ווען יענער וואָלט אָהן דעם וואהרשיינליך אין גאַנצען פערלאָרען געגאַנגען.

דער צוקינפטיגער פערפאַסער פון „פערדאָן" און „ירושלים" האָט זיך צוגעבונדען צו דיזען גוטען רב וויא צו אַ פאָטער. דעם רמב"ם'ס גרעסטע און בעסטע ווערק האָט דער 12-יעהריגער מענדעלסאָהן אַזוי פלייסיג שטודירט, דאָס ער האָט אין שפּעטערע יאָהרען ערקלערט: „דיזען מיימוני האָב איך עס צוצושרייבען, וואָס מיין רוקען איז אויסגעקרימט געוואָרן; ער אַליין איז דיא אורזאַכע פון מיין הייקער; פון דעסטוועגען ליעב איך איהם דאָך, דען ער האָט מיר פערזיסט מאַנכע טרויעריגע שטונדען פון מיין לעבען און האָט מיך אַזוי אויף איין זייט צעהנפאַך ענטשעדיגט דערפאַר, וואָס ער האָט בערקריפּעלט מיין קערפּער."

ווען ער איז געוואָרען בר מצוה, זיינען זיינע אָרימע עלטערן געווען זעהר פערזאָרגט וועגען זיין צוקונפט. זיי האָבען זיך נעבאַך לאַנג געבראָכען דיא קעפּ מיט אַ וועהטאָג אין הארצען, וואָס זיי זאָלען טאָן מיט זייער שוואַכינקען זוהן, וועלכער האָט ארויסגעצייגט אַזוי פיעל פעהיגקייט וויא פיעל חושק צום לערנען. זיי האָבען דיא גאַנצע צייט געטרויעמט, אַז ער וועט ווערען אַ רב; אָבער זיי האָבען ניט געהאַט דיא מיטעל דערצו. דיא מוטער האָט נאָך מורא געהאַט צו לאָזען איהר קרענקליכען משה'לע זיך וואַלגערן ערגעץ אין דער פרעמד אין אַ ישיבה, דען צו דער צייט האָט רבי פרענקעל פערלאָזען דעסוי, אום צו ווערען ראַבינער אין בערלין.

מיט געבראָכענע הערצער האָבען זיי שוין זיך געקליבען צו פערזאָרגען זייער זוהן מיט אַ פעקיל צום „הויזירען", וויא אַלע אַנדערע קינדער פון זייער שטאַנד אין יענע פינסטערע צייטען. עס האָט ניט פיעל געפעהלט, אַז משה מענדעלסאָהן זאָל נעבאַך ווערען אַ פעדלער (הויזירער) און כאַפּען אַזוי פיעל צרות און אויך

קלעפ פון יעדען גראָבען דייטש וויא אַלע אַנדערע הויזירער! אָבער ער האָט זיך איינגעשפּאַרט אז ער וויל ניט אַנדערש ווייטער לערנען, וואָס עס זאָל ניט זיין מיט איהם, וויא פיעל עס זאָל איהם ניט אויסקומען צו הונגערן. צו אָרמוטה און נויטה איז ער געוואָהנט געוועזן זייט ער איז געבאָרען געוואָרען, און דיא צרות אין דער צוקונפט, אויף וועלכע ער האָט זיך גערעכנט און געמוזט ריכטען, האָבען איהם ניט געשראָקען. אין דעם שוואַכען קערפּער האָט געשטעקט א פעסטער ווילען, א שטאַרקער גייסט; דער קאָפּ איז געוועזן גלייך און בראָוו ניט אָבשטענדיג אויף דעם קרומען רוקען. ער האָט אַזוי לאַנג געבעטען זיינע עלטערן, אַז זיי זאָלען איהם לאָזען וויינינגסטענס נאָך א פּאָאר יאָהר לערנען ביי זיין געליעבטען לעהרער רבי פרענקעל אין בערלין, אַז זיי האָבען איהם ענדליך נאָכגעגעבען מיט טרעהרען אין דיא אויגען.

מען דערצעהלט, דאָס מענדעלסזאָהן האָט לאַנג געבעטען רבי פרענקעל איהם מיטצונעהמען נאָך בערלין. דער רבי וואָלט וואהר־שיינליך גערן ערפילט דיא הייסע ביטע פון זיין גוטען און פעהיגען שילער, ווען ער וואָלט ניט געוועזן אַזא שוואַכער און דערצו נאָך א הייקעדריגער. נאַר ווען דער רבי איז אַרויסגעפאָהרען אויפ'ן וועג נאָך בערלין, איז דער אָרימער איינגעל אוועק א פּאָאר מייל פאַר־אויס און האָט איהם אַזוי לאַנג געבעטען ביז ער, דער רבי, האָט גע־מוזט צוזאָגען אָנצונעהמען איהם שפּעטער אין זיין ישיבה אין בער־לין. נאַר וואָס עס איז ניט פאַרגעקומען צווישען דעם רבי און דעם תלמיד, זיכער איז עס, אַז אין דעם זעלבען יאָהר, ווען רבי פרענ־קעל האָט זיך בעזעצט אין בערלין, איז אויך מענדעלסזאָהן אהין אָנגעקומען. דאָס איז געוועזן אין 1743, וויא עס איז צו זעהען פון מענדעלסזאָהן'ס אייגענע שריפטען.

צווייטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן'ס לעבען און לעהרער אין בערלין.

א בלייכער, שוואכער און הייקערדיגער אינגעל מיט א קלו־מיקעל אויף דיא פלייצעס איז איין טאָג אין 1743 צוגעגאנגען צו דעם ראָזענטהאַלער טויער פון בערלין, דעם איינציגען, דורך וועל־כען מען האָט דאן אריינגעלאָזען אידען אין דער הויפטשטאָדט פון פריעדריך דעם גרויסען, און האָט געבעטען ערלויבנים אריינצוקו־מען. לעבען דיזען טויער איז געשטאנען א אידישער וועכטער, וועלכער איז ספעציעל אָנגעשטעלט געוועזן פון דער בערלינער אי־דישער קהילה, אום אויפצופאסען אויף דיא אידישע איינוואנדע־רער, וועגען וועלכע מען האָט געמוזט אָפגעבען דין וחשבון צו דער רעגיערונג. דער פילאָזאָפישער קעניג האָט עס געמוזט געגוי וויסען, דען דיא אידען זיינען געוועזן זיינע שקלאַווען און האָבען איהם געמוזט צאָהלען ספעציעלע שטייערן.

— ווער ביזטו? האָט דיזער בעאמטער פון דער בערלינער קהילה געפרעגט דעם אָרימען אינגעל, בעטראכטענדיג איהם מיט מיטלייד און פערדאכט פון קאָפ ביז דיא פיס.

— משה, מענדעל'ס זוהן פון דעסוי.

— מיט וואָס בעשעפטיגט זיך דיין פאָטער?

— מיין פאָטער איז א סופר און א מלמד, האָט דער אינגעל קורץ און מיט א ציטערנדיגע שטימע געענטפערט.

— נאָך וואָס קומסטו אין דער הויפטשטאָדט? האָט דער וועכטער ווייטער געפרעגט.

— לערנען! האָט דער אינגעל אויסגעשטאמעלט.

— וויא ווערסטו לערנען? האָסטו פון וואָס צו לעבען, מיין קינד? האָט דער וועכטער ווייך און פערוואונדערט געפרעגט.

אויף דיזע העכסט וויכטיגע פראגע האָט דער הייקערל, ווע־מעס גרויסע און שעהנע קאָפ איז דאן פול געוועזן מיט דעם רמב"ם'ס פילאָזאָפיע, נאָר געקענט ענטפערן: „רבי דוד פרענקעל".

דיזע אַנטוואָרט האָט הפּנים צופֿרידען געשטעלט דעם ווע־טער, דען ער האָט איהם דעם אָרימען הייקעריל ענדליך אַריינ־געלאָזען אין דער פּריסישער רעזידענץ־שטאָדט. פיעלייכט האָט דער וועכטער איינגעזעהן רחמנות געקראָגען אויף דיזען אינגעל, וועל־כער האָט נאָך אַלס מאַן געהאַט „אַזאַ איכזועהן, דאָס דיא רוי־העססטע הארץ האָט ער געקענט בעוועגען צו מיטלייד“, וויא זיינער אַ דייטשער פריינד האָט זיך וועגען איהם אויסגעדריקט. דאָס איינ־ציגע, וואָס האָט קרעפטיג און פּיערדיג געלעבט אין דיזע שוואַ־כען קערפּער, זיינען געווען זיינע טיעפע דונקעלע אויגען, וועלכע האָבען אַרויסגעקוקט פון אונטער אַ שעהנעם שטערן.

אַט אַזוי האָט משה מענדעלסאָהן אריינמאַרשירט אין פריעד־ריך דעם גרויסען׳ס הויפּטשטאָדט, וואו עס איז איהם בעשערט געווען צו ווערען איינע פון איהרע צירונגען און צו ענדיגען זיינע העכסט נוצליכע יאָהרען.

וויא האָט ער דאָן געלעבט אין דער וועלט־שטאָדט, וואו ער־האָט קיינעם ניט געקענט אויסער רבי פרענקעל? אַזוי וויא טויזענדער אָרים־בחורים, וועלכע האָבען געוואַנדערט צו פוס מיט קלומיקלעך אויף זייערע דאַרע פּלייצעס אין דיא צענטערס פון אייראָפּעאישע בילדונג, פאָלגענדיג זיין אויפמונטערנדען ביישפּיעל — ער האָט געהונגערט . . . דאָך האָט ער ניט אויפגעהערט צו לערנען, צו שלינגען הכמות העולם. רבי פרענקעל האָט איהם גע־האָלפען נאָך זיינע קרעפטען און האָט איהם פערשאַפט אַן אָרט צום שלאָפען ביי אַ געוויסען באַמבערגער, וועלכער פלעגט איבערהויפט שטיצען ישיבה־בחורים, און אויך אייניגע „טעג“. שבתים און יום־טובים פלעגט דער גוטער רבי איינלאַדען זיין געליעבטען שילע־צו זיך. אויסער דעם פלעגט ער איהם נאָך צאָהלען עטליכע גראָשען אַ וואָך פאַר איבערשרייבען זיינע העברעאישע פירושים אויף משנה און גמרא. ביי זיין פאָטער האָט משה זיך אויסגעלערנט צו שרייבען פיין, און דאָס האָט איהם דיא ערשטע צייט פיעל געהאָלפען.

דאָך האָט ער ניט איין נאַכט זיך געמוזט לייגען מיט אַ ליי־דיגען מאָגען. איינזאַם, טרויעריג, אין צרות און נויטה האָט ער פערבראַכט זיינע יוגענד־יאָהרען. ער איז געווען צו שטאָלץ און אויף

שעמעווריג צו בעטען שטיצע. זיין נאטירליכע בעשיידענהייט און עניות זיינען נאך פערשטארקט געווארען דורך זיינע פיזישע שוואכ־קייטען, דען אויסער דעם היקער, האט ער אויך געשטאמעלט. ניט זעלטען האט איהם אויך געפעהלט א ריינע העמד, און דאן האט ער זיך געשעמט דיא אויגען צו ווייזען.

גאנצע טעג פלעגט ער פערברייננגען אין דער ישיבה, וואו ער האט געשלונגען דיא תורה, וואס רבי פרענקעל האט געלערנט מיט זיינע שילער, און אבענדס האט ער שטילערהייט אליין פלייסיגער שטודירט דיא דייטשע שפראך, וועלכע ער האט אזוי גוט אויסגעלער־ענט, דאס ער איז שפעטער געווארען איינער פון דיא פיינסטע דייטשע שרייבערס. זיין שפראך האט געדיענט אלס מוסטער פאר דייטשען. דאס איז געווען זיין גליק, דאס איז געווען דיא הויפט אורזאכע פון זיין ערפאלג, דער פונדאמענט פון זיין גרויסע רעפו־טאציאן. צו יענער צייט האבען דיא דייטשע אידען אויך נאך גע־ברויכט דעם זשארגאן, און אפילו אין בערלין זיינען כמעט ניט גע־ווען אזעלכע אידען, וואס האבען געקענט שרייבען דייטש. דארום פלעגט מען זיך שטענדיג ווענדען צו מענדעלסאהן'ען, ווען דיא בער־לינער קהילה האט עפעס בעדארפט האבען אנצושרייבען אין עכט דייטש. וויא נאר עס איז בעקאנט געווארן, אז מענדעלסאהן שרייבט א ליטערארישען דייטש, האט מען זיך בענוצט דערמיט אין וויכ־טיגע קהל'שע אנגעלעגענהייטען, און זיין אנזעהען איז דורך דעם זעהר געשטיעגען ביי אלע אידען אין דייטשלאנד.

דאס מוז מען צוערשט נעהמען אין אנבעטראכט, ווען מען וויל פערשטעהן, ווארום מענדעלסאהן האט געשפיעלט אזא גרויסע ראלע ביי זיין לעבען, טראטץ זיין ארמוטה, טראטץ דעם וואס ער האט געמוזט דיענען אלס איינפאכער בוכהאלטער, אום זיך און זיין פאמיליע צו ערנעהרען.

מיט זיינע דייטשע שריפטען איז ער אריינגעדרונגען אין דער קריסטליכער וועלט. מען האט ניט נאר געשעצט זיין פיינע און לעבהאפטע שפראך מעהר וויא דעם פילאזאפישען אינהאלט פון זיינע שריפטען, זאנדערן מען האט זיך איבערהויפט דאן געוואונ־דערט, דאס א איד שרייבט דייטש און נאך איבער פילאזאפישע

און ליטעראַרישע פראַגען. דאָס איז געוועזן אַ זעלטענהייט, זאָגאַר אַן אונערהערטע זאַך. און וואָס מעהר מענדעלסאָהן'ס רעפּוטאַציאָן איז געשטיעגען אין דער דייטשער ליטעראַרישער וועלט, אַלץ גרע־סער איז געוואָרען זיין איינפלוס אויף זיינע ברידער, וועלכע האָ־בען זיינע ווערק גאָר ניט געלעזען און מייסטענס גאָר ניט געקענט לעזען. דיא דייטשע אידען האָבען איינפאַך שטאָלצירט מיט איהם, ווייל ער האָט זיך ערוואָרבען אַ עהרען־נאָמען צווישען דייטשע גע־לעהרטע, און דיעזער נאָמען האָט אַלץ ווייטער אָפּגעקלונגען אין דער גאַנצער געבילדעטער וועלט. ניט ווילענדיג איז ער אַזוי געוואָרן אַ פאָרשטעהער און אַ גייסטיגער פיהרער פון אידען.

נאָר אין דער צייט, ווען דער הייקערדיגער אָרים־בחור האָט גע־פינסטערט אין זיין קעמערל און געלעזען דייטשע ביכער ביי דעם שיין פון אַ לעמפּעלע האָט זיך איהם נאַטירליך ניט גע'חלום'ט אַזא גלענצענדע צוקונפט. ער האָט שטודירט, אום צו וויסען, ער האָט געלערנט, אום צו קענען, גאָר ניט קימערענדיג זיך וועגען זיין צו־קונפט. אַ הייסע דורשט נאָך בילדונג האָט איהם אויפגעמונטערט, געמאַכט צו פערגעסען אָן אַלע זיינע ליידען, אָן זיין הונגער, און גע־יאָגט צו שטודירען ניט נאָר דיא דייטשע שפּראַכע, זאָנדערן אויך אַנדערע שפּראַכען, און ניט נאָר שפּראַכען און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויך מאַטהעמאַטיק.

אַלס אַ תלמודיסט, אַלס איינער וואָס איז פון זיינע קינדערשע יאָהרען געוואָהנט געוועזן צו חקירה און פלפולים, וואָס האָט גרינדליך דורכגעשטודירט דעם „מורה נבוכים,“ האָט איהם נאַטיר־ליך מעהר פון אַלץ געצויגען צו פילאָזאָפיע, צו מעטאַפיזישע בע־טראַכטונגען. ניט נאָר וויסענשאַפטען, אמת'ע נאַטור וויסענשאַפ־טען מיט עקספּערימענטען און אָהן מעטאַפיזישע חקירות, האָבען איהם ווייניג אינטערעסירט, זאָנדערן אפילו געשיכטע. אַ לאַנגע צייט, זאָגאַר נאָכדעם וויא ער איז שוין בעפריינדעט געוועזן מיט לעססינג'ן, האָט ער ניט געקענט פערשטיין צו וואָס אַ געוועהנליכער בירגער, ניט אַ פּאָליטיקער און דיפּלאָמאַט דאַרף לערנען געשיכטע, צו וואָס עס נוצט צו וויסען, וויא מענשען האָבען געלעבט און זיך געפיהרט אין פריהערע צייטען. ער האָט זיך זאָגאַר געוואונדערט,

ווארום זיין פריינד לעססינג אינטערעסירט זיך אזוי פיעל מיט היס־טאָריע און אַלטע ביכער.

אָן עבט מעטאפיזישער פילאָזאָף איז מענדעלססאָהן פערבלי־בען זיין גאנצען לעבען. ער האָט זיך צוגעבונדען צו דער לייבניץ־וואָלפישער פילאָזאָפישער שולע, וועלכע איז דאן געווען דיא הער־שענדע און וועלכע ער האָט צוערשט פלייסיג שטודירט און ער איז איהר געבליעבען טריי ביז זיין לעצטע שטונדע, אָבוואָהל ער האָט אויך צולעצט געזעהען, אַז זיא האָט שוין אָבגעלעבט איהר צייט.

נאָר לאָמיר ניט פערלויפען פאָראוים. צו דער צייט, ווען ער האָט אָנגעפאנגען צו לערנען דייטש און אַנדערע וועלט־שפראכען, האָט ער געהאט דעם גליק צו בעקענען זיך מיט אַ מערקווירדיגען פוילישען איד, וועלכער איז בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ישראל זאמאָסץ. דאָס איז געווען א טיעפער און פרייער דענקער, וועלכער האָט פיעל געליטען אין זיין געבורטס־שטעטעל סטאָרי־זאמאָסץ אין פוילען פון דיא רבנים און תלמודיסטען און האָט געלעבט אין גרויס אַרמוטה אין בערלין אַלס מלמד. ער איז אויך געווען אַ גר־טער מאטעמאטיקער. „ליידענדע ווערן גיך בעפריינדעט", בעמערקט גאנץ ריכטיג דר. מ. קייזערלינג אין זיין בעוואוסטער לעבענס־בע־שרייבונג פון משה מענדעלססאָהן, און דער יונגער און עלענדער ארים־בחור האָט זיך צוגעבונדען צו דיעזען פריידיינקענדען פוילי־שען איד, וועלכער איז געוואָרן זיין לעהרער פון געאָמעטריע. אונ־טער דער לייטונג פון ישראל זאמאָסץ, וועלכער האָט זיך אויסגע־צייכענט מיט זיינע פירושים אויף דעם „כוזרי" און תלמוד, האָט משה מענדעלססאָהן צוערשט שטודירט, נאָך אָן העברעאישע איבער־זעצונג, אויקליד'ס געאָמעטריע. דער לעהרער האָט ניט פערשטאַ־נען קיין אַנדער שפראַך אויסער לשון קודש און דער שילער האָט זיך דארום געמוזט בענוצען מיט העברעאישע מאטהעמאטישע בי־כער. ביידע פלעגען זיך צוזאמענטרעפען כמעט יעדען טאָג און פלעגען פיהרען געשפרעכען און דיסקוטירען איבער פערשיעדענע פראגען, וואָס האָט פיעל געווירקט אויף דיא וויטערע ענטוויק־לונג פון משה מענדעלססאָהן און אויך אויף דעם, אַז ער זאָל זיך געהמען צו שטודירען דיא לאטיינישע שפראַך, וועלכע איז נאָך

דאַן אויך געווען דיא שפּראַך פון געלעהרטע, בעזאָנדערס אין דייטש־לאַנד.

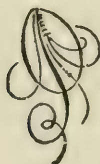
מיט גרויסע צרות האָט ער אָפּגעשפּאַרט פון זיין מאַגען עטליכע גראָשען צו קויפען אַן אַלטע לאַטיינישע גראַמאַטיקע און אַן אַלטען לאַטיינאישען ווערטער־בוך און ער האָט זיך מיט זיין געוועהנליכען בטחון גענומען צו גריבלען זיך אין דיעזע ביכער. דאָ האָט איהם ווידער געגליקט, דען ער האָט געקראָגען אַלס לעהרער א יונגען אידישען דאָקטאָר מיט דעם נאָמען קיש, וועלכער האָט געלערנט דיא קלאַסישע שפּראַכען אין אַ יעזואיטען־שולע אין זיין געבורטס־שטאָדט פּראג. אַ האַלבען יאָהר האָט איהם דיעזער דאָקטאָר געגעבען אונ־ענטגעלטליך אינטעררינכט אין לאַטיין און נאָכהער האָט דער שילער געמאַכט אַזעלכע פאָרטשריטע, אַז ער האָט שוין געהאַט דעם פערגניגען צו לעזען מיט דער הילפע פון א ווערטער־בוך א ווערק, וואָס האָט געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף זיינע פילאָזאָפישע אַנזיכטען. דאָס איז נעמליך געווען א לאַטיינישע איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען בוך „פערזוך איבער דעם מענשליכען פערשטאַנד" פון דעם גרויסען און טיעפען ענגלישען פילאָזאָף לאָק.

וויא שווער עס איז איהם ניט אָנגעקומען צו ערלערנען דיא לאַטיינישע שפּראַך, האָט ער זיך דאָך דערביי ניט אָפּגעשטעלט און האָט זיך אויך גענומען צו שטודירען דיא פראַנצויזישע און ענג־לישע שפּראַכען. דאָ איז איהם געקומען צו הילפע א איד, וואָס פער־דיענט א בעזונדערן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דייטשע אידען, ווייל ער איז וואהרשיינליך געווען דער ערשטער פון זיי, וואס האָט געקענט שרייבען דייטש און געפיהרט בעקאַנטשאַפט מיט דייט־שע אין פראַנצויזישע געלעהרטע און שריפטשטעלער.

דאָס איז נעמליך דאָקטאָר אהרן שלמה גומפּערץ, א געבאָרע־נער בערלינער, וועלכער איז אויך געווען א שילער פון ישראל זאַ־מאָסץ און וועלכער האָט שוין צו 20 יאהר געקענט אויסער דיא געוועהנליכע אידישע תורה, דיא פראַנצויזישע שפּראַך, דאַמאָלס דיא העכסטע מאָדע־שפּראַך, און מאַטהעמאַטיק. ער איז שוין דאַן גע־ווען בעקאַנט אַלס א קענער פון דער דייטשער שפּראַך, דען אין 1945, ווען דיא אידען האָבען אויך געפייערט נאָך דעם דרעזדע־

נער פריעדען דעם טריאומף־צוג פון זייער יונגען קעניג פריעדריך
דעם גרויסען האָבען זיי זיך צו איהם געווענדעט ער זאָל איבערזע־
צען אין דייטש דעם העברעאישען שיר וואָס רבי פרענקעל האָט
פערפאַסט לכבוד דעם קעניג.

דיעזער הויף־געבילדעטער איד, וועלכער האָט זיך בעקענט מיט
דיא מיטגליעדער פון דער דאַמאָלסדיגער בערלינער אקאדעמיע,
מייסטענס פראנצויזען, איז עס געוואָרן דער הויפּט־לעהרער פון משה
מענדעלססאָהן. „דורך דען אומגאנג מיט דר. אהרן גומפּערץ, האָט
מענדעלססאָהן אליין געשריעבען, האָב איך געוואונען א געשמאַק
פיר וויסענשאַפטען און אויך האָט ער מיר דעם וועג געוויזען".
ריידענדיג וועגען דעם איינפלוס פון דיעזען דאָקטאָר אויף מענדעלס־
סאָהנען בעמערקט דר. קייזערלינג : „מען קען דרייסט בעהויפּטען,
דאָס אהן גומפּערץ'ן וואָלט מענדעלססאָהן ניעמאלס מענדעלססאָהן
געוואָרן". אויב מען איז איינפערשטאנען מיט דיעזער מיינונג אָדער
ניט, נאָר זיכער איז עס יעדענפאלס, אז מענדעלססאָהן האָט געהאַט
אויסגעצייכענטע לעהרער אין בערלין און אז דאמאָלס האָבען זיך
שוין יאָרטען געפונען עטליכע אידען מיט אייראָפּעאישע בילדונג.

דריטער קאפיטעל.

מענדעלסזאָהן׳ס בעקאנטשאַפט מיט לעססינג׳ן און ערשטע שריפטען.

אונגעפעהר אכט יאהר האט אונזער אָרים־בחור אזוי אבגעלעבט הונגערנדיג און שטודירענדיג. אין 1750 איז פאָרגעקומען א וויכ־טיגע ענדערונג אין זיין קלעגליכען לעבען. דער רייכער זיידענ־פאבריקאנט יצחק בערנהארד האט זיך דערוואוסט פון זיינע קענט־ניסע, וואהרשיינליך נאך דער רעקאָמענדאציאָן פון אהרן גומפּערץ, און האט איהם אָנגעבאָטען צו ווערען דער לעהרער און ערציהער פון זיינע קינדער. מיט פריידע האט מענדעלסזאָהן אָנגענומען דיעזע שטעלע וועלכע האט איהם ניט נאָר פערזיכערט היונה, זאָנדערן אויך געגעבען דיא מעגליכקייט רוהיג און פריי פאָרטצוזעצען זיינע שטודיען.

אין דיעזער צייט האט ער זיך עס, אונטער דיא לייטונג פון דר. גומפערץ, אָבגעגעבען מיט לייב און זעעלע צו דער פילאָזאָפיע, וועלכע איז געוועזען, וויא ער האט זיך אויסגעדריקט, „זיין טרייעסטע געליעבטע און זיין איינציגע טרייסט אין אלע ווידערווערטיגקייטען פון לעבען“. אויסער לייבניץ אין לאָק, וועלכע האָבען געבילדעט דעם פונדאמענט פון זיינע פילאָזאָפישע אנשויאונגען, האָט ער שטו־דירט דיא ווערק פון פיעלע אנדערע פילאָזאָפען און שרייבערס, בע־זאָנדערס דיא ווערק פון שעפטסבורי און איבערהויפּט פון דער ענג־לישער פילאָזאָפישער שולע. לאָק האָט איהם שוין דערמיט אליין געצווינגען צו זיך, ווייל ער האט געפּרעדיגט רעליגיעזע טאָלעראנץ און האָט זאָגאר זיך ערקלעהרט צו גונסטען פון בירגער־רעכטע פאר אידען און מאָהאַמעדאנער, וואס עס איז געוועזען ווירקליך אן אונער־הערטע זאך אין זיין צייט.

וועגען מענדעלסזאָהן׳ס פילאָזאָפישע אנשויאונגען, וויא זיי האָ־בען זיך ענטוויקעלט אונטער דעם איינפלוס פון דייטשע און ענגלישע

פילאָזאָפישע לעהרען, אָדער אין אַלגעמיינען אונטער דעם איינפלוס פון דער „אויפקלערונגס־פילאָזאָפיע" פון 18־טען יאהרהונדערט, וועלען מיר האָבען צו ריידען שפּעטער. יעצט וועלען מיר נאָר בעמערקען, דאָס אין דיא פיער יאָהר, וואָס ער איז געוועזען הויזלעהרער, האָט ער זיך אויסגעבילדעט אַלס פילאָזאָף, אַלס שפּראַך־קענער און אויך אַלס קונסט־קריטיקער.

עס האָט איהם נאָר געפעהלט א געלעגענהייט אַרויסצוציינען זיינע ערוואָרבענע קענטניסע און זיין איינגעבאָרענעם שריפטשטע־לערישען טאַלענט. דיזע געלעגענהייט האָט ער געקראָגען דורך זיין בעקאַנטשאַפט מיט לעססינג'ן. דיזע גליקליכע בעקאַנטשאַפט, וועלכע האָט געבראַכט אַזוי פיעל נוצען דיא אידען אין אַלגעמיינען און איהם בעזאָנדערס האָט ער ווידער געהאַט צו פערדאַנקען זיין פריינד און לעהרער דר. גומפּערץ און אויך דעם שאַכשפּיעל.

וואָס וויימער ער האָט שטודירט, לעבענדיג אין דער הויז פון יצחק בערנהארד, האָט ער זיך גענומען אַלין מעהר פיהלען אַלס וועלטליכער מענש און האָט זיך שוין ניט געשעהמט צו קומען אין געזעלשאַפטען פון הויכגעשטעלטע לייט, וואוהין דר. גומפּערץ האָט איהם איינגעפיהרט. ער איז אַזוי בעקאַנט געוואָרן מיט מאַפּערטואי, ד'אַרזשאַן, פּרעמאָנטוואַל און אַנדערע בעריהמטהייטען פון דער בערלינער אַקאַדעמיע, וועלכע פריעדריך דער גרויסער האָט איינגע־פיהרט נאָך דעם מוסטער פון דער פראַנצויזישער און וועלכע ער האָט אויך אָנגעפילט מייסטענס מיט פראַנצויזישע געלעהרטע. זיי האָבען פריינדליך עמפּפאַנגען דעם אָרימען אידישען יונגען מאַן, וויל זיי האָבען גלייך געזעהען, אַז זיי האָבען צו טאָן מיט א קענער און א שאַרפען דענקער. מיר וויסען שוין אויס לעססינג'ס ביאָגראַפיע, וויא דער פּרייסישער קעניג האָט נאָכגעטאַנצט דיא פראַנצויזען און וויא ער האָט פעראַכטעט דיא דייטשע שרייבערס און שפּראַך, און מיר וועלען דאָ דארום זיך ניט אָפּשטעלען אויף דיזען פונקט.

לעססינג האָט צו דער צייט, אין 1754, געלעבט זעהר אָרים, אָבער זעהר פריי און לוסטיג, אין בערלין אַלס צייטונגס־שרייבער. ער האָט געהאַט א סך יונגע פריינד, וועלכע האָבען ליעב געהאַט זיין געזעלשאַפט. ער האָט בעזאָנדערס פערקעהרט מיט שוישפּיעלער,

קינסטלער און לעבהאפטע יונגע לייט און אויך מיט עטליכע אידען. דר. גומפערץ איז געווען איינער פון דיזע אידען און איין מאל האט ער איהם פארגעשטעלט מענדעלסאהן'ען אלס א הויך־געבילדעטען איד און אויך אלס א גוטען שאכשפיעלער. לעססינג, וועלכער האט, אלס א פרייער גייסט און פיינד פון פאראורטהיילע, איבערהויפט ליעב געהאט מענשען, וואס האבען זיך אליין אויסגעבילדעט, און וועלכער האט שוין צו דער צייט געהאט אנגעשריבען זיינע „יודען" האט זיך גלייך שטארק פעראינטערעסירט מיט אזא אידישען יונגען מאן, וואס האט שטודירט פילאזאפיע און שפראכען. שנעל זיינען זיי געווארן בוזים־פריינד, און זייער פריינדשאפט האט אנגעהאלטען, וויא מיר וועלען זעהן שפעטער, ביז זייער טויט.

ווען מיכאעליס, פראפעסאר פון טהעאלאגיע אין געטטינגער אוניווערזיטעט, האט אין א קריטיק איבער „דיא יודען" ערקלערט, דאס אזא איד, וויא לעססינג האט עס פארגעשטעלט, קען גאר ניט געמאלט זיין, האט מענדעלססאהן אויסגעגאסען זיין ביטערע הארץ וועגען דעם און פערטהיידיגט דיא עהרע פון זיין פאלק אין א בריעף צו דר. גומפערץ. „דיא געדאנקען (דיא מיינונג פון מיכאעליס) האבען מיך געמאכט שאמרויט," האט מענדעלססאהן געשריעבען. „איך בין ניט אין שטאנד אויסצודריקען, וואס איך האב געפיהלט, ווען איך האב עס געלעזען. וואס פאר אן ערניעדריגונג פאר אונזער געדריקטע נאציאן! וואס פאר אן איבערטריבענע פעראכטונג!"

דיזען בריעף האט לעססינג אריינגעשטעלט אין זיין אנטווארט צו פראפעסאר מיכאעליס. דערביי האט ער אזוי פארגעשטעלט זיין נייען פריינד: „ער איז ווירקליך א איד, א מענש פון עטליכע און צוואנציג יאהר, וועלכער האט זיך אליין ערווארבען שטארקע קענטניס אין שפראכען, מאטהעמאטיק, פילאזאפיע און פאעזיע. איך זעה איהם אין פארויס אלס דיא עהרע פון זיין נאציאן, אויב זיינע גלויבענסגענאסען, וועלכע האבען ביז יעצט ארויסגעצייגט אן אונגליקליכען פערפאלגונגס־גייסט געגען לייטע זייניגעס גלייכען, וועלען איהם לאזען פריי זיך ענטוויקלען. זיינע עהרליכקייט און פילאזאפישער גייסט לאזען מיך פאראויסזעהען אין איהם א צווייטען ספינאזא..."

אזא איינדרוק האָט מענדעלססזאָהן געמאַכט אויף לעססינג'ן, קען מען זאָגען, גלייך נאָך זייער ערשטער בעקאַנטשאַפט.

אין דעם זעלבען יאָהר (1754) איז מענדעלססאָהן אַרויסגע־טראָטען אַלס דייטשער שרייבער אין דער עפענטליכקייט. דאס איז געשעהען אזוי: לעססינג האָט איהם געגעבען איבערצולעזען שעפטס־בורי'ס אַ בוך, און ווען ער האָט איהם געפרעגט זיין מיינונג איבער דיזען בוך, האָט ער געקראָגען אַזאַ אַנטוואָרט: „זעהר גוט, אָבער זאָ עטוואָס קען איך אויך מאַכען". — „זאָ?" האָט לעססינג אויס־גערופען „נון, זאָ מאַכען זיא דאָך זאָ עטוואָס".

מענדעלססאָהן האָט זיך גלייך גענומען צו דער ארבייט און האָט אין אַ קורצע צייט אַרום דערלאַנגט זיין פריינד אַ מאַנוסקריפּט דורכצולעזען. וואָס לעססינג האָט געטאָן מיט דיזען מאַנוסקריפּט, דאָס האָט מענדעלססאָהן זיך דערוואוסט עטליכע מאָנאַט שפּעטער. וויא נאָר לעססינג האָט איבערגעלעזען זיין פריינד'ס פערפאַסונג, האָט ער גלייך אַוועקגעשיקט דעם מאַנוסקריפּט צו זיין אַרויסגעבער פּאָסס, ניט זאָגענדיג אַ וואָרט וועגען דעם צו מענדעלססאָהן'ען, און ווען מענדעלססאָהן האָט איהם ענדליך געפרעגט, אויב ער האָט געלעזען דעם מאַנוסקריפּט, האָט ער, אַנשטאָט אַן אַנטוואָרט, גע־קראָגען, צו זיין ערשטוינונג און פריידע, אַ געדרוקטען עקזעמפּלאַר. דאָס איז געווען אַ שטיפעריי פון לעססינג'ס זייט, אום צו איבעררא־שען זיין פריינד.

דיזע ערשטע געדרוקטע דייטשע שריפט פון משה מענדעלס־זאָהן טראָגט דעם נאָמען „פילאָזאָפישע געשפּרעכען." ער איז דאַן אַלט געווען 25 יאָהר, און פון דיזער צייט ביז זיין לעצטע שטונדע אין אָנפאַנג פון 1786 איז ער פערבליבען אויף דעם שלאַכטפעלד פון דער אויפגעלעבטער דייטשער ליטעראַטור, וועלכע האָט געוואונען אַ טיעפערע און ווייטגעהענדערע ווירקונג אויף דער גאַנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

אין דיזע „פילאָזאָפישע געשפּרעכע" שילדערט ער געוויסער־מאַסען דיא ענטוויקלונג פון דיא מעטאַפיזישע פילאָזאָפיע און צייגט זיך אַרויס אַלס אַנהענגער פון לייבניץ'ס סיסטעם. דערביי האָט ער הויך געשטעלט אַ פילאָזאָף, וואָס איז דאַן פערשאָלטען געווען פון

קריסטען אזוי וויא פון אידען, וואס איז פארגעשטעלט געווען אלס א שרעקענס־בילד, אלס דער טייוועל זעלבסט. מיר מיינען דא דעם געניאלען אידישען דענקער, דעם אונפערגלייכליכען ברוך ספינאזא.*) אבוואהל ער איז געווען א פעסטער געגנער פון ספינאזא'ס פילאזאפיע, דאך האט ער בעוואונדערט זיין גרויסקייט און טיעפקייט, וויא אויך זיין געטליכען כאראקטער. „ספינאזא, האט מענדעלסזאהן ער־קלערט נאך זיינע אויספיהרונגען וועגען דיא פילאזאפישע סיסטע־מען פון רעקארט (קארטעזיוס) און לייבניץ, איז געווען אן אפפער פיר דעם מענשליכען פערשטאנד, אבער אן אפפער וואס פערדיענט בעצירט צו ווערן מיט בלומען. אהן איהם וואלט דיא פילאזאפיע נימאלס געקענט אזוי וויט אויסציהען איהרע גרענעצען".

זעהר אינטערעסאנט און מערקווירדיג איז אויך דער פאקט, דאס מענדעלססאהן איז ארויסגעטראטען אלס פערטהיידיגער פון דער דייטשער שפראך און האט געשטראפט דיא דייטשען, וואס זיי טאנצען נאך דיא פראנצויזען וויא גייסטיגע שקלאווען. אין דיעזער בעציהונג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט לעססינג'ן, וועלכער האט שטענדיג געזוכט צו ערהויבען דיא דייטשע שפראך און וועל־כער ווערט מיט רעכט גערופען דער רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך וויא מיר ווייסען עס שוין.

מיט זיינע „פילאזאפישע געשפרעכע" האט מענדעלססאהן גלייך ארויפגעצויגען אויף זיך דיא אויפמערקזאמקייט אין דער ליטע־ראַרישער וועלט; אבער נאך מעהר איז ער בעקאנט געווארן דעם נעכסטען יאהר, וויעדער מיט דער הילפע פון זיין עדעלען און גרויסען פריינד לעססינג. ביידע יונגע לייט האבען מיטהיג אנגעגריפען דיא בערלינער אקאדעמיע זעלבסט. אונטער לעססינג'ס איינפלוס האט דער הייקערדיגער ארים־בחור געקראגען פליגלען פון אן אדלער. דער ארימער איד, וועלכער האט אייגענטליך קיין רעכט געהאט צו וואה־נען אין בערלין, האט געוואגט ארויסצוטרעטען געגען דיא קעניגליכע אקאדעמיע מיט איהרע פראנצויזישע שטערן!

*) זעה מיין לעבענס־בעשרייבונג פון ברוך ספינאזא, ארויסגע־געבען פון דער אינטערנאציאנאלער ליברערי פובלישינג קאמפאניע.

ביידע פריינד האָבען נעמליך אָנגעשריבען א ביכעל אונטער דעם נאָמען „פּאָופּ א מעטאַפיזיקער.“ דאָס איז געווען א בייסענדע אנטוואָרט אויף א פרייז־פראַגע, וואָס דער פּראַנצויזישער פרעזידענט פון דער בערלינער אקאדעמיע האָט געשטעלט וועגען דעם ענגלישען פּאָעט און פילאָזאָף פּאָופּ, מיט דעם צוועק א ביסעל שפּאָט צו מאכען פון לייבניץ'ס פילאָזאָפיע וועגען דיא „פּאָרויסבעשטימטע איבינגע הארמאָניע אין דער וועלט.“ מענדעלססאָהן האָט זיך אָנגענומען פאר זיין ליעבלינג פילאָזאָף און האָט אָנגעשריבען דעם פילאָזאָפישען טהייל פון דיזער שריפט, און לעססינג האָט איבערהויפּט געוועלט זיך אָפּרעכענען מיט דיא אקאדעמיקער און האָט געשליידערט דיא ליטעראַרישע פיילען.

דער רעזולטאַט איז געוועזן, אז דיא אקאדעמיקער האָבען זעהר שאַרף געפיהלט דעם ביס פון דיא שאַרפע צעהנער פון דיא יונגע לייט, ביי וועלכע טיעפע קענטניסע איז געווען פערבונדען מיט לעב־האפטיגקייט און טאַלענט. זייער אנטוואָרט אויף דער פרייז־פראַגע האָבען זיי אָבגעדרוקט אָהן זייערע נעמען, אָבער מען האָט זיך באַלד דערוואוסט, ווער דיא פערפאַסער'ס זיינען, און דיא אקאדעמיקער, וועלכע האָבען געקענט מענדעלססאָהן'ען אַלס א זעהר שטילען און שעמעוודיגען יונגען מאַן, האָבען זיך זעהר געוואונדערט, דאָס ער האָט געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען זיי אין פערבינדונג מיט דעם „צייטונגסשרייבער לעססינג“.

אייניגע אקאדעמיקער האָבען איהם פון דעסטוועגען פריינדליך אויפגענומען און געצייגט זייער אַכטונג צו איהם אַלס א פילאָזאָף. אנדערע זיינען געווען ניינגעריג קענען צו לערנען א יונגען איד, וואס שרייבט דייטש און ערלויבט זיך זאָגאַר צו קריטיקירען דיא קעניג־ליכע אקאדעמיע.

צו דער צייט האָט נאָך אָבער מענדעלססאָהן ניט געשריעבען אזוי פליסיג און עלעגאַנט דייטש, וויא עס צייגט זיך אַרויס אפילו אין זיינע ערשטע שריפטען. עס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען אָנפאַנגס צו געברויכען ריכטיגע דייטשע אויסדריקע, און עס האָט איהם פיעל צייט גענומען אָנצושרייבען אַן ארטיקעל אזוי פיין, וויא ער האָט עס געוואונשען. נאָר לעססינג האָט איהם שטענדיג אַרויס־

געדאַלפען. ער פלעגט גוטמוטהיג באַלירען זיין פריינד'ס שפּראַך און האָט איהם אַזוי ביסלעכווייז אומגעוואַנדעלט פון אַ טרוקענעם פילאָזאָפישען שרייבער אין אַ פיין־שרייבער, און אַ שפּראַך־קינסטלער. מענדעלסאָהן פלעגט איבערגעבען זיינע שריפטען צו זיין פריינד, וועלכער פלעגט זיי רעדיזשירען און אויסבעסערן אין זיי דיא שפּראַך. אָהן לעססינג'ס הסכמה פלעגט מענדעלסאָהן קיין וואָרט ניט לאָזען דרוקען. שפּעטער, ווען מענדעלסאָהן איז געוואָרן אַ מייסטער פון דער דייטשער שפּראַך, פלעגט ער אויך פריהער שיקען זיינע מאַנוסקריפּטען צו זיין פריינד, אום צו הערען זיין מיינונג איבער זיי.

פון דער אַנדער זייט קען קיין צווייפעל ניט זיין, אַז מענדעלסאָהן'ס ערנסטקייט און טיעפקייט אין דענקען, זיינע פילאָזאָפישע אַנזיכטען האָבען געהאַט אַ טיעפע ווירקונג אויף לעססינג'ן.

אויף לעססינג'ס פאָרשלאַג האָט זיך מענדעלסאָהן אויך גענומען צו דער איבערזעצונג פון זשאַן זשאַק רוססאָ'ס וועלטאויפרודערנדע ווערק „איבער דעם אורשפּרונג פון אונגלייכהייט אונטער מענשען“, אום בעקאַנט צו מאַכען דיא דייטשען מיט דיא מיינונגען פון דעם גענפער פילאָזאָף, מיינונגען, וועלכע האָבען געהאַט אַזאַ ריזיגען איינפלוס אויף דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן. *) דיא איבערזעצונג איז אַ פאָרטרעפליכע. מענדעלסאָהן האָט אויך אָנגעשריעבען אַ זעהר טיעפזיניגע הקדמה אונטער דעם נאָמען „זענדשרייבען אַן דען הערן מאַגיסטער לעססינג אין לייפּציג“, אין וועלכער ער האָט אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער רוססאָ'ס פאַלשע אויספיהרונגען, אַז דיא ציוויליזאַציאָן האָט פערדאָרבען דיא מענשען, אַז דיא וויסענשאַפטען זיינען אין אונגליק פיר דיא מענשהייט און אַז מענשען האָבען געלעבט פיעל גליקליכער אַלס קינדער פון דער נאַטור אין ווילדען צושטאַנד.

*) זעה מיין געשיכטע פון דער „פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן“, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פּובלישינג קאָמפּ.

דריטער קאפיטעל.

II.

מענדעלססאָהן אַלס קונסט - קריטיקער.

ווען לעססינג האָט פערלאָזען בערלין, אום צו וואַנדערן איבער דער וועלט, איז עס געוועזן אַ שווערער קלאַפּ פיר מענדעלססאָהן'ען, וועלכער איז געוואָהנט געוועזן צו זיין כמעט יעדען טאָג אין זיין אינטימסטען פריינד'ס געזעלשאַפט. ער האָט זיך דאַן בעפריינדעט מיט אנדערע שרייבערס, בעזאָנדערס מיט ניקאָלאַי, וועלכער האָט מיט איהם געלערנט דיא גריכישע שפּראַך. אין אַ קורצער צייט האָט ער עס אַזוי ווייט געבראַכט, אַז ער האָט געקענט פערשטעהן אין גריכישער שפּראַך פּלאַטאָן'ס דיאַלאָגען (געשפּרעכען), וועלכע האָבען איהם נאָכהער געדיענט אַלס מוסטער פיר זיין „פעדאָן". צוזאַמען מיט ניקאָלאַי, וועלכער איז אויך געוועזן אַן אָטאָדידאַקט (אַזוי רופט מען איינעם, וואָס מאַכט ניט דורך אַ רעגעלמעסיגע שולע און שטודירט אליין), האָט ער געלעזען פיעלע פילאָזאָפישע ווערק און האָט איבערהויפּט פיעל געלערנט.

צייטענווייז, אין דיא פרייע שטונדען, פלעגט ער בעזוכען אַ קאַפּע־הויז, וואו עס האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען שרייבערס, פילאָזאָפען, געלעהרטע און איבערהויפּט געבילדעטע יונגע דייטשען, פון וועלכע איינינע זיינען געוואָרן וועלט־בעריהמטהייטען, וויא, צום ביישפּיעל, דער מאַטעמאַטיקער אוילער. דר. גומפּערץ און מענדעלססאָהן זיינען דאָן געווען דיא איינציגע אידען, וועלכע האָבען פערקעהרט אין דיזען קרייז. איין מאָל אין מאָנאַט פלעגען מיטגליעדער האַלטען פאָרטרעגע, און מענדעלססאָהן האָט דאָרטען אויך פאָרגעלעזען זיינע אַן אָבהאַנדלונג איבער מאַטעמאַטיק, נעמליך איבער דער טהעאָריע פון וואהרשיינליכקייט.

איין אָבענד האָט מען זיך אין דיזען קאַפּע - הויז אמוזירט מיט דעם, דאָס יעדער האָט בעדאַרפט אויסרעכענען זיינע פעהלער, און

מענדעלססאָהן, וועלכער האָט אויסער זיין פּעקעל אויף'ן רוקען נאָך נעשטאָטערט, האָט פערפאַסט וועגען זיך אזא שיר:

גראָס נעננעט איהר דען דעמאָסטהען,
דען שטאָטערנדען רעדנער פאָן אַטהען,
דען העקעריגען עזאָפּ *) האַלט איהר פיר וויזע —
טריאומף! איך ווערד' אין אוירעם קרייזע
דאָפּפעלט גראָס און וויזע זיין,
דען איהר האבט ביי מיר אין פעראיין
וואס מאַן ביי עזאָפּ און דעמאָסטהען
האָט געטהיילט געהערט און געזעה'ן.

אין דיזען קרייז האָט ער זיך אַלץ מעהר, זאָ צו זאָגען, אויס־געמענשעלט, און פון דעם אָרים־בחור איז געוואָרן ניט נאָר א פילאָ־זאָף און דייטשער שרייבער, זאָנדערן אויך א קונסט־קריטיקער און א'ן עסטעטיקער. ער האָט זאָגאר אָנגעפאנגען צו לערנען מוזיק, אָבער ניט אום צו ווערן א שפּיעלער, נאָר אום בעקאנט צו ווערן מיט דער טאָן־דיכטונג און הארמאָניע. זיין געהער איז אָבער ניט געווען גענוג שארף צו אונטערשיידען, וואָס מען רופט אין דער מוזיק, טריפּעל־טאקט. ער האָט צו דיזער צייט בעזוכט קאָנצערטען און האָט זאָגאר פּרובירט צו ריימען און פערפאסען געדיכטע. עס זיינען געבליבען אייניגע פון זיינע פּאָעטישע פּראָבען, וועלכע צייגען, אז ער האָט זעהר שעהן פערשטאנען דיא קונסט צו שרייבען ווערזען; אָבער ער האָט בעזעסען א גאנץ שוואכען פּאָעטישען געפיהל. לעססינג האָט געפונען, אז א פּאָאָר פון מענדעלססאָהן'ס געדיכטען זיינען ניט שלעכט, נאָר ער האָט איהם דאָך געראטהען צו שרייבען בעסער פּראָזע. ניקאָלאאי האָט איהם אויפגעמונטערט צו פּאָעטיזירען און ווייניגסטענס צו מאכען פּאָעטישע איבערזעצונגען, און דיא ערשטע צייט האָט מענדעלססאָהן וואהרשיינליך געמיינט, אז ער וועט ווערן א קינד פון דער ליעבליכער מוזע, אנשטאָט פון דער טרוקענער מע־טאפיזיק. איבערזעצונגען זיינען איהם בעסער געלונגען וויא אייגענע דיכטונגען. דיא בעסטע פון זיינע איבערזעצונגען זיינען אָהן צווייי־

*) דער אַלט־גריכישער פאַבעל־שרייבער.

בעל קאפיטלעך פון תהילים, אויף וועלכען ער האָט לאנג און זעהר רעגעלמעסיג געארבייט נאָך אין דיא שפּעטערע יאָהרען.

נאָר אויב ער אליין איז ניט געוועזן א דיכטער, האָט ער געהאט א פיינעם געשמאַק און אַן אינערליכען געפיהל צו שעצען פרעמדע פּאָעטישע ווערק און איבערהויפּט קונסט. נאַטירליך, לעססינג און ניקאָלאַי האָבען פיעל געווירקט אויף דיא ענטוויקלונג פון זיינע עסטעטישע געפיהלען; אָבער ווען ער וואָלט ניט געהאט א נאַטירליכע נייגונג צו שעהנהייט און צו פּאָעזיע, וואָלט ער דאָך ניט געוואָרן אזוי שנעל אַ קונסט־קריטיקער און עסטעטיקער. אָהן איינגעבאָרענע טאַלענטען קען מען ניט ווערן אַ קונסט־קריטיקער, אזוי וויא מען קען ניט ווערן א קינסטלער.

איינינע מאָנאַטען נאָך דעם וויא זיינע „פילאָזאָפישע געשפּרעכע" זיינען ערשיענען, האָט ער שוין אָנגעשריעבען זיינע „בריעפע איבער עמפּפינדונגען", אין וועלכע ער האָט פילאָזאָפיש אויסגעשפּראָכען זיינע מיינונגען איבער קונסט און עסטעטיק. ער האָט זיך בענוצט מיט דיא שריפטען פון איינינע דייטשע שריפטשטעלער און האָט אויך געזוכט צו בעשטימען דיא גרענעצען פון פאָלקאָמענהייט און פון שעהנהייט. מיר קענען זיך דאָ ניט אריינלאָזען אין אזעלכע פיינהייטען, וויא דיא טהעאָריען פון קונסטען און דיא גרונדלאגען פון עסטעטיק, דען ניט נאָר וועט עס אונז פערפיהרען צו ווייט, זאָנדערן אין אונזער אָרימען מאַמע־לשון דארף מען אָנשרייבען גאַנצע זייטלעך, אום איבערצוגעבען דיא מיינונג פון איינצעלנע ווערטער און בעטראַכטונגען איבער קונסט און עסטעטיק; מיר וועלען נאָר בעמערקען, אז מענדעלססאָהן'ס שריפטען איבער קונסט האָבען געהאט א ווירקונג ניט נאָר אויף לעססינג'ן, זאָנדערן אפילו אויף העררער, שיללער א. ז. וו.

מענדעלססאָהן און ניקאָלאַי האָבען אין 1756 געפיהרט א קאָרעספּאָנדענץ וועגען קונסט־פראגען. זיי האָבען דאָרטען דיספּוטירט וועגען פערשיעדענע פּונקטען. דיזע בריף האָבען געלייגט דעם פונדאַמענט צו לעססינג'ס בעריהמטען „לאַאָקאָאָן", וועגען וועלכען עס איז דיא רעדע געוועזן אין לעססינג'ס ביאָגראַפיע.

פיערטער קאפיטעל.

בוכהאלטער און זשורנאליסט.

נור ווייניגע שטונדען אין טאג האט מענדעלססאהן געקענט אפ־געבען צו זיינע געליעבטע שטודיען און נאך וויניגער צום שרייבען, דען ער האט געמוזט ארבייטען פון 8 מארגענס ביז 9 אבענד איינפאך אלס בוכהאלטער אין דעם זיידענגעשעפט פון זיין פרינציפאל, ביי ווען ער איז געוועזן הויזלעהרער. אין זיין צייט האט מען ניט גע־קענט מאכען א זיכערן לעבען פון שרייבעריי. מיר וייסען שוין, וויא שווער עס איז געוועזן אבילו אזא ליטעראַרישען ריעז, וויא לעססינג, צו לעבען פון זיין גלענצענדע פעדער און וויא פיעל נויטה און צרות ער האט געליטען דערביי. וויא שטארק מענדעלססאהן האט ניט גע־וואונשען צו פיהרען א גייסטיגען לעבען, האט ער געמוזט צוליעב חיונה אבזיצען גאנצע טעג לעבען געשעפטס־ביכער, וועלכע האבען שטענדיג געדריקט זיין געמיטה. שפעטער איז זיין ארבייט אין קאנטאר פיעל לייכטער געווארן, דען ער איז נאר געוועזן בעשעפ־טיגט מיט בוכהאלטעריי פון 8 אוהר מארגענס ביז 2 נאכמיטאג, אבער ווי ער האט זיך געפיהלט, קען מען זעהען פון מאנכע פון זיינע בריף.

„א גוטער בוכהאלטער, האט ער געשריעבען צו לעססינג'ן אין 1758, איז געוויס א זעלטענע בעשעפענים. ער בעדארף די גרע־סטע בעלוינונג, דען ער מוז לייגען אן א זייט פערשטאנד, וויץ און עמפפינדונגען און ווערן א קלאץ, אום ריכטיג א בוך צו פיהרען. ווי בין איך היינט געקומען צו דיזע געדאנקען? וועט איהר פרעגען. איהר וועט געוויס ניט טרעפען, דאס די געדיכטע פון הערן פאן־קלייסט זיינען די אורזאכע דערפון". ער האט זיך נעמליך בע־קלאגט, וואס ער האט קיין צייט געהאט דורכצולעזען דיזע געדיכטע צוזאמען מיט זיין פריינד ניקאלאאי, וועלכער האט געקענט לעבען פון זיינע איינקינפטע ווי א פריין. „איך האב פערשאלטען מיין לאגע, האט ער געענדיגט דיזען בריף, און האב דיזע געדיכטע אוועק־

נעשיינקט צו אונזער עסקווייר ניקאָלאַאי, וועלכער לעבט פון זיינע געלדער, האַ, ניט אָהן נייד! און בין געוועזן פערדריסליך".

„דיא געשעפּטען! דיא לעסטיגע געשעפּטען! האָט ער גע־קלאָגט אין אַ בריעף צו לעססינג'ן אין 1763; זיי דריקען מיך ביז צו ערד און פערצעהרען דיא קרעפּטע פון מיינע בעסטע יאָהרען. וויא אַ לאַסט־עזעל שלעפּ איך דורך מיין לעבענסצייט מיט אַן אָנגע־לאָדענען רוקען, און צום אונגליק זאָגט מיר דיא איינענליעבע אין צייער, דאָס דיא נאַטור האָט מיך בעשאַפען פיליכט צו זיין אַ פּאַראַד־פערד. וואָס זאָל מען טהאָן, מיין ליעבער פריינד? לאָמיר איינער דעם אַנדערן בערויערן און צופריעדען זיין. זאָ לאַנג דיא ליעבע צו וויסענשאַפטען איז ניט ערקעלטעט, האָבען מיר נאָך אַ גוטע האָפנונג."

וויא פיעל פרייע צייט ער האָט דאַן געהאַט, האָט ער איהר אָבגעגעבען צו קריטיק אין צייטשריפטען און אין אַלגעמיינען צו זשורנאַליזמוס. אין דיזער הינזיכט האָבען אויף איהם ספּעציעל געווירקט לעססינג און ניקאָלאַאי, וועלכע האָבען זיך געשטעלט דיא אויפגאַבע אויפצולעבען דיא דייטשע ליטעראַטור און צו קעמפּפען געגען פאַראורטהיילע. ער איז צוגעטראָטען צו זיי מיט לייב און זעעלע, אָבוואָהל דיא נאַטור האָט איהם גאָר ניט געשאַפען צו זיין אַ זשורנאַליסט און אַ קעמפּפער. איהם האָט שטענדיג געצויגען צו מעטאַפיזישע פילאָזאָפיע, צו חקירה, צום דענקען אַן און פיר זיך, צו בעטראַכטונגען איבער זעלבסט ערקענטניס (הכרת עצמו) און איבער דעם, וואָס מען האָט דאַן גערופען „פילאָזאָפיע פון געזונדען מענשענפערשטאַנד."

ער האָט דאַרום כמעט אויסשליסליך געשריבען איבער פילאָ־זאָפישע פראַגען און איבער נייע ביכער. מיט פּאָליטישע פראַגען האָט ער זיך אייגענטליך קיין מאָל ניט בעשעפטיגט. ער האָט זיי אויסגעמיידעט ניט נאָר, ווייל ער האָט איינפאַך מורא געהאַט עס צו טאָן אַלס איד, און דערצו נאָך אַן אָרימער און שוואַכער, זאָנדערן ווייל זיין גייסט איז ניט געוועזן געניינט דערצו. היסטאָרישע פראַ־גען האָבען איהם אויך ווייניג אינטערעסירט, דען ער האָט אפילו ניט פערשטאַנען דעם נוצען פון געשיכטע פאַר זייטיגע מענשען,

אויסער פאר שטאאטסמענער און פאליטיקער, וויא מיר וויסען עס שוין.

נאר אויף דיא פעלדער פון פילאזאפיע און פון שעהנע ליטע־ראטור האט ער זיך געפיהלט היימליך, און ער האט דארום מיט גרויס חשק געשריעבען איבער דעם אין דיא צייטונגען, וועלכע זיין פריינד מיכלער האט רעדאקטירט. ער האט אויך איבערזעצט מאנכע זאכען פון העברעאישען, בעזאנדערס געדיכטען פון יהודה הלוי. ווייטער האט ער מיטגעארבייט אין דיא צייטונגען, וועלכע לעססינג און ניקאלאאי האבען אנגעפאנגען ארויסצוגעבען און וועלכע האבען געהאט אזא גרויסע בעדייטונג פיר דיא דייטשע ליטעראטור.

ניקאלאאי'ס צייטשריפט „ביבליאטהעק דער שעהנען וויסענ־שאפטען און דער פרייען קינסטע“ האט זיך הויפטזעכליך געהאל־טען אויף מענדעלסאהן'ס ארטיקלען איבער עסטעטישע פראגען און איבער נייע ביכער. אין איינעם פון זיינע בריעף האט דאן לעס־סינג בעמערקט שפאסהאפט וועגען מענדעלסאהן'ען, אז „פון א מעטאפיזיקער איז ער געווארן א Bel-esprit (שעהן־גייסט)“.

פינפטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן און פריעדריך דער גרויסער.

דורך זיין פרייע קריטיק האָט ער שיער ניט געהאט א ביטערן סוף פון קיין אנדער פערזאָן, וויא זיינע מאַיעסטעט פריעדריך דער גרויסער. וויא דיזער קעניג האָט, טראָץ זיין פילאָזאָפיע און אפיקורסות, בעהאנדעלט דיא אידען, ווייסען מיר שוין. דערצו נאָך האָט ער זיי איבערהויפט פיינט געקראָגען אונטער דעם איינפלוס פון וואָלטער'ן, וועלכער איז געווען אזא געניאלער שרייבער וויא א שלעכטער און פערדאָרבענער מענש. וואָלטער האָט געגאָסען שמוץ אויף אידען ניט בלויז אוים איינגעבאָרענע שנאה צו זיי, זאָנדערן אויך, ווייל ער האָט בעטראכטעט דיא אידישע רעליגיאָן אלס דעם פונדאמענט פון דער קריסטליכער, וועלכע ער האָט אויסגעלאכט און בעקעמפפט מיט א בייסענדען סארקאזם און אויך גרויסען מוטה. ווען עס איז געקומען צו וואָלטער'ס בעריהמטען פראָצעס מיט דעם בערלינער הענדלער הירש — וועגען דיזען פראָצעס האָבען מיר שוין גערעט אין לעססינג'ס ביאָגראפיע — האָט דער קעניג זיך ארומגעזעהען, וואָס פאַר א מאָראלישער אויסוואורף וואָלטער איז געוועזן, אָבער זיין פעראכטונג צו אידען איז פון דעסטוועגען גרע־סער געוואָרן.

היינט שטעלט זיך פאָר דיזען קעניג'ס ערשטוינונג, ווען ער האָט ערפאהרען, אז זיינע געדיכטע זיינען קריטיקירט געוואָרן פון א הייקערדיגען איד, וועלכען ער האָט צו יעדער מינוט געקענט ארויסיאָגען וויא א הונד פון זיין רעזידענץ־שטאָט! עס איז ווירקליך א וואונדער, וויא אזוי דער שטילער און שרעקעדיגער מענדעלס־סאָהן האָט גאָר געוואגט צו דענקען וועגען אן עפענטליכע קריטיק איבער זיין קעניג'ס ליטעראַרישע פראָדוקציאָן. דאָס איז אָבער געשעהען אין 1760, ווען פריעדריך האָט געמוזט לאָזען אָפדרוקען זיינע פראנצויזישע געדיכטע, ווייל מען האָט זיי אָנגעפאנגען צו פערעפענטליכען געגען זיין ווילען אין פראנקרייך.

מענדעלססאָהן האָט אָנגעפאנגען זיין רעצענזיע אין דיא „ליי־טעראטור־בריעפע“ מיט א לויב צו א קעניג, וואס לייגט אוועק דעם

שווערד צו נעהמען זיך צו דער פעדער; אָבער דיא געדיכטע זעלבסט האָט ער ניט געשאָנעוועט. ער האָט ניט נאָר ערקלערט, אז ״ פּאָאר געדיכטען זיינען אַ נאָכאַמונג פון דיא געדיכטע פון דעם אַלטר רוימישען פּאָעט לוקרעץ, זאָנדערן האָט נאָך אויסגעדריקט זיין בע־דויערן, וואס דער קעניג שרייבט אַזוי לייכטזיניג וועגען דיא אונ־שטערבליכקייט פון דער זעעלע. ער האָט געהאַט דעם מוטה צו מאַכען אַזאַ בעמערקונג: „מיר שיינט, דאָס אַ פריעדריך, וואָס צווייפעלט אין דער אונשטערבליכקייט, איז אַ פאַנטאַזיע, אַ פיער־עקיגער צירקעל אָדער אַ קיילעכדיקער פיערעק“....

אַ פּראָטעסטאַנטישער גייסטליכער, וועלכער איז געוועזן אין גרימצאָרן אויף דיא „ליטעראַטור־בריעפע,“ ווייל מען האָט דאָרט קריטיקירט זיינע אַ שריפט, האָט זיך בענוצט דערמיט, אום צו האָבען זיין נקמה. ער האָט דאַרום אַריינגעבראַכט אין שטאַאַטסראַטה אַ קלאַגע, אין וועלכער ער האָט גע׳מסר׳ט אַזוי: „עס ערשיינט אין בערלין אַ שענדליכע שריפט, בריעפע וועגען דיא נייעסטע ליטעראַטור, אין וועלכע אַ איד איז אַרויסגעטראָטען געגען דיא גאָטטהייט פון דער קריסטליכער רעליגיאָן און אויך געגען דיא עהרפורכט צום קעניג׳ס אַלערהעכסטע פערזאָן דורך זיין פרייען אורטהייל איבער דיא Poesies Diverses (אַזוי איז געוועזן דער נאָמען פון דעם קעניג׳ס געדיכטע).“

דער רעזולטאַט פון דיעזער מסירה איז געוועזן, דאס דיא צייט־שריפט איז פערבאָטען געוואָרן און דאָס מענדעלסזאָהן האָט גע־קראָגען איין „איינלאַדונג“ צו ערשיינען אין דעם קעניגליכען פּאַלאַץ כאַנדסוסי, אין פּאָטסדאַם. מיט שרעק אין האַרצען איז מענדעלס־זאָהן אוועק אהין. ווען דער יונקער אויף דער וואך האָט דערזעהען דעם אָרימען איד, פון וועמעס שריפטען ער האָט נאַטירליך קיין אהנונג ניט געהאַט, האָט ער זיך ניט ווייניג געוואונדערט און האָט מיט סאַלראַטסקע ברכות געפּרעגט, וויא, צום טייפעל, דער פער־דאַמטע יודע האָט געקראָגען דיא עהרע איינגעלאַדען צו ווערן אין קעניגליכען פּאַלאַץ. „איך בין אַ טאַשענשפּיעלער,“ האָט איהם מענדעלסזאָהן קורץ געענטפערט. „דאָס איז וואָס אַנדערס,“ האָט דער יונקער צופריעדען געענטפערט און האָט איהם אַריינגעלאָזען.

ווען מען האָט איהם געגומען אויף'ן פערהער וועגען דיא רע־צענזיע, האָט ער גלייך צוגעגעבען, אז ער איז דער שרייבער און האָט זיך פערטהיידיגט מיט דיא ווערטער: „ווער עס מאכט ווערזע, שיעבט קעגעל, און ווער קעגעל שיעבט, ער זיי ווער ער וואָללע, קעניג אָדער בויער, מוז זיך געפאַלען לאסען, דאס דער קעגעל־יונגע זאגט, וויא ער שיעבט.“ דיזע אנטוואָרט איז געפעלען געוואָרן, און דערצו נאָך האָט דער קעניג געהאַט צופיעל שכל צו מאכען א שווייג וועגען דיא קריטיק, און מען האָט דארום צו רוהע געלאָזען מענדעלסאָהן'ען און אויך ערלויבט ווייטער ארויסצוגעבען דיא „ליטעראטור־בריעפע.“

נאָר אין גאנצען פערגעסען אָן דעם האָט דער קעניג ניט. מען רעכענט, אז צוליעב דעם האָט פריעדריך ניט אָנגענומען מענדעלס־סאָהן'ס ביטע צו געבען איהם דיא קלעגליכע רעכטע פון א „שוץ־יודע“. אזוי וויא מענדעלסאָהן איז ניט געבאָרן געוואָרן אין פריי־סען, האָט ער נאָר דאָרט געקענט וואָהנען אונטער דעם שוץ פון א אידען, וואס האָט זיך ערוואָרבען דעם גלות־טיטעל „שוץ־יודע“ פון פרייסישען קעניג. וואס דאס בעדייטעט, דאס קען נאָר ביי היינטיגע צייטען פיהלען א איד אין רוסלאנד.

ווען דער פראנצויזישער אקאדעמיקער מארקיז ד'ארזשאן, א פריידיינקער, א זעהר ליעבענסווירדיגער מאן און א נאָהענטער פריינד פון דעם פרייסישען קעניג, האָט זיך אמאָל צופעליג דער־וואוסט, דאָס פרעמדע אידען טאָרען ניט וואָהנען אין פרייסען, אָהן א ספעציעלע ערלויבניס, האָט ער אויסגערופען: „אָבער געוויס בעציהט זיך דאָס ניט אויף אונזער טהייערן מאָזעס!“ — „איהר האָט א טעות, האָט מען איהם געענטפערט, „מענדעלסאָהן ווערט נאָר געדולדעט, ווייל ער דיענט ביי דעם פאבריקאנט בערנארד. ווען ער זאָל היינט ענטלאסען ווערן און זאָל ניט געפינען קיין אנדער „שוץ־יודע,“ וואָס זאָל איהם וועלען בעשיצען, וועט איהם דיא פאָליציי צווינגען נאָך היינט צו פערלאָזען דיא שטאָט.“

דער מארקיז, וועלכער האָט זעהר געשעצט דעם אידישען פי־לאָזאָף, איז געוואָרן אָן אויפגעקאָכטער, ווען ער האָט דאָס דער־הערט. עס האָט זיך איהם ניט געוועלט גלויבען, דאָס אזא מאן

וויא מענדעלססאָהן זאָל מען קענען צו יעדער מינוט ארויסטרייבען פון שטאָט. ער האָט דארום בעשלאָסען צו קריעגען פאר זיין פריינד דאָס רעכט פון א „שוץ־יודע." ער האָט גלייך געוואָלט ריידען וועגען דעם מיט'ן קעניג, נאָר מען האָט איהם אָבגערעט דערפון און געבעטען ווארטען אויף א גינסטיגערע צייט, ווען דיא דאַמאָלסדיגע מלחמה וועט זיך ענדיגען.

ער איז צוגעשטאַנען צו מענדעלססאָהן'ען אָנצושרייבען א ביטע צום קעניג, וועלכע ער וועט אייגענהענטיג רערלאַנגען דעם קעניג. מענדעלססאָהן האָט זיך אָנפאַנגס ענטזאַגט מיט דיא ווערטער: „עס טהוט מיר לייד, דאָס איך דארף נאָך בעטען א רעכט אויף עקזיסטענץ, וואָס יעדער מענש, וועלכער לעבט נאָר אַלס רוהיגער בירגער, בעזיצט. ווען אָבער דער שטאאט האָט גרינדע אויפצונעהמען נור א געוויסע צאָהל פון מיינע ברידער, וואָס פאר א בעזאָנדערע רעכט האָב איך צו פערלאַנגען אַן אויסנאַהמע."

נאָר שליסליך האָט ער נאָכגעגעבען אין די אינטערעסען פון זיין פאמיליע, דען צו דער צייט איז ער שוין געווען פערהייראַטעט. ער האָט אָנגעשריעבען א קורצע ביטע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, דאָס אנשטאָט פערמעגען בעזיצט ער קענטניסע און וויסענשאַפטען. דער מאַרקיז האָט געהאַלטען וואָרט און געשפּראָכען וועגען דעם מיט'ן קעניג, אָבער מענדעלססאָהן האָט קיין אנטוואָרט ניט געקראָגען וועגען זיין ביטע. איין מאָנאט איז אוועק נאָך דעם אַנדערן, און מענדעלססאָהן'ס פריינדע זיינען געוואָרן זעהר אונרוהיג וועגען זיין שיקזאָל. ווען דער מאַרקיז האָט דערהערט דאָס זיין רעקאָמענדאַציאָן האָט גאָר ניט געווירקט, איז ער זעהר אויפגעבראַכט געוואָרן און האָט אָהן צרעמאָניעס געמאַכט פאָרווירפע דעם קעניג, וואָרום ער האָט ניט אויסגעפיהרט זיין פערשפּרעכען צו געבען רעכטע אזא ווירדיגען מאַן, וויא מענדעלססאָהן. דער קעניג האָט פערזיכערט, אז ער האָט בעוויליגט מענדעלססאָהן'ען דיא פריווילעגיעס פון א „שוץ־יודע", נאָר עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז מענדעלססאָהן'ס ביטע איז פערלאָרען געגאַנגען דורך אַן „אונגעוועהנליכען צופאַל", וויא פריעדריך דער גרויסער האָט עס בעהויפּטעט.

וויא דיא מעשה איז דאָרט געווען, נאָר מענדעלססאָהן האָט

געמוזט אנשרייבען נאך א ביטע, און דער מארקיז האט געזאגט צום קעניג: „גוט, איך וועל איינע אליין אנשרייבען, אבער פערליערט איהר דאך ניט.“ ער האט ווידער געהאלטען ווארט, און ווען מענדעלסאהן האט איהם איבערגעגעבען זיין נייע ביטע, האט ער צוגעשריעבען פאלגענדע וויציגע און שארפזינניגע בעמערקונג:

Un philosophe mauvais catholique supplie un philosophe mauvais protestant de donner le privilege a un philosophe mauvais juif. Il y a trop de philosophie dans tout ceci que la raison ne soit pas du cote de la demande.

(א פילאזאף א שלעכטער קאטאליק בעט א פילאזאף א שלעכטען פראטעסטאנט צו געבען דאס פריווילעגיום צו א פילאזאף א שלעכטען איד. עס איז דא צופיעל פילאזאפיע אין דעם אלעם, אז די פערנונפט זאל ניט זיין אויף דער זייט פון דער ביטע).

דיזע ביטע האט שוין טאקע געווירקט אויף דעם קעניגליכען פילאזאף, און ענדע 1763 האט מענדעלסאהן ענדליך געקראגען די פריווילעגיע פון א „שוץ-יודע“.

זעקסטער קאַפּיטעל.

היראַטה — געקרוינט פון דיא בערלינער אַקאַדעמיע — דאַנקבאַרקייט פון דער בערלינער קהלה.

אזוי האָט מענדעלסאָהן געלעבט ביז איהם איז געוואָרן 31 יאָהר, פערטיעפט אין זיינע ביכער און פערליעבט אין פילאָזאָפיע. נאָר אין 1761 איז איהם אויסגעקומען צו זיין אין האמבורג וועגען געשעפטס־אנגעלעגענדייטען און דאָרטען האָט ער זיך שנעל פער־ליעבט אין א גאַנץ געוועהנליכע יונגע מיידעל מיט דעם נאָמען פראָמעט גוגענהיים. אין יוני 1761 האָט ער וועגען דעם אזוי גע־שריעבען צו לעססינג'ן: „אונזער בריפוועקסעל איז שוין לאַנג גענוג אונטערבראָכען, איך מוז איהם יעצט ערנייערן. איך וואָלט ניט געקענט אזוי לאַנג שווייגען, ווען איך וואָלט ניט געמאַכט א רייזע נאָך האמבורג, וועלכע האָט מיך פערוויקעלט אין טויזענד צער־שטרויאונגען. איך האָב בעזוכט טהעאַטער, איך האָב קענען גע־לערנט געלעהרטע, און וואָס עס וועט אייך ניט ווייניג וואונדערן, איך האָב אין מיין דרייסיגסטען יאָהר *) בעגאַנגען דיא נאַרישקייט מיך צו פערליעבען. איהר לאַכט? אָבער ווער ווייסט, וואָס עס קען נאָך מיט אייך פאַסירען? דאָס פרויענצימער, וואָס איך בין וויליג צו הייראַטהען, האָט קיין פערמעגען, איז ניט שעהן און ניט געבילדעט, אָבער איך בין אזוי פערליעבט אז איך גלויב מיט איהר צו קענען לעבען גליקליך."

אין דיעזען גלויבען האָט ער קיין טעות געהאַט. זיא איז געווען א גוטע און ליעבענסווירדיגע פרוי, און איז צו איהם געווען זעהר צוגעבונדען, טראָץ דעם, וואָס ביי דעם ערשטען צוזאַמענטרעף האָט זיא אפילו ניט געוואָלט א קוק טהָון אויף איהם צוליעב זיין הייקער. מען דערצעהלט וועגען דעם פאָלגענדעס: אין א געשפּרעך מיט

*) ער האָט זיך דאָ אינגער געמאַכט מיט איין יאהר.

איהר, האָט זיא איהם געפּרעגט, אויב ער גלויבט אויך, אז חתונות זיינען בעשטימט אין הימעל. „געוויס, האָט ער געענטפּערט, נאָך א תלמוד'ישען לעגענדע ווערט ביי דער געבורט פון א קינד אויס־גערופען אויף'ן הימעל: דער זאָל זיין דער בעשערטער פון יענער. ווען איך בין געבאָרן געוואָרן, האָט מען אויף'ן הימעל אָנגעקינדיגט דעם נאָמען פון מיין צוקינפטיגער פרוי, אָבער דערביי האָט מען ערקלערט, אז זיא וועט האָבען א גרויסען הייקער. דאַן האָב איך אויסגעשריען: גוטהערציגער גאָט! א מיידעל מיט א הייקער — וואָס קען דען זיין שרעקליכער? דאָס איז דאָך דער גרעסטער אונגליק! א פרוי מוז זיין שעהן. זאָל שוין, ליעבער גאָט, בעסער זיין, אז איך זאָל האָבען דעם הייקער, און זיא זאָל אויסוואקסען א שלאַנקע און גראַציעזע. און מיין בקשה איז, וויא איהר זעהט, ערפילט געוואָרן."

מיט אזעלכע וויציגע רייד און מיט זיינע דורכדרינגענדע אויגען אויף א פיינעם און קלוגען געזיכט האָט ער באַלד בעזיעגט דאָס איינפאַכע הארץ פון דער גוטער און פרומער אידישער מיי־דעל, און עטליכע מאָנאט שפּעטער זיינען זיי טאַקע געוואָרען א בעשערטע פּאָאַר.

זיין פערהייראַטער לעבען האָט איהם אפילו אין דיא ערשטע וואָכען נאָך דער חתונה ניט אָבגעהאַלטען פון זיינע פילאָזאָפישע שטודיען. דיא בערלינער אקאַדעמיע פון וויסענשאַפטען האָט גראַדע בעשטימט א פּרייז פון 50 דוקאַטען פיר דיא בעסטע אב־האַנדלונג איבער דער פראַגע: „אויב דיא מעטאַפיזישע וואהר־הייטען זיינען פעהיג אזוי קלאָר בעוויזען צו ווערען וויא דיא מאַ־טעמאַטישע." דער פּרייז איז בעשטימט געוועזען פיר 1763 יאָהר. פיעלע דייטשע דענקער האָבען פּרובירט זייערע קרעפטע צו ענטפערן אויף דיעזע הארבע פילאָזאָפישע פראַגע, דאַרונטער אויך דער גרעסטער דייטשער פילאָזאָף ק א נ ט. מענדעלסאָהן, וועמען דיעזע פראַגע האָט בעזאָנדערס אינטערעסירט, האָט זיך אויך גענו־מען צו דער פעדער. זיין אבהאַנדלונג, וועלכע האָט געטראָגען דעם נאָמען „איבער דיא עווידענץ אין מעטאַפיזישע וויסענשאַפ־טען" האָט ער פריהער געשיקט צו לעססינג'ן אין ברעסלוי, און ווען

דיעזער האָט איהם בעגריסט און צוגעגעבען מוטה, האָט ער זיין אַנטוואָרט איבערגעגעבען צו דער אַקאַדעמיע.

גרויס איז געווען זיין פריידע און נאָך גרעסער איז געווען דיא איבעררּאַשונג אין דער ליטעראַרישער וועלט, ווען דיא אַקאַדעמיע האָט אויף אַן עפענטליכער זיצונג געקרוינט זיין שריפט. ניט וויסענדיג האָט ער בעזיעגט קאַנט'ן, וועלכער האָט געקראָגען דעם צווייטען פרייז. ביידענס אַנטוואָרטען זיינען פערעפענטליכט געוואָרען פון דער אַקאַדעמיע און זיינען איבערזעצט געוואָרען אין לאַטיין און פראַנצויזיש.

דורך דעם האָט מענדעלסזאָהן געקראָגען אַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט און ער אַליין האָט זיך אָנגעהייבען צו פיהלען פעסטער און זיכערער אין זיינע וויטערע שריפטען.

עס איז איבריג צו זאָגען, אַז אידען האָבען זיך זעהר געפרעהט מיט זיין זיעג, וועלכער האָט אָבגעשטראַהלט מיט עהרע אויף אַלע זיינע גלויבענס־ברידער, און אַז דיא בערלינער קהלה איז שטאָלץ געווען מיט אַזאַ מיטגליעד. ער האָט זיך איבערהויפט ערוואָרבען דיא האָכאַכטונג פון אַלע בערלינער אידען ניט נאָר דערמיט, דאָס ער איז פערבליבען אַ פרומער און זאָגאַר שטרענג־אָרטהאָדאָקסי־שער איד, טראָץ זיין פילאָזאָפיע און פריינדשאַפט מיט פיעלע קריסטען, זאָנדערן אויך, ווייל ער פלעגט גערן פערפאַסען אין דייטש דרשות ביי פעסטליכקייטען. זיין ערשטע געשריבענע דרשה איז געדרוקט געוואָרען אין נאָמען פון דעם בערלינער רב אין 1757, צו פייערן דעם זיעג פון פרייסען אין דער שלאַכט ביי ראָסבאַך. וועגען דעם האָט ער צו לעססינג'ן געשריעבען: „עס איז שוין אַזוי ווייט געקומען, דאָס איך האָב געשריעבען אַ פרעדיגט און געלויבט דעם קעניג."

דיא בערלינער געמיינדע האָט אין 1763 עפענטליך אויסגע־שפראָכען איהר דאַנק „פאַר זיינע גרויסע פערדיענסטע, בעזאָנ־דערס פאַר דיא צופערטיגונג און איבערזעצונג פון דער פרעדיגט און דיא געזאַנגען ביי דעם פריעדענס־פעסט" און דערפאַר איהם בעפרייט פון אַלע געמיינדע־אָבצאָהלונגען.

זיעבטער קאפיטעל.

„פעדאָן“.

זיין עהרען־זיעג ביי דער בערלינער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען האָט איהם געגעבען פיעל מוטה צו ענדיגען א פילאָזאָפישעס ווערק, וואָס ער האָט שוין לאַנג פריהער אנגעפאנגען און וואָס ווערט גערעכענט פאר זיין בעסטע ווערק. דאָס איז נעמליך זיין „פעדאָן“, וואָס האָט איהם פערשאפט דעם זעהר שמייכעלהאפטען נאָמען „סאָקראטעס פון 18טען יאָהרהונדערט“.

דער נאָמען קומט פון פלאטאָן'ס א שריפט איבער סאָקראטעס. אין דער פאָרמע פון א דיאלאָג (געשפרעך) גיט פלאטאָן איבער דיא מיינונגען פון דעם ערהאבענעם גריכישען דענקער איבער אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. מיט דעם מויל פון איינעם פון סאָקראטעס'עס שילער, פעדאָן, וועלכער האָט צוזאמען מיט אנדערע שילער געזעהען, וויא זייער לעהרער האָט פילאָזאָפיש, אָהן דיא מינדעסטע אויפרעגונג אויסגעטרונקען דעם בעכער מיט גיפט, (דאָס איז געווען א גריכישער מנהג אויסצופיהרען א טויט־אורטהייל,) — האָט פלאטאָן געשילדערט דיא לעצטע שטונדען פון סאָקראטעס און איבערגעגעבען דיא געשפרעכען וואָס ער האָט געפיהרט מיט זיינע שילער.

מענדעלסזאָהן האָט זיך בענוצט מיט דעם נאָמען און מיט דער פאָרמע פון פלאטאָן'ס שריפט, נאָר האָט איבערגעגעבען דיא מיינונגען פון זיין צייט איבער דער אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. דאָ האָט ער אויך איבערגעגעבען זיינע טיעפסטע איבערצייגונגען. אויבען איז שוין בעמערקט געווען, אז ער איז זאָגאר געווען אן ארטהאָדאָקס אין זיין אידישען גלויבען. אָבער דאָס האָט ער ניט געטאָהן אויס צבוע'צסטווע, אויס פורכט פאר פערפאָלגונגען, אָדער אום איינפאך ניט איינצורייסען מיט דער בערלינער קהילה, זאָנדערן אויס אינערליכער איבערצייגונג. ער האָט פעסט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון גאָט, אין דער אונשטערב־

ליכקייט פון דער נשמה און אין גאָט'ס ענטפּלעקונג אין דער ביבעל. זיין צוועק איז אויך געווען צו ברייגנען אַלע בעווייזע פיר דיא אונ־שטערבליכקייט פון דער זעעלע, וואָס ער האָט געפונען ביי פער־שיעדענע פילאָזאָפען.

אין פעדאָן'ס מויל האָט ער אַריינגעלייגט ספּעציעל דיא גרינדע פון דער פילאָזאָפיע, צו וועלכע ער איז זיין גאַנצען לעבען געבליבען טריי, נעמליך דיא לייבניץ־וואָלפישע. אייגענעס האָט ער אייגענטליך גאָר ניט געליפערט אויסער דעם גלענצענדען דייטשען סטיל, מיט וועלכען ער האָט זיך אין דיעזען ווערק בע־זאָנדערס אויסגעצייכענט. איבערהויפּט האָט ער אַלס פילאָזאָף גאָר ניט געלייסטעט אייגענעס, קיין שום סיסטעם געשאַפען, נאָר האָט פּאָפּולאַריזירט דיא אויספיהרונגען פון אַנדערע, נאָר וועגען דעם וועט זיין דיא רייד שפּעטער.

אַלע בעווייזע, וועלכע ער ברייגנט פיר דיא אונשטערבליכ־קייט פון דער זעעלע, זיינען ריין־מעטאַפיזישע, און אַנדערס קען עס אויך ניט זיין, דען דאס וואָס מיר רופען זעעלע איז נאָר אַ בע־גריף פון דער דענקונגס־קראַפט, וועלכע מיר בעזיצען ווייא אויך וויינינגסטענס דיא העכערע סאָרטען חיות, נאָר אין אַ גרעסערע מאָס. ווען מען וויל פילאָזאָפירען אויף אַ שטרענג־וויסענשאַפטלי־כען וועג, דאַרף מען צוערשט איבערהויפּט בעווייזען, אַז דיא נשמה עקזיסטירט אַלס עטוואָס זעלבסשטענדיגעס, אַלס עטוואָס אונאַבהענגיגעס פון קערפּער. דאַן וואָלט שוין ניט שווער געווען אויסצו'פּשט'לען מיט חקירות, אַז דיא נשמה איז אונשטערבליך. נאָר אַזוי ווייא דער פונדאַמענט פון דער גאַנצער לעהרע וועגען דיא אונשטערבליכקייט פון דער נשמה איז נאָר געבויט אייגענטליך אויף גלויבען, זאָ זיינען שליס־ליך אַלע בעווייזע, וואָס דיא טיעפסטע דענקערס און גרעסטע פי־לאָזאָפען האָבען צוזאַמענגעפלאָכטען, נאָר אַ שפּינגעוועבס פון חקירות.

עס וואָלט פערנומען מעהר פּלאַץ, ווייא פיעל מיר קענען אָפּגע־בען פיר דיעזע גאַנצע ביאָגראַפיע, ווען מיר זאָלען זיך אַריינלאָ־זען אין אַ בעטראַכטונג פון אַלע בעהויפּטונגען און זאָ־גענאַנטע פי־

לאָזאָפישע בעוויזע אין מענדעלססאָהן'ס „פעדאָן". אין אונזער צייט האָבען אויפגעקלערטע און פאָרטגעשריטענע מענשען גאַנץ אַנדערע בעגריפע וועגען דיעזען ענין, וויא אויך וועגען דעם זאָגענאַנטען „פרייען ווילען", גאַנץ אַנדערע מיינונגען, וויא אין מענדעלססאָהן'ס צייטען. זיין „פעדאָן" האָט יעצט נאָר אַ היסטאָרישע בעדייטונג. קיינער אויסער דיא יעניגע וואָס שטודירען דיא געשיכטע פון פילאָזאָפיע אָדער וואָס ווילען גלאַט וויסען מענדעלססאָהן'ס מיינונגען, לעזט יעצט ניט דיזען ווערק, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסען אָפּקלאַנג אין זיין צייט.

מענדעלססאָהן'ס „פעדאָן" האָט ווירקליך געמאַכט אַ רושם אין דער וועלט. מען האָט זיין „פעדאָן" בעטראַכטעט אַלס אַן אויסעראָרדענטליכע פערפאַסונג. פון אַלע זייטען האָט מען געלויבט און בעזונגען דעם פערפאַסער. אָבער דיזען גרויסען ערפאָלג האָט ער געהאַט צו פערדאַנקען ניט דער טיעפקייט פון דיא געדאַנקען, ניט דער קרעפטיגקייט פון דיא בעוויזע, זאָנדערן דעם גלאַנץ און דער לעבהאַפטיגקייט פון דער שפּראַך, דער קינסטליכקייט און עלעגאַנץ פון דיא געשפּרעכען וועגען פראַגען, וועלכע האָבען שטענדיג אין העכסטען גראַד אינטערעסירט אַלע מענשען. מיט דיזען ווערק האָט ער פערנומען אַ פּלאַץ צווישען דיא דייטשע קלאַסיקער. דיא גרעסטע מענער פון זיין צייט זיינען געוועזען איינפאַך ענטציקט פון „פעדאָן", און דעם פערפאַסער האָט מען בעטראַכטעט אַלס אַ גלענצענדען שטערן אין דער געבילדעטער וועלט. מען האָט געזוכט זיין בעקאַנשאַפט, מען האָט איהם געוועלט זעהען, מיט איהם שפּרעכען, מיט איהם קאָרעספּאָנדירען, אָבוואָהל אידען זיינען איבעראַל געוועזען פעראַכטעט, אָבוואָהל אפילו אַזעלכע וועלטמענשען וויא געטהע זיינען ניט פריי געוועזען פון פאָראורטהיילע געגען אידען.

וויא פיעל דיזע קרוין-ווערק פון מענדעלססאָהן איז געלעזען געוואָרן ניט נאָר אין דייטשלאַנד, זאָנדערן אין דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, בעווייזען דיא שנעלע אויסגאַבען און איבערזעצונגען אין אַלע שפּראַכען. איין אויפלאַגע האָט געפאָלגט נאָך דער אַנדערער, און איבעראַל האָט מען בעוואונדערט דעם אידישען פערפאַסער אַלס אַ צווייטען סאָקראַטעס.

אכטער קאפיטעל.

דער ויכוח מיט דעם גלח לאפאטער.

צווישען דיא געלעהרטע און שרייבערס, וועלכע האבען געזוכט
מענדעלססאהן'ס בעקאנטשאפט, האט זיך געפונען איינער, וועלכער
האט איהם פערשאפט זעהר פיעל אונאנגענעהמליכקייטען און ואגאו־
ליידען. דאס איז געוועזן א גייסטליכער פון דער שווייץ מיט דעם
נאמען י א ה א ן ל א פ א ט ע ר, א זעהר זאנדערבארע פער־
זענליכקייט, א טרוימער, איין איינגעבילדעטער קענער פון פיזיא־
נאמיען. אין 1763, ווען ער האט געמאכט א רייזע נאך בערלין,
האט ער עס געהאלטען פאר זיין היילינגע פפליכט אבצושטא־
טען א וויזיט מענדעלססאהן'ען. זיין צוועק איז שוין דאן געוועזן
ניט אזוי צו אונטערהאלטען זיך וועגען פילאזאפיע, וויא צו פערפיה־
רען א געשפרעך איבער רעליגיאן, אום צו זעהען, אויב עס וועט
מעגליך זיין צו בעוועגען מענדעלססאהן'ען צו ווערען איינפאך א
קריסט. דיזער גייסטליכער, וועלכער וואלט זיכער געוועזן א יע־
זואיט, ווען ער וואלט געווען א קאטאליק, האט געטרוימט וועגען
א פראפעטישע ראלע און אויך וועגען בעקעהרען אידען צום קריס־
טענטהום.

נאר מענדעלססאהן איז געווען צו געשייט אריינצולאזען זיך
אין א ויכוח מיט א פרעמדען גייסטליכען איבער קריסטענטהום.
מיר וייסען שוין, אז ער האט שטענדיג אויסגעמיידעט אפילו צו
בעריהרען פאליטישע און רעליגיעזע פראגען. לאפאטער האט דארום
גאר ניט געקענט ארויסקריגען פון מענדעלססאהן'ען, וויא פיעל
ער האט זיך ניט געבמיהעט צו בעוועגען איהם זיך אויסצושפרע־
כען וועגען רעליגיאן. ער האט ניט געקענט פערשטיין, וויא א איד,
וואס שרייבט אזוי שעהן דייטש, פערפאסט פילאזאפישע ווערק,
געווינט א פרייז אין דער אקאדעמיע און פיהרט בעקאנטשאפט
מיט אזוי פיעל קריסטען, זאל ניט געניגט זיין צום קריסטענ־

טהום. מענדעלססאָהן האָט אויף איהם געמאַכט אַזאַ טיעפען איינ־דרוק אז ער האָט אָנגעפאַנגען צו טרוימען וועגען א פּלאַן צו טוי־פען אַלע אידען דורך מענדעלססאָהן'ס בעקעהרונג. ער האָט גע־מיינט אז ווען דיא אידען וועלען זעהען, דאס אַזאַ גרויסער דענ־קער און בעריהמטער מאַן וויא מענדעלססאָהן טויפט זיך, וועלען זיי גלייך נאָכפאָלגען זיין ביישפּיעל, און ער, לאַפאַטער, וועט אַלזאָ מיט איין קלאַפּ אויספיהרען דאָס, צו וואָס דיא קריסטען האָבען שטענדיג געשטרעבט אומזאָנסט. ווען „פּעדאָן" איז ער־שיענען און האָט אָנגעמאַכט אַזאַ גערודער, האָט לאַפאַטער גע־קראָגען נאָך מעהר חשק דורכצופיהרען זיין מיסיאָנערסקען פּלאַן.

ער האָט דארום בעשלאָסען אַזוי צוצושפּארען מענדעלססאָהן'ען צו דער וואַנט, אַז ער זאָל מוזען עפענטליך ערקלערען זיינע מיי־נונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן. אום דאָס אויסצופיהרען, האָט ער איבערזעצט אין דייטש דאָס בעוואוסטע פראַנצויזישע ווערק פון פּראָפעסאָר באָנע אונטער דעם נאָמען „אונטערזוכונג פון דיא בעווייזע פיר קריסטענטהום", און האָט אין דער פּאָררעדע אויפגעפאָרדערט מענדעלססאָהנען „דיעזע שריפט ווידערצולעגען, אָדער אויב ער געפינט דיא בעווייזע פיר ריכטיג, צו טאָן, וואָס דיא קלוגהייט, עהרליכקייט און ליעבע צו וואהרהייט הייסען טאָן, וואָס א סאָקראטעס וואָלט געטאָן, ווען ער וואָלט דיעזע שריפט געלעזען און געפונען פיר ריכטיג, נעמליך: אָנצונעהמען דיא קריסטליכע רעליגיאָן."

דער איינגעבילדעטער גלח איז געווען אַזוי פעסט איבערצייגט אין באָנע'ס בעווייזע אז ער איז זאָגאַר געווען זיכער, דאָס וויא נאָר מענדעלססאָהן וועט איבערלעזען דיעזען בוך, וועט ער קיין וואָרט ניט זאָגען און וועט ווערען א קריסט.

פאַר מענדעלססאָהנען איז דיעזע אויפפאָרדערונג געוועזן וויא א דונער וואָלט זיך א לאָז געטאָן איבער זיין קאָפּ. ער האָט גלייך געזעהען אז דיעזעס מאָל וועט ער זיך ניט קענען אַרויסדרעהען און אָפּקומען מיט שווייגען, און דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט. אויסערדעם, וואָס ער האָט איבערהויפּט און נאָך מעהר אַלס איד ניט געוואָלט זאָגען זיין מיינונג וועגען קריסטענטהום, האָט ער

סתם פיינט געהאט דיספוטען. ער האָט ניט איין מאָל ערקלערט, אַז דיא ויכוחים וועגען רעליגיאָן פיהרען צו גאָר ניט און זיינען נאָר א צייטפערלוסט. וואָס אָנבעלאַנגט צום יודענטהום, האָט ער אויך ערקלערט, אַז איהם קימערט גאָר ניט, אויב קריסטליכע טעאָלאָגען וועלען אין זייערע ביכער צוקלאַפּען אויף פּיצלעך דעם גאַנצען תלמוד, דען דיא אידען לעזען סיי וויא סיי ניט אַזעלכע ביכער. זיין מיינונג איז געווען, אַז מען דאַרף זוכען צו געווינען דיא אַכטונג פון קריסטען צו אידען ניט דורך רעליגיעזע שטריי־טיגקייטען און דיספוטען, זאָנדערן דורך גוטע מדות און אויפ־קלערונג.

אין יענער צייט איז עס אויך געווען געפעהרליך ארויסצוטרע־טען געגען קריסטענטהום, בפרט נאָך פאַר אידען. לאַפאַטער'ס אויפפאָרדערונג איז דאַרום פערדאַמט געוואָרען, ניט נאָר פון מענ־דעלססאָהן'ס פריינד, זאָנדערן אויך פון אַלע אויפגעקלעהרטע קריס־טען. זאָגאַר דער פּראָפעסאָר באָנע זעלבסט האָט אויסגעשפּראָכען זיין אונצופרידענהייט מיט לאַפאַטער'ס איינפאַל. דאַן האָט לאַ־פאַטער זיך ארומגעזעהען, אז ער האָט געהאַנדעלט ניט איבער־לייגט און האָט אין א בריעף צו מענדעלססאָהנען געבעטען פער־צייהונג פאַר דעם ניט ריכטיגען וועג, וואָס ער האָט אָנגענומען, אום מענדעלססאָהנען צו בעגליקען אין דער צוקינפטיגער וועלט.

עס איז א גרויסע פראַגע, אויב דיעזער זאָנדערבארער גייסט־ליכער האָט אויפריכטיג געבעטען פערצייהונג, נאָר זיין אויפפאָר־דערונג האָט אָנגעמאַכט אזא גערודער, דאָס מענדעלססאָהן האָט געמוזט עפּעס ענטפערן, אום מען זאָל ניט מיינען, אַז ער האָט גאָר ניט וואָס צו ענטפערן. ווען ער וואָלט בעזעסען לעססינג'ס מוטה און לוסט צום קאַמפף, וואָלט ער זיך בענוצט מיט דיעזער געלעגענהייט צו שליידערן שאַרפע פיילען אין באָנע'ס בעווייזע; אָבער ער האָט געציטערט אויפצורייצען דיא קריסטליכע גייסטלי־כע און האָט פריהער אָנגעפרעגט דעם קאָנסיסטאָריום פון דיא גייסט־ליכע צענזאָרס, אויב ער זאָל יעדע בלעטעל פון זיין אנטוואָרט צו לאַפאַטער זיי פאָרלייגען בעזונדער אָדער אַלעס מיט איין מאָל. פון קאָנסיסטאָריום האָט ער געקראָגען דיא אנטוואָרט, דאָס „מען

איז אזוי איבערצייגט פון זיין וויזהייט און בעשיירענהייט, אז ער מעג זיינע שריפטען לאזען דרוקען גאר אהן צענזור.“

בערוהיגט פון דיעזער זייט און שטרעבענדיג אויסצומיידען דיא ברענענדע שטרייטפונקטען, האט ער דאך געציטערט, ווען ער האט גענומען דיא פעדער אין האנד צו ענטפערן לאפאטער׳ן. דיזע אנטוואָרט איז געוועזן א זעהר געקינצעלטע. צוערשט האט ער ערקלערט, דאס ער איז געבליבען טריי דער רעליגיאן פון זיינע עלטערן אויס איבערצייגונג, דאס ער האט וועגען אלעם גרינדליך נאכגעטראכט און דאס ער האט זאגאר שטודירט פילאזאפיע, אום זיינע איבערצייגונגען צו פערשטארקען. „ווען איך וואלט געוועזן גלייכגילטיג צו ביידע רעליגיאנען (דיא אידישע און דיא קריסטליכע) און וואלט זיך אויסגעלאכט פון יעדע אפענבארונג (ענטפלעקונג), וואלט איך שוין גאנץ גוט געוואוסט, וואס דיא קלוגהייט ראטה צו טאן, ווען דאס געוויסען שווייגט . . . וואס וואלט מיך געקענט אפהאלטען (פון טויפע) ? פורכט פאר מיינע גלויבענסגענאסען ? זייער וועלטליכע מאכט איז צו קליין פאר זיי צו פירכטען. איינגענזין ? אנהענגליכקייט אן געוואהנטע בעגריפע ? אזוי וויא איך האב דעם גרעסטען טהייל פון מיין לעבען געווידמעט צי אונטערזוכונג, זא וועט מען אנערקענען, דאס איך האב ניט געקענט אויפאפפערן דיא פרוכטען פון מיינע אונטערזוכונגען צו אזעלכע שוואכהייטען. איהר זעהט אלזא, אז אהן אויפריכטיגע איבערצייגונג אין מיין רעליגיאן וואלט איך איהר ניט געקענט בלייבען טריי,“ א. ז. וו.

נאכהער איז ער איבערגעגאנגען צו באנע׳ס בעווייזע און האט אויסגעדריקט זיין ערשטוינונג, וויא לאפאטער האט גאר געקענט דענקען, אז זיי זיינען אזוי איבערצייגענד, ווען דייטשע טעאלאגען האבען אנגעשריעבען פיעל גרינדליכערע ביכער איבער דיעזען געגענשטאנד. אויסער דעם האט ער געצייגט, אז באנע׳ס בעווייזע וועגען קריסטענטהום קענען אנגעווענדעט ווערן צו פערטהיידיגען יעדע רעליגיאן.

איינינגע בעמערקונג וועגען באנע׳ס בוך האבען אויך ארויסגערופען דעם פראפעסאר׳ס אנטוואָרט. איבערהויפט האט זיך

אנגעפאנגען אן אלגעמיינע און זעהר לעבהאפטע דיסקוסיאן וועגען יודענטהום און קריסטענטהום אין בעצוג אויף מענדעלססאהנען און לאפאטער'ן. אויף מענדעלססאהן'ס קאפ האבען זיך א לאז געטאן גייסטליכע און יודענפיינדליכע קריטיקער, וועלכע האבען פערדרעהט זיינע ווערטער און אויסגעגאסען זייערע ביטערע גאל. ספּעציעל האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאס א גייסטליכער מיט דעם נאמען קעלבעלע, וועלכער האט זיך אויך אנגעכאפט אן א געלעגענהייט זיך אפצורעכענען מיט לעססינג'ס אינטימסטען פריינד.

אין א בריעף אנפאנגס 1770 האט מענדעלססאהן אזוי געשריעבען וועגען דיעזע דיספוטען: „איך האב שטענדיג געברויכט דיא גרעסטע פארזיכטיגקייט אויסצומיידען רעליגיעזע און דאגמאטישע שטרייטיגקייטען, דען זיי פיהרען צו גאר ניט, וויא מיר זעהען עס אפט פון אועלכע פארטיי־קעמפפען. וויא נור איך האב עפענטליך געענטפערט דעם איבעראיילטען טעאלאג (לאפאטער), האבען מיך זיינע גלויבענס־גענאסען געשטורמט פון אלע זייטען. איינינגע גרייפען מיך אן העפטיג און צארניג, אנדערע מיט זאנפטע און שמייכלערישע ווערטער, איינינגע לאכען, אנדערע שפאטען. יעדענפאלס בעלעסטיגען מיך זייערע ווערטער און טרויםעריינען און מאכען מיר פיעל צו שאפען."

וויא וויים דיא געשיכטע מים לאפאטער'ן האט דאן אויפגערעגט דעם עולם, קען מען אויך שליסען פון א גאנצע רייהע ארטיקלען און ביכלעך איבער דעם אין יענער צייט.

ניט ווילענדיג האט מענדעלססאהן וויעדער געמוזט ענטפערן לאפאטער'ן און אפילו קעלבעלע'ן. אלע זיינע אנטווארטען זיינען געווען זעהר העפליך, זעהר פיין געשריעבען, זאגאר מיט א פעםטען טאן; אבער דאך זעהר שוואך און גאר אהן פעפער. מען האט געפיהלט, אז ער ענטפערט, ווייל ער קען זיך ניט העלפען, ווייל ער איז געצוואונגען עפעס צו זאגען. אפילו קייזערלינג, וועלכער איז אין זיין אייספידרליכער ביאגראפיע איינפאך בעגייסטערט פיר מענדעלססאהן'ס כאראקטער און טהעטיגקייט, בעמערקט: „וויא

גאנץ אנדערס וואָלטען פונקען געפלויגען, ווען א לאפאטער וואָלט געוואגט אָנצופאנגען מיט לעססינג'ן."

אין דיעזען שטרייט האָט זיך לעססינג גראדע גאָר ניט אריינגעמישט, אבוואָהל ער האָט ניט איין מאָל אויפגעמונטערט מענדעלססאָהן'ען ארויסצוטרעטען אלס אָפענער און ענערגישער קעמפפער געגען דיא קריסטליכע טעאָלאָגען. ווען מענדעלססאָהן איז ארויס געגען לאפאטער'ן, איז לעססינג געוועזען זעהר צופריעדען און איז אויך געוועזען זיכער, אז זיין פריינד וועט בייקומען דעם גייסטליכען. דערצו נאָך האָט ער זעלבסט אין דיעזער צייט געפיהרט א פיעל אלגעמיינערן און וויכטיגערן קאמפף מיט אלע קריסטליכע גייסטליכע דורך דיא פערעפענטליכונג פון דיא „פראגמענטען", וויא מיר וועלען זעהן פון לעססינג'ס ביאָגראפיע. וואָס פאר א ווערדע האָט פאר לעססינג'ן געהאט א לאפאטער אָדער איבערהויפט יעדער גייסטליכער בעזונדער?

נײנטער קאַפּיטעל.

געװעהלט אַלס מיטגליעד פֿון דער בערלינער אַקאַדעמיע און אױסגעשטריכען פֿון קעניג — זײן קראַנקהײט און רײזע נאָך אַ קור־אָרט.

דער ויכוח מיט לאַפּאַטער׳ן און אַנדערע גײסטליכע האָט הפּנים זעהר שלעכט געװירקט אױף מענדעלסאָהן׳ס געזונדהײט. דער פֿאַקט איז יעדענפֿאַלס, אַז אין דיעזער צײט האָט זיך אָנגעפֿאַנגען זײן נערװען־קראַנקהײט, פֿון װעלכער ער האָט אַזױ געליטען יאָהרענלאַנג, דאָס דאָקטוירים האָבען איהם געמוזט פֿערבאָטען אַפּילו צו לעזען. מיר װײסען, אַז ער איז שטענדיג געװען אַ פֿיזיש־שװאַכער מענש, אָבער געקרײנקט האָט ער אײגענטליך ניט, אױסער אַ פּאָאָר װאָכען אין 1757. אָבער אין 1771 האָט איהם אָנגעפֿאַנגען צו שװינדלען אין קאָפּ און, װיא ער האָט אַלײן געשריעבען, צײטענװײז האָט ער זיך געפֿיהלט, װיא אײנער װאָלט איהם געשמיסען מיט גליהענדע ריטער איבער׳ן רוקען. דיא נערװען־אַטאַקען זײנען אַליז עפּטער און העפֿטיגער געװאָרען, און ניט אײן מאָל האָט מען געמײנט, אַז זײן שװאַכער און פֿערקריפּעלטער קערפּער װעט עס ניט אױסהאַלטען.

אין אָנפֿאַנג פֿון 1771 האָט ער זיך נאָך װיא עס איז געהאַלטען און אָנגעשטרענגט צו שרײבען, װײניגסטענס בריעף צו זײנע נעהענסטע פֿרײנד. זאָנסט האָט ער געמעגט זײן העכסט צופֿריעדען ניט נאָר אַלס גליקליכער פֿאַמיליענפֿאָטער, זאָנדערן אױך אַלס בעריהמטער שרײבער און איבעראַל געאַכטעטער מאַן. צװישען זײנע פֿערעהרער האָבען זיך געפֿונען אַפּילו פּרינצען און פּרינצעסינען. מיט דעם קרױנפּרינץ פֿון ברױנשװײג האָט ער זאָגאַר געפֿיהרט אַ קאָרעספּאָנדענץ איבער פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגען. דיעזער פּרינץ האָט העכסט פֿרײנדליך אױפֿגענומען אין זײן שלאָס דעם פֿערפֿאַסער פֿון „פֿעדאָן", און זײן מוטער, אַ שװעסטער פֿון פֿרידריך דעם גרױסען, האָט אױסגעדריקט איהר אַכטונג צו דעם

אידישען פילאָזאָף דערמיט, וואָס זיא האָט אויפגעהאנגען זיין פאָרטרעט לעבען דעם פאָרטרעט פון איהר פאָטער.

דיא בערלינער אקאדעמיע האָט נאָך, אום צו צייגען איהר האָכ־אכטונג צו איהם און איהר פילאָזאָפישע טאָלעראנץ, איהם אויסגע־וועהלט אין אנפאנג פון 1771 יאָהר אלס א מיטגליעד. זיינע פריינ־דע האָבען טריאומפירט, און פאַר דיא גייסטליכע און יודענפרע־סערס איז עס געוועזען א ביטערער קלאַפּ. מען האָט גערעכענט, אז פריעדריך דער גרויסער, דער פריינד פון פילאָזאָפען, דער פריי־דיינקער, וועט בעשטעטיגען דיעזע וואהל; אָבער מען האָט זיך גענאַרט. ווען ער האָט דערזעהען מענדעלססאָהן'ס נאָמען אויף דער ליסטע פון דיא אקאדעמיקער, איז ער אין כעס געוואָרען און האָט געהייסען פאַרשלאָגען נייע קאנדידאטען. דיא אקאדעמיע האָט ווידער אריינגערעכענט מענדעלססאָהנען, אָבער דיעזעס מאָל האָט דער קעניג איינפאַך אויסגעשטריכען זיין נאָמען. איי־נער פון דיא אקאדעמיקער, וועלכער האָט זיך בעזאָנדערס אָנגע־שטרענגט צו גונסטען פון מענדעלססאָהנען, איז געפאלען אין אונ־גנאדע ביי'ם קעניג.

א לענגערע צייט האָט מען ניט געוואוסט, ווארום פרידריך דער גרויסער האָט אזוי געהאנדעלט; מען האָט אָנגעגעבען פער־שיעדענע סברות ביז מען איז דערגאנגען דעם ריכטיגען סוד. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז דיא קייזערין קאטערינע דיא צווייטע פון רוסלאנד האָט געוועלט מען זאָל איהר אויפנעהמען אלס מיט־גליעד אין דער בערלינער אקאדעמיע, און אזוי וויא פריעדריך האָט צוליעב וויכטיגע פאָליטישע צוועקען, בעזאָנדערס צוליעב דיא צוטהיילונג פון פוילען, געוועלט זיין פריינדליך מיט איהר, האָט ער אויסגעשטריכען מענדעלססאָהן'ס נאָמען, דיינקענדיג, אז זיא וועט זיך פיהלען בעליידיגט צו פיגורירען צוזאמען מיט א אידען.

עס איז אָבער מעגליך, אז דער פרייסישער קעניג האָט אי־בערהויפּט ניט געוועלט ארויסלאָזען „זיינע" אידען פון דיא גהעטאָ־קלאמערן. מענדעלססאָהן האָט יעדענפאלס זיך גאניז ווייניג אָב־געגעסען דיא הארץ, וואָס דער קעניג האָט איהם ניט געוועלט האָ־

בען אין זיין אקאדעמיע. ער האט זיך נאר געוואונדערט, וואס דיעזע אקאדעמיע איז נעגאנגען אזוי ווייט איהם אויסצו־ווערהלען פאר א מיטגליעד.

דיא נעבכטע פאאר יאהר האט ער זיך אזוי שלעכט געפיהלט, אז ער האט וועגען קיין זאך ניט געקענט דיינקען און האט געמוזט זיך פיהרען נאך דיא שטרענגע פארשריפטען פון דאקטוירים. מאנאטען לאנג האט ער זיך געמוזט שפייזען מיט ברויט און פרוב־טען. נאר דאס ערגסטע פאר איהם איז געווען, וואס מען האט איהם ניט געלאזען אפילו זיך צוריהרען צו א בוך. אין איין בריעף האט ער שפעטער געשריעבען: „מען איז עלענד גענוג, ווען מען מוז איינריכטען דאס לעבען נאך דעם גלויבען פון דיעזע הערען (דאקטוירים)."

מען האט איהם געראטחען צו ערהאלען זיך אין דעם קוראָרט פירמאנט, אבער טראץ זיין גאנצער פילאזאפיע און בעריהמטהייט, האט ער נעבעך אלץ נים געהאט גענוג מיטעל דערצו. ער האט געהאפט, אז א רייכער איד, וועלכער האט זיך אויך געקליבען צו פאהרען נאך פירמאנט, וועט איהם מיטנעהמען, אום צו ער־שפארען איהם דיא קאסטען; אבער דיעזער האט זיין רייזע אב־געלייגט, און דער ארימער בוכהאלטער איז אויך געבליבען אין בער־לין, וואו ער האט געמוזט יעדען טאג געהן צו דער ארבייט אין קאנטאר, זא לאנג ער האט זיך געקענט האלטען אויף זיינע שוואַ־כע פיס.

אין פריהלינג פון 1773 איז איהם אזוי שלעכט געווארען, אז ער האט געמוזט אוועקפאהרען נאך פירמאנט נעהמען דארטען בעדער, אום איינבאך צו ערהאלטען דיא נשמה אין גוף. דיעזעס מאל האט עס איהם געגליקט, דען דער רייכער איד, א געוויסער פייטעל אפרים, איז אויך אוועק אהין און האט איהם א ביסעל אויסגע־האלפען.

אבער מעהר וויא א פאאר וואכען האט דער ארימער פילאזאף ניט געקענט פערבלייבען אין דיזען קוראָרט, ווייל דער רייכער איד האט געמוזט אפפאהרען פון דארטען. דיא איינציגע טרויסט פאר מענדעלכסאהנען איז געווען, וואס אויפ'ן וועג האט ער זיך אפ־

געשטעלט אין וואָלפענביטעל און זיך געזעהען מיט זיין אלטען פריינד לעססינג.

ערשט אין זומער פון 1774 האָט ער געקענט פערברייגנען א לענגערע צייט אין פירמאָנט און זיך ערהאָלען אזוי ווייט, אז ער זאָל קענען ווייטער לעזען און שרייבען.

צעהנטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן און דיא עמאַנציפּאַציאָן. דאָהם און מיראבאָ.

מענדעלססאָהן'ס נאָמען האָט אזוי אלץ מעהר געקלונגען אין דער וועלט, דאס אידען האָבען געגומען קוקען אויף איהם וויא אויף א מליץ יושר. יעדענפאלס האָבען זיי אָנגעפאנגען צו ווענדען זיך צו איהם אין פאל פון א גרויסע נויט, אום זיי צו בעשיצען געגען פערפאָלגונגען.

עס איז איבריג צו זאָגען, אז ער האָט קיין מאָל ניט געזוכט צו שפּיעלען דיא ראָלע פון א בעשיצער פון יודענטהום. עס איז זיכער, אז ער וואָלט געוועזן צופריעדען, ווען זיינע ברידער וואָלטען איהם געלאָזט צו רוה, אז ער זאָל קענען זיין גאנצע פרייע צייט אָבגעבען צו פילאָזאָפיע. אָבער וויא באלד מען האָט זיך צו איהם געווענדעט, האָט ער זיך געפיהלט פערפפליכטעט צו העלפען נאָך זיין מעגליכקייט.

מיר ווייסען שוין אין וואָס פאר א טרויעריגער, אונטערדריקטער און שענדליכער לאגע דיא אידען האָבען זיך דאמאלס געפונען אפילו אין דיא צענטערם פון בילדונג און אויפקלערונג. „דיא לאגע פון מיינע ברידער, האָט מענדעלססאָהן געשריעבען, איז וויא א שווערע לאסט געהאנגען אויף דיא פליגלען פון מיין גייסט און האָט מיך געמאכט אונפעהיג דעם הויכען פליהען פון א פרייגעבאָרענעם ווען עס איז צו פערזוכען." און וויא האָט ער זיך דען געקענט פיהלען אלס „פרייגעבאָרענער מאן", ווען ניט איין מאָל איז ער אין דער הויפּטשטאָדט פון דעם פילאָזאָפישען קעניג בעליידיגט געוואָרען פון גראָבע יונגען ?

„אין דיזען זאָ־גענאנטען טאָלעראנטען לאנד, האָט ער מיט א וועהטאָג אין הארצען געשריעבען, לעב איך אזוי געענגט, אזוי בעשרענקט פון אלע זייטען דורך אינטאָלעראנץ, דאָס איך מוז מיך איינשפּארען דעם גאנצען טאָג אין א זיידענפאבריק, אום צוליעב צו טאָן מיינע קינדער. אבענדס געה איך אמאָל ארויס

מיט מיין פרוי און קינדער. „פּאַפּאַ ! פרעגט דיא אונשולד, וואָס רופט אונז דאָרט נאָך יינער יונג ? ווארום ווארפען זיי שטיינער אויף אונז ? וואָס האָבען מיר זיי געטאָן ?“ „יא, ליעבער פּאַפּא, זאָגט דער אנדרער, זיי פערפאָלגען אונז אימער אויף דיא גאסען און שרייען : יודע ! יודע ! איז עס דען ביי זיי אזא שאנדע צו זיין א איד ?“ — אך, איך מאך צו מיינע אויגען און זיפץ : „מענשען ! מענשען ! וואָס טהוט איהר ? אָבער וועג פון דיעזע בעטראַכטונגען — זיי מאַכען מיך צו אונמוטהיג . . .“

מיר האָבען שוין געזעהען, דאָס ער האָט געטאָן וואָס ער האָט געקענט פיר דיא בערלינער געמיינדע נאָך אין זיינע יונגע יאָהרען. דאַן האָט ער אויך געשטרעבט צו בעוועגען זיינע ברידער צו אייראָפּעאישע בילדונג. מיט דיעזען צוועק האָט ער נאָך אין 1750, מיט דער הילפע פון א געוויסען ב אָ ק, אָנגעפאנגען ארויס־צוגעבען אין לשון קודש א וואָכענשריפט אונטער דעם נאָמען „קהלת מוסר“, אָבער דיא רבנים און אנדערע אָרטהאָדאָקסען האָבען באלד דערשטיקט דיעזע אונטערנעהמונג, און מענדעלסזאָהן האָט נאָך דיזער מיסגעלונגענער פּראָבע אין גאַנצען פערלאָרען דעם מוטה צו שרייבען דירעקט פאַר אידען. ער האָט זיך דאַן אָנגעשטרענגט צו ווערן א דייטשער שרייבער, וואָס עס איז איהם גליקליכערווייזע גלענצענד געלונגען.

האָט ער דאַן געטרוימט, אז דורך דעם, וואָס ער וועט זיך ערווערבען אין דער קריסטליכער וועלט א נאָמען אלס א פילאָזאָף, וואָס ער וועט זיך אויסצייכענען אויף דעם ברייטען פעלד פון דער דייטשער ליטעראַטור, וועט ער קענען בעסער ווירקען אויף זיינע ברידער, אז זיי זאָלען נאכפאָלגען זיין ביישפּיעל ? פיעלייכט, יעדענפאלס איז דער רעזולטאַט אזוי געווען, און נאָך פיעל שנע־לער און ווייטער, וויא ער האָט עס ווען געקענט טרוימען.

דורך זיין שטרייט מיט לאפאטער'ן איז זיין שם צווישען אידען זעהר הויך און ווייט געשטיגען. און פון לאפאטער'ס פאטערלאנד האָבען זיך אויך דיא אידען צוערשט געווענדעט צו מענדעלסזאָהן'ס הילפע. דאַן האָבען אידען נאָר געמעגט וואָהנען אין צוויי ערטער פון דער שווייץ, נעמליך, אין לענגנאו און ענדיגען ; אָבער אויך

דאָרטען האָט מען זיי געדריקט וויא אין אַלע געהעטאָס פון מיטעל־אַלטער. ארום 1775 האָט מען דאָרטען געוועלט איינפאַך אויס־ראָטען דיא אידען דורך אַ פערבאָט צו הייראַטהען. דער דאָרטיגער רב, וועלכער האָט געהערט פון מענדעלסזאָהן'ס דיספוט מיט לאַ־פאַטער'ן, האָט זיך געווענדעט צו איהם מיט אַ ביטע, ער זאָל זיין אַ מליץ יושר פאַר זיינע ברידער ביי דעם גייסטליכען לאַפאַטער, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אין יענעם טהייל פון דער שווייץ.

מענדעלסזאָהן האָט גלייך ערפילט זייער ביטע, אָבוואָהל עס איז איהם גאָר ניט אָנגענעהם געווען עפּעס צו בעטען ביי דיעזען מיסיאָנערסקען גייסטליכען. צו לאַפאַטער'ס עהרע מוז מען זאָגען, אז ער האָט זיך באַלד אָפּגערופען און אויסגעפיהרט מען זאָל דיא אידען מעהר ניט פערפאָלגען.

מיט צוויי יאָהר נאָכהער איז צו איהם געקומען אַ הילפסגע־שריי פון זיינע ברידער אין דרעזדען. מען האָט געוועלט פער־יאָגען פון דער הויפּט־שטאדט פון זאַקסען עטליכע הונדערט אידען, וועלכע זיינען מיט דער צייט אָרים געוואָרען און האָבען ניט גע־קענט בעצאָהלען דיא טאַקסעס. מענדעלסזאָהן האָט זיך דאַן דער־מאָנט, דאָס ווען ער איז אין 1766 געווען אין דרעזדען, האָט ער זיך בעקענט מיט דעם זאַקסישען מיניסטער פערבער, און צו איהם האָט ער זיך געווענדעט מיט אַ ריהרענדען בריעף פאַר זיינע אָרימע ברידער. אין נאָמען פון איינפאַכע מענשענפריינדליכקייט האָט ער איהם געבעטען צו זעהען, אז מען זאָל ניט רואינירען אָרימע אידישע פאַמיליען.

„גיטיגער, אַלוואָהלטהעטיגער פאטער! האָט ער מיט אַ געבראָכענע האַרץ געשריעבען, וואו זאָלען דיעזע עלענדע מענשען מיט זייערע אונשולדיגע פרויען און קינדער זיך אַהין טאָן? וואו זאָלען זיי זוכען שוץ און אַ רוהע־אָרט, ווען דאָס לאַנד, וואו זיי האָבען פערלאָרען זייער פערמעגען, וועט זיי ארויסשליידערן? דיא פעריאָגונג איז פאַר אידען דיא האַרטעסטע שטראַף — דאָס איז איינפאַך אַ פערטיליגונג פון גאָט'ס ערד, וואו דער פאָראור־טהייל יאָגט איהם מיט אַ בעוואַפענטער האַנד פון יעדען גרענעץ.“

דיעזער צורוף האָט אויך שנעל געווירקט, און דיא אָרימע דרעזדענער אידען האָבען געדאַנקט דעם אָרימען אידישען פילאָזאָף אַלס זייער רעטער.

דיא אידען פון מעקלענבורג־שווערין האָבען זיך אויך געווענדעט צו זיין הילפע, נאָר זיי האָבען פון איהם געקראָגען אַ גאַנץ אונערוואַרטעטע אַנטוואָרט. דאָרט האָט זיך עס געהאַנדעלט וועגען אַ וואָהלגעמיינטען בעפעהל, אַז דיא אידען זאָלען האַלטען זייערע טויטע מינדעסטענס דריי טעג פאַר דער קבורה. אַלע אידען האָבען עס דאַן בעטראַכטעט ניט נאָר אַלס אַ גרויסע גזרה, זאָנדערן איינפאַך אַלס אַ מיטעל צו אונטערגראָבען דיא אידישע רעליגיאָן. עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ גוואַלד אין גאַנצען הערצאָגטהום געגען דיעזען „גאָטלאָזען" בעפעהל צווישען דיא פערזונקענע אידען. זיי האָבען גלייך אויסגעגאָסען זייער ביטער האַרץ אין אַ שריפט צו מענדעלסזאָהנען, און איהם געבעטען רחמים, ער זאָל זיין זייער מליץ יושר ביי דער רעגיערונג, אום צו פערהיטען זיינע ברידער פון אַזאַ „אונגליק" און רעטען דיא אידישע רעליגיאָן פון אַזאַ „שרעקליכע געפאַהר".

אָבער וויא גרויס איז געווען זייער ערשטוינען, ווען זיי האָבען באַלד געקראָגען פון איהם אַן אַנטוואָרט, אַז ער בעטראַכט דיעזען בעפעהל ניט פאַר אַן אַטאַקע אויף דער אידישער רעליגיאָן און גראַדע פאַר אַ זעהר גערעכטע און ניצליכע איינפיהרונג. אום צו פערשטאַרקען זיין מיינונג, האָט ער ערקלערט, אַז אַמאָליגע צייטען פלעגט מען האַלטען געשטאָרבענע ביי אידען 3 טעג אין העהלען, אום צו זיין זיכער, אַז זיי זיינען ווירקליך טויט.

„איך ווייס, האָט ער צום שלוס געשריעבען, דאָס איהר ווערט מיר ניט פאָלגען, דען דיא מאַכט פון געוואָהנהייט איז צו שטאַרק; פילייכט ווערט איהר מיר אָננעהמען פאַר אַ פאַלשען לעהרער און אפיקורוס, נאָר איך בין צופריעדען, וואָס איך האָב געשפּראָכען וויא מיין געוויסען האָט מיר געהייסען."

דורך דיעזע ערקלערונג איז ער געקומען אין אַ שטרייט מיט דעם בעוואוסטען פאַנאַטישען רב יעקב הערשעל פון אַלטאָנא, וועלבער האָט אויך פערטהיידיגט דעם שלעכטען און אברגלויבישען

מנהג וואָס שנעלער צו בעערדיגען מיטע און וועלכער האָט גע־לאָזט וויבען, אז ער האָט וויניג ציטרייען צו מענדעלסאָהן'ס פרומקייט. אויף דיעזע אַמאַקע האָט מענדעלסאָהן ניט געענט־פערט, אום אויסצומיידען צאַנקערייען. אַנדערע האָבען שפּעטער, וויא בעוואוסט, געפיהרט אַן ענערגישען קאַמפּף וועגען דיא זאַ־געגאַנטע בעגרעבניס־פּראַגע, וועלכע בלייבט נאָך אָפען ביז היינט צו טאָג ביי אָרטהאָדאָקסישע אידען.

וויא ווייט דיא פּרייסישע אידען האָבען איהם געהאַלטען פאַר זייער פערטרעטער, צייגען געגנוג פאָלגענדע פאַקטען :

דער פּרייסישע יוסטיץ־מיניסטער האָט זיך אין 1777 געווענ־דעט צום בערלינער אָבער־ראַבינער איבערצוגעבען דיא אידיישע גע־זעצע וועגען ירושה, צואות, אַפּעקונסטע, התונות, גט'ן און ז. וו. דער אָבער־ראַבינער, וועלכער האָט ניט געקענט שרייבען דייטש, האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָהן'ס הילפע. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען דיא בעוואוסטע שריפט „ריטואַל־געזעצע פון אידען“, וועלכע איז ערשיענען אין 1778 און האָט אין א קורצע צייט געהאַט עטליכע אויפלאַגען.

אין 1782 האָט א פּרייסישער בעאַמטער געקראָגען א בעפעהל אויסצואַרבייטען א שבועה פאַר אידען אין געריכטען. ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָהנען, און, וויא ער האָט נאָכהער אי־בערגעגעבען אין זיין אָפיציעלען בעריכט צום קעניג, האָט ער צו־זאַמען מיט מענדעלסאָהנען פערפאַסט דיא פאָרמע פון דער אידי־שער שבועה, וועלכע איז בעשטימט געוואָרען אין דיא געריכטען אויף דעם פּלאַץ פון דער מיטעלאַלטערליכער.

דירעקט פאַר דיא עמאַנציפּאַציאָן פון אידען האָט מענדעלס־סאָהן ניט געקעמפּפט און אפילו ניט געשריעבען. דאָס איז געקו־מען ניט בלויז דורך דעם, וואָס ער איז ניט געשאַפען געווען פיר א קאַמפּף און וואָס ער האָט זיך ניט געוועלט מישען אין פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען, זאָנדערן ווייל ער האָט געהאַלטען, אז עס איז פיעל בעסער, דאָס וואָהלמיינענדע און גוטהערציגע קריסטען זאָלען זיך אָננעהמען פאַר אידען און אַרויסטרעטען אלס פערטהיי־דיגער פון זייערע פּאָליטישע רעכטע.

דארום האָט ער זיך אויך געווענדעט צו אַ קריסט, ווען דיא אידען פון עלזאס האָבען איהם געבעטען צו פערפאַסען אַ שריפט פאַר דעם פראַנצויזישען שטאַאַטס־ראַטה, אַז מען זאָל ערלייכטערן זייער ביטערע לאַגע. דיעזער קריסט איז געווען ד אָ ה ם, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט אַ זעהר וויכטיגע ראָלע אין דער עמאַנציפּאַציאָן פון דיא פראַנצויזישע אידען נאָך דעם שטורם פון דער באַסטיליע אין 1789.

דיעזער יונגער קעמפּפער, וועלכער האָט, קען מען זאָגען, דער ערשטער ערהויבען זיין שטימע פיר דיא פּאָליטישע גלייכהייט פון אידען, איז געוועזן מענדעלססאָהן׳ס אַ פריינד און אַ פערעהרער. זייענדיג אין בערלין, האָט ער אָפט בעזוכט מענדעלססאָהן׳ס הויז, און אַזוי וויא כמעט יעדער קריסט, וואס איז געווען בעפריינדעט מיט דעם פערפאַסער פון „פעדאָן“, איז געווען מעהר אָדער ווייניגער פריינדליך צו אידען אין אַלגעמיינען, זאָ איז עס נאָך מעהר דער פאַל געווען מיט דאָהם׳ען. ער האָט זיך זאָגאַר געקליעבען צו שרייבען אַ געשיכטע פון אידען זייט דעם צווייטען חורבן אלס אונפּאַרטייאישער היסטאָריקער און פריי־דיינקענדער מענש.

דארום האָט ער זעהר גערן אָנגענומען מענדעלססאָהן׳ס פאָרשלאַג אָנצושרייבען אַ ביטע פון דיא עלזאסער אידען צום פראַנצויזישען שטאַאַטס־ראַטה, וויא ס ע ר ף ב ע ע ר, דער בעוואוסטער פּאָרקעמפּפער פון דיא פאַרנצויזישע אידען, האָט עס געוועלט. אין קיין פראַנצויזישער פּראָווינץ זיינען ניט געווען אַזוי פיעל אידען און אין קיינער האָט מען ניט אין 18טען יאָהרהונדערט אַזוי שלעכט בעהאַנדעלט דיא אידען, וויא אין עלזאס, בעזאָנדערס אין שטראַסבורג. דיא הויפּט־אורזאַכע דערפון איז געוועזן, וואָס דיא בעפעלקערונג פון דיעזער פּראָווינץ איז געווען אַ דייטשע.

נאָך אין דער צייט, ווען דאָהם האָט געשריעבען דיא פּעטיציאָן פאַר דיא עלזאַסער אידען, איז איהם אַרויף דער גליקליכער געדאַנקען צו פערפאַסען אַ שריפט צו גונסטען פון אַלע דייטשע אידען און צו פערלאַנגען פאַר זיי אַלעמען בעסערע בעהאַנדלונג און געזעצגעבונג. דער רעזולטאַט איז געווען זיין בעריהמטע און עפּאָכען־

מאכענדע שריפט „איבער דיא בירגערליכע פערבעסערונג פון דער לאגע פון אידען.“ „מיט דיזען ביכעל, בעמערקט גרעץ אין זיין „געשיכטע פון אידען“, האט דאהם, אזוי וויא לעססינג מיט זיין „נאטהאן דער ווייזע,“ טהיילווייז אויסגעקויפט דיא זינד פון דער דייטשער נאציאן פאר דיא פערשקלאפונג און ערניעדערונג פון דיא אידען.“

אלס היסטאריקער און געזעץ־קענער האט דאהם אין גאנצען געלאזען אן א זייט דיא רעליגיעזע זייט פון דער פראגע און האט נאר געזוכט צו ברייגנען פאליטישע גרינדע, ווארום עס איז ניצליך פאר יעדע רעגיערונג צו געבען בירגער־רעכטע צו אידען. ער האט זיך אויך געשטיצט אין זיין פערטהיידיגונג פון דיא אידען אויף איינפאכע געפיהלען פון מענשליכקייט.

ער האט זיך ניט בעגנוגענט מיט א געשיכטליכען איבערבליק אויף דער לאנגער געשיכטע און אויף דיא וויכטיגע לייסטונגען אין ציוויליזאציאנס־ראלע פון אידישען פאלק אין אייראפא זייט דעם פאל פון דער רוימישער אימפעריע, זאנדערן האט אויך פארגע־שלאגען א פראגראם, וויא צו פערבעסערן דיא לאגע פון אידען. זיין ערשטע און וויכטיגסטע פאדערונג איז געווען, דאס מען זאל אידען בעוויליגען גלייכע רעכטע מיט אלע אנדערע בירגער.

אין אלגעמיין קען מען זאגען, אז דער עדעלמוטהיגער און פראקטישער דאהם האט אנגעצייגט דעם עמאנציפאציאנס־וועג, וועלכער איז צוערשט דורכגעשניטען געווארן אין פראנקרייך אין דער צייט פון דער גרויסער רעוואלוציאן און וועלכער האט זיך נאכהער אויסגעצויגען איבער גאנץ וועסט־אייראפא.

וויא נאר דאהם'ס מערקווירדיגע שריפט איז אפגעדרוקט גע־ווארן אין 1781, זיינען דיא גייסטליכע און אלע, וואס זיינען געווען דורכגענומען מיט דיא פאראורטהיילע פון מיטעלאלטער געגען דיא אידען, ניט נאר ארויס געגען זיינע ארגומענטען און פאדערונגען, זאנדערן האבען איהם אויך פערלוימדעט, אז ער האט זיך איינפאך פערקויפט צו דיא אידען פאר א גרויסע סומע. נאר אין דיא אויפ־געקלערטע קרייזען האט דאהם'ס ביכעל ארויסגערופען סימפאטהיע צו אידען און אליץ א שטארקערע נייגונג זיי צו עמאנציפירען. מען

האָט זיך אָנגעפאנגען צו אינטערעסירען מיט דער אידישער פראגע פון דער פּאָליטישער זייט, און אלץ עפּטער האָבען זיך געני־מען הערען שטימען, אז מען דארף פערבעסערן דיא פּאָליטישע לאגע פון אידישען פאָלק.

גראדע אין דעם זעלבען יאָהר, ווען דאָהם'ס שריפט איז פער־עפענטליכט געוואָרן, האָט דער עסטרייכער קייזער יאָזעף דער צוויי־טער ארויסגעלאָזען זיינע בעריהמטע בעפעהלע צו גונסטען פון זיינע אידישע אונטערטהאנען. מען האָט דארום בעטראכטעט דאָהם'ס פאָרשלעגע, וויא ראדיקאל זיי האָבען זיך פון ערשטען בליק ניט אויסגערוכט פיעלע וואָהלמיינענדע קריסטען, אלס פראקטישע, וועלכע עס איז מעגליך מעהר אָדער וויניגער דורכצופיהרען אין יעדען ציוויליזירטען שטאאט. אכט יאָהר שפּעטער האָט דיא גרויסע פראנצויזישע רעוואָלוציאָן מיט איין קלאפ אָפּגעהאקט אלע דיס־פּוטען וועגען בירגערליכע רעכטע פאר אידען און געצייגט אלע אנדערע פעלקער, וויא מען דארף עמאנציפּירען דיא אידען.

מענדעלססאָהן האָט שוין ניט דערלעבט צו זעהען דיזע גליק־ליכערע צייט פאר זיינע ברידער, ווען אידען אין פראנקרייך זיינען אנערקענט געוואָרן פאר בירגער נאָך דער וועלט־איבערקעהרענדער „ערקלערונג פון מענשענרעכטע“; אָבער ער האָט דערצו פיעל מיט־געהאָלפען אינדירעקט, ניט נאָר דורך דאָה'ס פעדער, זאָנדערן אויך דורך דעם פיעל מעכטיגערען מויל פון איינעם פון דיא גרעסטע פיהרער פון דער פראנצויזישער רעוואָלוציאָן, פון אזא ריזיגע פיגור אין דער וועלט־געשיכטע, וויא מ י ר א ב אָ איז געוועזן *) דיזער גלענצענדער שרייבער און נאָך גלענצענדערער רעדנער, וועל־כער איז זיין גאנצען לעבען געשטאנען אויף דער זייט פון דיא אונטערדריקטע געגען דיא אונטערדריקער, האָט קענען געלערנט מענדעלססאָהן'ען אין בערלין און האָט איהם זעהר הויך געשעצט אלס א פילאָזאָף און קלוגען מאן, וויא עס צייגט זיין וויכטיגע

(*) זעה מיין „געשיכטע פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואָ־לוציאָן“. ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאנאַלער לייבּרערי פּובּלי־שינג קאָמפּאניע.

שריפט „איבער מאָזעס מענדעלססאָהן און איבער דיא פּאָליטישע רעפאָרם פון אידען,“ וועלכע איז ערשיענען אין 1787 און האָט געהאט א זעהר גרויסע בעדייטונג פיר דיא פּאָליטישע עמאַנציפּאַציאָן פון אידען אין אייראָפּא.

מיראבאָ איז נאָך אין זיין פערטהיידיגונג געגאנגען ענערגישער און ווייטער פאר דאָהם'ען, וועמעס געדאנקען ער האָט ענטוויקעלט. „אויב איהר ווילט דיא אידען זאָלען ווערען בעסערע מענשען און ניצליכע בירגער, האָט ער געשריעבען, דאן שאפט אָפּ יעדען ערנידעריגענדען אונטערשיעד, עפענט פאר זיי יעדען וועג צו מאכען א לעבען. אנשטאָט צו פערביטען זיי אקערבוי, האנדווערק און מעכאנישע קונסטען, מונטערט זיי אויף צו דיזע בעשעפטיגונגען.“

אין אן אנדער אָרט שרייבט מיראבאָ: „נור איין זאך דארף מען בעקלאָגען, און דאָס איז, אז אזא הויך־בעגאבטע נאציאָן זאָל אזוי לאנג געהאלטען ווערן אין א לאגע, אין וועלכער עס איז אונמעגליך געווען צו ענטוויקלען איהרע קרעפטע. יעדער וייט־זעהענדער מענש דארף זיך פרעהען מיט דער פערמעהרונג פון ניצליכע אידישע מיט־בירגער.“

ביי יעדער געלעגענהייט פלעגט מיראבאָ פערטהיידיגען דיא אידען און אָנצייגען אויף זייערע פעהיגקייטען און ניצליכקייט. ער איז אויך ארויסגעטראָטען געגען פראָפעסאָר מיכאעלים און אנדערע דייטשע אנטיסעמיטען, וועלכע זיינען ארוים מיט אלע געוועהר פון מיטעלאלטערליכען ארסענאל גלייך וויא דאָהם האָט פערעפענטליכט זיין בוך.

דיא ביטערע און שענדליכע אטאקעס פון פּראָפעסאָר מיכאעלים אויף אידען, פון דעם זעלבען געלעהרטען גייסטליכען, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאַס, ווען לעססינג'ס קאָמעדיע „דיא יודען“ איז ערשיענען, האָבען אויך געצוואונגען מענדעלססאָהן'ען זיך צו נעהמען צו זיין גלענצענדער פעדער, אום צו פערטהיידיגען זיינע ברידער. דאָס האָט ער געטאָן אין דער „פאָררעדע“ צו רבי מנשה בן ישראל'ס בוך „דיא רעטונג“, וואָס דאָקטאָר הערץ, איינער פון דיא וויכטיגסטע בערלינער משכילים,

האַט איבערזעצט אין דייטש אויף זיין פאַרשלאַג. אין דיזער „פאַר־רעדע" האַט ער צוגלייך געענטפערט דיא געגנער פון אידען און אָנ־געצייגט, וויא אַזוי מען קען אויספיהרען דיא עמאַנציפּאַציאָן פון אידען.

דיא געדאַנקען, וועלכע מענדעלססאָהן האַט אין קורצען אויס־געדריקט אין דיזער „פאָררעדע" האָבען איהם געפיהרט אָנצושריי־בען אַ בוך, אין וועלכען ער האַט ענדליך ערקלערט זיינע מיינונגען איבער רעליגיאָן און יודענטהום, וויא אויך איבער דיא בעציהונגען פון רעליגיאָן צום שטאַאט. דיזער בוך איז ערשיענען אין 1783 אונטער דעם נאָמען: „ירושלים, אָדער איבער דיא רעליגיעזע מאַכט און יודענטהום".

עלפטער קאפיטעל.

דיא איבערזעצונג פון חומש און דיא פערפאסערס פון „ביאור“.

מענדעלססאָהן ווערט געדעכענט פאר דעם פאָטער פון חשכלה צווישען דייטשע אידען, פאר דעם אויפוועקער פון א „דראנג נאָך בילדונג,“ און עס קען איבערהויפט קיין צווייפעל ניט זיין. דאָס ער האָט געהאט א טיעפע ווירקונג אויף משכילים אין אָנפאנג פון 19־טען יאהרהונדערט; אָבער פון דער אנדער זייט קען מען אויך ניט לייקענען, דאָס זיין אנטהייל אין דעם אינערליכען קאמפף, דאָס הייסט אין דעם קאמפף צווישען דיא אָרטהאָדאָקסען און רעפאָר־מירטע, צווישען דיא פאנאטיקער און משכילים, צווישען „פאָטערס און קינדער,“ איז געווען אייגענטליך אזוי אינדירעקט, וויא אין דעם אויסערליכען קאמפף, דאָס הייסט אין דעם קאמפף פיר פאָליטישע עמאנציפאציאָן.

זיינע דייטשע שריפטען, אפילו זיין „ירושלים“, האָבען נאָר געקענט ווירקען אויף א גאנץ קליינע צאָהל אידען, וואָס האָבען פערשטאנען דייטש און זיך אינטערעסירט מיט פילאָזאָפישע פראַ־גען. צו דער אידישער מאסע איז ער ניט צוגעקומען און האָט ניט געזוכט צוצוקומען. מיר האָבען שוין געזעהען, דאָס אין דער „בענ־רעבענים־פראגע,“ ווען רבי יעקב הערשעל האָט איהם שארף אנגע־גריפען, האָט ער זיך צוריקגעהאלטען פון אַן אנטוואָרט, אום אויס־צומיידען א שטרייט מיט דיא אלט־מאָדישע אָרטהאָדאָקסען. אזוי האָט ער זיך שטענדיג געהאלטען: ער איז זיך שטילערהייד גע־גאנגען זיין וועג און האָט געוואָרט אויף דיא אונפערמיידליכע ווירקונג פון דער צייט אויך אויף דיא פערפינסטערטע אידען פון דיא געטאָס. דירעקט איז ער יעדענפאלס ניט ארוים מיט צורופען צו אידען בכלל, אַז זיי זאָלען זיך נעהמען צו אייראָפעאישע בילדונג און האָט ניט פראָפאגאנדירט זיינע אידעען אין העברעאיש, וויא זיינע שילער און איבערהויפט דיא זאָגענאנטע „מאספים“, און אפילו וויא

דער אמת פרומער און אמת בראווער נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל) האבען עס געטאָן.

זאָגאַר דיא איבערזעצונג פון דער ביבעל, זיין איינציגע ליטע־ראַרישע אַרבייט, מיט וועלכער ער האָט דערגרייכט ביז צו דער אידישער מאַסע, האָט ער אָנגעפאַנגען ניט מיט דעם הויכען צוועק, צו וועלכען זיא האָט שליסליך געדינט, זאָנדערן איינפאַך, אום צו פערטייטשען דעם חומש פאַר זיינע אייגענע קינדער. אלס פיינד פון דעם זשאַרגאָן האָט ער געוועלט, אז זיין זוהן יוסף זאָל קענען איבערזעצען דיא ביבעל אין עכטע דייטש, און אום דאָס בעסער אויסצופיהרען, האָט ער פערשריעבען דיא איבערזעצטע קאַפּיטלעך.

האָט ער דערביי אויך געדיינקט אָפּצודרוקען זיין איבערזעצונג, אום אַנדערע אידישע קינדער זאָלען זיך קענען דערמיט בענוצען? פיליכט, נאָר יעדענפאַלס האָט ער גאָר ניט געטאָן, אום זיין זאַי־בערזעצונג צו פערעפענטליכען ביז ש ל מ ה ד ו ב נ א האָט איהם ניט אויפגעמונטערט דערצו. דיזער דובנאָ איז געווען אַן אָרימער פוילישער איד מיט אַ יאָהר צעהן איננער פאַר מענדעלס־סאָהן'ען. אַ לעבען האָט ער געמאַכט פון געבען שטונדען אין העב־רעאיש. ער איז געווען בעקאַנט אלס גוטער בעל דקדוק און האָט אויך געלערנט העברעאישע גראַמאַטיק מיט מענדעלססאָהן'ס זוהן.

איינמאָל האָט איהם מענדעלססאָהן געצייגט דיא איבערזעצונג פון חומש, אום צו הערען זיין מיינונג. דיא איבערזעצונג איז דובנאָ'ן אַזוי געפעהלען געוואָרן, אַז ער איז צוגעשטאַנען צו מענ־דעלססאָהן'ען, צו לאָזען איהר אָבצודרוקען צום נוצען פון דער אי־דישער יוגענד. מענדעלססאָהן האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאַג, נאָר מיט דער בעדינגונג, אַז דובנאָ זאָל גרינדליך דורכזעהען, אויב דיא איבערזעצונג שטימט ריכטיג מיט דעם אָריגינאַל און מיט דיא ערקלערונגען פון דיא בעסטע קאָמענטאַטאָרס, און זאָל אויך געבען וועגען דעם ערקלערענדע בעמערקונגען. דובנאָ האָט עס גערן גע־נומען אויף זיך. צוזאַמען מיט מענדעלססאָהן'ס ברודער, וועלכער איז אויך געוועזן אַן אָרים־מאַן, האָט ער געזאָלט מאַכען דיא קאָרעק־טור און אויפפּאַסען אויף דעם דרוק.

מענדעלססאָהן האָט זיך אָבגעזאָגט פון יעדער בעלוינונג פאַר

זיין אַרבייט. דיא פערדינסטען פון דער אונטערנעהמונג האָבען געזאָלט צוטהיילט ווערן צווישען דובנאָ און מענדעלסאָהן׳ס ברודער. מענדעלסאָהן האָט זאָגאַר ניט געוועלט, אַז דיא איבער־זעצונג זאָל טראָגען זיין נאָמען, אָבער דובנאָ האָט עס פון איהם פערלאַנגט, אום צו קענען בעסער פערקויפען דאָס ווערק.

אזוי איז ענטשטאַנדען דיא בעריהמטע איבערזעצונג פון חומש מיט דעם „באור", וועלכע האָבען געהאַט אַזאַ אונגעהייערע בעדיי־טונג פאַר דיא השכלה, פאַר דיא אויפקלערונג פון דייטשע און פוילישע אידען.

מענדעלסאָהן האָט אָנפאַנגס אַליין ניט פערשטאַנען, וואָס פאַר אַן אונגעהייער וויכטיגע אונטערנעהמונג דאס איז געווען צו דרוקען מיט פערנינפטיגע בעמערקונגען דיא דייטשע איבערזעצונג פון חומש, וועלכע ער האָט געמאַכט פאַר זיינע קינדער. נאָר דיא אַלץ גרעסערע פיינדליכע געשרייען פון דיא פערביסענע אָרטהאָדאָקסען האָבען איהם און זיינע מיטאַרבייטער באַלד געוויזען, אַז דיא אי־בערזעצונג איז ניט בלויז ניצליך פיר דעם אונטערריכט פון דער אידישער יוגענד אין העברעאיש און דייטש, זאָנדערן אויך נויט־ווענדיג פיר דיא אויפקלערונג און בעלעהרונג פון דערוואַקסענע אידען. „מיין מיינונג איז ביז יעצט געווען", האָט ער געשריעבען, „דאָס ווען דיא איבערזעצונג וועט אָנגענומען ווערן פון אַלע אידען אָהן ווידערשטאַנד, איז זיא איבערפליסיג. וואָס מעהר אָבער דיא זאָגענאַנטע חכמים טרעטען אַרויס געגען, אַלץ נויטווענדיגער ווערט זיא. איך האָב איהר אָנפאַנגס געמאַכט נור פאַר דעם פראָסטען איד, יעצט געפין איך, אַז זיא איז נאָך פיעל נויטווענדיגער פאַר דיא ראַבינער . . ."

איניגע פון דיא געגנער, בעזאָנדערס דעם שוין דערמאָנטען רבי יעקב הערשעל, וועלכער האָט געדונערט געגען דיא „אפיקורסי־שע" איבערזעצונג און געגען דיא גאַנצע „גאָטלאָזע" אונטערנעה־מונג, האָט מענדעלסאָהן געקענט לייכט איינשטילען דורך דיא וועלטליכע מאַכט פון זיינע קריסטליכע פריינד און פערעהרער. אין פראַג, פירטה און אַלטאָנאַ האָבען דיא רבנים גלייך אַרויסגעלייגט אַ חרם אויף דיא איבערזעצונג, און מענדעלסאָהן׳ס פריינד האָבען

געוועלט ענטפערן מיט געוואלט אויף דיזע אטאקעס און זיך ווענדען צו דער הילפע פון אויפגעקלערטע רעגיערונגס־בעאמטע; אָבער ער האָט זיי שטענדיג אויפגעפאָדערט צו האַלטען זיך רוהיג און אויף קיין פאַל ניט צו געברויכען מסירות און רדיפות. וועגען זיך זעלבסט האָט ער געשריבען, אז „קיין פאַנאטיקער זאָל עס ניט לייכט אָנקומען צו ברייננען מיין קאלטע בלוט אין בעוועגונג; איך בעטראַכט דאָס שפיעל פון מענשליכע ליידענשאַפטען וויא א נאַ־טור־ערשיינונג.“ אין אן אנדער בריעף בעמערקט ער: „מען מוז זיין אזא פערהאַרטעוועטער קעמפפער וויא לעססינג, אום פון זיי (דיא גייסטליכע) אויסצוהאַלטען. איך וואָלט אָבער גיכער געוועזען געדולדיג און פעסט געגוג צו יאָגען פון מיין הויט א גאנצען שטאָק פון צורייצטע בינען, וויא דיעזע שטרייטזיכטיגע פריעדענס־פער־קינדער.“

עס וואָלט געגוג געוועזען איין וואָרט צו זאָגען א מיניסטער פון קייזער יאָזעף, וועלכער האָט דאן פערעפענטליכט זיין טאָ־לעראַנץ־געזעץ, אום דער פערביסענער פראַגער רב זאָל אַביסעל איינהאַלטען זיין גרימצאָרן; אָבער מענדעלסזאָהן האָט אויף קיין פאַל ניט געוועלט געברויכען אַזעלכע מיטעל. זיין פריינד הענ־נינגס, א שטאַאטס־ראַטה פון דענעמארק, האָט ער זאָגאר געבע־טען ניט אָנצונעהמען זיך פאַר איהם געגען דעם רבי יעקב הערשעל פון אלטאָנא, זיין ביטערכטען געגנער. גאָר ענדליך, אום איינצושטי־לען דיעזען פאַנאטיקער, איז מענדעלסזאָהן געפאַלען אויף דעם קלוגען פלאַן אויסצופיהרען דורך דעם שטאַאטס־ראַטה הענינגס, אז דער קעניג פון דענעמארק זעלבסט זאָל זיך אַבאָנירען אויף דיא גאַנצע איבערזעצונג. דאָס האָט ער לייכט גע'פועל'ט. דיא פרינ־צען און איינינגע גרויסע אריסטאָקראַטען פון דענעמארק האָבען גע־פאָלגט דעם ביישפיעל פון זייער קעניג, און ווען דער רב פון אַל־טאָנא האָט דאָס דערהערט, האָט ער ווירקליך איינגעהאַלטען דעם צונג צווישען דיא צייהנער.

עס האָבען זיך אויך געפונען רבנים, וועלכע האָבען געהאַלטען דיא אונטערנעהמונג פאַר א זעהר ניצליכע, וויינינגסטענס אלס א גוטען מיטעל צו פערשפרייטען דיא דייטשע שפראַך צווישען אי־

דען. פֿון פֿיעלע לענדער, אַפֿילו פֿון פּוילען, וואו דער חסידיזמוס האָט זיך פֿאַנאַנדערגעפֿלאַקערט, זיינען אָנגעקומען בעגריסונגען און בעשטעלונגען, וואָס עס האָט פֿערשאַפֿט פֿיעל פֿרייד מענדעלס־סאָהנען און זיינע מיטאַרבייטער און אונטערשטיצער.

דיא אַרבייט איז אָבער צוגעגאַנגען גאַנץ לאַנגזאַם. דאָס איז געקומען דערפֿון, וואָס דובנאָ האָט זיך ליידער אָבגעזאָגט פֿאַרטצו־זעצען זיין פּירוש. צווישען איהם און מענדעלססאָהנען איז עפּעס פֿאָרגעקומען, דען זאָגט וואָלט דובנאָ, וועלכער האָט אַזוי פֿיעל געלייסטעט פֿאַר דיא גרויסע און שווערע אונטערנעהמונג גאַנצע 4 יאָהר, זיך ניט צוריקגעצויגען. מענדעלססאָהן האָט עפֿענטליך ערקלערט, אַז ער ווייס ניט, וואָרום דער געלעהרטער פּוילישער איד האָט איהם פֿערלאָזען. מען רעכענט, אַז ער איז אין כעס געוואָרען, ווייל מענדעלססאָהן האָט זיך ענטזאָגט צוליעב מאַנגעל אין געלט צו דרוקען זיין צו לאַנגע הקדמה צום צווייטען בוך פֿון חומש.

יעדענפֿאַלס האָט דאַן מענדעלססאָהן געמוזט שרייבען אויף דעם „ביאור“, אָבער ער איז געווען צו שוואַך אַלעס אַליין צו טאָן. ער האָט קוים אָנגעשריעבען דעם ביאור אויף שמות, בע־נוצענדיג זיך טהיילווייז מיט דובנאָ'ס איבערגעבליבענע בעמערקונ־גען. אָבער גליקליכערווייזע האָט ער געפֿונען אַ מיטהעלפֿער אין אַזאַ וויכטיגען, עדעלען און הויך־געבילדעטען מאַן וויא נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל). ער איז געווען עלטער פֿאַר מענדעלס־סאָהנען, אָבער האָט נאָך בעזעסען דעם מוטה און פֿייער פֿון אַ יונגען מאַן. אין זיינע יונגע יאָהרען איז ער געווען זעהר רייך. אַ געוויסע צייט איז ער געווען אַ באַנקיר אין קאָפּענהאַגען; אָבער ער האָט פֿערלאָרען זיין גאַנצען פֿערמעגען דורך דעם באַנקראָט פֿון אייניגע קויפֿלייטע און ער איז געוואָרען אַזוי אָרים, אַז אין בער־לין, וואו ער האָט זיך בעזעצט אין 1774, האָט ער איינפֿאַך גע־הונגערט מיט זיין פֿאַמיליע. ער איז געוואָהנט געווען צו שטיצען אַנדערע און האָט געליטען, פֿערבאָרגענדיג זיין ביטערע אָרמוטה וויא ווייט ער האָט עס געקענט.

דיעזער וועססעלי איז בעוואוסט געווען ניט נאָר אַלס שפּראַך־

קענער און אויסגעצייכענטער העברעאישער שרייבער, זאָנדערן אויך אלס אן עכט אָרטהאָדאָקסישער און אויפריכטיג פרומער מאַן. מענדעלססאָהן האט געהאָפט, אז ווענעם וועט ערקלערט ווערן, דאָס וועססעלי שרייבט דעם „ביאור“, וועלען דיא געגנער אויפהערען זייערע אטאקעס ; נאָר ער האט א טעות געהאט. וועססעלי האט גראדע ארויפגעצויגען אויף זיך דעם צאָרן פון אַלע פערבלענדעטע אָרטהאָדאָקסען מיט זיין ערעלמוטהיגע שריפט : „ווערטער פון פריעדען און וואהרהייט“ אין 1782 צו אַלע אידישע קהילות אין עסטרייך, אז זיי זאָלען זיך ניט שרעקען פאר דיא רעפאָרמען פון קייזער יאָזעף און זאָלען לאָזען ערציהען זייערע קינדער אין שולען אויף אן אייראָפּעאישען שטייגער. ער אַליין איז געווען עכט אייראָ־פעאיש געבילדעט און איז געבליבען א גאַנץ פרומער איד — וואָ־רום זאָל עס ניט זיין מיט אנדערע אידען ? ווארום זאָלען זיי דוקא ווערן אפיקורסים ? נאָר דיא עסטרייכער אידען, בעזאָנדערס דיא גאַליציאַנער, צווישען וועלכע דער חסידיזמוס האט זיך אזוי טיעף איינגעוואָרצעלט, זיינען געווען אין פערצווייפלונג דורך דעם קייזער'ס רעפאָרמען, בעזאָנדערס דורך זיין בעפעהל צו ערציהען זייערע קינדער אין פאָלקסשולען. אין זייער פערבלענדענעם האָבען זיי געמיינט, אז מען וויל זיי איינפאך אויף דיעזען וועג פיהרען צום שמד. וועססעלי אָבער, אָבוואָהל ער איז געווען ניט וויינעגער פרום וויא דיעזע פערפינסטערטע אידען, איז געווען בעגייסטערט פאר דעם קייזער'ס רעפאָרמען און האט היים געוואונשען, דאָס אידען זאָלען געניסען אן אויראָפעאישע בילדונג.

אין זיינע „ווערטער פון פריעדען און וואהרהייט“ האט ער גע־זוכט צו צייגען דיא נוצען פון בילדונג און האט זאָגאר ערקלערט, אז מען מוז שטודירען וואָס מעהר וויסענשאַפטען, אום צו קענען ריכטיג פערשטיין דיא אידישע תורה. אָבער דאָס איז געווען וויא א קול אין דער מדבר. דיא עסטרייכער אידען האָבען איהם איינ־פאך פערשאָלטען, ווייל ער האט אונטערשטיצט דעם קייזער'ס רעפאָרמען. אפילו אין טאָלעראנטען בערלין האט דיעזער מוטהיגער אַלטער מאַן געליטען פאר זיינע מיינונגען. מען וואָלט איהם זאָ־גאר אויסגעוויזען פון דער בערלינער קהלה, ווען מענדעלססאָהן

און בעזאָנדערס דער פּרייסישער מיניסטער פאָן צעדליץ וואָלטען זיך פאַר איהם ניט אָנגענומען.

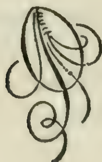
דערפאַר האָט ער געהאַט דעם טרויסט, דאָס זיין צורוף האָט געפונען אַ סימפּאַטישען אָפּקלאַנג ביי דיא איטאַליעניש אידען, וועלכע זיינען קיין מאָל ניט אַזוי ניעדריג געזונקען וויא דיא דייטשע און פוילישע.

נאָר ער האָט אויך ניט געקענט ענדיגען דעם קאָמענטאַר, און מענדעלסאָהן האָט זיך געמוזט ווענדען צו דער הילפע פון א ה ר ן י אַ ר אָ ס ל אַ ו, וועלכער האָט אָנגעשריעבען דעם „ביאור" צום פערטען בוך, און צו ה ע ר ץ ה אָ מ ב ע ר ג, וועלכער האָט אָנגעשריעבען דעם „ביאור" צום פינפטען בוך. דיא מיטווירקונג פון הערץ האָמבערג האָט ניט וויניג אויפגערייצט דיא אָרטהאָדאָקסען געגען דיא גאַנצע איבערזעצונג, ווייל מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַן אַפּיקורוס צוליעב זיין טהעטיגקייט אין דער דורכפיהרונג פון קייזער יאָזעף׳ס רעפאָרמען.

דאָס גאַנצע ווערק איז געענדיגט געוואָרען אין 1783, מיט דריי יאָהר פאַר מענדעלסאָהן׳ס טויט, און האָט מעכטיג געווירקט פיר דיא אויפקלערונג און בילדונג פון דער אידישער יוגענד, וועלכע האָט געשלונגען יעדען וואָרט פון „ביאור" טראָץ אַלע פערפאָלגונגען פון דיא פערביסענע אָרטהאָדאָקסען.

„פערבאָטענע פּרוכטען זיינען זיס", שרייבט גרעטץ וועגען דיא ווירקונג פון דער איבערזעצונג. ישיבה בחורים האָבען זשעדנע שטודירט דיא דייטשע איבערזעצונג הינטער דיא פּלייצעס פון זייערע תלמודייטשע לעהרערס, וועלכע האָבען עס בעטראַכט פאַר אַן אפּיקורסות, און האָבען אַזוי אין געהיים געלערנט צוגלייך דיא דייטשע שפּראַך און דיא פילאָזאָפיע פון רעליגיאָן, העברעאישע גראַמאַטיק און פּאָעזיע. אַ נייע וועלט האָט זיך געעפענט פאַר זיי. דער העברעאישער פּירוש האָט געדיענט אַלס וועגווייזער ריכטיג צו פערשטיין דיא איבערזעצונג. אַזוי וויא דורך אַ צויבער זיינען דיא לערנערס פון תלמוד, דיא ישיבה־בחורים, אומגעוואַנדעלט געוואָרען, און אויף דיא פליגלען פון פערנונפט האָבען זיי געשוועבט איבער דיא צרות אַרום און האָבען דערלאַנגט אַ פליה אין

דער הויך צו דיא הימלען. אן אונערזעטליכער וואונש נאָך קענט־
ניס האָט זיי אָנגעכאַפּט. טויזענדער פון דיא גרויסע ישיבות אין
פּראַג, פראַנקפורט, פירטה, האַמבורג און אפילו פון פוילען זיי־
נען געוואָרען קליינע מענדעלססאָהנס, פיעלע פון זיי טיעפע דענ־
קערס. דורך זיי איז דער יודאַאיזמוס אָפּגעפרישט און אינגער גע־
וואָרען. אַלע דיא יעניגע, וועלכע האָבען צו ענדע פון אכטצענטען
יאָהרהונדערט אנטהייל גענומען אויף פערשיעדענע וועגען אין
עפענטליכען לעבען, זיינען ביז אַ געוויסע צייט פון זייער לעבען
געוועזען איינזייטיגע תלמודיסטען. זיי האָבען נאָר געדאַרפט האָבען
דעם אויפמונטערנדען ביישפיעל פון מענדעלססאָהן, אום צו ווערן
דיא פערשפּרייטערס פון השכלה און קולטור צווישען זייערע ברי־
דער. אין אַ גאַנץ קורצער צייט זיינען אויפגעקומען אַ סך אידישע
פערפאַסער, וועלכע האָבען געשריעבען אין אַ פיינע דייטשער אָדער
העברעאישער שפּראַך איבער זאַכען, פון וועלכע זיי האָבען פרי־
הער גאָר ניט געוואוסט. מענדעלססאָהן'ס איבערזעצונג האָט שנעל
געפיהרט צו אַ וואַהרע רענעסאַנס (ווידערגעבורט, אויפלעבונג)
פון אידען."

צוועלפטער קאפיטעל.

„ירושלים“.

זיינע רעליגיעזע און פּאָליטישע מיינונגען האָט מענדעלססאָהן אויסגעדריקט אין דעם אויבען־דערמאָנטען בוך „ירושלים, אָדער איבער רעליגיעזע מאכט און יודענטהום“. דאָס איז א טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט, אָבער וואָס פאר א הימעלווייטער אונטער־שיעד פון ספּינאָזא׳ס וועלט־בעריהמטען „טעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט“! ניט צו קריטיקירען אפילו א בוכשטאַב פון דער ביבעל, ניט אויסצודריקען אירגענד וועלכען צווייפעל איז געוועזען מענדעלססאָהן׳ס צוועק, זאָנדערן צו ערקלערען דעם כאַראַקטער פון דער אידישער רעליגיאָן און צו בעשטימען דיא בעציהונגען פון שטאַאַט צו רעליגיאָן אין אַלגעמיין.

עס איז שוין דאמאָלס ניט געוועזען א נייעס צו פערלאַנגען דיא פרייהייט פון געוויסען, טאָלעראַנץ און אַן אָבטהיילונג פון שטאאט און קירכע — פאָרדערונגען וועלכע זיינען יעצט מעהר אָדער ווייניגער אויסגעפיהרט געוואָרען אין אַלע ציוויליזירטע לענדער. נאָר מענדעלססאָהן האָט אַזוי אָפען און קלאָר געשטעלט דיעזע פאָרדערונגען אין פערבינדונג מיט דער עמאַנציפּאַציאָן פון אידען, אז דאָס האָט אָנגעמאַכט א רושם אין דער וועלט.

„שטאַאַט און קירכע — בירגערליכע און גייסטליכע פערפאַסונג — דיעזע שטיצען פון געזעלשאַפטליכען לעבען, האָט ער געשריעבען, דאַרף מען אזוי שטעלען, אז זיי זאָלען דיא וואָג האַלטען און זאָלען ניט ווערן לאסטען פון געזעלשאַפטליכען לעבען און ניט דריקען דעם גרונד שטאַרקער, וויא זיי קענען עס טראָגען“. אום אויסצוגעפינען דיעזען לאַנג געזוכטען גלייכגעוויכט צווישען שטאַאַט און קירכע, האָט ער פּרובירט געבען זייערע פילאָזאָפישע גרינדען.

נאָך זיין מיינונג, האָבען ביידע דעם צוועק אָנצוהאַלטען דיא

מענשליכע גליקזעליגקייט אין דיעזער און יענער וועלט.ביידע ווירקען אויף דעם לעבען, מיינונגען און האנדלונגען פון מענשען, נאר דער שטאאט האט צו טאן מיט דיא פערהעלטניסע צווישען מענש און מענש, און דיא רעליגיאן מיט דיא פערהעלטניסע צווישען מענש און גאט. נאכהער פיהרט ער אויס, דאס וועהרענד דער שטאאט קען זיך ניט בעגיין אהן צוואנגס־מיטעל, דארף דיא רעליגיאן דאס ניט טאן.

„ווען מענשען בעזיצען ניט דעם אינערן ווערטה פון גערעכטיגקייט, ערקלערט ער, דאן ווערט דיא אונגערעכטיגקייט בעשרענקט, דער בעטרוג בעשטראפט; אבער נאך אלעם בעגנוגענט זיך דער שטאאט מיט טויטע האנדלונגען, מיט ווערק אהן גייסט, מיט איבעראיינשטימונג אין טהאן אהן איבעראיינשטימונג אין געדאנקען . . . דיא רעליגיאן, דאגעגען, ווייס ניט פון קיין צוואנג, זיא ווירקט נאר אויף גייסט און הערץ. זיא טרייבט ניט מיט אן אייזערנעם שטעקען, זיא לייטעט מיט ליעבע. . . איהרע וואפען זיינען גרינדע, איהר מאכט — דיא געטליכע קראפט פון וואהרהייט . . .“ ער קומט דארום צום שלוס, אז דער שטאאט דארף בלייבען אבגעזונדערט פון דער קירכע, אז דער שטאאט האט יעדענפאלס קיין רעכט ניט אוועקצונעהמען ביי אירגענד וועלכען מענש זיינע בירגערליכע רעכטע צוליעב זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען.

ריידענדיג ווייטער וועגען דיא מאכט פון דער קירכע אדער איבערהויפט פון דער פארמעלער רעליגיאן פארדערט ער פאלשטענדיגע טאלעראנץ. ער טרעט ארויס אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן, אלס ראציאנאליסט. „דיא וואהרע געטליכע רעליגיאן, זאגט ער, פארדערט ניט געוואלט איבער מיינונגען און אורטהיילע, גיבט ניט און פערלאנגט ניט קיינע ערדישע גיטער, קיין רעכט אויף גענוס, בעזיין און אייגענטהום; זיא קען ניט קיין אנדערע מאכט אויסער דיא מאכט צו געווינען דורך גרינדע, צו איבערצייגען און דורך איבערצייגונגען גליקליך צו מאכען. דיא וואהרע געטליכע רעליגיאן דארף ניט קיין יד חזקה, זיא איז לויטער גייסט און הערץ.“

מיט היץ און מוטה פראטעסטירט ער געגען רעליגיעזע פער־

פאָלגונגען, געגען אויסשליסונגען און חרם'ס. צו דיא אידען ווענ־דעט ער זיך מיט פאָלגענדע ריהרענדע ווערטער : „אך, מיינע ברידער! איהר האָט צו שמערצליך געפיהלט דעם דריקענדען יאָך פון אינטאָלעראַנץ, אין פיליכט האָט איהר גערעכענט צו געפי־נען אַ געוויסע בעפרידיגונג אין געברויכען אייער מאַכט אַרויפצו־דריקען אַ שווערען יאָך אויף אייערע ברידער. דיא ראַכע זוכט איהר גענוגטהואונג, און ווען זיא קען ניט אַנדערע אייננבייסען, זאָ צופּט זיא איהר אייגענע פלייש. פיליכט האָט איהר זיך אויך געלאָזען פערפיהרען פון דעם אַלגעמיינען ביישפּיעל. אַלע פעל־קער אויף דער ערד זיינען ביז יעצט געווען פערנאַרט און פערפירט פון דעם אונזין, אַז רעליגיאָן קען מען נאָר אויפהאַלטען דורך אַן אייזערנע מאַכט, אַז דיא לעהרען פון זעליגקייט קען מען נאָר פער־שפּרייטען דורך אונזעליגע פערפאָלגונגען, אַז וואַהרע בעגריפע פון גאָט, וועלכער איז, נאָך אונזער געשטענדניס, דיא ליעבע, קען מען נאָר איבערגעבען דורך דיא ווירקונג פון האַס. איהר האָט זיך פיעלייכט געלאָזען פערפיהרען דאָס זעלבע צו גלויבען, און דיא מאַכט צו פערפאָלגען איז ביי אייך געווען דאָס וויכטיגע פאָררעכט, וואָס אייערע פערפאָלגער האָבען אייך איבערגעלאָזען. דאַנקט דעם גאָט פון אייערע אבות, דאַנקט דעם גאָט, וועלכער איז דיא ליעבע און באַרמהערציגקייט, וואָס דיעזער אונזין שיינט אַלץ קלענער צו ווערן. דיא נאַציאָנען דולדען אין פערטראָגען זיך און לאָזען אויך אַרויסצייגען ליעבע און שוינונג צו אייך.... אה, מיינע ברידער, פאָלגט יעצט דעם ביישפּיעל פון ליעבע אַזוי וויא איהר האָט ביז יעצט געפאָלגט דעם ביישפּיעל פון האַס! אָטהעמט איין דיא טוגענד פון נאַציאָנען, וואָס זייער אונטוגענד האָט איהר ביז יעצט נאָכגעאַהמט. ווילט איהר געדולעט ווערן פון אַנדערע, זאָ דולדעט אייך צווישען זיך! ליעבט, וועט איהר גע־ליעבט ווערן!"

ערהאַבענע ווערטער, וועלכע האָבען לײדער גאַנץ ווייניג וויר־קונג געהאַט אויף דיא אידען שוין איינפאַך צוליעב דעם, ווייל זיי האָבען דעם בוך ניט געלעזען און אפילו ניט געקענט פערשטיין. דיא צייטען פון אַבסאָלוטע טאָלעראַנץ, פון וועלכער מענדעלסאָהן

האָט געטרויימט, זיינען נאָך ביז יעצט ניט גקומען. עס וועלען נאָך פערגעהן יאָהרען און יאָהרען ביז מענשען וועלען אין רעליגיעזע זאכען זיין טאָלעראנט ניט מיט'ן מויל, זאָנדערן מיט'ן גאנצען הארצען.

נאָר אין זיין אָבהאנדלונג איבער דיא אידישע רעליגיאן איז ער געקומען צו שליסע, וועלכע מען האָט גאָר ניט געקענט ערווארטען פון איהם אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן. גראדע וויא לעססינג און פיעלע אנדערע פון זיין צייט האָט ער געגלויבט אין דער זאָגענאנטער „פערנונפט־רעליגיאָן", וועלכע זאָל זיין איינגעבאָרען ביי אלע מענשען און וועלכע דארף דיענען אלעמען, קריסטען, מאָהאמעדאנער, אידען און זאָגאר געצענדיענערם, אלס וועגווייזערין אין לעבען. דיא אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאָן אָדער, וויא מען האָט זיי אויך גערופען, ראציאָנאליסטען האָבען בעהויפטעט, אז דער גלויבען אין א גאָט און אין א צוקינפטיגע וועלט איז ניט בלויז דער גרונד פון רעליגיאָן און איין איינגעבאָרענער געפיהל ביי מענשען, זאָנדערן אויך א נויטהווענדיגקייט פיר דעם מענשליכען לעבען אויף דעם גרונד פון פערנונפט.

דאס האָט נאטירליך גאָר ניט געשטימט מיט דער אידיש־קריסטליכער לעהרע וועגען א ספעציעלע געטליכע ענטפלעקונג, וועגען דיא הייליגקייט פון דער ביבעל. ווען רעליגיאָן זאָל זיין בעגרינדעט אויף פערנונפט, ווען, וויא מענדעלססאָהן ערקלעהרט, אז „ער קען ניט קיין אנדערע וואהרהייט, וועלכע איז ניט בעגרייפליך פאַר די מענשליכע פערנונפט, און אין בעצוג אויף לעהרע און מיינונג קען ער קיין אנדערע איבערצייגונג וויא נאָר דורך פערנונפט־גרינדע"—טאָ וויא שטימט עס מיט אירגענד וועלכע פאָרמעלע רעליגיאָן, מיט דיא הייליגע ביכער, מיט דער געטליכער אָפענבארונג דורך נביאים און איבערהויפט מיט דעם יודענטהום?

דיא אידען, וויא געזאָגט, האָבען זיין „ירושלים" דאָן ניט געלעזען, זאָ דאס דיא אידישע רבנים האָבען איהם צוליעב דעם צו רוהע געלאָזען, נאָר דערפאַר האָבען דיא קריסטליכע טעאָלאָגען איהם זעהר העפטיג אָנגעגריפען. זיי האָבען געפונען, אז ער טרעט איינפאך ארויס געגען דיא ביבעל זעלבסט, געגען דיא ענטפלעקטע

גאָט אַלעמען געגעבען, אָבער וואס זיי געברויכען אַלס ג ע וו י ס ע מענשען, האָט ער נור געוויכע מענשען געגעבען". דיא אידען האָט גאָט אויסגעקליבען אַלס „געוויסע מענשען" און זיי געגעבען א גאַנצען פעקעל מיט ספּעציעלע געזעצע. ווארום? דאס ער־קלעהרט אונז ניט מענדעלסאָהן דער ראַציאָנאַליסט, דאָ בלייבט ער אַ בלינדער גלויבענדער. אַזוי איז עס, אַזוי האָט גאָט געוואָלט, און פרעג קיין קשיות ניט און גלויב.

און מענדעלסאָהן האָט טאַקע דארום געהאַלטען, אַז דאס יודענטהום בעשטעהט נאָר אין אַ שטרענגער אבהיטונג פון אַלע געבאָטען, וויא ווייט זיי זאָלען ניט שטימען מיט דער פערנונפט. פון דער אידישער רעליגיאָן אַלס, זאָ צו זאָגען, אַ סיסטעם פון גלויבען, האָט ער געמאַכט אַ סיסטעם פון גאָטעס־דיענסט, פון געבאָטען און צערעמאָניעס. „קיינע ספּעציעלע דאָגמען, אפילו ניט „אני מאמין'ס" האָט דיא אידישע רעליגיאָן, זאָנדערן נאָר געזעצע, געברויכע, לעבענסרעגעלן און האַנדלונגען"...

טרוקענע פאָרשריפטען, וויא תלמודיסטען און רבנים האָבען זיי בעשטימט, דער שולחן ערוך—דאָס איז אַלזא, נאָך מענדעלסאָהנען, דיא קווינטעסענץ פון דער גאַנצער אידישער רעליגיאָן, וועלכע ווערט גערעכענט אַלס דיא ערשטע מאָנאָטעאיסטישע און אַלס דיא מוטער פון קריסטענטהום און מאָהאַמעדאַניזמוס! וואס פאַר אַן ערניעדעריגונג פיר דיזע רעליגיאָן! וואס פאַר אַ מייזעלע פון דעם גאַנצען בארג סיני! און ווער האָט עס געטאָהן? אַ דענקער, וואס האָט געוואָלט פערהערליכען און שטעלען דעם יודענטהום אויף אַ פילאָזאָפישען באָדען!

דאס צייגט נאָך אַמאָל, אַז מען מוז קומען צו פאַלשע און איינ־פאַך אונזיננינע שליסע, ווען מען וויל פערבינדען גלויבען מיט פערנונפט, רעליגיאָן מיט פילאָזאָפיע.

אייגענטליך, נעהמענדיג נאָר אין אנבעטראַכט דיא פראַקטישע זייט פון יעדער רעליגיאָן, איז עס גאַנץ גלייך, אויב גאָט האָט ענט־פּלעקט צוזאַמען מיט געבאָטען אַזעלכע „אייביגע וואַהרהייטען" פון דער „נאַטירליכער רעליגיאָן", וויא דיא „אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע", אָדער ניט. דיא הויפּט זאַך איז דאָך צו פ אָ ל ג ע ן

ד י ע ז ע   ג ע ב א ָ ט ע ן ,   אַנדערס איז מען דאָך גאָר ניט אַ רעלי־
גיעזער מענש. אַ גלויבען אין אַ גאָט און אין דיא זאָגענאַנטע „איי־
ביגע וואַהרהייטען“ דריקט ניט אויס אַנגעהעריגקייט צו אַ   ב ע ־
ש ט י מ ט ע ר   רעליגיאָן. מען איז דאַן אַ דעאיסט, אָבער ניט
אַ מאָזאַאיסט, אַ קריסט, מאָהאַמעדאַנער, בודדיסט א. ז. וו. וואס,
צום ביישפּיעל, אידען זאָלען ניט גלויבען וועגען דעם, ווען און וויא
אַזוי גאָט האָט איינגעאָטהעמט אין דעם מענשען אַן אונשטערב־
ליכע נשמה, נאָר וויא באַלד דיזער גלויבען איז פערבונדען מיט
דער לעהרע וועגען צוקונפטיגע בעלוינונגען אָדער שטראָפען פאַר
געוויסע מצות און עבירות, איז דאָך דאָס דער עיקר פון יעדער
רעליגיאָן אין דער ווירקליכקייט, וואָס פאַר אַ פילאָזאָפישע
בעגרינדונגען מיר זאָלען ניט געבען דיא צערעמאָניעס פון גאָטעס־
דיענסט אָדער, וויא מענדעלסזאָהן האָט עס גערופען, „צערעמאָניאַל־
געזעץ“.

קורץ, דער אונטערשיעד צווישען „געאָפענבאַרטע רעליגיאָן“
און „געאָפענבאַרטע געזעצגעבונג“ איז נאָר אַ האָאר־שפּאַלטענדע
חקירה, אַ שפּינגעוועבס פון מעטאַפיזיק, און האָט יעדענפאַלס קיין
שום פראַקטישע בעדייטונג. נאָר מענדעלסזאָהן האָט אַנדערס
ניט געקענט צוזאַמענפּאַארען לייבניץ'ס פילאָזאָפיע מיט דעם שולחן
ערוך, דיא נאַטירליכע רעליגיאָן מיט, צום ביישפּיעל, כפּרות שלאָ־
גען. דיא אידען זיינען אַזוי געוואָרן ביי איהם אתה בחרתנוניקעס
וויא ביי זיינע ביטערסטע געגנער, דיא בלינדעסטע פאַנאַטיקער.
ער האָט ערקלערט, אַז דיא אידען מוזען אָבהיטען אַלע געבאָטען
נאָך דיא היילינגע שריפטען. אַלע פעלקער קענען זיך האַלטען אָן
דיא נאַטירליכע געזעצע און זיין גליקזעליג, אָבער ניט דיא אידען.
זיי קענען נאָר גליקזעליג ווערן, ווען זיי האַלטען זיך אָן דיא „געאָ־
פענבאַרטע געזעצגעבונג“....

„דאס אידישע פאָלק, שרייבט ער, מוז פערטראָגען מיט גע־
דולד און ערגעבענהייט אַלע שמאַך, אונטערדריקונג, פערשפּאָטונג
און פערפאָלגונג, וואס עס טרעפט איהם אויף'ן וועג, און דאַרף
אפילו איין שריט ניט אָבווייכען פון דיא געבאָטען.... אַלע אַנדערע
פעלקער קענען ענדערן זייערע געזעצע נאָך דער צייט, אומשטענדען,

בעדירפניםען אין בעקוועמליכקייטען; מיר אָבער האָט דער שעפּפער זעלבסט פאָרגעשריבען; קען איך דען, שוואַבעס גע־שעפּף, האָבען דיא חוצפּה צו ענדערן דיזע געטליכע געזעצע נאָך מיין שכל?.... מיר ווייסען אָבער, שרייבט ער ווייטער, צומאָל ניט דעם נוצען פון א טהייל פון דיעזע געבאָטען? גאַנץ ריכטיג. וואו האָט אָבער דער געזעצגעבער ערקלערט, אז זיי זאָלען ניט בליי־בען גילטיג לענגער וויא ביז זייער נוצען וועט אונז זיין בעקאַנט? אין אָהן דיזע ערקלערונג, וועלכער שטערבליכער וועט עס וואַגען צו בעגרענעצען זייער גילטיגקייט? מענשליכע געזעצע קענען גע־ענדערט ווערן נאָך דער צייט און אומשטענדען, אָבער דיא געטליכע געזעצע בלייבען אונפערענדערט ביז עס איז דאָ א פאָלע איבערציי־גונג, אז גאָט האָט בעקאַנט געמאַכט זייער ענדערונג.... איך זעה ניט, וויא דיא וואָס זיינען געבאָרן געוואָרן אין יעקב'ס הויז, קענען אָפּטרעטען פון געבאָט איהר אירגענד וועלכע געוויסענהאַפטע אַרט".... דאַרום שליסט ער, ווענדענדיג זיך צו דיא אידען: „פיהרט אייך נאָך דיא זיטען און פערפאַסונג פון דעם לאַנד, וואו איהר געפינט זיך; אָבער בלייבט שטענדיג פעסט ביי דער רעליגיאָן פון אייערע עלטערן. טראָגט ביידע לאַסטען אזוי גוט, וויא איהר קענט.... שוואַך און קורצזיכטיג איז דעם מענשען'ס אויג! ווער קען זאָגען: איך בין געקומען אין גאָט'ס היילינגטהום, האָב אריינגעבליקט אין דער סיסטעם פון זיינע אַבזיכטען און ווייס צו בעשטימען זייער מאָס, ציעל און גרענעץ? איך קען פער־מוטהען, אָבער ניט ענטשיידען, ניט האַנדלען נאָך מיין פער־מוטהונג"....

וויא פרעמד, זאָנדערבאַר און זאָגאַר ווילד דאַס קלינגט פון מענדעלסאָהן'ס מויל! דער פאַטער פון השכלה רעדט וויא א מגיד, דער פילאָזאָף טענה'ט וויא א חסיד, דער קריטיקער ווערט פּלוצלונג בלינד אין זיין אמונה וויא אַן אָרטהאָדאָקסישער רב. אַלע פעלקער מעגען זיך ענדערן נאָך דער צייט און אומשטענדען, דאַס הייסט פּראָגרעסירען, נאָר דיא אידען טאָרען עס ניט און מוזען טראָגען דיא לאַסט פון א תרי"ג מצות, אָבוואָהל זיי פערשטעהען ניט דעם נוצען דערפון, דען גאָט האָט זיי אויסגעקליבען און זיי

געגעבען א „געאָפּענבארטע געזעצגעבונג״ — וויא אַזוי האָט זיך עס גאָר געקענט לייגען אויף מענדעלסזאָהן׳ס שכל? ווירקליך א וואונדער.

עס איז אָבער גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס פיעלע פון זיינע אנהענגער און אפילו זיינע אייגענע קינדער האָבען פון זיך אזוי שנעל אראָפּגעוואָרפען דיעזע לאַסט און האָבען זיך געטויפט, דען זיין ערקלערונג וועגען יודענטהום האָט גאָר ניט געגעבען דיא הער־צער, האָט אפילו ניט אַפּעלירט צום געפיהל, נאָר האָט אונטער־וואָרפען אַלעס צו אַ בלינדער געהאָרכזאַמקייט, צו אַן אָרטהאָדאָק־סיע, קען מען זאָגען, אָהן אַ גלויבען.

אַוועק רויבען ביי דעם אידען דעם מאָנאָטעאיזמוס, דעם עיקר פון זיין אמונה, אַלעס וואָס אַלע לעהרעס פון דער אידישער רע־ליגיאָן האָבען מיט איהר פערבונדען, אויסער דיא צערעמאָניעלע זייט, און נאָר איהם איבערגעלאָזען אַלס זיין ספּעציעלע פּפליכט צו ליידען אונטער דער לאַסט פון צערעמאָניעס, פון אַ טרוקענעם און פאָרמעלען גאָטעסדיענסט, — דאָס הייסט, איינפאַך איהם אָפּ־שרעקען, אָפּטרייסלען פון יודענטהום, איהם טרייבען אין שמד אריין. צו וואָס זיך מאַטערן און זיין פערשטויסען און פערהאַסט פון אַלעמען צוליעב אַ רעליגיאָן, וועלכע דריקט זיך נאָר אויס אין פאָרמאַליטעטען, אין אַ ספּעציעלען גאָטעסדיענסט, ווען מען קען לעבען גליקזעליג נאָך דער „נאַטירליכער רעליגיאָן״, ווען מען קען פון דיעזען אתה בחרתנו׳ניזמוס, וועלכער איז אין דער פּראַק־טיקע נאָר אַ מערטירעריי, פּטור ווערן דורך אַזאַ קלייניגקייט, וויא אַ ביסעלע טויף־וואַסער? און באַלד נאָך מענדעלסזאָהן׳ס טויט האָט זיך טאַקע צוגאָסען אַ טייך מיט טויף־וואַסער אין בערלין....

וויא אַזוי מענדעלסזאָהן האָט, נאָך אַזאַ אויפפאַסונג פון יו־דענטהום אַלס שטרענגע אבהיטונג פון אַלע געבאָטען, געקענט פערלאַנגען פאָלשטענדיגע טאָלעראַנץ און אָבשאַפונג פון יעדער ארט חרם צווישען אידען, איז אויך אונפערשטענדליך; אָבער ער האָט עס פערלאַנגט און אין דעם, אַזוי וויא אין זיין פאָרדערונג אָבצו־טהיילען קירכע פון שטאַאַט, בעשטעהט דער הויפּט־ווערטה פון זיין „ירושלים״. וואהרשיינליך צוליעב דעם האָט עס אַזאַ פריי־

הייטס־קעמפפער וויא מיראבאָ ערקלערט, אז „מענדעלססאָהן׳ס „ירושלים“ פערדיענט איבערזעצט צו ווערן אין אלע אייראָפּעאי־ שע שפּראַכען;“ וואהרשיינליך צוליעב דעם האָט עס אזא טיע־ פער פילאָזאָה וויא קאַנט, וועלכער האָט מיט זיין „קריטיק פון ריינעם פערנונפט“ געמאַכט א תל פון לייבניץ׳ס פילאָזאָפיע, אזוי שטאַרק געלויבט „ירושלים“, זאָגאַר געפונען פאַר אַן „אונווידער־ לעגבארעם בוך!“

דרייצעהנטער קאפיטעל.

„דיא מארגענשטונדען“.

ניט איין מאל איז דא אויסגעקומען צו בעמערקען, אז מענדעלסאהן איז געוועזן א פעסטער אנהענגער פון דער לייבניץ־וואלפישער פילאזאפיע; אבער אין קיין אנדערע פון זיינע ווערק האט ער עס ניט ארויסגעוויזען אזוי קלאר און דייטליך וויא אין זיינע „מארגענשטונדען“. דאס איז איבערהויפט געוועזן זיין לעצטע ווערק, מען קען זאגען זיין מאראל־פילאזאפישע צוואה. עס איז איהם שוין געוועזן זעהר שווער צו שרייבען, ווייל דיא אויגען זיינע האבען זיך אלץ מעהר ענטזאגט צו דיענען.

דער נאמען „מארגענשטונדען“ קומט פון דעם, וואס מענדעלסאהן האט נאר געקענט שרייבען אין דער פריה. אנגעפאנגען האט ער זיינע „מארגענגעדאנקען איבער גאט און שעפפונג“ מיט יאהרען צוריק, נאר צום דרוקען האט ער זיי פערטיג געמאכט אין 1785. זיין צוועק איז צוערשט געוועזן צו פערפאסען פאר זיינע קינדער א קירבוה פון דער פילאזאפישער שולע, צו וועלכער ער האט געהערט, גראדע וויא ער האט זיך גענומען צו דער איבערזעצונג פון דער ביבעל צוליעב דיא אויסבילדונג פון זיינע קינדער. ער האט זעהר געזארגט וועגען דיא ערציהונג פון זיינע פעהיגע און ליעבליכע קינדער און האט קיינע אפפער געשפארט צו אונטערריכטען זיי אין אלעס, וואס ער האט געהאלטען פיר ניצליך. ער האט בעזאנדערס געשטרעבט, אז זיין עלטערער זוהן יוסף זאל זיך קענען אבגעבען אין גאנצען צו וויסנשאפטען אין פילאזאפיע, און ער האט זעהר בעדויערט, ווען דיא אומשטענדען האבען געצוואונגען זיין זוהן צו ווערן א געשעפטסמאן.

נאר נאך לעססינג'ס טויט, ווען ער האט זיך דערוואוסט, צו זיין טיעפסטען בעדויערן, אז זיין אינטימסטער פריינד איז צולעצט געווארן א ספינאזיסט, האט ער בעזאנדערס אין אויג געהאט טיעפער צו בעגרינדען זיין פילאזאפיע געגען ספינאזא'ס. אין לעססינג'ס ביאגראפיע איז שוין איבערגעגעבען געוועזן, וויא דיעזער פרייער גייסט האט אין א געשפרעך מיט יאקאבי זיך ערקלערט פאר ספינאזא'ס פילאזאפיע,

וויא יאקאָבי האָט עס בעקאַנט געמאַכט, וויא דאָס האָט געפיהרט צו אַ דיספּוט צווישען יאקאָבי און מענדעלסזאָהן און וויא דורך דעם איז ספּינאָזא'ס פּילאָזאָפּיע מעהר בעקאַנט און ערקלערט געוואָרען פאַר דעם לעזענדען עולם. דאָ וועלען מיר זיך ניט אָפּ־שטעלען אויף דעם. מיר וועלען נאָר בעמערקען, אַז דיא גאַנצע אַנגעלעגענהייט האָט אַזוי שלעכט געווירקט אויף מענדעלסזאָהן'ס געזונדהייט און געמיטה און האָט איהם אַזוי געערגערט, דאָס מען רעכענט, אַז זיינע יאָהרען זיינען דורך דעם פערקירצט געוואָרען.

עס איז יעדענפאַלס זיכער, דאָס ער האָט ניט געקענט אַרוי־בערטראַגען דעם פאַקט, וואָס זיין בעסטער יוגענדפריינד האָט איהם ניט אַנפערטרויט זיין בעקעהרונג צו ספּינאָזאַ'ס פּילאָזאָפּיע. וויא לעססינג איז געשטאָרבען, האָט זייער גוטע פריינדין עליזע ריימאַרוס, דיא בראַווע און זעהר געבילדעטע טאָכטער פון דעם בעריהמטען האַמבורגער פּראָפעסאָר, וואָס זיין קריטישע ווערק איבער קריסטענטהום האָט לעססינג פערעפענטליכט אונטער דעם נאָמען „פראַגמענטען" — זיך געווענדעט צו מענדעלסזאָהנען ער זאָל אָנשרייבען עפּעס איבער זיין פריינד'ס כאַראַקטער. מענדעלס־זאָהן האָט זיך אַליין געקליבען עס צו טאָן, און ווירקליך קיינער האָט בעססער פאַר איהם ניט געקענט בעשרייבען לעססינג'ן, דען מיט קיי־נעם איז לעססינג געוועזען אַזוי ענג און אינטים פערבונדען זייט זייע־רע יוגענד־יאָהרען.

אָבער ווען מענדעלסזאָהן האָט ערפאַהרען פון דיעזער פריינ־דין, דאָס ניט נאָר האָט זיך לעססינג בעקעהרט צום ספּינאָזיזמוס, זאָנדערן ער האָט עס אָפען ניט געוואָלט אַרויסזאָגען פאַר איהם, זיין יוגענד־פריינד, איז ער איינפאַך צוטומעלט געוואָרען. אָנפאַנגס האָט ער עס ניט געוואָלט גלויבען, און ווען ער האָט זיך שליסליך איבערצייגט, אַז יאקאָבי'ס בעהויפּטונג איז אַ ריכטיגע, האָט ער ניט געוואוסט וויא צו שרייבען זיין הספּד איבער לעססינג'ן. ער האָט געוואָלט דערגיין פון יאקאָבי'ן געוויסע איינצעלהייטען וועגען דיעזע אַנגעלעגענהייט, און דאָס האָט איהם פערפיהרט געגען זיין ווילען אין אַ פּאָלעמיקע מיט יאקאָבי'ן וועגען ספּינאָזאַ'ס פּילאָ־זאָפּיע.

עס איז שווער צו פערשטיין, ווארום לעססינג האָט ניט גע־וועלט זיין אויפריכטיג מיט זיין יוגענד־פריינד אין דיעזען פאל. פיליכט האָט ער איהם ניט געוועלט אָפּעכען דיא האַרץ דערמיט, דען ער האָט געוואוכט, וויא שטאַרק מענדעלססאָהן איז געגען ספינאָזא'ס פילאָזאָפיע. מענדעלססאָהן איז יעדענפאלס געוועזען זעהר עמפּפינדליך צו פילאָזאָפישע מיינונגען. ער איז געוועזען צו־געבונדען צו זיין פילאָזאָפיע אזוי וויא צו א געליעבטע. ער האָט געזעהען, דאָס אַן אַנדערע איז איהם שוין שווער געוועזען צו פער־שטיין. „איך וויים, האָט ער זיך מודה געוועזען, אז מיין פילאָזאָ־פיע איז ניט מעהר דיא פילאָזאָפיע פון דיעזער צייט. זיא שמעקט נאָך צו פיעל מיט יענער שולע, אין וועלכער איך האָב זיך אויס־געבילדעט.“

אין דיא „מאָרגענשטונדען“ האָט ער טיעפער ענטוויקעלט דיא געדאַנקען וועגען זעלבסטערקענטניס(הכרת עצמו), וועגען גאָטט און דיא נאַטור, וועלכע ער האָט אויסגעדריקט אין זיינע פריהערע פילאָזאָפישע שריפטען. אָריגינעלעס האָט ער דאָ וויעדער ניט גע־זאָגט. ער האָט אייגענטליך נאָר פּאָפּולאַריזירט פרעמדע פילאָזאָ־פישע סיסטעמען, איבערגעגעבען דיא געדאַנקען פון זיינע לעה־רערס; אָבער ער איז דאָך ניט געוועזען שקלאַוויש צו זיי. אין איינינע פונקטען האָט ער זיי קריטיקירט זעהר גרינדליך.

אין דער געשיכטע פון פילאָזאָפיע פערנעהמט ער יעדענפאלס קיין בעזונדערן פלאַץ. מען רעכענט איהם צו געוועהנליך צו דיא זאָ־גענאַנטע „פּאָפּולאַר־פילאָזאָפען“. דיא גאַנצע פילאָזאָפיע פון אַכטצעהנטען יאָהרהונדערט טראָגט אויף זיך דעם שטעמפעל פון רענעסאַנס, ספּעציעל פון אן אויפלעבונג פון דעם מענשליכען פער־שטאַנד אין אַלע פראַגען איבער גאָט, נאַטור, דעם מענשען זעלבסט און זיין געזעלשאַפטליכען לעבען. זיא ווערט בעצייכענט אין אל־געמיינען אונטער דעם נאָמען „אויפקלערונגס־פילאָזאָפיע“, ווייל איהר הויפּט גרונד איז געוועזען אויפקלערונג דורך דעם, וואָס מען האָט גערופען „געזונדער מענשענפערשטאַנד“ אָדער אויף ענגליש:
Sound Common-Sense

דיא מוטערלאַנד פון דיעזער פילאָזאָפיע איז געוועזען ענג־

לאנד, וואו דזשאהן לאָק איז נאָך צו ענדע פון 17טען יאָהרהונדערט ארויסגעטראָטען מיט זיין עפּאָכע־מאכענדער שריפט : „איבער מענשליכען פערשטאנד“ ; נאָכהער האָט זיא אריבערגעוואנדערט נאָך פראנקרייך, וואו זיא האָט זיך אומגעוואנדעלט אונטער דעם איינפלוס פון דיא „ענציקלאָפּעדיסטען“ און ספּעציעל פון דידעראָ, וואָלטער און זשאן־זשאק רוסאָ אין א פּאָליטישען קאמפּף געגען דיא קאטאָלישע קירכע און דיא אלטע מאָנארכיע ; און פון פראנקרייך איז זיא אריבער דעם גרענעץ נאָך דייטשלאנד, וואו איהרע וויכטיגסטע ערשטע פערטרעטער זיינען געווען לייבניץ, טהאָמאסיוס און וואָלף.

מיר קענען זיך דאָ ניט אריינלאָזען אין ערקלערונגען איבער דיע־זער פילאָזאָפיע, וועלכע האָט געשפּיעלט אזא אונגעהייער וויכטי־גע ראָלע אין דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון אייראָפּא, דען מיר שרייבען דאָך ניט א געשיכטע פון פילאָזאָפיע.

וואָס אנבעלאנגט צו מענדעלסאָהנען, זאָ איז ער אזוי ווייט אוועק אויף דעם וועג פון זיין לעהרער וואָלף, וועלכער האָט בע־גרינדעט זיין סיסטעם אויך אויף ניצליכקייט, דאָס אין זיינע פּי־לאָזאָפישע בעטראכטונגען האָט ער ספּעציעל אין אויג געהאט דיא גליקזעליגקייט פון מענשען. זיין ערשטע שטרעבונג איז געווען צו זוכען אויף דעם גרונד פון פראָסטען מענשענפערשטאנד, אָהן טיע־פע חקירות, וויא מענשען קענען לעבען צופריעדען און גליקזעליג.

אויב זיינע אויספיהרונגען זיינען געווען אָבערפלעכליך, אויב זיין גאנצע פילאָזאָפיע איז געווען שוואך און פעראלטעט, אָבער דערפאר האָט ער איבערשטיגען דיא טיעפסטע דייטשע פילאָזאָפען מיט זיין גלענצענדען און אנציהענדסטען סטיל, מיט זיין שריפט־שטעלערישען טאלענט. ניט פאר פילאָזאָפען האָט ער געשריעבען — זיי האָט ער קיין נייען וואָרט ניט געהאט צו זאָגען — נאָר פאר דעם געוועהנליכען לעזער, פאר דעם גרויסען פּובליקום, און דאָס האָט ער דערגרייכט אזוי, אז ער איז געוואָרען איינער פון דיא בעליעבטעסטע שרייבערס אין דייטשלאנד.

פערצעהנטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן'ס טויט און לויה.

כמעט אין דער זעלבער צייט, ווען מענדעלססאָהן האט פער־עפענטליכט זיינע „מאָרגענשטונדען", האט יאקאָבי געלאָזט דרו־קען זיין אבהאנדלונג „איבער ספינאָזא'ס לעהרע" און אויך זיין בריעפליכען שטרייט מיט מענדעלססאָהנען וועגען לעססינג'ס ספי־נאָזיזמוס. דיא בריעף האט יאקאָבי פערעפענטליכט גאָר ניט פרע־גענדיג מענדעלססאָהן'ס ערלויבניס. מענדעלססאָהן האט זיך זעהר שטאַרק גערגערט וועגען דעם, און וויא שוואך ער האט זיך ניט געפיהלט, האט ער אָנגעשריעבען „אַן לעססינג'ס פריינדע."

עטליכע טעג נאָך דיעזער אָנשטרענגונג איז ער קראַנק גע־וואָרען. צו דאָקטאָר הערץ, זיין שילער, האט ער געזאָגט: „לעצטען שבת, ווען איך האב אוועקגעטראָגען מיין שריפט וועגען יאקאָבי'ס בעהויפטונגען צו פאָסס'ן (זיין פערלעגער), האב איך מיך ערקעלטעט. נאָר עס פרעהט מיך וואָס איך האב אָבגעפטר'ט דיזע פערדריסליכע זאך . . . ליעבער הערץ, זייט איינינגע צייט איז מיין געדרעכעניס זעהר שוואך געוואָרען. מיין קאסע־בוך איז גענצליך אין אונאָרדנונג."

זיינע קרעפטע זיינען שנעל אויסגעגאַנגען. צוויי טעג נאָכ־דעם, דעם 4 יאנואר 1786, איז יוסף מענדעלססאָהן גאַנץ פריה גע־קומען צו דר. הערץ אָנזאָגען, אז זיין פאטער'ס צושטאַנד איז פיעל ערגער געוואָרען. דר. הערץ האט געפונען דעם „סאָקראַטעס פון 18טען יאָהרהונדערט" ליגענדיג מיט איינגעזונקענע אויגען אויף א סאָפא געגענאיבער לעססינג'ס ביוסט. מענדעלססאָהן האט זיך בעקלאָגט, דאָס ער האט דיא גאַנצע נאַכט שטאַרק געליטען פון שמערצען אין ברוסט. ער האט זיך אָנגעשטרענגט צו זעצען זיך אויף דער סאָפאַ, נאָר עטליכע מינוטען נאָכדעם איז ער אנידער־געפאַלען, אום שוין ניט מעהר אויפצושטיין. ער איז אויסגע־גאַנגען איינפאַך פון שוואכקייט אין אלטער פון 57 יאָהר.

אזוי וויא ער איז אימער געוועזן א קרענקליכער, דארום האט קיינער ניט ערוואַרטעט, דאָס ער זאָל אַזוי פּלוצלונג אויסגיין. שנעל וויא א בליץ האט זיך דיא טרויעריגע נאַכריכט וועגען זיין אונערוואַרטעטען טויט פערשפּרייטעט אין גאַנץ בערלין. גרויס איז געוועזן דער טרויער פון אַלע אידען אין דייטשלאַנד. מיט טרעהרען אין דיא אויגען האָבען זיי איינער דעם אַנדערן געזאָגט: „ברוך דיין אמת, מאָזעס דעסאו איז געשטאָרבען.“

זיין לויה איז געוועזן אַזוי איינפאַך וויא ריהרענד. דיא געבילדעטסטע מענער פון בערלין האָבען געטראָגען זיין קערפּער, און דיא גאַנצע בערלינער געמיינדע, מיט אויסנאַהמע פון עטליכע פערביסענע פאַנאַטיקער, האָבען נאָכגעפאָלגט. אין דער טרויער-פּראָצעסיאָן האָבען אויך אנטהייל גענומען פיעלע קריסטען. ניט נאָר אין בערלין, זאָנדערן אויך אין עטליכע אַנדערע שטעדט אין דייטשלאַנד האָבען דיא אידען אויסגעדריקט זייער טרויער וועגען זיין טויט דורך צושליסען דיא קראָמען און געשעפטען אין דער צייט פון זיין בעערדיגונג.

דיא אידען, וועלכע האָבען וועניג געלעזען זיינע דייטשע ווערקע, האָבען זיך ערשט נאָך זיין טויט גענומען זיי צו לעזען און האָבען זיך ארומגעזעהען, וואָס זיי האָבען אין איהם פערלאָרען. אַלץ גרעסער איז געוואָרען דיא צאָהל פון זיינע שילער און פערעהרער, וועלכע האָבען געוועלט נאָכפאָלגען זיין ביישפּיעל און האָבען זיך אָנגעשטרענגט דירעקט צו פערשפּרייטען אויראָפּעאישע בילדונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער; אָבער קיינער האָט ניט געקענט פערנעהמען זיין הויכען פּלאַץ. דיא מאספים, זיינע דירעקטע נאַכפאָלגער, זיינען געוועזן זעהר געבילדעטע און וואָהלמיינענדע מענשען; אָבער זיי האָבען איבערטריבען דיא מאָס און איינינע זיינען פערקראָכען ביז צו דער טויפע.

אין מענדעלסזאָהנס זיינען גליקליכערווייזע פערבונדען געוועזן פיעל גרויסע מעלות: תורה מיט חכמה, פילאָזאָפיע מיט קונסט, קענטניסע מיט טאַלענט, גרינדליכקייט מיט לעבהאַפטיגקייט, ערנסטקייט מיט וויץ, פעסטקייט אין זיינע איבערצייגונגען מיט א ברייטע און פריינדליכע טאָלעראַנץ, א ליידענשאַפטליכע

זעלע מיט א זעלטענע בעהערשונג און געדולד, צוגעבונדענקייט צו זיין פאלק מיט א ליעבע צו דער גאנצער מענשהייט, א בעשיידענ־הייט מיט אן אינערליכען שטאלץ. נאך זיין כאראקטער האט ער ווירקליך פערדיענט דעם נאמען „סאקראטעס פון 18טען יאהר־הונדערט".

דיא פריינדשאפט, וועלכע פיעלע פון דיא גרעסטע דייטשען האבען איהם ארויסגעצייגט אפען און אויפריכטיג אין א צייט, ווען אלע פון זיי, נור לעססינג אויסגענומען, האבען יעדענפאלס קיין סימפאטיע געהאט צו אידען — דיעזע פריינדשאפט צייגט, אז ער האט בעזעסען א געוויסע אנציהונגסקראפט, אז ער איז געוועזן אזוי ליעבענסווירדיג, אזוי גוטמוטהיג און גוטהערציג, דאס ניט ווילענדיג האט מען איהם געמוזט ליעבען. קיין איד פאר איהם און אפילו נאך איהם האט ניט געצעהלט אזוי פיעל קריסטליכע פריינד וויא ער.

נאר זיין גרעסטע מעלה, א מעלה, וועלכער ער האט בעזאנדערס צו פערדאנקען זיין גרויסען איינפלוס, איז געוועזן זיין זעלטענער טאקט ביי פערשיעדענע אנגעלעגענהייטען אין וועלטליכע זאכען. דיעזען טאקט האט ער בעזאנדערס ארויסגעוויזען ביי רעליגיעזע און פאליטישע שטרייטיגקייטען, וויא אין דעם פאל מיט לאפאטער'ן און ביי דער פערעפענטליכונג פון זיין איבערזעצונג פון דער ביבעל. ער איז ווירקליך געוועזן א וועלט־ווייזע, דאס וואס דיא אידען רופען: לאנד־חכם.

נאך זיין טויט האבען פיעלע פאעטען איהם בעזונגען און גע־לויבט, נאר בעזאנדערס טרעפליך און קורץ האט איהם כאראקטע־ריזירט א דייטשער פאעט אזוי:

„מאזעס מענדעלססאהן,
איין ווייזער וויא סאקראטעס,
דען געזעצען דער פעטער געטריי,
אונשטערבליכקייט לעהרענד,
אונשטערבליך וויא ער".

ע נ ד ע.

יצחק בער
לעווינזאהן

זיין ביאָגראַפיע, זיינע ספרים,
לעבען, שטרעבען און ווירקונג
אויף זיין דור און זיינע נאכפאָלגער.

פון ד. מ. הערמאַלין.

יצחק בער לעווינזאהן

פאָרוואָרט.

ווען דיא „אינטערנאציאָנאלע ביבליאָטהעק פערלאג קאָמפּאַ־ניע" האָט אויפגעפאָדערט דעם פערפאסער פון דיזען בוך צו שרייבען דיא ביאָגראפיע פון יצחק בער לעווינזאָהן, האָט דער פער־פאסער זיך פאָרגעשטעלט, אז דאָס איז זעהר א לייכטע ארבייט, און אלעס וואָס ער וועט האָבען צו טהאָן, איז איבערצוגעבען אין אידיש וואָס אנדערע האָבען געזאָגט אין אנדערע שפּראכען.

דען, וויא קען עס אנדערש זיין? איז ניט יצחק בער לעווינ־זאָהן געוועזען דער גרעסטער אידישער רעפאָרמאטאָר פון 19טען יאהרהונדערט? האָט ער ניט געבראכט דערצו וואָס דאָס רוסישע יודענטהום האָט געשאפען דיא מאָדערנע השכלה? האָט ער ניט פערטהיידיגט דאָס יודענטהום און בעזיעגט זיינע אינערליכע און אויסערליכע שונאים?

דאכט זיך דאָס לעבען פון אזא מענש, וועלכער איז אויך דאָ ניט לאנג געשטאָרבען, איז געוויס ווייכטיג פאר יעדען אידען, אז אונזערע ליטעראטען פון רוסלאנד זאָלען בעשרייבען אלע איינצעל־הייטען. דיא ביאָגראפיע פון אזא מענשען האָט בעדארפט זיין עהנליך צו „באזוועל'ס לאיף אָוו דושאָהנסאָן" און עס האָט בע־דארפט בילדען איינע פון דיא הויפּט־ווערקע אין דער העברעאישער ליטעראטור. וויא איבערראשט ווערט מען אָבער ווען מען ערבליקט פאר זיך ברוכשטיקע, אונדייטליך, אונקלאר, אָהן א רעגעל און

אָהן א'ן אָרדנונג און פון דאָרט דארף מען לערנען ווער און וואָס יצחק בער לעווינזאָהן איז געוועזן.

דער פערפאסער האָט פאר זיך בלויז געהאט דעם „ספר הזכרונות“ פון דוד בער נאטאנזאָהן, דער ארויסגעבער פון לעווינזאָהן'ס ווערקע. דערצו דעם ערשטען טהייל פון דער „הפקר וועלט“, וועלכעס בילדעט לעווינזאָהן'ס ביאָגראפיע אין אידיש. אויסער דעם האָבען מיר געמוזט זוכען אין דיא פערשיעדענע אלטע העברעאישע צייטונגען און שריפטען, און אויך עפּעס פון דיא נייע, וועלכע דערמאָהנען לעווענזאָהן'ען. אבער אלעס צוזאמען בילדעט נאָך אימער ניט דעם וויכטיגען מאטעריאל פיר דער לעבענס־בעשרייבונג פון אזא גרויסען מאן. עס איז געוועזן אונמעגליך צוזאמענצושטעלען מאנכע טהיילען פון זיין לעבען, וויסען גענוי, וואָס לעווינזאָהן האָט דאמאלס געטהאָן און בעגרייפען וואָס עס האָט איהם געטריעבען צו געוויסע האנדלונגען. עס זיינען אלזאָ גע־בליעבען ליקען און ווינקלען ניט אויסגעפילט.

זיין פאמיליען־לעבען, וואָס איז געוועזן זעהר קורץ, איז איינ־געהיעלט אין דונקלען. אונז בלייבט גאנץ אונבעוואוסט ווארום לעווינזאָהן האָט אזוי ווייניג געלעבט מיט זיין פרוי, אויב ער האָט זיא געג'גט, און ווען יא, ווארום ער האָט ניט נאָך אמאָל חתונה געהאט.

אלעס וואָס איז אונז געשטאנען פריי, זיינען זיינע געדרוקטע ספרים, פון וועלכע מיר האָבען גענומען זיין לעהרע, זיינע שטרע־בונגען און זיינע ציעלען. דאָס אלעס האָבען מיר פערקערפערט אין דיעזער אבהאנדלונג, און מיר ווילען האָפען, אז דער לעזער וואָס וויל בעקאנט ווערען מיט לעווינזאָהנען אויף אזוי ווייט וויא מיר קענען איבער איהם וויסען, וועט אין דיזען בוך צופריעדען שטעלען זיין נייגיעריגקייט.

דער פערפאסער.

קאפיטעל 1.

עמיל זאָלא׳ס טהעאָריע איז געווען, אז דיא לײדען און פרײ־דען פון עלטערן, האָבען א גרויסען אײנפלוס אויף׳ן לעבען פון זײערע קינדער. אויב דאָס איז וואהר, דאן וועט אינטערעסאנט זײן צו שילדערן געוויסע בעגעבענהייטען אין לעבען פון דיא על־טערן פון יצחק בער לעווינזאָהן, אָדער, וויא אנדערע האָבען איהם גערופען, דער קרעמנעצער.

עס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון דעם 17טען יאהר־הונדערט ווען א איד מיט דעם נאָמען ר׳ יקותיאל זלמן האָט גע־וואָהנט אין אוסטרא, וואָהלין. ר׳ יקותיאל איז געווען א זעלטען עהרליכער מאן, הויכגעבילדעט לויט זײן צײט און אומגעבונג, און רײך. ער האָט געהאט א גרויסע פאמיליע, זיהן און טעכטער, און דיזע האָט ער פערהייראטעט מיט דער דאמאליגער אידישער אריסטאָקראטיע. דורך דיזע הייראטהען האָט ער צוליעב דיא קינדער פערלאָזען אוסטרא און איז אוועק וואָהנען אין קרעמניץ.

זײן אינגסטער זוהן, יצחק, האָט גע׳ירשה׳ענט דעם טאטען מיט אלעמען: עהרליכקייט, רײכקייט און א שעהנעם נאָמען. נאָך אלס יונגער מאן האָט ער זיך אויסגעצייכענט אין מסחר, און, אויך ער האָט געהייראטעט אין דער דאמאליגער העכסטער אידישער אריסטאָקראטיע. זײן שווער איז געווען דער גביר ר׳ זלמן הכהן, אָדער, וויא דאָס פאָלק פלעגט איהם רופען: „ר׳ זלמן דער רײכער“, וועלכער האָט אָבער פון דעסטוועגען בעטהײלט דעם גרעסטען טהייל פון זײן פערמעגען צו אָרימע לײט.

יצחק האָט געהאט מעהרערע קינדער און צווישען זײ איז געווען זײן זוהן יהודה, דער פאטער פון יצחק בער לעווינזאָהן. אָבער ווען יהודה איז אלט געווען בלויז 9 יאָהר איז זײן פאָטער געשטאָרבען.

ביז צו דיזער צײט בעמערקען מיר א גליקליכע, געעהרטע און געאכטעטע אידישע פאמיליע; ערצויגען אין רײכטהום, בילדונג,

אין פיעל אָדער וויניג זאָרגלאָז, שפּאָטענדיג פון דיא גלות־צרות אויף אזוי ווייט וואָס איז געווען ניגע צו זייערע פאמיליען־מיטגליעדער.

אין יאָהר 1775, מיט א קורצער צייט נאָך דעם טויט פון יהודה'ס פאָטער, איז יהודה'ס ברודער, חיים, א רייכער און גע־אכטעטער קויפמאן, ארעטירט געוואָרען מיט זיין פאמיליע פאר עלילת דם. דיא געשיכטע איז געווען גאנץ איינפאך: דער פּאָלני־שער עדעלמאן, וואָס האָט בעהערשט יענע געגענד, פלעגט ביי חיים'ן אָפּט בארגען געלד. ער האָט שוין אָבער אזוי פיעל ביי איהם גענומען, אז ער האָט איהם מעהר ניט געוואָלט אָדער ניט געקענט געבען. דער פּאָלאק, אום זיך נוקם צו זיין, האָט איהם אונטער־געוואָרפען א קינד, דאָס הייסט, א'ן ערמאָרדעטען קריסטליכען נפש, און זיין ארעסט האָט געפאָלגט.

יהודה איז געווען זעהר א געפיהלפאָלעס קינד און שטארק געליעבט זיין ברודער. אין דער גאנצער צייט פון זיין געפאנגענ־שאפט, וואָס האָט געדויערט 12 יאָהר האָט יהודה זעהר פיעל געליטען. ער האָט אלעס מקריב געווען צוליעב דעם ברודער מיט דיא קינדער, און, ענדליך, ווען זיי זיינען ארויס פריי, האָט ער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל און געזאגט: „איך דאנק דיר, גאָט, פאר דעם חסד; און אויב איך וועל קענען, וועל איך אָפּפערן מיין גאנצעס לעבען צו בעווייזען פאר דער וועלט, אז דער עלילת דם איז א שקר“.

אויף וויא ווייט זיינע גייסטיגע פעהיגקייטען זיינען געגאנגען אום צו קענען דורכפיהרען אזא ריעזיגע ארבייט, וועט אונז פיעל־לייכט פערבלייבען אויף אימער אינבעקאנט. דען נאָך איידער ער האָט זיך גוט ענטוויקעלט האָט מיט איהם עפּעס פּאסירט וואָס האָט געקענט טייטען דעם גרעסטען זשעניע.

באלד וויא זיין ברודער איז בעפרייט געוואָרען, האָט יהודה געהייראטעט מיט זעהר א שעהנעס מעדכען, רחל, דיא קלוגע טאָכ־טער פון א דאמאליגען בעקאנטען גביר, ר' שמואל. און איידער זיין גרויסער זוהן, ר' יצחק בער לעווינזאָהן, איז געקומען אויף

דער וועלט, האָט יהודה געמאכט א צווייטע טרויריגע ערפאהרונג מיט א פּאָלנישען עדעלמאן.

יהודה איז אין א טאָג פאָרבייגעפאָהרען אין א'ן ענגער גאס אויף זיינער א דראָשקע און בעגעגענט דיא קארעטע פון א פּאָלני־שען גראף. יהודה'ס דראָשקע איז געטריעבען געוואָרען פון א קריסטליכען דיענער, אין, ניט ווילענדיג, האָבען זיךביידע וועגען צוזאמענגעשטויסען. יהודה'ס דיענער האָט גוט געקענט דעם גראף'ס כאראקטער, און אום ניט צו ווארטען אויף קלעפּ, איז ער ארונטערגעשפּרונגען פון דער דראָשקע און איז אנטלאָפען. יהודה איז געבליעבען. דער גראף, ווילד פאר צאָרן, וואָס א אידען'ס דראָשקע האָט זיך אָנגעשלאָגען אָן זיין קארעטע, איז ארונטער־געשפּרונגען, און כאפּענדיג זיין שטעקען, האָט ער אָנגעהויבען אזוי צו שלאָגען דעם אונגליקליכען אידען, דאָס יהודה איז שפּע־טער אבגעפיהרט געוואָרען אהיים אין א בעזינוגגסלאָזען צושטאנד און ער האָט געהאלטען ביים שטארבען. גאנצע צוויי יאָהר האָט ער געקרענקט און צייטענווייז איז ער געווען אזוי צומישט, אז מען האָט געמיינט, דאָס ער וועט פערליערען זיין פערשטאנד אויף אייביג.

ענדליך האָט איהם אָנגעהויבען בעסער צו געהען, אָבער דיא דאָקטוירים האָבען איהם פערבאָטען אריינצוקוקען אין ספרים, וואָס איז אמאָל געווען זיין גרעסטעס פערגניעגען. עס האָט אויך געדויערט א פּאָאָר יאָהר ביז ער האָט געמעגט דאווגען פון א סידור. דאן איז ער געוואָרען מרה־שחורה־דיג און אזוי איז ער פערבליעבען אויף א היבשע צייט פון זיין לעבען. פון דעסטוועגען פלעגט ער צייטענווייז נעהמען דיא פעדער אין האנד און שרייבען געדיכטע אין ריין העברעאיש, בעקלאָגענדיג דעם צושטאנד פון זיינע אידישע ברידער.

וועהרענד דיזער צייט האָט יצחק בער לעווינזאָהן, זיין זשעניא־לער זוהן ערבליקט דיא וועלט.

יצחק בער איז געבאָרען געוואָרען אין מאָנאט סעפּטעמבער 1788, אָדער אום ערב ראש השנה פון יאָהר תקמ"ח. יצחק בער איז

געבאָרען געוואָרען אין קרעמעניץ, וואָהלין, אין דערזעלבער שטאָדט וואו זיין עלטער־זיידע האָט זיך בעזעצט צום אָנפאַנג פון 17טען יאהרהונדערט.

טראָטץ דעם וואָס יהודה האָט אַזוי פיעל געליטען אין זיין לעבען איז ער דאָך ניט געוואָרען אָרעם. אין געגענטהייל, ער איז געווען א גאַנץ שעהנער בעל הבית, ווייל זיין פרוי רחל, איז געווען א זעלטענע טהעטיגע פרוי, אין זיא האָט געפיהרט מיט ערפאָלג איהר מאַן'ס געשעפטען וועהרענד זיין קראַנקהייט.

אָט דאָס איז דער סדר היחוס פון יצחק בער לעווינזאָהן: דריי דורות פאר איהם, האָבען געלעבט אין עשירות און גענאָסען ביל־דונג. זיין פאָטער האָט פריהער געליטען א'ן אנדערן'ס צרות, און דאן האָט איהם א פאָלנישער גראף דער'הרג'עט זיין מה און גע־טייטעט זיין גייסט. יצחק בער לעווינזאָהן איז געווען א קינד פון דיזער נאכפאָלגערשאַפט. פון זיין מוטער'ס זייט קענען מיר בעמערקען דאָס שטיללע ליידען, קיינמאָל זיך ניט בעקלאָגען און ארבייטען מיט דער גרעסטער ענערגיע זיך ניט בעקימערנדיג אום דעם ים צרות, מיט וועלכען זיא איז ארומגערינגעלט.

קאפּיטעל 2.

צו דריי יאָהר, וויא דער מנהג איז דאמאלס געווען, האָט יצחק בער אָנגעהויבען צו בעזוכען דאָס חדר.

דאס קינד איז געווען א מערקווירדיגעס, און דערפאר ווערען איבערגעגעבען פיעלע אינטערעסאנטע איינצעלהייטען פון זיין פריהער יוגענד. איצי, וויא מען פלעגט איהם רופען, איז מאנכעס מאָל געווען זעהר לעבהאפט: געלאכט, געשטיפט און ליעב געהאט צו לויפען און שפּיעלען זיך פיעל מעהר וויא אנדערע קינדער. צייטענווייז — און דאָס האָט געדויערט מעהרערע טעג — איז ער געווען אונגעוועהנליך שטיל און פערטראכט. עס האָט אויס־געזעהען, גלייך וויא ער וואָלט גע׳ירשה׳ענט זיין פּאָטער׳ס מרה־שחורה אין אזעלכע צייטען.

פון 5 יאָהר און ווייטער האָט ער ארויסגעוויזען זיינע זעלטענע פעהיגקייטען אין לערנען אלעס וואָס מען האָט איהם געוויעזען.

לויט וויא ער אליין האָט שפּעטער דערצעהלט, איז זיין פּאָטער געווען זעהר א גוטער מענש מיט א ווייכען כאראקטער. ער איז געווען א גרויסער בעל־צדקה; זיך קיינמאָל ניט געמישט אין קהל׳שע זאכען; אויסגעמיעדען מחלוקת; געזוכט רוה און פאר יעדען איינעם האָט ער געהאט א שמייכעלע אויף דיא ליפּען. ער איז ניט געווען קיינעם׳ס געגנער; ער האָט זיך ניט געצעהלט צו דיא חסידים, מתנגדים אָדער משכילים. ווען יצחק בער האָט אָנגעהויבען ארויסצוצייגען פעהיגקייטען אין לערנען, האָט ער איהם גענומען אונטער זיין אייגענער השגחה און מיט איהם גע־לערענט תנ״ך און גמרא. ער האָט איהם אויך געלאָזען לערנען רוסיש וואָס איז דאמאלס געווען א גרויסע זעלטענהייט צווישען אידען.

פון יענער צייט איז אונז בעקאנט, דאָס ווען יצחק בער איז אלט געוואָרען צעהן יאָהר, איז ער שוין געווען בקי אין גאנץ תנ״ך,

געוואוסט זעהר פיעל פון תלמוד און אויך פון אנדערע ספרים. און נאָך זייענדיג אזוי יונג האָט ער זיך שוין גענומען שרייבען פאר דער וועלט. פון זיין 9טען ביז זיין 10טען יאָהר, הייסט עס, האָט ער אויפגעשריבען א ספר אויף קבלה. דער פאטער, וועלכער איז ניט געווען קיין פאנאטיקער, האָט עס בלויז בעטראכט פאר א גרויסע חריפות און זיין קינד און ער האָט זיך דערמיט בעריהמט פאר'ן רב פון דער שטאדט. דער רב איז געוואָרען נייגיעריג און זיך געהייסען ווייזען דאָס ספר אויף קבלה וואָס דאָס קינד האָט געקענט אויפשרייבען.

ווען דער רב האָט אָבגעלעזען עטליכע בלעטלאך און ספר, איז ער בלאס געוואָרען און אָנגעהויבען צו ציטערען. ער האָט מיט־געטהיילט דעם פאָטער, אז דאָס קינד איז א יחיד בדורו, א'ן אויס־נאהמע, און ער זאָל פאר קיינעם ניט דערצעהלען וואָס ער האָט געשריעבען. אין דערזעלבער צייט האָט דער רב מזהיר געווען יהודה'ן, ער זאָל אכטונג געבען ביי־נאכט אויב זיין קינד רעדט זיך ניט צוזאמען מיט דיא מלאכים, וועלכע ברייננגען איהם סודות פון דעם הימעל.

יהודה איז געווען שטארק פעראינטערעסירט אין דיזער וואר־נונג, אָבער ער האָט גאָר ניט ענטדעקט. שפּעטער, ווען יצחק בער איז עלטער געוואָרען, האָט ער זיך אויסגעלאכט פון זיין קינדישע ארבייט און בעהויפּטעט, אז עס איז בלויז געווען א נארישע פלוידעריי וואָס ניט ער און ניט דער רב האָבען גענוי געוואוסט וואָס דאָרט שטעהט. ער האָט עס בעטראכט בלויז פאר א פּראָבע פון א קינד צו שרייבען, וועלכעס האָט אָבער קיין ליטערארישען אָדער אנדערן ווערטה.

און, וויא עס שיינט, האָט לעווינזאָהן, זייענדיג נאָך גאנץ יונג, פערלוירען דעם חשק צו קבלה, און אנשטאט דעם, האָט ער זיך גענומען פלייסיג שטודירען דיא העברעאישע און רוסישע שפּראכען. ער האָט פערשטאנען דעם ווערטה פון גראמאטיק און ער האָט מיט גרויס פלייס געלערנט דיא בעסטע דקדוק ספרים פון העברעאיש און דיא בעסטע לעהרמעטהאָדען פון רוסיש. ער

האָט אויך געזוכט זיך צו ערווערבען א שעהנעם העברעאישען סטיל, לויט דעם גייסט פון דער ביבעל, און שפּעטער האָט ער זיך אויך דערפאר אויגסעצייכענט מיט זיין העברעאיש שרייבען אין זיינע ספרים, וועלכע טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון שעהנהייט און פליססיגקייט. רוסיש ווידער האָט געהאט פאר איהם א'ן אנדערע אנציהונג : ער האָט אין דיזער שפּראך געפונען ביכער וואָס האָבען שטארק בעפריעדיגט זיין פאָרשענדען גייסט, און ער האָט געשלונגען אלעס וואָס איז געקומען אין זיינע הענד.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט דורכגעלעבט דיא גאנצע שטיר־מישע צייט פון דעם איינדרינגען פון דיא פראנצויזען אין רוס־לאנד, און אין יאָהר 1812, ווען דיא פראנצויזען האָבען געמוזט אנטלויפען, האָט ער פערפאסט א מין פּאָעזיע צוליעב דיזער געלעגענהייט מיט'ן נאָמען „קול ענות גבורה". דאָס איז געווען זיין ערשטע ליטעראַרישע שעפּפונג פון עפּעס א ווערטה. אָבוואָהל דאָס איז ניט געווען שטארק פּאָעטיש, האָט דאָס אָבער ענטהאלטען אין זיך א מערקווירדיגע גוטע און שטארקע שפּראך, אין ביבלישען זינן, און מבינים האָבען דאָס געלויבט. עס האָט זאָגאר צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם גענעראל גירס, דער קאָמאנדאנט פון ראדוויל, וועלכער האָט אוועקגעשיקט דערפון א קאָפּיע צום רוסישען מיניסטער פון אינלענדישע אנגעלעגנהייטען, צו צייגען דעם אידישען פּאטריאָטיזמוס צו רוסלאנד אויסגעדריקט אין דער נביאים־שפּראך.

דיזע אויפמערקזאמקייט, קען מען זאָגען, איז געווען דיא ערשטע ריכטיגע ערמוטהיגונג פאר יצחק בער לעווינזאָהן, צו לערנען ווייטער אום זיך צו פערפאָלקאָמענען.

קאפּיטעל 3.

מיט א קורצער צייט פאר דיא לעצטע עראייגניס, האָט נאָך לעווינזאָהן געוואָהנט מיט זיינע עלטערן. מיר ערפאהרען פון יענער צייט, אז ער האָט התונה געהאט, און, וויא מאנכע פון זיינע ביאָגראפען בעמערקען: „ער האָט גענומען א ווייב, ווייל זיינע עלטערן האָבען אזוי פערלאַנגט". זעהר ווייניג ווערט אונז ווייטער דערצעהלט פון דיזער הייראטה, וועלכע איז ניט געוועזען קיין גליקליכע און אויך ניט געבראכט קיין פרוכט. לעווענזאָהן איז געשטאָרבען ניט איבערלאָזענדיג קיין קינדער.

לויט וויא מיר קענען זיך אָבער מערקען, שיינט עס, אז דאָ איז צוזאמענגעפּאָרט געוואָרען דער שטירמישער אָקעאַן מיט א שטילעם טייכעלע. לעווינזאָהן'ס פרוי איז וואהרשיינליך געוועזען א פּראָסטע אידישע טאָכטער, זעהר פרום און גענייגט צו א פריעד־ליכען און אונגעשטערטען פאמיליען־לעבען. לעווינזאָהן, אָבער האָט ניט געקענט רוהען, זיין גייסט האָט געשטורמט, און קרעמניץ האָט איהם דאמאלס ניט געקענט צופריעדען שטעלען. דאָס האָט פעראורזאכט עס זאָל ניט זיין קיין שלום בית.

וויא אלע יונגע פרויען פון איהר גראד, האָט זיא געוויס אויך פערלאַנגט דיא בעשטענדיגע געזעלשאפט פון איהר מאן. אָבער לעווינזאָהן האָט דאָס ניט געהאט אין זינן. זיין פרוי האָט איהם, וויא עס שיינט, ניט פיעל אינטערעסירט, דען זיין קאָפּ איז געלעגען אין לערנען און שטודירען.

מיר זעהען אלזאָ דיא פרוי פערשווינדען פון זיין לעבען און זיא האָט מעהר קיין שייכות ניט מיט זיין עקזיסטענץ.

אז לעווינזאָהן האָט זיך אויסגעצייכענט אין דער רוסישער שפּראך, קענען מיר מערקען פון דעם פאקט וואָס ער האָט צוגעצוי־גען דיא גרויסע אויפמערקזאמקייט פון גענעראל גירס, וועלכער איז אויך געוועזען פּאָליצמייסטער. גירס האָט איהם צוגענומען אלס

זיין פריוואט־סעקרעטער און ער איז ביי איהם געווען אזוי לאנג ביז ער איז קראנק געוואָרען.

לעווינזאָהן האָט זיך שטארק אָנגעשטרענגט מיט זיין לערנען און מיט זיין ארבייט פאר דעם פּאָליצמייסטער, און ער האָט דער־פון בעקומען אזא נערווען־שוואכקייט, דאָס דיא ערצטע האָבען איהם געראטהען ער זאָל פערלאָזען רוסלאנד און רייזען.

צארט אין קערפּער, שוואך און רואינירט אין גייסט, האָט דאמאלס לעווינזאָהן, קוים 25 יאָהר אלט, אָנגעפאנגען צו קלערען וואָס ער זאָל טהאָן.

וואוהין זאָל ער פאָהרען? צו וועמען? ענדליך האָט ער זיך דערמאָהנט אז אין גאליציען געפינט זיך דער צענטר פון אידישער וויסענשאפט, און אהין האָט ער בעשלאָסען אבצורייזען. מיט דער הילף פון זיינע עלטערן האָט ער פערלאָזען רוסלאנד און דיא רייזע האָט איהם גוט געטהאָן. אין גאליציען האָט ער באלד געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט דיא פּאָרשטעהער פון אידישען דענקען: ר' נחמן קראָכמאל, ישראל ראפּאפּאָרט, אליעזר לאנדוי, ליב מיזים, יוסף פּערל, יצחק ערטער, מיכל מאנים, לעטערים, בלאָך און בעריש בלומענפעלד.

אין דיזע מענער האָט ער ערבליקט דיא נאכפאָלגערשאפט פון דער מענדעלזאָהנישע שולע און זייער בעקאנטשאפט מיט דעם אויסטויש פון געדאנקען, האָט פאר איהם געעפענט א נייע וועלט.

איבערהויפּט האָט איהם צוגעצויגען דער גייסט פון דעם דאמאליגען גרויסען אידישען פּאָרשער ה' יוסף פּערל אין טארנאָ־פּאָל, וואו דער לעצטער איז געווען דער פערוואלטער פון דער דאָרטיגער אידישער שולע. ביידע זיינען נאָך געווען יונגע מענער און זיי זיינען צוגעבונדען געוואָרען איינער צום צווייטען אין פריינדשאפט.

אָבער לעווינזאָהן האָט פערבראכט אין גאליציען בלויז עטוואס איבער א יאָהר ווען עס האָט איהם עררייכט דיא טרויעריגע נאכ־ריכט, אז זיין מוטער איז געשטאָרבען. זיין מוטער רחל, דיא גוט־מוטהיגע, ערעלע און פיעלגעליעבטע מאמע, איז געשטאָרבען,

אין ער האָט אפילו ניט געקענט זיין נעבען איהר ביי איהרע לעצטע אויגענבליקען. דאָס האָט יצחק בער'ן זעהר געערגערט און ער האָט געאיילט צוריק אהיים, און זיין ערשטער גאנג איז געווען אויף'ן בית עולם. ער איז געפאלען אויף איהר קבר און האָט נאס געמאכט דיא פרישע ערד מיט זיינע טרערען.

ווען דיא געוועהנליכע טרויער־צייט איז פאָראיבער, האָט לעווינזאָהן צוריק אָבגערייזט נאָך גאליציען און זיך בעזעצט אין בראָדי, וואו עס האָבען געלעבט מעהרערע אידישע געלעהרטע. איבערהויפט האָבען איהם שטארק פעראינטערעסירט דיא ברידער טראכטענבערג. אין דער געזעלשאפט פון דיזע מענער, קען מען זאָגען, האָט לעווענזאָהן צום ערסטען מאָל ערפאהרען וויא מען דארף ריכטיג לערנען דעם תלמיד און אלע אלטע און נייע אידישע ספרים. ער האָט איינגעזעהען, אז דיא הויפטזאך אין אזא לימוד בעשטעהט אין דער קריטישער אויפפאסונג און צוגליעדרונג פון היסטאָרישע פאקטען.

לעווינזאָהן איז נאטירליך אין אָנפאנג געווען בלויז א שילער, אָבער עס האָט ניט פיעל געדויערט, ביז דיא אנדערע געלעהרטע האָבען איהם אָנגעהייבען צו בעטראכטען אלס א קאמעראד און דאן אויך אלס א מייסטער.

אזוי וויא בראָדי איז געווען דער מיטעלפונקט פון אידישער געלעהרזאמקייט, האָבען אָדעכער אידישע סוחרים און אויפגעקלעהרטע מענער, בעזוכענדיג בראָדי, צייטענווייז מיטגענומען פון דיזע מענער נאָך הוכלאנד, וועלכע האָבען אין אָדעסא געלעגט דעם ווינקעלשטיין פאר אידישער וויסענשאפט אין הוכלאנד.

ווען לעווינזאָהן איז אלט געווען 29 יאָהר און נאָך זייענדיג אין בראָדי איז ער איין מאָל געזעסען אין דער געזעלשאפט פון זיין יונגען פריינד אלעזר לאנדאָ, דער זוהן פון דעם רייכען ר' יודעל סג"ל לאנדאָ. אלעזר איז געווען א קראנקער זייט ער איז געבאָרען געוואָרען, זעהר מאָגער און קערפער און אימער בלאס. לעווינזאָהן, נאָך אימער נערוועז און אויך זעהר אָב געמאגערט, האָט געשפראָכען מיט זיין פריינד איבער זייער

טרויעריגעס אויסזעהען.

אלעזר האט איהם „געטרייכט" דערמיט, וואס פעטע און דיקע מענשען זיינען אונטערוואָרפען צו שטארבען פלוצלינג און דיא ווערים זאָלען האבען א גוטען מיטאג. וועהרענד פון דיא מאָגערע, קענען אפילו דיא ווערים גאר ניט האבען. לעווינזאָהן האט דאן אויפגעשריעבען דיעזען געדאנק אין פאָלגענדע שלאגענדע העברעאישע פערזען:

אל התולעים.

הוי תולעים, שכנינו הרעים,
שוא תקוו, חנם תאוו
יום בואנו, לבור קברנו,
הלא בעודנו, תם גונו,
ומשמנו ירזה.
מדשני פגרים, ממלחים בבקרים
מאלה הגברים, בעלי בשרים
ימותו רגע, באין פגע,
בני רמה, תקחו תרומה
השוק והחזה.

דיעזע פערזען צייגען אפילו ניט קיין גרויסען פאָעטישען גייסט, אבער דער סטיל איז א זעלטענהייט און דער געדאנק איז אויסגעדריקט קורץ און צו דער זאך, וועלכעס האט בעוויעזען, אז דער שרייבער איז א מייסטער.

לעווינזאָהן'ס נאָמען האט אָנגעהויבען מעהר בעקאנט צו ווערען אין דער ברייטער וועלט. און איהם אליין האט זיך שוין אָנגעהויבען וועלען צוריקקעהרען אהיים, נאך רוסלאנד, וואו ער זאָל פערווענדען אלעס וואס ער האט געלערנט אום אויפצוקלערען זיינע ברידער און ארונטערצייסען דעם שווארצען שלייער פון אונוויסענהייט וואס האט זיי בעדעקט.

קאפּיטעל 4.

נאָך אין דעמזעלבען יאָהר האָט לעווינזאָהן צוריק געקעהרט נאָך רוסלאנד. ניט האָבענדיג געניי בעשלאָסען וואָס ער זאָל טהאָן, איז ער פריהער געקומען אין זיין געבורטס־שטאדט קרעמניץ, וואו דיא פאמיליע לאנדסבערג האָט איהם איינגענומען אלס לעהרער.

אזוי שנעל וויא לעווינזאָהן האָט זיך געזעהען בעזאָרגט מיט ברויט, קליידער און א דירה, האָט ער אָבגעגעבען זיין גאנצע צייט ארויסצוברענגען זיינע געדאנקען אין דער עפענטליכקייט. ער האָט געארבייט טאָג און נאכט ביז ער האָט פערטיג געמאכט זיין ערשטעס בעדייטענדעס ווערק „תעודה בישראל“, וועלכעס איז ערשט ערשיענען אין דרוק מיט 10 יאָהר שפּעטער.

דערוויל זיינען טהיילען פון זיינע כתבים בעקאנט געוואָרען, און אזוי גיך וויא מען האָט ערפאהרען אום וואָס דאָרט האנדעלט זיך, האָבען לעווינזאָהן׳ס צרות שוין אָנגעפאנגען.

זיין ספר „תעודה בישראל“ קען ערקלערט ווערען אין קורצען מיט דיעזע ווערטער : עס האָט איינמערקזאם געמאכט אידען, אז אום עפּעס צו לערנען און פערשטעהן, מוז מען פריהער שטודירען דעם תנ״ך על פי חוקי הדקדוק ; לערנען דיא היסטאָריע פון אידישען פאָלק ; שרייבען אויב מעגליך העברעאיש אין גייסט פון דער נביאים־שפּראך. ווען א מענש וויל ווייטער לערנען און בעגרייפען, דאן מעג ער שטודירען פרעמדע שפּראכען, ווייל דיא שפּראך אליין איז איבערהויפּט ניט הייליג און ניט אונהייליג ; מען קען שרייבען אין העברעאיש אפּיקורסות און אין גריכיש ריינעם יודענטהום. דאן האָט ער געוועקט זיינע ברידער זיך אָבצוטרייסלען פון נארישען אבערגלויבען, וועלכעס איז גאָר געגען אידישקייט, און זיי דערצעהלט, אז מען דארף זיך איינבמענשלען,

קומען אין בעריהרונג מיט דער גרויסער וועלט, זיך נעהמען צו ערד־ארבייט, א. ז. וו.

דאָס אלעס, געשריעבען שעהן, איבערצייגענד, מילד און אנגענעהם איז בעטראכטעט געוואָרען אלס שרעקליכע אפיקורסות און דער פערפאסער פון ספר איז גערידף׳ט געוואָרען.

לעווינזאָהן איז אנפאנגס געוועזן זעהר ערביטערט געגען אזא האנדלונג, סטייטש, פאר וואָס קומט עס איהם? זוכט ער ניט מיט זיינע אויפקלעהרונגען און עצות דיא טובה פון זיינע ברידער? וויא איז דאָס מעגליך מען זאָל איהם פאר אזא זאך פערפאָלגען? דאָס האָט איהם זעהר געערגערט, אָבער ער האָט זיך אָנגעהויבען מיט דער צייט צוצוגעוואָהנען, אז געוויסענהאפטע אויפקלערער און דיא צושטערער פון געטצען, האָט מען תמיד גע׳רודף׳ט, און ער איז ניט דער ערשטער און וועט אויך ניט זיין דער לעצטער צו ליידען פיר אזעלכע זאכען.

פון דעסטוועגען איז איהם קרעמעניץ נמאס געוואָרען. ער האָט זיך איבערהויפט דאָרט געשפירט אין צו א גרויסער ענגשאפט. אליין איינקויפען א ביבליאָטהעק האָט ער ניט געהאט פון וואנען, און דיא קרעמניצער ביבליאָטהעק איז געוועזן צו קליין און צו אָרעם איהם צו בעזאָרגען מיט אלעס וואָס ער האָט בעדארפט צו זיין שטודיום. ער האָט אלזאָ בעשלאָסען צו פערלאזען קרעמניץ און פאר זיך אויסזוכען א פלאטץ וואו עס איז גראמער און וואוהין עס קען צוקומען מעהר ליכט.

ער איז אוועק נאָך בערדיטשעוו און דאָרט האָט איהם א בעקאנטער סוחר אויפגענומען און איהם אונטערשטיצט. דערפאר נאטירליך, האָט לעווינזאָהן פאָרבערייטעט זיינע צוויי זיהן זיי זאָלען קענען אריין אין ליצעאום.

עס ווייזט זיך ארויס, אז לעווענזאָן האָט געהאט זיין „תעודה בישראל“ בלויז אויפגעשריעבען פון דער ערשטער האנד און ער האָט שפעטער נאָך פיעל געארבייט איבער איהם אום צו פער־פאָלקאָמענען יעדען קאפיטעל.

אין דערזעלבער צייט וואָס זיינע פאנאטישע שונאים זיינען

געוואקסען האָבען זיך אָבער פערמעהרט זיינע פריינד, און, מיט זייער הילף, איז איהם געלונגען ענדליך צו פובליצירען דעם „תעודה בישראל“ פאר דער גאנצער וועלט.

דער „תעודה בישראל“ האָט צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם בילדונגס־מיניסטער בלודאָף און דיעזער האָט דאריבער מיטגעטהיילט צאר ניקאָלאי דעם 1טען.

ווען ניקאָלאי האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א איד וואָס שרייבט ספרים אויף העברעאיש מיט דעם צוועק אויפצוקלערען זיינע ברידער, און, איבערהויפט זיי צו בעוועגען צו ווערען ערד־ארבייטער, וואָס איז געווען ניקאָלאי׳ס א הייסער וואונש, האָט דער צאר באלד געאיילט אין אריינגעשיקט דעם פערפאסער פון „תעודה בישראל“ דיא סומע פון טויזענד רובעל מיט א׳ן ערמונ־טערונג ווייטער צו ארבייטען ליוט רעמזעלבען פראָגראם.

לעווינזאָהן איז געווען זעהר געריהרט פון דיזער קייזערליכער אנערקענונג און האָט זיך אויפגעקגעיעצט און אָבגעשריעבען דעם צאר א דאנק־בריעף אין דייטש, אין דערזעלבער צייט איהם אויך ערקלערענדיג דעם טרויעריגען צושטאנד פון זיינע ברידער.

דער בריעף איז געווען זעהר גוט געשריעבען און צאר ניקאָלאי דער 1טער איז פון איהם געוועזן העכסט צופריעדען. ער האָט איהם אויך באלד איינגענהענדיג געענטפערט אויף דיעזען בריעף.

קאפיטעל 5

עס איז נויטהווענדיג זיך פאַרצושטעלען אי דיא צייט אי דיא אומגעבונג אין וועלכער יצחק בער לעווינזאָהן האָט געלעבט.

ווער עס האָט שטודירט לעווינזאָהן׳ס ספרים און אויך דעם איינפלוס וואס דיעזע האָבען געמאכט, מוז באלד מודה זיין, אז ער איז געוועזן דער גרויסער רעפאָרמאטאָר פון גאנצען רוסישען יודענטהום. מען מעג פּאָזיטיוו זאָגען, אז ער האָט פיעל מעהר געווירקט וויא מענדעלסזאָהן (רמבמ״ן) אין זיין צייט און זיינע אומגעבונגען.

מענדעלסזאָהן האָט געלעבט ניט נאָר אין א לאנד פון בילדונג אין צווישען אידען וואָס האָבען געצעהלט צווישען זיך מענער פון דענקען און געלעהרזאמקייט, זאָנדערן בילדונג און אויפקלערונג איז דאמאלס געווען אין דייטשלאנד, צווישען אלע קלאסען, קריסטען און אידען, א געגענשטאנד וואָס איז געאכטעט געוואָרען. מענדעלסזאָהן, קענען מיר זאָגען, האָט אלזאָ געהאט דיא השפּעה פון זיין צייט און פון זיין דור צו וועקען זיין זשעניאלען גייסט. דאן האָט מענדעלסזאָהן, וויא ווייט מיר ווייסען, געהאנדעלט מייס־טענטהיילס אלס דער פערטהיידיגער פון יודענטהום אין דער קריסטליכער וועלט, וויא זיין ווערק „יערוזאלעם״ בעווייזט. וועה־רענד זיין ארבייט צווישען זיינע ביידע איז ניט מעהר געוועזן וויא פּעדאגאָגיש, בתור מלמד, אָדער געשולטער לעהרער, לויט וויא זיין איינלייטונג צו דער ביבעל, איבערזעטצונגען אין דייטש און ביאור אויף דער ביבעל, בעווייזען. זיין העכסטעס ווערק אין דיעזען פעלד איז געוועזן זיין איבערזעטצונג און פּירוש צום „מלת ההגיון״ פון רמב״ם, וואו ער האָט געוואָלט לערנען זיינע ברידער לאָגיק.

מיט לעווינזאָהן איז געוועזן גאנץ אנדערש. ארום איהם איז געוועזן פינסטער. אונוויסענהייט האָט געהערשט אין אלע קריי־זען. געלעהרזאמקייט איז פערעהרט געוואָרען בלויז פון יחידי

סגולה. ער האָט אלזאָ ניט געקענט ערוואַרטען צו האָבען דיא השפעה פון זיין צייט און פון זיין דור, זאָנדערן, ער האָט געמוזט אונטערנעהמען דיא ריעזיגע ארבייט מ׳שפיע צו זיין אויף זיין צייט און אויף זיין דור.

און וואָס איז געוועזען זיין צייט און זיין דור?

אום זיך צו מאַכען דאריבער א געניעען בעגריף וואָלט פאר אונז געניג געוועזען צו שטודירען בלויז איין אבטהיילונג פון זיין ווערק „דיא הפקר וועלט״, געשריעבען אין מאַמע־לשון, אידיש. דיעזע אבטהיילונג האָט אפילו ניט קיין רייטליכען נאָמען, נאָר דער טיטעל דאפיר פאַסט צו זיין „מעסמעריזמוס אָדער מאַגנע־טיזמוס״. עס איז געוועזען צו יענער צייט ווען אין אייראָפּא איז ארוים א קלאַנג, דאָס מען קען „מאַגנעטיזירען״, אָדער, וויא מען רופט עס יעצט „היפּנאָטיזירען״ א מענשען, און אונטער דיעזען איינפלוס, קען מען ערפאהרען סודות פון „יענער וועלט״.

לעווינזאָהן, וועלכער, וויא עס ישיינט, איז ניט געוועזען קיין שטארקער מאמין אין אלעם וואָס מען האָט געזאָגט (אפילו אין דיא וויסענשאפטליכע קרייזען,) האָט ער אויסגעקליבען דיעזע גע־לעגענהייט און דערצעהלט, אז איינער איז „מאַגנעטיזירט״ געוואָ־רען און אין דיעזען צושטאַנד האָט ער דערצעהלט וואָס מיט א „גוטען אידען״ האָט פּאַסירט אָדער א „רבי בעל מופת״, האָט מיט־צוטהיילען פון „יענער וועלט״.

דיא אָבהאַנדלונג איז זעהר גוט געשריעבען, פול מיט וויטץ און געזונדען הומאָר, אָבער, וויא זיא איז, איז אלעם דער ריינער און טרויעריגער אמת. מיר זעהען דאָרט א גראָבען יונג, פערדאָר־בען, פון דער ניעדריגסטער קלאַסע מענשען, א נחות דרגא, וועל־כער ווערט א „רבי״ און נאַרט דיא אידעלעך. זיינע געמיינהייטען איבערשטייגען אלעס וואָס מיר קענען זיך פאָרשטעלען; אין זיי געפינט זיך שווינדעל, בעטרוג, רויב און זאָגאַר מאָרד אבי דורכצופיהרען זיינע שמוטציגע פּלענער. דאָך גלויבט מען אין איהם און מען ברענגט איהם געלד פון אלע זייטען אום ער זאָל זיין א פערמיטלער צווישען גאָט און זיינע אידעלעך. וועה דעם

וואָס האָט נעוואגט געגען דעם „רבי'ן" אויפצוטרעטען, ער איז שוין ניט זיכער געווען מיט זיין לעבען.

און דיעזע שילדערונג איז געווען א קאָפּיע פון טהאטזאכען, פון לעבעדיגע פאקטען.

אָט, אין אזא צייט און אין אזא דור האָט לעווינזאָהן געלעבט, און זיי, דיעזע אָרימע פערפיהרטע און בעטראָגענע, האָט זיך לע־ווינזאָהן אונטערגענומען אויפצוקלערען דורך וויסענשאפט און קריטיק.

אום זיך צו מאכען נאָך א בעסערען בעגריף פון דיא אידען צווישען וועלכע לעווינזאָהן האָט געלעבט, מוזען מיר דערצעהלען און אָבשילדערן דיא מאכט געגען וועלכער ער האָט געהאט צו קעמפּפען.

נאָך וואָהלין האָט זיך דאמאָלס אריבערגעקליבען דער גאנצער חסידיזמוס. דעם אורשפּרונג פון דעם חסידיזמוס ערבליקען מיר אויף דער גרענעץ צווישען רומעניען און בוקאווינא, וואו דער בעל־שם, אָדער בעש"ט איז ערשיענען. געננוי ווער און וואָס דער בעל־שם איז געווען, וועט דיא היסטאָריקער פיעללייכט קיינמאָל ניט געלינגען צו דערגעהען. מאנכע זאָגען, אז ער איז געווען א רעפאָר־מאטאָר און א פּראָטעסטירער געגען דיא לומדים וואָס האָבען גע־לערענט טאָג אזוי נאכט אין דיא בתי מדרשים און בעטראכט דעם ניט־געלערענטען אָדער עם־הארץ אזוי וויא א בהמה, און דערפאר האָט דער בעל־שם, הייסט עס, אויפגעטרעטען געגען דער זאָ־גע־נאנטער געבילדעטער קלאסע און געזאָגט, אז מען דארף ניט לער־נען און אן עם־הארץ מיט א גוט הארץ איז פיעל חשוב'ער ביי גאָט. אנדערע וויעדער זאָגען, אז ער האָט זיך פערליעבט אין א למדן'ס א טאָכטער און ווייל ער אליין, דער בעל־שם, האָט ניט גע־קענט לערנען, האָט מען איהם פערדאמט. וויא דיא זאך איז, פון דעם גאנצען תוהו־ובוהו נעהמען מיר ארויס, אז דער בעל־שם האָט געפּרעדיגט געגען לערנען און געזאָגט, אז ביי גאָט איז ליעבער ווען מען דאווענט מיט כונה און מען ווייס ניט וואָס מען זאָגט, וויא צו וויסען וואָס מען זאָגט און עס איז קיין כונה ניטאָ.

עס איז מעגליך, אז דער בעל־שם האָט געהאט גוטע אבזיכטען. עס שיינט אויך, אז ער איז געווען אן עהרליכער מאן, דען עס איז ניטאָ קיין איינציגער בעווייז, אז ער האָט גענומען פדיונות און דערפון געלעבט גליקליך. מען ווייס, אז ער איז געווען אן אָרימאן און איז געשטאָרבען אן אָרימאן.

אָבער אזוי איז שוין דאָס מזל מיט פיעלע רעפאָרמאטאָרס: מען פערווענדעט זייערע לעהרען צו אנדערע צוועקען, און שלעכטע פערדאָרבענע מענשען נוצען אויס דיא העכסטע געדאנקען פיר פערזענליכען פערדיענסט.

דעם בעל־שם'ס עקזיסטענץ האָט געשאפען דעם חסידיזמוס, און דער חסידיזמוס האָט פראָדוצירט געטצען, וועלכע זיינען געווען רביים. דיעזע רביים, מיט גאנץ קליינע אויסנאהמען, האָבען זיך בעדיענט מיט דער אונוויסענהייט פון פאָלק און איהם אויסגעזויגען. דיא אונוויסענהייט, ניט לערנען, איז אויך געווען דער עיקר, דער פונדאמענט פון דעם חסידיזמוס. און מיט אזא מעכטיגע וואפען האָבען שארלאטאנעס און פאָלקס־פערפיהרער געקענט אלעס טהאָן מיט דער מאסע.

וואָהלין, וואו יצחק בער לעווינזאָהן איז געבוירען געוואָרען און געלעבט, איז געווען דער הויפט נעסט פון דעם חסידיזמוס, און ער האָט דאָרט געהערשט און געוועלטיגט איבעראל. דיא מאכט פון דיא „גוטע אידען“ איז געווען אזוי גרויס און אזוי געוואלטיג, דאָס ווען איינער, אן אויפגעקלערטער, האָט בלויז געוואגט צו צווייפלען און אויסשפרעכען זיין מיינונג, איז ער געווען אונגליקליך: מען האָט מיט אזעלכע געמאכט א קורצען פראָצעס: גע'מסר'ט, געשלאָגען מכת רצח, אונטערגעצונדען זייערע הייזער און ניט זעלטען אויך דער'הרג'עט. אחת לאחת, האָט מען דערשטיקט יעדעס פרייע וואָרט, יעדען אויפגעקלערטען אויפטריט. און אלעס איז געפאלען צו דיעזער מאכט.

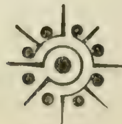
דאָרט און דאמאלס האָט לעווינזאָהן אָנגעפאנגען זיין ארבייט, זיין קאמפף פון ליכט געגען פינסטערניש, פון בילדונג געגען אונוויסענהייט.

דערצו איז ער געווען א קראנקער מענש, אָרים, עלענד, איינער אליין און אויף אונערפאהרען.

דיא לעצטע בעהויפטונג נעהמען מיר פון זיין „תעודה בישראל״, א ווערק געשריעבען אין א פּאָלישטענדיגען מאָדערנעם גייסט, נאָך אלע רעגעלן פון וויסענשאפט, פאָרשונג און קריטיק.

בלויז איין מעלה האָט געהאט זיין ערשטעס ווערק, וואָס דאָס האָט פיעללייכט געווירקט דער פערפאסער זאָל ניט פערפעהלען זיין ערהאבענעם ציעל. דער „תעודה בישראל״ איז געשריעבען געוואָרען אין דעם מילדען טאָן פון דעם וואהרען דענקער; ער האָט ניט אָנגעגריפען מיט כעס און געוואלט; ער האָט ניט געשני־טען מיט זיין קריטיק פונקט דאָרט, וואו עס טהוט וועה צום שטארקסטען; אמת, ער האָט געריסען דעם פונדאמענט, אָבער, וויא דיא אלטע אידישע געלעהרטע האָבען איהם געהייסען: „דברי חכמים בנחת נשמעים״.

האָט לעווינזאָהן אבזיכטליך אזוי געשריעבען? האָט ער גע־וואוסט, אז דערמיט קען מען בעסער געווינען? ניין! לעווענזאָהן איז דאמאָלס געווען אין זיין בליהענדער יוגענד, ווען דער גייסט שטורמט און עס איז איהם שווער איינצוהאלטען. אָבער טיעפער אריינקוקענדיג, זעהען מיר אין דעם לעווינזאָהן׳ס עדעלע נשמה, דעם מילדען גייסט און דאָס גוטע הארץ. עס איז געווען זיין נא־טור צו זיין עדעל און ער האָט אנדערש ניט געקענט האנדלען. אפילו אין זיינע סאטירישע און בייסענדע ווערק, האָט ער אויך מעהר געזוכט צו זיין איבערצייגענד וויא אנגרייפענד.

קאפיטעל 6.

לעווינזאָהן האָט געליטען הונגער, מאנגעל, נויט און רדיפות זיים דער צייט וואָס דער „תעודה בישראל" איז ערשיענען.

וויא מיר האָבען שוין איינמאָל בעמערקט, איז ער אין אנפאנג געוועזן זעהר געקרענקט דאריבער, אָבער שפּעטער, ווען דיא אידישע גרויסע געלעהרטע פון זיין צייט האָבען איהם אנערקענט און איהם אָבגעגעבען זיין גוט־פערדיענטען שבח, האָט ער זיך געטרייסט און מקבל באהבה געוועזן זיינע ליידען. ער האָט באלד פערגעסען אן זיינע צרות און אָנגעהויבען צו קלערען וועגען ווייטערע מיטלען וויא צו עררייכען דיעזע וואָס ער האָט געזוכט צו ראטעווען.

לעווינזאָהן האָט איינגעזעהען, אז זיין „תעודה בישראל" איז איינע פון יענע מעדיצינען, וועלכע ווירקען ערשט נאָך לאנגע יאָהרען. דיא וויסענשאפטליכע קריטיק, האָט ער איינגעזעהען, איז א צו הארטער ביסען און ער קען דערמיט ניט גרייכען אלעמען. ער האָט אלזאָ בעשלאָסען אָנצו־ווענדען אנדערע מיטלען, און ער האָט איינגעזעהען, אז דיא סאטירע איז דער בעסטער רעצעפּט.

אין יאָהר 1832 זיינען פון איהם ערשיענען צוויי פאמפלעטען, „דברי צדיקים" און „עמק רפאים".

מיט א קורצע צייט צוריק איז ערשיענען א ספר מיט דעם נאָמען „מגלה טמירין". דאָס איז א קאָרעספּאָנדעניז צווישען חסידים אין א מערקווירדיגע העברעאישע שפּראך, וועלכע איז א חוזק מאכען פון דעם פערדאָרבענעם אידיש־העברעאיש וואָס דיא חסידים האָבען געשריעבען. דאָרט ווערען דערצעהלט פון דיא ווילדע און נאררישע נסים ונפלאות פון דיא „גוטע אידען" אין א בעהאלטענעם הומאָר. עס ווערט בעהויפּטעט, אז ענטוועדער לע־ווינזאָהן האָט אליין געשריעבען דעם „מגלה טמירין," אָדער ער איז געוועזן א הויפּט מיטארבייטער אין דעם.

דער „דברי צדיקים“ און דער „עמק רפאים“ איז א מין נאָכ־פאָלגענדע סעריע צום „מגלה טמירין“. דער „דברי צדיקים“ איז צום ערשטען געדרוקט געוואָרען אין וויען, און שפּעטער צוזאמען מיט דעם „עמק רפאים“ איז ער געדרוקט געוואָרען אין אָדעס.

דער „דברי צדיקים“ ענטהאלט דריי בריעף און דיאלאָגען (געשפּרעכען) צווישען צוויי חסידים אין „חסידים שטיבעל“, אָדער קלייזעל „בק"ק אָליק“. דיא קאָרעספּאָנדענץ און דיא דיאלאָגען זיי־נען איבער דעם „מגלה טמירין“ וואו מען האָט געדרוקט פאָלגענדען נאָמען פון פערפאסער: „החסיד ר' עובדיה בן פתחיה“. דיא סאטירע אין דיעזען ווערק איז איינע פון דיא בעסטע אין דיעזער ארט ליטעראטור. צום שלוס קומט א פּראכטפאָלע סאטירישע ריימען־אבהאנדלונג מיט דעם נאָמען „בי־כסא“, וועלכעס איז א „מזמור לבן־יהודה להשכיר“, צייגענדיג דערמיט דיא צולאָזענהייט פון דיא חסידים. דער „עמק רפאים“ איז עהנליך צו זיין אידי־שעס ווערק דיא „הפקר וועלט“, שילדערנדיג דיא מעשים תעתועים פון דיא צדיקים, אויך דורך „מעסמעריזמוס“, אָבער פיעל ברייטער, דייטליכער און איבערצייגענדער.

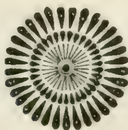
דאָס אלעס איז געשריעבען אין דער קונסטפאָלער חסידים־שפּראך, און עס האָט געגרייכט זיין קרייז לעזער. דיא פערשטעלט־קייט אין סטיל און געדאנקען איז געוועזען אזוי גוט און געלונגען, דאָס פיעלע חסידים האָבען עס גערעכענט אלס א ספר פון איינעם פון זיי, וואו עס ליעגט „קדושה“, און זיי האָבען עס געלעזען ניט בעגרייפענדיג אנפאנגס וואוהין עס ציעלט. ערשט ווען זיי זיינען פערטיג געוואָרען דערמיט, האָבען זיי איינגעזעהען, אז זיי האָבען געהאט א טעות, אָבער דיא ארגומענטען און בעווייזע האָבען שוין געמאכט זייער איינדרוק.

מיר ערבליקען דאמאָלס דעם קעמפפער וויעדער וואָהנענדיג אין קרעמעניץ. אָבער ער האָט ניט געוואָהנט אין שטאָדט, זאָנ־דערן ווייט אוועק, אָבגעזונדערט פון זיינע בני־עיר, ערגעץ־וואו אין א פערוואָרפענע שטיבעלע, וואו אונמוטה האָט איהם בעגריסט אין דער פריה, פערצווייפלונג אבענד און אונזיכערהייט מיט הונגער

אין דער טיעפּער שטילקייט פון דער נאכט, ווען ער איז געזעסען און געלערענט.

צו יענער צייט האָט לעווינזאָהן ערהאלטען א בריעף פון זיין אלטען פריינד פון גאליציען, ה׳ בעריש בלומענפעלד, וועלכער דערצעהלט איהם, אז ער האָט געלעזען זיינע לעצטע צוויי סאטי־רישע ווערק און פיעל הנאה געהאט. „אָבער צו וועלכען צוועק, מיין פריינד״, שרייבט ווייטער ה׳ בלומענפעלד, „זאָלסטו מקריב זיין דיין געזונד און דיין לעבען פיר אזעלכע זאכען? כלעבען אז אלע הסידים פון דער וועלט פערדיענען ניט, אז דו זאָלסט אָבגע־בען דיין קאָסטבארע צייט פיר זיי. עס איז איבערהויפּט אן אומ־זיסטע ארבייט, דוא קענסט זיי גאָר ניט טהאָן. זייער דומהייט און פערברייטעטע נארישקייט, איבערשטייגט אלעס און מיר וועלען ניט אימשטאנדע זיין ליכטיג צו מאכען אין זייערע פינסטערע מוחות. אדרבא, זיי ווערען נאָך פאנאטישער דורך אזעלכע אנ־גריפע. איבעריגענס, איז עס געווען מיין פליכט דיר צו זאָגען, און וויא דוא ווילסט, אזוי זאָלסטו האנדלען״.

אָבער זיין פריינד האָט איהם ניט פערשטאנען און אויך ניט געזעהען וואָס פאר א פריכטע לעווינזאָהן׳ס ארבייט טראָגט.

קאפיטעל 7.

דאָס מערקווירדיגסטע אין יצחק בער לעווינזאָהן'ס לעבען פון יענער צייט איז געווען, וואָס בשעת דיא פאנאטיקער האָבען איהם געזידעלט, בעליידיגט און געמאכט צו שאנד, האָבען זיי זיך אויך געווענדעט צו איהם נאָך הילף. ווען מען האָט איינעם געפרעגט, ווארום, ווען ער האסט אזוי לעווינזאָהנען, וויא קומט עס ער זאָל פון איהם פערלאנגען טובות? האָט ער געענטפערט: „דער גוי איז טרפה, נאָר זיין מטבע איז כשר".

אָבער כאָטש ביים אָרימען לעווינזאָהן האָט מען קיין מטבעות ניט געקענט קריעגען, האָט מען פון איהם געהאט טובות, וועלכע האָבען ווערטה געהאט מעהר וויא געלד: ווען א קהלה אָדער א יחיד איז געווען אין נויט, טאקי דורך דיא מסירות פון איין חסידישער פארטיי אויף דער צווייטער, אָדער גלאט דורך א בלבול־דם וואָס איז דאמאָלס פאָרגעקומען זעהר אָפט, האָט מען זיך באלד געווענדעט צו לעווינזאָהן'ען, אז ער זאָל ממליץ זיין, דאָס הייסט, שרייבען צום קיסר, וואו ער איז געווען א חשוב, און בעטען רחמים, גנאדע.

לעווינזאָהן'ס בריעף האָבען אימער געווירקט און דערפאר איז זיין פאפולאריטעט געוואקסען. אָבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דיא אונגליקליכע פאנאטיקער האָבען אויף איהם אלץ געקוקט ניט מעהר וויא אויף א גוטען גוי.

פון דעסטוועגען זיינען אויך אויפגעשטאנען אייניגע קהילות וואָס האָבען אָנגעהויבען אנדערש צו דענקען וויא דיא גרויסע און אונוויסענדע מאסע און זיי האָבען געוואָלט איינפיהרען אזעלכע רעפאָרמען אין זייער לעבען לויט וויא דער „תעודה בישראל" האָט זיי געלערענט. זיי האָבען זיך באלד געזעצט אין פערבינדונג מיט לעווינזאָהנען דורך בריעף און ער האָט זיי פיעל געהאָלפען דורך זיין איינפלוס ביי דער רעגיערונג.

וועהרענד דעם, האָט לעווינזאָהן געליטען פון קראנקהייט, אָרימקייט און איז געווען שטארק בעשעפטיגט אין זאמלען דעם גרויכען און וויטציגען מאטעריאל פיר זיין ווערק „אפס דמים“.

אויב דיא ארבייט פון דיזעס ווערק האָט געהאט עפּעס צו טהאָן מיט דער טרויריגער ערפאהרונג וואָס זיין פעטער חיים האָט דורכגעמאכט, מיט דער שבועה וואָס זיין טאטע יהודה האָט גע־שוואָרען צו בעווייזען דעם ליגען פון עלילת דעם, אָדער מיט דיא בלבולים וואָס האָבען געהערשט אין זיין צייט, איז ניט דייטליך געזאָגט, אָבער א פאקט איז עס, אז לעווענזאָהן האָט זיך גענומען צו אן ארבייט וואָס וועט פערבלייבען אלס דער וויכטיגסטער דאקו־מענט פון אידישער אפּאָלאָגעטישער ליטעראטור פון יענער צייט.

לעווינזאָהן האָט פערשטאנען פרעמדע שפּראכען. אז ער איז ניט געווען פרעמד פון גריכיש און לאטייניש, זעהען מיר פון זיין ווערק „תעודה בישראל“, און אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוסיש, מערקען מיר זיך פון זיין ווערק „יסודי השפה הרוסית“ וואָס ער דערמאָהנט אין „תעודה בישראל“, וועלכעס ער האָט אליין פערפאסט, און פון דעם פאקט, אז ער איז געווען א סעקרעטער נאָך אין זיין פריהער יוגענד ביי א רוסישען גענעראל. זיין קאָררעס־פּאָנדענץ אין דער דייטשער שפּראכע, ווייזט אויך, אז ער האָט גוט פערשטאנען דיא בעריהמטע דייטשע קלאסיקער און ער האָט געקענט שרייבען א בוך אין איינער פון דיזע צוויי שפּרא־כען. דאָך, שיינט עס, אז זיין בעשיידענהייט איז געווען צו גרויס און ער האָט ניט געוואגט צו שרייבען ווערק אין א שפּראך, וואו ער איז ניט געווען קיין פאָלשטענדיגער מייסטער.

דער „אפס דמים“ איז ספּעציעל פערפאסט געוואָרען פאר דער קריסטליכער וועלט, צו בעווייזען, אז עלילת דעם איז אן אויסגע־טראכטע זאך, און עס שטאמט גאָר דערפון וואָס דיא אידען האָבען דיזע בעשולדיגונג צום ערשטען אויפגעהויבען געגען דיא קריס־טען, ווען דיא לעצטע זיינען נאָך געווען צו שוואך, און דאן, ווען דיא קריסטען זיינען געוואָרען מעכטיגער, האָבען זיי דיזע בע־שולדיגונג אויפגעהויבען געגען דיא אידען.

דער „אפס דמים" איז א מייסטער־ווערק פון היסטאָרישע דאָקומענטען צו בעווייזען, אז אידען האָבען אימער געליטען פאר א בלבול וואָס איז ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. דאָס ווערק איז צום ערשטען מאָל געדרוקט געוואָרען אין ווילנא אין יאָהר 1833 און איז ערשיענען אין דער פאָרמע פון א ויכוח, אָדער דיאלאָג צווישען א אידען און א קריסט.

דער סטיל איז זעהר לייכט און דייטליך, ווייל דיא אבזיכט פון דעם פערפאסער איז געווען, אז דאָס זאָל באלד איבערזעצט ווערען אין פרעמדע שפראכען און גרייכען דעם קרייז לעזער, פאר וועמען עס איז געשריעבען געוואָרען. אז לעווענזאָהן האָט זיין ציעל ניט פערפעהלט, בעווייזט דיא נאָהענטע צוקונפט, ווען דער „אפס דמים" איז ווירקליך איבערזעטצט געוואָרען אין אנדערע שפראכען און געמאכט זיין געווינשטען איינדרוק.

לעווינזאָהן איז אלט געווען בלויז 45 יאָהר, ווען ער האָט גע־ענדיגט זיין „אפס דמים", און אזוי שנעל וויא דאָס בוך איז ארויס אין דער עפענטליכקייט, האָט עס צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמ־קייט פון דער געלעהרטער וועלט. מיט א קורצער צייט שפעטער איז געשעהען דער עלילת־דם אין מאראָקאָ, וואָס האָט דאמאָלס אויפגעציטערט דיא גאנצע אידישע וועלט און ניט וועניג אונרוהען ארויסגערופען אויך צווישען אייראָפּעאישע נאציאָנען.

סיר מאָזעס מאנטעפיאָר האָט זיך בענעגענט מיט אדאָלף קרעמיע און אלבערט קאהן און זיי האָבען בעשפראָכען וואָס עס איז צו טהאָן אום דיא קריסטליכע וועלט זאָל אויפגעקלעהרט ווערען איבער דעם בלבול דם און מען זאָל וויסען, אז דאָס איז ניט מעהר וויא אויסגעטראכט. דער רעזולטאט פון דיעזען געשפרעך איז געווען, וואָס דר. אליעזר לעווע, סיר מאָזעס מאָנטעפיאָר'ס סעקרעטער, האָט איבערזעטצט דעם „אפס דמים" אין ענגליש. דיא איבערזעטצונגען פון דעם „אפס דמים" אין דייטש און רוסיש, האָבען נאָכגעפאָלגט שפעטער.

קאפיטעל 8.

ווערענד לעווינזאָהן האָט אזוי פיעל געארבייט און אזוי פיעל געווירקט פאר זיין פאָלק, האָט ער דערווייל געליטען הונגער. ער האָט אפילו ערהאלטען זעהר פיעלע לויב־בריעף מיט קאָמפּלי־מענטען פון דיא רייכע און מעכטיגע אידען פון זיין צייט אין אייכלאנד און רוסלאנד, אָבער זעלטען ווען איינער האָט זיך אינ־טערעסירט מיט דער פראגע: וויא לעבט דער גרויסער אידישער געלעהרטער? פון וואנען נעהמט ער אויף דער הוצאה?

מיר מוזען זיך יעצט צוריק קעהרען צום יאָהר 1837 אום דורכצולעבען מיט לעווינזאָהנען איינע פון דיא טרויעריגסטע בע־געבענהייטען אין זיין קאריערע. ער האָט געוואָהנט, וויא מיר האָ־בען שוין דערמאָהנט, אין א שטיבעלע, העט ווייט פערוואָרפען פון דער שטאָדט. זיין איינציגער בעשטענדיגער קאָמפּאניאָן איז גע־ווען זיין פאָטער, דער אלטער יהודה. זוהן און פאָטער האָבען זיך גוט פערשטאנען איינער דעם צווייטען און זיי האָבען זיך געלערענט צוזאמען ליידען און ערטראגען דיא יסורים פון זייער שיקזאל.

צו יענער צייט, איז יהודה געשטאָרבען. דאָס איז געווען א שטארקער קלאפּ פאר יצחק בער'ן. מיר ווילען דאָ איבערגעבען זיינע אייגענע ווערטער פון דיא שריפטען, וואָס ער האָט איבער־געלאָזען וועגען זיין פאָטער:

„מיין טאטע איז געווען ביי אלע זיינע חושים ביז זיין טויט", שרייבט יצחק בער. „בלויז זיין חוש־השמע (הערען) איז קאליע געוואָרען מיט א קורצע צייט פריהער. זיין געזיכט איז געווען קלאָר, זיינע אויגען ריין, און אין דעם טאָג וואָס ער איז געשטאָר־בען, האָט ער עפּעס איבערזעטצט פון של"ה. אזוי האָט ער זיך אימער נוהג געווען ווען איהם איז געבּעלען געוואָרען אן אָבהאנד־לונג אין א ספר. ער האָט תמיד געשפּאָטעט פון דער וועלט'ס נאַ־רישקייט אין יאָגען זיך נאָך פערגניגען, תאוות און פערמעגען.....

מיט א טיעפעס געפיהל פון מיטלייד האָט ער אימער בעטראכט אלע מענשען, און ניט זעלטען האָט ער אויך בעדויערט דיא בהמות און עפות, וואָס זיינען געבאָרען געוואָרען נאָר צום ליידען. דער־פאר פלעגט ער אימער זאָגען: „נח לו לאדם שלא נברא„ — בעסער אז מען ווערט גאָרניט געבוירען. אויף א יונגען מאן, וואָס האָט געטהאָן א פעהלער, האָט ער תמיד געפונען א זכות. איבערהויפט האָט ער קיינעם ניט פערדאמט און האָט בעמערקט: „בשגם הוא בשר" — ער איז דאָך בלויז א מענש פון בלוט און פלייש. וואָס איז נוגע מצוות, האָט ער זיך שטרענג געהאלטען אן „שולחן ערוך"; וואָס עס אנבעלאנגט אָבער פון דיא אנדערע מצוות און מנהגים וואָס מען האָט איינגעפיהרט, האָט ער פון זיי ניט גע־וואָלט וויסען. ער האָט אויך בעמערקט: „צו אלעמען דארף מען האָבען מזל; דער שלחן ערוך אורח חיים האָט מעהר מזל פון דעם שולחן ערוך חושן משפט, וואָס רעדט פון דעם רעכט ווענען מיינע און דיינע; דער ערשטער טהייל פון דעם יורה דעה האָט מעהר מזל פון דעם צווייטען וואָס רעדט איבער פראָצענט, תלמוד תורה, צדקה, כבוד אב; מיט דעם ערשטען טהייל גיט מען זיך זעהר שטארק אָב און אָן דעם צווייטען פערגעסט מען" — מיין טאטע האָט זיך געהיט קיינמאָל ניט צו רעדען א שלעכטעס וואָרט איבער א צווייטען.

צו זעטען זיין הונגער איז פאר איהם געוואָרען גענוג. ער איז געוועזען א מערקווירדיג שעהנער מענש און הויך געוואקסען. ער האָט זיך אימער געבעטען ביי גאָט ער זאָל ניט זיין קראנק פאר זיין טויט כדי ער זאָל ניט דארפען אנדערע פלאגען און זיך אליין מאטערן. און זיין וואונש איז מקוים געוואָרען. ער האָט אָבגעדא־ווענט מנחה, וויא זיין מנהג איז געוועזען, צוויי שטונדען פאר נאכט, עפעס געלערענט; דערנאָך האָט ער פעררויכערט זיין לולקע, זיך געלעגט אויף'ן בעט זיך אויסרוהען. דאן האָט ער צוגערופען מיין שוועסטער פייגע, איהר געגעבען דיא לולקע אוועקצולייגען און גע־בעטען זיא זאָל איהם צודעקען, ווייל ער שפירט קאלט. אזוי וויא זיא האָט זיך נאָר אומגעווענדעט, איז זיין נשמה אויסגעגאנגען".

ר׳ יהודה איז אלט געווען 80 יאהר, ווען ער איז געשטארבען. זיין זוהן, ר׳ יצחק בער לעווינזאהן זאגט ווייטער דיזע ווערטער: „מען האט מיין טאטען בעהאלטען מיט זיינע עלטערן אויף׳ן בית עלמין פון קרעמעניץ, און פיר זיין מצבה האב איך אויפגעשריעבען עטליכע פערזען, וועהרענד מיינע הענד האבען געציטערט, מיינע אויגען זיינען געווען פול מיט טרערען, און זייענדיג אזוי בעטריעבט, האב איך ניט געאכטעט אויף׳ן ליטעראַרישען כטיל, און דאס איז ארויס פון מיין פעדער:

מכתם לציון.

פה יישן איש אמונים
זקן נכבד נשוא פנים,
ירא אלהים הולך בתומתו,
חכם וסופר, יקר לאומתו,
מו״ה לעווין יכונה יהודה
בר׳ יצחק ז״ל ממשפחה כבודה.
הגיע לגבורות ומת בנשיקה,
עצם עיניו בשינה מתוקה
בירח בול בעשרים וארבעה
פה בשפל שמשו באה
ותזרח בעולם, מות בו אין
בשנת זו ה׳ תקצז״ן.

דער שוואכער און קראנקער לעווינזאהן איז געווען אזוי גערוהרט פון זיין פאטער׳ס טויט, אז עס האט געדויערט היבשע עטליכע וואכען ביז ער איז ווידער אימשטאנדע געווען פארטצוזעטצען זיין ליטעראַרישע ארבייט.

מיר ערפאהרען, אין דער זעלבער צייט, אז ער האט געוואהנט ציזאמען מיט זיין שוועסטער, פייגע. זיא האט געהאט קינדער, אבער מיר בעגעגענען ניט, אז זיי האבען געשפיעלט אירגענד

וועלכע וויכטיגע ראָלע אין זיין לעבען ביז צום ענדע פון זיינע יאָהרען. מיר מערקען זיך, אז זיין שוועסטער איז אויך געוועזען אָרעם, אָבער זיא האָט דעננאָך געזעהען וויא ווייט מעגליך איהר געלעהרטער ברודער זאָל ניט צו פיעל ליידען, און מיר מעגען מיט רעכט זאָגען, אז דיעזער עדעלער פרוי איז פיעל צו פערדאנקען וואָס לעווינזאָהן'ס זשעניאלע ווערקע האָבען געקענט פאָרטגעזעצט ווערען און ער זאָל ניט אונטערגעהען אין זיין פערצווייפלונג.

עס שיינט, אז דער פונדאמענט פיר זיין ווערק „בית יהודה", איז געלעגט געוואָרען נאָך מיט יאָהרען צוריק. ער האָט שוין גע־האט אויסגעארבייט דעם גאנצען סיסטעם וויא דאָס ווערק זאָל אויסזעהען און וואָס עס זאָל בעהאנדלען. אָבער אזוי וויא ער איז געוועזען איינער פון דיא פינקטליכסטע ליטעראַרישע ארבייטער, האָט עס איהם זעהר פיעל געשטערט וואָס ער האָט ניט געהאט דיא נעטהיגע רעפערענץ־ביכער צו זיין ארבייט.

לעווינזאָהנען האָבען ניט נאָר געפעהלט ווערקע אין אנדערע שפראכען, זאָנדערן, ער האָט אויך ניט געהאט דיא נעטהיגע העברעאישע ספרים. ער האָט זיך דערפאר געזעטצט אין פער־בינדונג מיט זיינע בעקאנטע, דיא געלעהרטע פון אנדערע שטעדט, און ביי זיי געליהען ספרים.

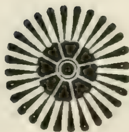
ניט נאָר איינמאָל האָט עס פאסירט וואָס ער האָט געוואַרט אויף א ספר מען זאָל עס איהם באָרגען, און דאָס האָט געדויערט א חודש און אמאָל צוויי. א'ן אנדער מאָל האָט געטראָפען, אז מען האָט איהם ערשט געענטפערט מיט א מאָנאט שפעטער, אז דאָס ספר וואָס ער זוכט, געפינט זיך ניט דאָרט. דערווייל איז זיין ארבייט אונטערבראָכען געוואָרען און ער פלעגט זיין אין דער גרעסטער פערצווייפלונג.

אזוי זיינען פאַראיבער יאָהרען, און ערשט אין 1828 איז פערטיג געוואָרען דער „בית יהודה". ער האָט דאָס גלייך אוועק געשיקט קיין ווילנא צום צענזאָר און ער האָט באלד ערהאלטען א'ן ערלויבניס דאָס צו דרוקען. אום זיך צו מאכען א גענויען

בענריף פון זיין צושטאנד, וועלען מיר דאָ איבערגעבען וואָס ער האָט אליין געשריבען וועגען יענער צייט:

„צרות האָבען מיר ניט געפעהלט. איך בין קראנק געוואָרען און האָב אָבגעקרענקט גאנצע צוויי יאָהר צייט. איך בין געבליעבען אזוי עלענד, אז איך האָב בוכשטעבליך ניט געהאט א שטיקעל ברויט און אביסעל פרישע וואסער צום טרינקען. פערלאָזען פון אלעמען, אָהן א שטראהל פון האָפנונג, האָב איך געמוזט קעמפפען מיט מיין ביטערען מזל. פלוצלונג איז מיר אָנגעקומען א בריעף פון דעם געלעהרטען ר' מישה לאנדוי פון פראג, וועלכער האָט מיר געשריעבען, אז ער האָט געהערט פון מיין ספר „בית יהודה" אין כתב יד און ער וויל דאָס דרוקען"...

אָט אין דעם זעהען מיר לעווינזאָהנען אין זיין גרויסער הערליכ־קייט. ער האָט געליטען אָהן א שיעור, אבער ער האָט באלד אָן אלעמען פערגעסען ווען ער האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א מענש וואָס וויל פערעפענטליכען זיינע אידעען פאר דער וועלט.

קאפיטעל 9

אום זיך צו מאכען דעם בעסטען בעגריף איבער לעווינזאָהן'ס „בית יהודה", מוזען מיר שטודירען דיא אורזאכע וואָס עס האָט איהם בעוואָגען צו שרייבען דיזעס ווערק.

עס איז געוועזען אין יאָהר 1821, ווען דער רוסישער בילדונגס־מיניסטער, עמנואל ליוועז, איז אויפמערקזאם געוואָרען איבער לעווינזאָהן'ס טהעטיגקייט. ליוועז איז געוועזען א געבילדעטער קריסט פון דער קלאס וואָס האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלען וויא אזוי אידען קענען בלייבען הארטנעקיג און ניט אָננעהמען יעזוס קריסטוס אלס זייער משיח. ער האָט געלעזען מאנכע ווערק וואָס האָבען געוואָרפען א דונקלען שאטען אויף דעם יודענטהום, און רעכנענדיג לעווינזאָהן'ען פאר א'ן ערנסטען מענשען, עהרליכער דענקער און א'ן עקספערט אין יודענטהום, האָט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט א בריעף וואָס האָט ענטהאלטען פאָלגענדע פראגען:

„וואָס איז דער פונדאַמענט פון תורת משה לויט דער אויפפאסונג פון דעם תלמוד און דיא רבנים?

„געפינען זיך אידישע פערפאַסערס פאַר תורת משה, און ווען יא ווארום ווערען זיי ניט דערמאָהנט אין תורת משה און דיא ווערקע פון דיא נביאים.

„אין וואָס פאַר א כתב איז געשריעבען געוואָרען דיא תורה?

„זיינען, וועהרענד דער צייט וואָס דיא ביבעל איז געשריעבען געוואָרען, ערשיענען נאָך אנדערע אידישע ספרים?

„איז דאָס אמת, אז דער תלמוד זאָגט, דאָס אין דיא מצוות פון תורת משה געפינט זיך גאָר קיין שכל ניט אָדער אורזאַכע, און ווען דאָס איז אַזוי, ווארום זאָלען דיא פעלקער מודה זיין, אַז מען דאַרף דאַנקען דיא אידען פאר זייער חכמה און פערשטאַנד ווען עס איז אין דעם קיין שכל ניטאָ?

„איז דאָס א פאַקט, אַז דער תלמוד און דיא רבנים ערקלערען, דאס דיא מצוות פון תורת משה צווישען מענש און מענש, זיינען נאָר געזאָגט געוואָרען צווישען אידען און אידען און ניט אויף קיין אַנדערע?

„איז עס ערלויבט אַ אידען צו בעגעהען אַלע פערברעכענס געגען דעם ניט־אידען, איבערהויפט געגען קריסטען וואָס דער איד רעכענט פאַר זיינע שונאים?

„אויף וואָס איבערהויפט איז געגרינדעט געוואָרען דער תלמוד, וואָס איז זיין אינהאַלט, ווער האָט איהם פערפאַסט, אויף וואָס פיר אַ פלאַטץ און ווען ווערכער שפּראַך?

„וועלכע זיינען דיא ווערק וואָס בעלאַנגען צום תלמוד, און אויב עס געפינען זיך נאָך ספרים וואָס אידען פערהייליגען וויא דעם תלמוד, ווער האָט זיי פערפאַסט, וואָס איז זייער אינהאַלט?

„געפינען זיך אין תלמוד אויך שכל'דיגע זאַכען, ווייל, לויט וויא מען בעהויפטעט, איז ער בלויז פול מיט נאַרישקייטען און לעגענדען געגען דעם געזונדען מענשענפערשטאַנד?

„וויא האָבען זיך ערלויבט דיא תלמודיסטען צוצולעגען און אראָפּ־צונעהמען פון דיא מצוות פון דער תורה, ביז דיא תורה זעהט היינט גאַנץ אַנדערש אויס, ווערענד דיא תורה זאָגט בפירוש: „לא תוסיפו ולא תגרעו“?

„געפינען זיך נאָך פון דיא סעקטען פון בית שני אויך היינט?

„ווער זיינען דיא קראים (קאַראַאימען) און ווען האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו עקזיסטירען?

„איז דאָס אמת, אַז דיא היינטיגע אידען בעלאַנגען צו דיא פרושים פון בית שני וואָס אונזער געזעצגעבער (יעזוס) האָט זיי פערדאמט פאַר זייערע בעטריעגערייען און שלעכטע אויפפיהרונגען?

„וואָס טויגען אייך דיא טויזענדער דינים און סייגים וואָס דורך זיי פערברייגט איהר אייער גאַנצע צייט, אייער לעבען און שטערט אייער אַרבייט, ווען זיינען זיי געמאַכט געוואָרען? ווער האָט פאַר אייך פערפאַסט דיא אונצעהליגע נאַרישע צערעמאָניען, וועלכע זעהען אויס וויא געטצענדיענסט?

„וואָס בעדייטעט דיא סעודה אין דער נאַכט פון פסח, איהרע ווילדע צערעמאָניען, וואָס האָט געפיהרט אַז מען זאָל אייך דערפאר בעשולדיגען אין עסען קריסטען־בלוט?

„געפינען זיך ערגיץ אין אייערע ספרים אזעלכע ווערטער וואָס זאָלען ארויסרופען האַסס און פעראכטונג געגען קריסטענטהום, געגען קריסטוס'ן און געגען זיינע אַפּאָסטאָלען?

„איז דאָס וואָהר, אז לויט דעם תלמוד איז עס פערבאָטען פאַר אַ אידען צו לערנען פרעמדע שפּראכען, וויסענשאַפט, קונסט אָדער זיך בעשעפטיגען מיט ערד־אַרבייט?

„ווער האָט פערפאַסט דיא אידישע תפילות, זייערע ניגונים, וואָס איז זייער אינהאַלט, אויב זיי ענטהאַלטען שימפּפערייען געגען אַנדערע אמונות, וואַרום זיינען זיי אַזוי לאַנג, וואַרום אָהן א סיסטעם, און וואַרום איז ביי אייך ניטאָ קיין אָרדנונג אין דיא שוהלען ווערענד אייערע געבעטע?

„וואָס איז דאָס פאַר אַ ספר זוהר, ווער האָט איהם פערפאַסט, געפינען זיך דאָרט זאַכען געגען תלמוד, איז ערווירקליך געניינט צו דיא פונדאַמענטאַלע פּרינציפּען פון אַנדערע גלויבענס. געפינט זיך דאָרט און אין אַנדערע קבלה־ספרים עפּעס וועגען דער קריסטליכער דריי־איינינקייט?

„וואָס איז דיא טהעאָלאָגישע און פּראקטישע קבלה, ווער האָט זיא אויסגעפונען און צו וועלכער צייט?

„וואָס איז דיא שכינה, קליפּות, שטן'ס, סודות, כוונות, שמות און בעשווערונגען?

„איז עס וואָהר, אז דער זוהר און דיא קבליסטען צייגען, אז תורת משה איז פול מיט אנדייטונגען און רמזים?

„איז דאָס אמת, אז דער גלויבען אין שבתי צבי העררשט נאָך היינט אויך און ער איז געגרינדעט אויף דעם זוהר און דיא קבלה?

„זיינען געוועזען אָדער זיינען אויך דאָ ביי אידען ריכטיגע בילדונגס־אַנשטאַלטען, האָבען זיי אַ וויסענשאַפטליכע ליטעראַטור, ווען יא, וואָס דענקען דיא מאססען דאַריבער?

„האָבען דיא אידען פּראַקטישע און גוטע איינריכטונגען צו העלפען

זייערע אָרימע לייט, זייערע קראַנקע און זייערע אָרימע סטודענטען ;

„ווער זיינען דיא חסידים אין רוסלאנד, וואָס ווילען זיי, ווער האָט זיי געגרינדעט, צו וועלכער צייט און אין וועלכע פלעצער האַלטען זיי זיך אויף, אויב זיי האָבען בעזונדערע שוהלען, וויפיעלע סעקטען געפינען זיך צווישען זיי, און אויב עס זיינען קירצליך נאָך געוואָרען נייע סעקטען ?

„איז דאָ נאָך עפּעס א האָפנונג צו רעפאָרמירען דאָס יודענטהום, ווען יא, וויא אַזוי ?

„וואָס איז דער משיח אויף וועלכען אידען האָפען, איז דאָס אמת, אַז אידען דענקען צו בעהעררשען דיא גאַנצע וועלט ווען משיח וועט קומען און אַנדערע וועלען ניט האָבען קיין חלק אין עולם הזה און עולם הבא ?

„וויא קען מען אויפנעהמען אַ אידען אין אַ קריסטליכען פעראיין, וויא קען ער זיך פערשאַפען קריסטליכע פריינד, וויא קען מען איהם אַנפערטרויען אַ׳ן אַמט, ווען ער דערוויטערט זיך פון דעם קריסט, ער בעקימערט זיך ניט אום דער טובה פון לאנד און דערפאַר ווילען פיעלע לענדער איהם ניט געבען דאָס בירגער־רעכט ?"

קאפיטעל 10.

װער עס האָט שטודירט דיא פראגען װאָס דער בילדונגס־מיניסטער האָט איהם געשטעלט, דער בעמערקט אין דעם צװײ װיכטיגע פּונקטען : 1) אז ליװען איז געװען בעקאנט מיט דעם רוס־סישען יודענטהום װיא עס איז דאמאלס אויפגעפּאסט געװאָרען, און, 2) אז ער האָט געטהײלט דיא מײנונג פון דיא שונאים פון יודענטהום, און ער איז געװען זעהר נײגיעריג צו הערען װאָס יצחק בער לעװינזאָהן האָט דארויף צו ענטפערן.

מערקװירדיג איז אָבער, װאָס לעװינזאָהן אלײן האָט אויך געהאט דיא זעלבע פראגען פאר זײנע אויגען און ער האָט אויף זיך גענומען דיא עובדא זײ צו פערענטפערן. זײן ערשטער שריט איז געװען אין זײן „תעודה בישראל“, װעלכער איז געשריעבען געװאָרען נאָך אײדער ליװען האָט געפרעגט דיא הארבע קשיות און לעװינזאָהן האָט פיעלע פון זײ פערענטפערט קודם דיא פראגען זײנען צו איהם געקומען אָפּיציעל.

דאָס זעהען מיר אויך פון זײן ענטפער צום מיניסטער, װאו ער צײגט איהם אָן פיעלע תשובות אין „תעודה בישראל“. דאן צײגט ער איהם אויך אויף אנדערע ספרים, פון אידישע און קריסט־ליכע פערפאסערס, און אויף דעם רעסט, זאָגט ער, װעט ער פער־פאסען ספּעציעלע װערקע. דער „בית יהודה“ איז הויפּטזעכליך געװען דיא בעהאנדלונג פון אלע פראגען װאָס ליװען האָט געשטעלט.

לעװינזאָהן האָט געװיזען אין זײן „בית יהודה“ א גרויסע געניטקײט אין דער אידישער געשיכטע בפרט און אין דער קריסט־ליכער ליטעראטור בכלל. ער איז אויך געװען טרײ, װאהר און אויפריכטיג און צוגעגעבען פעהלערן, װעלכע זײנען װירקליכע חסרונות װאָס ער אלײן האָט געקעמפּפט זײ אויסצו־װאָרצלען; אָבער ער האָט קײן מאָל ניט פערגעסען מלמד זכות צו זײן אויף זײנע אונגליקליכע ברידער און בעװיזען, אז דיא חסרונות װאָס

זיי בעזיטצען זיינען ניט דערפאר וויל אידען זיינען בטבע שלעכטע אָדער פערדאָרבענע מענשען, זאָנדערן, ווייל דאס טרויעריגע שיק־זאל צווישען דיא נאציאָנען האָט זיי געטריעבען צו דיעזער שטופע. אין דערזעלבער צייט וויעדער, האָט קעווינזאָהן בעהויפטעט, דאָס אין פאל אידען זאָלען בעסער בעהאנדעלט ווערען וואָלטען דיעזע חסרונות געמוזט אוועקפאלען.

דאס תלמודישע יודענטהום, אין זיין ריינקייט און איינפאכ־קייט, איז ביי איהם געשטאנען זעהר הויך און ערהאבען. אום דאָס צו פערטהיידיגען, און בעוויזען אז עס איז פערלייםדעט געוואָרען ענטוועדער פון אונוויסענדע אָדער פון שלעכטע מענשען, איז געווען זיין הייליגסטער און העכסטער וואונש.

ער האָט פרובירט דאָס צו טהאָן אין זיין „בית יהודה“, אבער ער האָט דאָרט קיין פלאטץ ניט געהאט. דער פראָגראם איז איהם געלעגען אין קאָפּ, נאָר אנשטאט עס זאָל בילדען א „תלמודישע אפּאָלאָגיע“, איז דאָס ארויסגעקומען א „יודענטהום אפּאָלאָגיע“, וואו ער האָט געצייגט דעם געשיכטליכען פאָרטשריט פון דעם יודענטהום, זיינע ענטוויקלונגען אונטער דיא פערשיעדענע פעריאָ־דען, דעם פאל און וואקסען לויט אומשטענדען, און דיא פאָרמע וואָס עס האָט אָנגענומען אונטער דיא אונצעהליגע צוטרעפונגען מיט דיא אידען.

דאָס גאנצע ווערק „בית יהודה“ אָטהעמט מיט א ריינעם אידישען גייסט און ווארפט צום ערשטען מאָל, א מילדען און ווארימען ליכט־שטראהל אויף דער יודענטהום׳ס געשיכטע פון א וויסענשאפטליכען שטאנדפונקט.

ביז דאמאלס, דאָס הייסט, ביז דער „בית יהודה“ איז ערשינען, איז נאָך יצחק בער לעווינזאָהן געשטאנען אין א צווייפעלהאפטער לאגע ביי דיא פרומע אידישע געלעהרטע. זיי האָבען איהם גערעכענט פאר א ווילדען רעפאָרמאטאָר, פאר א צושטערער און פאר איינעם וואָס קימערט זיך ניט פיעל וועגען דיא הייליגע קבלות פון א פאָלק. אין „בית יהודה“ האָבען זיי איהם אָבער שוין בעסער פערשטאנען : ער האָט זיי פאָרגעשטעלט דאָס יודענ־

טהום אלס א פרעכטיגען גאָרטען מיט געטטליכע בלומען, אבער ער האָט זיי אויך אָנגעצייגט דיא דערנער וואָס זיינען דאָרט אויסגעוואקסען און איהם פערוואנדעלט אין א ווילדערנים.

דער ערשטער פון דער פרומער געלעהרטער אידישער קלאסע וואָס האָט זיך אָבגערופען אויף דיעזער ערשיינונג, איז געווען ר׳ מתתיהו שטראשון פון ווילנא, וועלכער האָט געשריעבען צום פערפאסער א בריעף אין יאָהר 1838 און איהם געלויבט און געדאנקט פאר זיין גראָסארטיגער ארבייט.

נאָך איהם האָבען געפאָלגט אנדערע פרומע געלעהרטע און רבנים און אויסגעדריקט זייער טיעפסטע דאנקבארקייט צו לעווינזאָהנען פאר זיין יודענטהום אפּאָלאָגיע אין „בית יהודה“.

דיעזע אנערקענונג האָט איהם געגעבען מעהר מוטה ווייטער צו ארבייטען און ער האָט אָנגעהויבען איינצוזעהען, אז זיין הויפּט־פּפליכט איז נאָך ניט ערפיללט. אמת, אין „תעודה בישראל“ האָט ער געלאָזען הערען דעם טראָמפּעט צו דער געטטין פון אויפ־קלערונג און ליכט; אין „אפס דמים“ האָט ער פערטהיידיגט זיין פאָלק געגען א׳ן אונגערעכטער בעשולדיגונג, און אין „בית יהודה“ האָט ער געוויעזען דיא שעהנהייט פון ריינעם יודענטהום. אָבער וואָס האָט ער געטהאָן צו דיא פראגען וועגען דעם תלמוד וואָס ליווען האָט איהם געשטעלט? וואָס האָט ער געענטפערט אויף דיא אונצעהליגע בעשולדיגונגען געגען דיא תלמודיסטען? וואו איז זיין תשובה צו דיעזע, וועלכע האָבען אויסגעטראכט אלערליי בלבולים געגען א ווערק וואָס זיי האָבען ניט פערשטאנען און בעגריפען?

לעווינזאָהן האָט געזעהען, אז דיזען ענטפער איז ער שולדיג נעבליעבען.

דער תלמוד. לויט לעווינזאָהן׳ס אויפפאסונג, איז א ווערק וואָס מוז טיכטיג שטודירט ווערען, און עס דויערט יאָהרען, פיעלע יאָהרען, ביז מען ערגרינדעט זיין ציעל, זיין גייסט און זיינע שטרעבונגען. דאָס אלעס ערפאָרדערט א וויסענשאפטליכע און לאָגישע אבהאנדלונג אין א בעזאָנדערעם ווערק.

לעווינזאָהן האָט געפּאַסט דעם בעשלוס אָנצופאַנגען דיעזע ריעזינע ארבייט, אָבער עס איז נאָך ביי איהם ניט געווען קלאָר אין קאָפּ אויף וועלכער ארט ער זאָל דאָס שאַפען. שפּעטער, האָט ער געקריגען א זעלטענע געלעגנהייט וואָס האָט ארויסגערופען זיין מאָנומענטאַלעס ווערק „זרובבל“, וואו לעווינזאָהן האָט איינמאָל פאַר אלע מאָל געוויעזען ווער און וואס דער תלמוד איז.

אין זיינע לעהרע שטונדען, ווען לעווענזאָהן איז ניט געווען שטארק בעשעפטיגט מיט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, פלעגט ער צייטענווייז שרייבען פערזען. עס איז וואהר, קיין שטארקע פּאָעזיע געפינט זיך ניט אין זיי, דערפאַר אָבער זיינען זיי שארף און זעהר נעדאַנקענרייך. אויף דער אידעע, דאָס אביסעלע פילאָזאָפיע פער׳שיכור׳ט און שאדעט דעם מענשען, און פיעל דענקען און שטודירען פילאָזאָפיע ניכטערט אויס, האָט ער אָנ־געשריעבען פאָלגענדע מייסטערהאַפטע פערזען:

אוהב דעת פנה אלי ואורך,
עין החכמה אם מצאת, שתה דיך,
או על תטעם מאומה, שטה מהמבוע,
מעט כי תשתה תחוג כשכור ותנוע,
כל ימיך תתנהג בשגעון ובעורון,
אך אם תרבה שתות, וסר ממך השכרון.

אין אזעלכע צייטען איז ער אויך געווען זעהר פּרוכטבאַר אין זיין פּריוואַט קאָררעספּאָנדענץ, געשריעבען קורצע אבהאנדלונגען אין אידיש און געארבייט אין פילאָלאָגישע ווערקע פיר דער העברעאישער ליטעראַטור. זיין הויפּט־ארבייט איז ביי איהם געווען דיא פּאָלעמישע ליטעראַטור, וואו ער האָט געזוכט אימער צו טרעפען צוויי ציעלען: 1) פערטהיידיגען דאָס יודענטהום נעגען זיינע פערלוימדער, און, 2) אויפקלערען און בעלעהרען אידען איבער דיא וואהרע פרינציפּען פון זייער רעליגיאָן.

קאפיטעל 11.

וואָס מעהר מיר קוקען אריין אין לעבען פון יצחק בער לעווינ־זאָהן, אלץ מעהר געפינען מיר אויס זיין עדעלען און אויפריכטיגען כאראקטער, זובענדיג אימער צו בויען זיינע טהעאָריען און לעהרען אויף שכל מעהר וויא אויף גלויבען.

עס וועט אינטערעסאנט זיין דאָ איבערצוגעבען א בריעף געשריעבען צו איינעם פון זיינע פריינד רי"ש אין יאָהר 1840. דער בריעף האָט צוויי וויכטיגע פונקטען: דער ערשטער איז וועגען אָבלעגען שבת אויף זונטאג, און דער צווייטער איז וועגען ליטערא־רישע ארבייטען. מיר קענען פוןביידע צוזאמען פיעל לערנען, און מיר געבען דאָ א געטרייע איבערזעצונג:

„און וועגען דעם רב וואָס דו דערצעהלסט מיר, אז ער איז אויך מסכים אָבצולעגען שבת אויף זונטאג, זאָג איך דיר, אז וועה איז צו דיא מענשען וואָס יאָגען זיך נאָך פריעדען, פריינדשאפט און ברידערשאפט מיט זייערע שכנים, דיא איינוואָהנער פון לאנד, און ווילען דערפאר צושטערען גאָט'ס בונד, און וועה צו דעם רב, דעם אלטען און גרויען זינדער, וועלכער האלט נאָך אימער אויסגעשטרעקט דיא האנד צו צושטערען, צוברעכען און אומווארפען דיא פונדאמענטען פון דער תורה. דאָס וואס זיי טראכטען וועט קיינמאָל ניט זיין. איך האָב עס שוין געזאָגט דיעזער סעקטע וועלכע איז ער־שיענען פאר מיר און גע'טענה'ט אז מען דארף איבערבייטען דעם שבת אויף זונטאג: מה דאָך, האָב איך זיי דערצעהלט, איהר ווילט צושטערען דעם שבת וואָס איז געגעבען געוואָרען פון גאָט, וויא וועט איהר נאָך בעהאנדלען דעם זונטאג וואס איהר נעהמט זיך אליין? אויף אזא אופן וועט אי שבת אי זונטאג ביי אייך גאָר קיין ווערטה האָבען; שבת וועט איהר זיך פיהרען וויא דיא גוים און זונטאג וויא דיא אידען.

„און וואס דו פרעגסט מיך וועגען דיין ספר וואס דוא האסט מיר געשיקט, ראטה איך דיך, דו זאלסט איהם ניט דרוקען אזוי גיך. קוק איהם איבער נאך אמאל און נאך אמאל, און וואס מעהר ער וועט בלייבען ביי דיר אין מאנו־סקריפט וועט ער אלץ מעהר געריינינגט ווערען פון פעהלערן. געלויבט איז גאט וואס ער האט מיך געמאכט פאר א'ן עני ואביון, דערפאר קען איך ניט באלד דרוקען מיינע ספרים וויא זיי ווערען פערטיג. עס מוז דויערן א היבשע צייט ביז זיי ערשיינען, דערווייל האלט איך זיי אין איין פערבעסערן. ווען איך וואלט חלילה געווען א'ן עושר און געקענט באלד דרוקען אלעס וואס איך שרייב, וואלטען מיינע ספרים ארויסגעקומען פול מיט פעהלערן, פונקט וויא עס איז מיט דעם געלעהרטען יש"ר וועלכער איז רייך און דרוקט באלד וויא ער שרייבט, דערפאר קומען ארויס זיינע ווערקע זעהר שלעכט. און אויף מיינע ספרים און נאך אנדערע אזעלכע איז געזאגט געווארען: הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה."

דער ערשטער טהייל פון דעם בריעף טראגט מיט זיך א גרויסע וויכטיגקייט. ער פערצייכענט פאר אונז יענע פעריאדע אין רוס־לאנד ווען דער רעפארמאטארישער גייסט פון דייטשלאנד האט זיך אריינגעכאפט אויך צווישען דיא רוסישע אידען און דיא זא־גענאנטע רעפארמאטארס האבען גערעכענט, אז זיי וועלען קענען זעהר לייכט צוציהען לעווינזאהן'ען אויף זייער זייט.

אבער זיי האבען געהאט אין איהם א טעות. לעווינזאהן, מעהר וויא יעדער איינער, האט געוואוסט, אז רעפארמירען דאס יודענ־טהום הייסט ניט צו בעריהרען און צושטערען דיא גרונד־פרינציפען פון דיעזער רעליגיאן. אין געגענטהייל, דיא גרונדפרינציפען האט מען נאך בעדארפט מעהר בעפעסטיגען, נאר דיא רעפארמאציאן האט געמוזט אנפאנגען אין דיא אונערטרעגליכע לאסטען וואס דיא קבליסטען און גלאט רבנים האבען ארויפגעלעגט אויף דעם ארימען פאלק און דאס האט אין עצם גאר ניט צו טהאן געהאט מיט דעם יודענטהום.

לעווינזאָהן האָט געוואָלט ליכט און אויפקלערונג; ער האָט געוואָלט מען זאָל אויסרייסען דיא פרעמדע דערנער, נאָר דיא וואָרצלען פון יודענטהום האָט מען ניט געטאָרט טשעפּען.

עס איז אויך געווען צו יענער צייט, ווען זיין ערשטע אידעע פון „תעודה בישראל" וועגען קינדער־ערציהונג און קינדער־אונטעררכט, האָט איהם ווידער אָנגעהויבען צו בעשעפטיגען. ער האָט געארבייט מיט אַלע מעגליכקייטען אריינצוברייגנען א סיסטעמאטישען לימוד אין דיא אידישע שולען. ווען דיא רוסישע רעגיערונג האָט זיך ערקלערט בערייט צו העלפען גרינדען אזעלכע שולען, איז לעווינזאָהן שטארק בעגייסטערט געוואָרען און געארבייט מיט אַלע מעגליכקייטען דאפיר, ער האָט אויך געהאט א'ן אויג אויף ראבינער־שולען, וואו א אידישער רב זאָל לערנען תורה און חכמה צוזאמען און זאָל דאן ווערען א אידישער פערטרעטער וואָס זאָל ווערטה האָבען צו רעפרעזענטירען דאָס יודענטהום.

אָבער דיא פינסטערנים אין אידישען לאגער איז געווען פיעל גערדיכטער וויא לעווינזאָהן האָט זיך פאָרגעשטעלט, און זיינע ליכטשטראהלען האָבען דאָס ניט געקענט דורכדרינגען.

דיא מאכט פון דעם פאנאטיזמוס האָט אלעס געשטערט, און דערזעלבער לעווינזאָהן וואָס האָט געקעמפּפט פאר'ן שבת און גאר אַלע גרונד־פּרינציפּען פון יודענטהום, איז בעשולדיגט געוואָרען אין אפּיקורסות און אפילו אין אטהעאיזמוס.

אין דעמזעלבען יאָהר 1840, ווען לעווינזאָהן האָט זיך אָנגעהויבען פאָרצובערייטען פיר נייע ארבייטען, האָט ער ערהאלטען דיא נאכריכט, אז זיין בעסטער פריינד, דער גרויסער אידישער געלעהרטער, ר' נחמן קראָכמאל, דער מחבר פון „מורה נבוכי הזמן", איז געשטאָרבען אין זיין 56טען לעבענס־יאָהר. דאָס האָט אזוי בעטריעבט דעם פערעהרער פון קראָכמאל'ן, אז ביז צום ענדע פון יאָהר זעהען מיר לעווענזאָהן'ען כמעט אָהנמעכטיג אין אַלעס וואָס איז פאָרגעקומען ארום איהם.

לעווינזאָהן האָט זיך ניט געשראָקען פאר'ן טויט, אָבער ער

האָט זיך גאָר ניט געקענט צוגעוועהנען צו דער אידעע, אז רנ"ק איז אזוי יונג אָבגעשטאָרבען און מיט איהם האָט דאָס יודענטהום, דיא ליטעראטור און דיא פילאָזאָפיע אזוי פיעל פערלוירען.

אלעס וואָס מיר בעמערקען פון איהם אין דיעזען יאָהר, איז געוועזן דיא אונגעוועהנליכע אויפרעגונג און ערביטערונג געגען זיינע קריטיקער. אנשטאט פון זיי אָבצולאכען, וויא זיין טבע איז געוועזן, האָט ער געזוכט זיי צו טרעפען און בעליידיגען. לעווינזאָהן האָט אפילו געהאט פאָלקאָם רעכט, אָבער פאר איהם האָט ניט געפאסט צו פערליערען זיין געדולד. אבער מיר קענען דאָס צושרייבען צו זיין טרויער איבער דעם טויט פון רנ"ק.

קאפיטעל 12.

אין „תעודה בישראל" בעקלאָגט זיך לעווינזאָהן זעהר פיעל אויף דיא אידישע מחברים און זייער סטיל אין שרייבען. ער האָט פאר זיך געזעהען צוויי קלאסען: דיא ערסטע, וועלכע האָט גע־שריעבען אין גמרא שפראך און נאָך אונטערגעמישט מיט ווערטער פון דיא תרגומים און פיוטים; און דיא צווייטען, דיא פוריסטען, וועלכע האָבען געשריעבען ריינע ביבלישע העברעאיש. לויט לעווינזאָהן'ס מיינונג האָבען ביידע ניט געטויגט: דיא ערשטע זיינען גלאט אונפערשטענדליך און היטען קיינע רעגעלן פון סטיליסטיק, און דיא צווייטע זיינען נאָר פאר ביבעל־שטודענטען; דערצו נאָך אָפּפערן דיא לעצטע פיעלע מאָל דעם געדאנק צוליעב דער שפראך. סיי־ווי־סיי שטעהען ביידערליי שרייבער ווייט פון וועלטליכער ליטעראטור, און עס איז אונמעגליך זיי צו איבערזעטצען אין אנדערע לשונות וויא מען טהוט אין אנדערע ליטעראטורען.

לעווינזאָהן האָט דערפאר געוועהלט א לייכטען סטיל אין זיין שרייבען — אזוי לייכט, אז מען קען איהם איבערגעבען אין איר־גענד א שפראך. זיין „אפס דמים" בעווייזט איבערהויפּט, אז לעווינזאָהן האָט געשריעבען גוטע העברעאיש אין א פאָלשטענדיגען מאָדערנעם גייסט, ווייל דיא איבערזעצונג איז ארויס אין ענגליש, דייטש און רוסיש זעהר איינפאך און קלינגט איבעראל וויא א'ן אָריגינאל.

לעווינזאָהנען איז אלזאָ זעהר פיעל געלעגען דאראן אויף אום דער שפראך און סטיל פון דער העברעאישער ליטעראטור, און, ווען ער האָט צייט געהאט, האָט ער געארבייט אין דעם.

ווען דער „תעודה בישראל" איז פערטיג געוואָרען, האָט ער אויפגעשריבען א קליינעם חיבור מיט דעם נאָמען „ימין צדקי", אלס א'ן ענטפער צו ליוועזן'ס פראגען איבער דעם תלמוד. אָבער דאס איז געווען זעהר ווייט פון פאָלקאָמענהייט, און עס האָט שפּעטער

בלויז געדיענט אלס א ווינקעלשטיין צו זיין גרויסען חבור „זרובבל“. דערווייל האָט ער אָנגעהויבען צו פערפערטיגען זיין „שרשי לבנון“.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאָהן האָט דערפון געוואָלט מאכען א גרויכע פילאָלאָגישע ביבלישע ענציקלאָפּעדיע און דאָס פערמישען פיעל אָדער וויניג אויך מיט דעם תלמוד און מדרשים. אבער ער האָט איינגעזעהען, אז ערשטענס האָט ער קיין צייט ניט פיר אזא ריעזיגע אונטערנעהמונג און צווייטענס — זיין אלטעס אונגליק — פעהלען איהם ביכער צו שאפען דעם מאטעריאל פאר אזא ווערק. ער האָט אלזאָ כיקצר געווען און געשאפען א קורצע אבער זעהר וויכטיגע אבהאנדלונג.

דער „שרשי לבנון“ איז א קליינעם ענציקלאָפּעדיש־פילאָלאָגי־שעס ווערטער־בוך אויסגעשטעלט נאָך׳ן אלף־בית, אָבער לעווינזאָהן האָט דאָ געוויעזען, אז ער איז אויך א גרויסער בקי אין דיא אָריענטאלישע שפראכען וועלכע זיינען פערוואנדט מיט העברעאיש. ער האָט ערקלערט יעדעס וואָרט מיט זיין אבשטאמונג און פער־וואנדשאפט און אימער געזוכט דאָס צו פערגלייכען מיט דער שפראך פון דיא תרגומים, תלמוד און מדרשים.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאָהן וואָלט געשאפען א פיעל בעסערעס ווערק אויף דיעזען פעלד, ווען ער וואָלט דאפיר אָב־געגעבען מעהר צייט און געהאט גענוג ביכער צו הילף. וויא דיא זאך איז, האָט ער יעדענפאלס דערמיט א גרויסע טובה געטהאָן דער מאָדערנער העברעאישער שרייב־קונסט.

צו דיזעם ווערק, אלס א צווייטער טהייל (אָבוואָהל דאָס האָט קיין שייכות ניט,) געפינט זיך דער „בית האוצר“. דאָ זעהען מיר לעווענזאָהן׳ס שטרעבונג בעקאנט צו מאכען אידען מיט אלעס מעגליכע פון דיא אומות העולם כדי זיי זאָלען בעסער קענען זייער אייגענע אמונה און ליטעראטור. אין „בית האוצר“ געפינען זיך פערשידענע אבהאנדלונגען, וויא, צום ביישפיעל : „דיא וועלט־שעפּפונג לויט דיא פערזער“ ; „הויפט־פונקטען פון דער פערזישער געשיכטע“ ; „דיא וועלט־שעפּפונג לויט דיא באניאנען“ ; געשיכטע פון דער מיטהאָלאָגיע וואָס איז ניגין בעסער צו פערשטעהן תנ״ך ;

דיא איבערזעצונג פון יאָזעפוס „געגען אפּיאָן“ מיט א פאָררעדע און בעמערקונגען; „אבהאנדלונג איבער דעם זוהר“; א בריעף וועגען קינדער־ערציהונג און זייער לערנען; א. ז. וו.

צום שלום האָט ער נאָך מאנכע תוספות צו זיין „בית יהודה“.

עס איז מערקווירדיג, דאָס לעווינזאָהן מיט אלע זיינע שריפ־טען וואָס ער האָט געשאפען, האָט ער געהאט נאָר איין ציעל: אויפצוקלערען און צו בעלעהרען.

לעווינזאָהן האָט ניט גערוהט; קראנק, שוואך און עלענד וויא ער איז געווען, האָט ער ניט אויפגעהערט צו ארבייטען. דיא אינ־טעלליגענטע וועלט האָט פון איהם הנאה געהאט, פון איבעראל האָבען קהילות זיך געווענדעט צו איהם נאָך עצות און מיט בקשות און ער האָט ערפיללט יעדענס וואונש.

אבער וואו נעהמט דער אונגליקליכער צום לעבען? וויא לעבט ער? דיעזע פראגע האָט זיך דאָס אידישע פאָלק נאָך אליין ניט געשטעלט.

עס איז געווען אין יאָהר 1846, ווען מיר הערען דעם הערצ־רייסענדסדען קרעכץ זיך ארויסרייסענדיג פון דעם געלעהרטען׳ס ברוסט. עס איז קיין ספק אז ער האָט וואהרשיינליך אלעס מעגליכע אנגעווענדעט זיינע אייגענע ברידער זאָלען איהם העלפען. און וואָס האָט ער בעדארפט? א קלייניגקייט, נאָר אויך דאָס האָט איהם קיינער ניט געוואָלט געבען.

לויבען זיין ארבייט, האָבען זיינע פערעהרער — דארונטער עשירים און גבירים — ניט געזשאלעוועט, נאָר ווען עס איז געקומען וועגען ביישטייערן צו זיינע הצטרכות, האָט זיך יעדער צוריק־געצויגען.

אין זיין גרעסטער פערצווייפלונג האָט דאמאלס לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו מיניסטער דעם איננערן און איהם אויפ־מערקזאם געמאכט, אז ער האָט אָבגעשריעבען 17 ספרים, מיט דעם צוועק צו בילדען אידען, לויט וויא עס איז דאמאלס געווען דער וואונש פון דער רוסישער רעגיערונג. ער האָט אויך פערפאסט א שיר צו דער חתונה פון צאר אלעקסאנדער דעם צווייטען מיט

צארינא מאריא אלעקסאנדראָוונא; דיעזער שיר איז געזונגען געוואָרען אין דער שוהל פון ברעסט ליטאָווסק (בריסק דליטאָ) אין אבענד פון דער חתונה. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויפמערק־זאם געמאכט דעם מיניסטער, אז ער איז זעהר אָרעם, אז ער איז קראנק און ליידענד, און דערפאר בעט ער דיא רעגיערונג זיא זאָל איהם אונטערשטיצען אום ער זאָל קענען ווייטער ארבייטען און פערעפענטליכען זיינע ספרים.

פון א בריעף אין לעווינזאָהן'ס כתבים ערפאהרען מיר, אז דיעזע ווענדונג צום מיניסטער האָט שטארק פערדראָסען זיינע פריינדע און זיי האָבען איהם געמאכט פאָרווירפע. עס שיינט אבער אויך, אז קיינער האָט זיך פון דעסטוועגען ניט אָבגערופען איהם צו העלפען.

אָט דאָס איז לעווינזאָהן'ס בריעף צו זיינעם א פריינד פון פאָרווירפע:

„וואָס דען ווילסטו זאָל איך טהאָן ווען קיינער העלפט מיר ניט? עס איז מיר אונמעגליך אליין צו דרוקען מיינע ספרים, און איך האָב שוין אפילו קיין כח ניט צו מאכען פלענער איך זאָל ווען־עס־איז דערגרייכען מיין ציעל. איך בין קראנק, שוואך, און אָפטמאָל קען איך מעהר גאָר ניט דענקען. אָט זיין איך וויא געלעהמט אין גוף און נשמה. איך האָב געזעהן מיין צושטאנד, אז איך בין אלט, אָהן כוחות און ווייס ניט ווען איך וועל שטארבען, און דאָ בין איך איינער אליין אין קרעמניץ וויא א בוים אין מדבר. מיין גאנצע נאָהענטע און קליינע משפחה געפינט זיך אין אָדעס. דערפאר האָב איך געשריעבען צו מיין ברודער'ס זוהן, ר' יעקב ישראל לעווינ־זאָהן, אין אָדעס און איך האָב איהם געשיקט א צוואה. איך בין בערייט איהם צו שיקען א קעסטעל מיט מיינע געשריע־בענע ספרים, טאָמער וועט זיי דאָרט אימיצער זעהן און דרוקען. ווען זיי זאָלען דאָ פערבלייבען אין קרעמניץ נאָך מיין טויט, וועלען זיי נאָך מיין טויט חלילה פערלוירען געהען, אין איך האָב געארבייט אזוי שווער און ביטער טאָג און נאכט,

ניט הנאה געהאט פון קיין שום תענוג אויף דער וועלט, גע־
זעסען טאָג אזוי נאכט פערשפּארט איינער אליין און נאָר
געארבייט און געארבייט".

וויא עס שיינט, האָט דער אינלענדישער מיניסטער אויפמערק־
זאם געמאכט דעם וואָהלינער גובערנאטאָר איבער לעווינזאָהנען
און דיעזער האָט געמאכט א'ן אונטערזוכונג. עס איז ניט בעקאנט
נענוי אויב דער גובערנאטאָר האָט עפּעס געטהאָן פאר איהם, עס
ווייזט אָבער אויס אז לעווינזאָהן האָט ווייטער ווענינער געליטען.
דער גובערנאטאָר האָט אויך אויפמערקזאם געמאכט מעהרערע
מענשען איבער לעווינזאָהנען, זיי דערצעהלט, אז ער איז א גרויסער
געלעהרטער, אבער ער איז זעהר קראנק און אָרעם און ער פער־
דיענט מען זאָל איהם העלפען.

אויף וויא ווייט ער איז דאמאלס געהאָלפען געוואָרען, שיינט
עס, אז דיא הילף איז ניט געקומען דירעקט פון זיינע ברידער, פאר
וועלכע ער האָט זיך מפקיר געווען.

קאפיטעל 13.

יצחק בער לעווינזאָהן דערצעהלט אין איינער פון זיינע ש־יפ־טען, דאָס אין א נאכט, ליגענדיג אויף זיין בעט, עלענד און קראנק וויא געוועהנליך, בעדיענט בלויז פון זיין אָרימע שוועסטער פייגע, האָט זיך געעפענט דיא טהיר און עס איז אריינגעקומען א הויכער מיליטערישער בעאמטער, שטארק בעזויפען, וועלכער האָט פער־לאנגט מיט א פלוך, מען זאָל איהם געבען שנאפּס.

לעווינזאָהן האָט איהם ערקלעהרט, אז ער האָט געמוזט מאכען א טעות, מיינענדיג, אז דאָרט איז א קרעטשמע, וועהרענד אין דער קליינער הייזקע וואָהנען בלויז אָרימע מענשען. דער בעזוכער האָט נאָך מעהר געפלוכט און, וויא עס שיינט, האָט ער געוואָלט שלאָגען לעווינזאָהנען מיט אלע אין הויז. דער קראנקער געלעהר־טער האָט אויסגעשטרעקט זיין האנד און ארויסגענומען פון א קעסטעל א בריעף. דאָס איז געוועזען צאר ניקאָלאי׳ס בריעף אייגענ־הענדיג געשריעבען צו לעווינזאָהנען. דאָס האָט ער געוויזען דעם הויכען אָפיציער.

וויא א כישוף האָט דער בריעף געווירקט און דער אָפיציער האָט זיך באלד אויסגעניכטערט. ער האָט אָנגעהויבען צו ציטערען און בעטען אום פערצייהונג. דאן, ניט רעדענדיג מעהר א וואָרט, האָט ער שנעל פערלאָזען לעווינזאָהן׳ס וואָהנונג. אויף׳ן אנדער׳ן טאָג, האָט לעווינזאָהן ערהאלטען פון דעם אָפיציער א בריעף מיט א׳ן ענטשולדיגונג.

עס שיינט, אז דער אָפיציער האָט ניט נאָר געטראָגען א הויכען ראנג, זאָנדערן ער האָט אויך בעלאנגט צו א יחוס׳דיגער משפחה. לעווינזאָהן האָט קיינעם ניט דערצעהלט ווער ער איז געוועזען. מיט א קורצע צייט שפּעטער, האָבען גנבים איינגעבראָכען אין לעווינ־זאָהן׳ס הויז, און ניט הויבענדיג וואָס צו נעהמען, האָבען זיי

צוגענומען דאָס קעסטעל מיט דיא בריעף וואו עס האָט זיך געפונען דעם צאר׳ס שרייבען.

לעווינזאָהן׳ס בריעף, וויא מיר האָבען בעמערקט אין לעצטען קאפיטעל, צום מיניסטער דעם אינערן, האָט ארויסגערופען א פרישע אינטערעסע ביי דער רוסישער רעגיערונג, און דערפאר, ווען מען האָט בעשטימט צו מאכען א׳ן אסיפה אין סט. פעטערסבורג וועגען אידישע אנגעלעגענהייטען, איז לעווינזאָהן געווען איינער פון דיא הויפט געלאדענע.

אָבער, דיא אַלטע געשיכטע, ניט האָבענדיג קיין געלד אויף דער הוצאה, האָט עס אויסגעזעהען, אז ער וועט ניט פאָהרען. ער האָט דאריבער, וויא עס שיינט, געשריעבען צו דר. ראובן קאלישער פון זשיטאָמיר, און דיעזער האָט איהם באלד געענטפערט, אז דיא רעגיערונג האָט בעשלאָסען איהם ניט נאָר צו געבען געלד אויף דער הוצאה, זאָנדערן אויך א היבשע סומע געלד צו בעצאָהלען זיינע חובות און פיללייכט אויך אויף צו דרוקען זיינע ווערקע פון כתב־יד. דר. קאלישער האָט איהם דאָס מיטגעטהיילט אין נאָמען פון דעם דירעקטאָר פון דער אסיפה, וועלכער האָט איהם געהייסען אזוי שרייבען צו לעווינזאָהנען. אין דער זעלבער צייט שרייבט איהם דר. קאלישער, אז ער וואָלט שוין געמעגט פערלאָזען קרעמניץ און קומען זיך בעזעצען אין זשיטאָמיר, א שטאדט וואו מען וואָלט בעסער געוואוסט אנצוערקענען זיין ווערטה.

וואָס לעווינזאָהן האָט געענטפערט אויף׳ן לעצטען פאָרשלאג, איז אונז אונבעקאנט, נאָר אין דערזעלבער צייט געפינען מיר נאָך א בריעף, דאטירט: סט. פעטערסבורג, תר״ז, (1847) פון ה׳ אריה ליב מאנדעלשטאם, וועלכער שרייבט צו איהם פאָלגענדעס:

„נאכדעם וויא איך האָב דיר אזוי לאנג ניט געענפערט, קום איך דיך ערפרייען מיט צוויי בשורות, ערשטענס, אז דער מיניסטער האָט דיך ערנאנט צו זיין דער פערהערער און אויס־פראָבירער פון דיא לעהרערס וואָס ווילען אויסגענומען ווערען אין דיא אידישע שולען, און דאָס איז, וויא דו ווייסט, א ריינע און לייכטע ארבייט, וואָס וועט דיר ניט פיעל אנשטרענגען,

און דערפאר וועט דיר דיא רעגיערונג בעצאָהלען. צוויימענס, האָט מיך דער מיניסטער בעאויפטראגט, דיך דאָ אויפצוהאַלטען צוויי אָדער דריי חדשים, אויב דיין געזונדהייט וועט עס ערלויבען, און אזוי שנעל וויא דו וועסט מיר ענטפערן, וועט דער מיניסטער שרייבען נאָך קיעוו מען זאָל דיר פון דאָרט געבען 150 רובעל אויף דער הוצאה, און דאָס איבריגע וועלען מיר שוין דאָ בעזאָרגען. איך בעט דיך, פריינד, קום אין וואָרט ניט. און ווען דיין שוואכע געזונדהייט ערלויבט דיר עס ניט, דאן זאָלסטו ניט פערגעסען, אז דיא גרעבסטע מענשען שטעלען איין זייער לעבען אין מלחמה פאר זייער פאטערלאנד און פאר זייער פאָלק. נאָר אויב דו שרעקסט זיך צו ערשיינען פאר גרויסע הערען, ווייל דיין מויל רעדט ניט אזוי שעהן וויא דיין פעדער שרייבט, זאָלסטו ניט פערגעסען אז משה רבינו איז אויך געווען א כבד פה און ער האָט געפונען א ברודער וואָס האָט פאר איהם גערעדט. וואָס עס איז נוגע דיין קראנקהייט, זאָלסטו וויסען, אז איך און אלע אנדערע מיט מיר, ווייכען גאנץ גוט וויא גרויס עס איז משמש צו זיין תלמידי חכמים. פערגעס ניט וויפיעל טובות עס קען ארויסקומען פאר אונז אידען, ווען דו וועסט מיטטהיילען זאכען מיט׳ן מויל וואָס מען קען מיט דער פעדער ניט שרייבען. דיין ערשיינען, איבערהויפט, אין בילדונגס־מיניסטעריום, וועט געוויס מאכען א גרויסע ווירקונג. קיין זאך זאָל דיך ניט אָבהאלטען. שרייב אז דו קומסט".

לעווינזאָהן איז געפאָהרען. ליידער טהיילען אונז ניט מיט דיא ביאָגראפען גאנץ גענוי דעם רעזולטאט מיט דיא וויכטיגע איינצעלהייטען פון דעם בעזוך. אלעס וואָס מיר וויסען איז, אז דער בילדונגס־מיניסטער, אוואראָוו, האָט אויף איהם געמאכט זעהר א גוטען איינדרוק און ער האָט צו איהם געשריעבען, פאָלגענדע פערזען:

על שמש החכמה סך עב נורא,
ויצו אל, ויקם מושיע ורב;

כמעט נשבה רוחו, והיתה אורה,
ויקרא העם : „עבר־עב ! עבר־עב !"

מיר בעמערקען, אז פון יענער צייט אָן, איז לעווינזאָהן'ס לאנגע
עטוואָס פערבעסערט געוואָרען. קוקענדיג דארויף וואָס דיא
רעגיערונג האָט איהם גענומען אונטער איהר שוטץ, האָבען זיך שוין
דיא אידישע גבירים געשעהמט צו שטעהען פון ווייטען און ניט
העלפען זייער גרויסען געלעהרטען מאן.

קאפיטעל 14.

מיר געהען יעצט איבער צום וויכטיגסטען טהייל אין לעווינזאָהן'ס ליטעראַרישעס לעבען, דאָס הייסט, צו דער צייט, ווען ער האָט זיך גענומען צו דער ארבייט צו פערפאסען דעם „זרובבל“.

אין ענגלאנד האָט געלעבט א גרויסער קריסטליכער געלעהרטער מיט'ן נאָמען דר. מעקאָל. דיעזער געלעהרטער איז געווען א קינד פון יענע קריסטען וואָס האָבען געגלויבט, אז זייער גאנצעס גליק הייגט אָב פון דעם, אז זיי זאָלען איינמאָל פאר אלעמאָל איבערצייגען דיא אידען, אז זיי האָבען געמאכט א טעות דערמיט וואָס זיי האָבען ניט אנערקענט יעזוס'ן אלס זייער משיח.

וואָס איז אָבער צו טהאָן אום צו דערגרייכען צום ציעל? דער איינציגער אבן־נגף, אָדער שטערונג, דערצו, האָבען זיי געזעהען אין דעם תלמוד אָדער אין דעם רבינישען יודענטהום. אום דורכצופיהרען וואָס זיי ווילען האָט מען אלזאָ בעדארפט איבערצייגען דיא אידען אליין, אז דער תלמוד און דאָס רבנישע יודענטהום זיינען געגען תורת משה און דיא נביאים.

מעקאָל'ס גאנצע פאמיליע זיינען געווען מיטגליעדער פון דער געזעלשאפט „מיסיאָן צו דער פערברייטונג פון קריסטענטהום צווישען אידען“. ביי דיא רעליגיעזע עפענטליכע און פריוואט פערזאמלונגען האָט מעקאָל אימער געהערט פון דעם גרויסען פלאָן פיר דער צושטערונג פון תלמוד און רבנישען יודענטהום, און מעקאָל האָט בעשלאָסען מקריב צו זיין זיין לעבען צו דער גרויסער אויפגאבע.

מעקאָל איז געווען א זעלטען פעהיגער מענש און, לויט וויא דיא צוקונפט האָט בעוויעזען, האָט ער געקענט תלמוד, ספרא, ספרי, תוספות, מכילתא און אנדערע אידישע ספרים, מעהר וויא אלע קריסטליכע געלעהרטע פאר איהם וואָס האָבען זיך אינטערעסירט מיט אזא שטודיום. מעקאָל האָט אויך בעשלאָסען צו לערנען דיזען לימוד דאָרט וואו אלע אידען לערנען, ניט ביי קיין פריוואט־

לעהרער אָדער אין א סעמינאר. עס ווערט בעהויפטעט, אז מעקאָל האָט געלעבט היבשע עטליכע יאָהר אין גאליציען, און שפּיעלענדיג דיא ראָלע פון א פרומען אידען, האָט ער געלערנט אין דיא בתי מדרשים און ישיבות ביי דיא בעסטע תלמודיסטען פון זיין צייט.

ווען מעקאָל האָט צוריקגעקעהרט צו זיין פאמיליע, איז ער שוין געווען פאָלשטענדיג פאַרבערייטעט צו זיין ארבייט.

מען דערצעהלט, אז מעקאָל האָט געוואָלט שרייבען זיין ווערק אויף העברעאיש, אָבער, וויא עס שיינט, איז ער נאָך ניט פעהיג געוועזן צו שרייבען א ווערק אין דיזער שפּראך, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָבגעשריעבען זיין פיעל־בעריהמטעס בוך „נתיבות עולם" אין ענגליש, און געבראכט אלע ציטאטען פון תלמוד און אנדערע ספרים אין אָריגינאל מיט א'ן ענגלישער איבער־זעצונג.

ביי דיא קריסטען אין ענגלאנד איז דאמאלס געווען א גרויסער יום טוב. מעקאָל אין זיין „נתיבות עולם" האָט אוועקגעוואנדערט כון אלע שונאים פון תלמוד פאר איהם: ער האָט ניט געזוכט צו פעלשען ציטאטען אום זיי זאָלען איהם דיענען צו זיין צוועק; ער האָט ניט געזידעלט, ניט געשימפּפט, נאָר זיך גערעדט רוהיג און געלאסען. ער האָט אויך ניט פערגעסען צו דערצעהלען, אז דיא גאנצע קריסטליכע וועלט מוז דאנקבאר זיין דיא אידען פאר זייער תורה און פאר יעזוס'ן, און נאָך עד היום זיינען דיא אידען אימער דער עם בחיר ה', נאָר זיי זיינען נעביך פערפיהרט.

אום צו בעשטעטיגען זיינע לעצטע בעהויפטונגען, האָט ער גענומען פון תלמוד שטעלען, וועלכע דריקען אויס איינציגע מיינונ־גען, און מאנכע מאָל, דעם שמערצענס־געשריי פון דעם אידען אין גלות, ווען מען האָט איהם גאָר ניט געהאט צו פערדענקען ווען ער האָט געשאָלטען זיינע מאטערער. ער האָט אויך געבראכט דיא שטעלען וואו דיא פרוי ווערט בעטראכט וויא אין אלע אָריענטאלי־שע געגענדען, און אזוי פון פונקט צו פונקט איז ער געגאנגען און אין א גוטער און שעהנע ענגלישע ויכוח־שפּראך, האָט ער שטארק גרונטערגעריסען דעם תלמוד און דאָס רבנישע יודענטהום.

מעקאָל איז געווען א געלעהרטער און א קינסטלער אין זיין פאך, אבער ניט קיין עהרליכער מאן. ער האָט ניט בעטראכט דעם תלמוד אלס א'ן אונרעגעלמעסיגע ענציקלאָפּעדיע פון פערשיעדענע געדאנקען און מיינונגען; פון היסטאָריע, לעגענדע, געזעטץ און רעליגיאָן, זאָנדערן, וואָס איהם האָט געפּאסט האָט ער גענומען פאר זיין מאטעריאל און דאָס אוועקגעשטעלט אלס גרונד־לאגע פון רבנישען יודענטהום, וועלכעס יעדער פערנינפטיגער איד מוז בעקעמפּפען. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען זיין ציעל אימער אריינצוברייננגען אויסציגע פון „נייעם טעסטאַ־מענט" צו בעווייזען דיא גוטסקייט פון קריסטענטהום. אָבער פונקט וויא ער האָט געוועהלט פון תלמוד וואָס איהם האָט געלוינט, אזוי האָט ער אויך געוועהלט פון „נייעם טעסטאמענט" וואָס איהם האָט אם בעסטען געפּאסט.

אין אלגעמיינעם, איז דאָס ארויס זעהר א וויכטיגעס ווערק. דיא ענגלישע פּרעסע פון יענער צייט האָט דערמיט געקלונגען, און דיא ענגלישע אידען האָבען זיך געפיהלט זעהר שטארק געטראָפּען. דיא ענגלישע אידען האָבען געשפּירט, אז מען קען מעקאָל'ס ארגו־מענטען אומוואָרפען און צושטערען, אָבער זיי האָבען צווישען זיך ניט געזעהען קיין איינציגען וואָס איז אימשטאנדע אונטערצונעה־מען אזא גרויסע ארבייט.

אין לאָנדאָן האבען דיא פּאָרנעהמע אידען אָבגעהאלטען אסיפות, זיי האָבען געמיינט, אז עס נעהמט שוין א סוף פון יודענ־טהום, און מען האָט געקלערט עצות און תחבולות וויא אזוי צו ווידערלעגען דר. מעקאָל'ס טענות.

דער ערשטער שריט איז געווען וואָס סיר מאָזעס מאָנטע־פיאָר האָט געלאָזען שרייבען זיין סעקרעטער דר. לעווע א בריעף צו יצחק בער לעווינזאָהן און איהם אויך געשיקט דעם „נתיבות עולם", ער זאָל ענטפערן דארויף.

אבער סיר מאָזעס מאָנטעפיאָר האָט געמאכט א גרויסען טעות. ערשטענס איז דאָס ניט געווען קיין זשורנאליסטישע פּאָלעמיק וואָס מען קען דארויף ענטפערן אין אויגענבליק, און צווייטענס איז

דער „נתיבות עולם״ געווען אין ענגליש וואָס לעווינזאָהן האָט ניט פערשטאנען.

אין דיזען יאָהר אָבער, איז דר. מעקאָל׳ס ווערק איבערזעצט געוואָרען אין נאָך עטליכע אייראָפעאישע שפּראַכען און אויך אין העברעאיש.

דיא העברעאישע איבערזעצונג איז געווען א מייסטער־שטיק: א ריינע, קלאָרע און דייטליכע שפּראך; שעהן געדרוקט און דיא אלגעמיינע פאָרם האָט אויסגעזעהען, אז דאָס איז א געוועהנליכער אידישער ספר וואָס יעדער איד מעג לערנען.

דיא „מיסיאָן״ האָט אויך געזעהען, אז דער „נתיבות עולם״ זאָל שטארק פערברייטעט ווערען צווישען אידען. אנפאנגס האָט מען עס פערקויפט פאר שפּאָט־ביליגע פרייזען און דאן האָט מען עס אָנגעהויבען צו פערשענקען אומזיכט, אבי אידען זאָלען עס לעזען.

דער איינדרוק איז געווען א געוואלטיגער. מעקאָל האָט ער־רייכט א טהייל פון זיין ציעל; דאָס הייסט, ער האָט אָבגעשאָסען א גיפטיגע פייל אין תלמוד און פיעל געווירקט. ער וואָלט פיל־לייכט נאָך מעהר געווירקט, ווען דיא לעזער פון „נתיבות עולם״ וואָלטען ניט געזעהען דייטליך וואוהין ער ציעלט, דאָס הייסט, אז אידען זאָלען ווערען קריסטען.

ווען לעווינזאָהן האָט איבערגעלעזען דעם „נתיבות עולם״ איז ער געווען עמפּעהרט. ער האָט דאמאלס אזוי געזאָגט: „מיך ארט ניט ווען איינער וויל רעדען גוטעס אויף זיין אייגענע רעלי־גיאָן און זוכען דיעזע צו פערברייטען צווישען אנדערע מענשען. מיך קריינקט בלויז ווען איך זעה, אז דאָס ווערט ניט געטהאָן עהרליך. דער פערפאסער פון „נתיבות עולם״ איז ניט קיין מעניש וועמען מען קען אוועקמאכען מיט דער האנד; ער האָט זיכער געוואוסט, אז דיא בעשולדיגונגען וואָס ער ברענגט געגען רבינישען יודענטהום זיינען ניט קיין עהרליכע. איך וועל איהם דארויף ענטפערן״.

קאפיטעל 15.

אין דיא פערגאנגענע קאפיטלען האָבען מיר שוין בעמערקט, אז לעווינזאָהן האָט פערפאסט א קליין ספר'ל „ימין צדקי", אום דאָס זאָל זיין אן ענטפער אויף ליוועןס פראגען וועגען תלמוד, אבער דער „נתיבות עולם" האָט איהם געצייגט דיא צו קליינע ארבייט דערפון.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאָהן, איבערלעזענדיג דעם „נתיבות עולם" האָט ער שוין געהאט אין קאָפּ יעדען ענטפער, אָבער ער איז געוועזן דער פּינקטליכער און אויפריכטיגער געלעהר־טער, וועלכער האָט ניט געקענט אָב'פטר'ן אזעלכע ארבייטען בלויז מיט ווערטער. ער האָט געוואָלט ענטפערן סיסטעמאטיש און אויף יעדער פראגע ליעפערן א'ן אונבעשטרייטבארע תשובה. און אום דיעזע ארבייט פערטיג צו מאכען, האָט עס ביי איהם געדויערט 12 יאָהר צייט. אָבער אין זיין ענטפער, אין ספר „זרובבל" האָט ער אויך איין מאָל פאר אלע מאָל ערקלערט אויף אימער וואָס דער תלמיד איז און וואָס רבנישעס יודענטהום בעדייטעט.

לעווינזאָהן האָט געוואוסט גאנץ גוט, אז צווישען אידען הערשען מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע נאררישקייטען. ער האָט זיך אָבער קיינמאָל ניט געשעהמט זיי צו דערצעהלען פאר דער וועלט און זיי בעקעמפּפען מיט אלע זיינע מעגליכקייטען. ער האָט אויך געוואוסט, אז דיעזע מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע אבערגלויבענס, זיינען ניט קיין רעזולטאט פון דעם ריינעם רבנישען יודענטהום. ביי איהם איז קיין צווייפעל געוועזן, אז צו דיעזע אלע זאכען זיינען אידען געקומען דורך זייער גלות, און ווען מען זאָל זיי בעהאנדלען וויא מענשען און העלפען זיך אויסמענש־לען, קען זייער רעליגיאָן ניט זיין קיין שטערונג צום מסחר אין צו דעם אלגעמיינעם פערקעהר מיט זייערע מיט־בירגער, קריסטען אָדער מאָהאמעדאנער.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט ליעב געהאט דעם אמת, און ווען ער האָט בעדארפט פערדאמען א פעהלער, האָט איהם ניט פיעל געקימערט אויב ער וועט זיך דערמיט מאכען דיא גאנצע וועלט פאר שונאים. ער האָט אבער בשום אופן ניט געזעהען קיין פעהלער אין אלגעמיינעם תלמוד און רבנישען יודענטהום, און דערפאר, ווען ער האָט דורכגעשטודירט מעקאָל'ס גרויסען אנגריף, האָט ער בעשלאָסען צו ענטפערן וויא עס פאסט פאר אן אמת'ן געלעהרטען.

און אויב מעקאָל האָט זיך דערמיט אויסגעצייכענט וואָס ער האָט געערעדט מילד און געלאסען, האָט זיך אָבער לעווינזאָהן נאָך מעהר אויסגעצייכענט מיט זיין טאָלעראנץ וואָס ער האָט דאָס קריסטענטהום ניט אָנגעגריפען וויא מעקאָל האָט געטהאָן געגען יודענטהום. לעווינזאָהן'ס ארבייט איז נאָר בעשטאנען אין דעם צו בעווייזען, אז אָבוואָהל מעקאָל האָט פערשטאנען דעם תלמוד, האָט ער אָבער ניט געהאנדעלט עהרליך.

מיר וועלען דאָ ברענגען א פּאָר אויסציגע פון לעווינזאָהן'ס בריעף איבער זיין לעצטע ריעזיגע ארבייט. אין איין בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך, שרייבט ער אזוי :

„וויא איך זעה ווייסטו גאָר ניט, אז איך האָב אויפגעגעבען מיין ארבייט אין דעם ספר „יכיין צדקי", און איבערגעטראָגען מיין גאנצע טהעטיגקייט אין מיין גרויסעם ווערק „זרובבל". דאָרט רעכען איך, האָב איך ווירקליך געצייגט וואונדער. ביי מיין וואָרט, זאָג איך דיר, אז אזא ווערק איז נאָך ביי אידען ניט געווען ביז' יעצט. דו האָסט שוין אודאי געהערט אז דיא גרעסטע רבנים פון דער ליטאָ און איבערהויפּט דער בעקאנטער רב ר' דוד בוכוועער, האָט מיך דאריבער אויפגעהויבען ביז צום הימעל. זיי האָבען מיר אויך געשיקט א גרויסען דאנק דערפאר. קענסט דיר פאָרשטעלען אויף וויא וויט דיא אינטערעסע געהט, אז זיי האָבען מיך פער־זיכערט מען זאָל דעם „זרובבל" איבערזעטצען אין רוסיש. דיא הערלען מאנדעלשטאם און קאלישער ווייסען אויך דאריבער. — איך האָב איבער דיעזען ספר געארבייט טאָג און נאכט מעהר וויא 12 יאָהר. איך האָב איבער איהם פערלאָרען מיינע לעצטע כוחות;

איך האָב פערלוירען יעדע קוועלע פון פרנסה, איך האָב פערלוירען כמעט אלע מיינע חושים און עס האָט שוין מיט מיר נעהאלטען, אז אָט זאָל איך לאָזען דיא נשמה ווען איך האָב געוואָלט עפּעס שרייבען אָדער נאכפאָרשען. היינט בין איך א שברי כלי".

אין א צווייטען בריעף, דאטירט 1853, צו זיין פריינד הרב דוד לוריא, ענטשולדיגט ער זיך פריהער ווארום ער קען איהם ניט שיקען דעם צווייטען טהייל „זרובבל", ווייל ער האָט ניט געהאט וועד עס זאָל איהם אָבשרייבען אפילו א קאָפּיע דערפון; ער בעקלאָגט זיך אויך דארויף וואָס דיא ערצטע האָבען איהם פער־באָטען קיין בוך צו לעזען, און דאן זאָגט ער אזוי:

„און איך ליעג דאָ איינער אליין, אייבער דער שטאדט, עלענד און פערלאָזען. מיין גאנצע משפחה איז אוועק אין אָדעס און מיט מיר איז בלויז איבערגעבליעבען איין פרוי, וועלכע איך האָב ערנעהרט מיט איהרע קינדער, ווייל אלע האָבען אויף מיר אכטונג געגעבען און מיך זעהר אָבגעהיט. לעצטען ווינטער איז אָבער משוגע געוואָרען איינער פון איהרע זיהן און ער איז נאָך ניט נעהיילט געוואָרען. ער איז געוועזן זעהר א קלוגער און אינטעל־ליגענטער מענש, מיך זעהר ליעב געהאט. און איך האָב איהם אויך שטארק געליעבט, ווייל ער איז מיט מיר געוועזן 12 יאָהר צוזאמען און איך האָב איהם געהאלטען וויא א קינד. נו, האָט ער נעביך פלוצלינג פערלאָרען זיין פערשטאנד. דאָס טרויריגסטע דערביי איז, וואָס זיין מאמע, וועלכע איז מיט איהם געפאָהרען אין שטאָדט אריין, האָט איהם געוואָלט אָבהאלטען פון ארונטער־צושפּרינגען פון וואָגען, האָט דער משוגענער געכאפּט א שטיק האָלץ און זיא דערמיט דער'הרג'עט. איך האָב איהם שפּעטער געמוזט אריינגעבען אין משוגעים־הויז פון קיעוו. דיא איבריגע קינדער, זעהענדיג, אז זייער מוטער איז טויט, זיינען זיי אוועק אין דער וועלט אריין. און איצט בין איך איינער אליין".

אין דעמזעלבען בריעף זאָגט לעווינזאָהן ווייטער דיעזע ווערטער:

„איך דענק מקדיש (דעדיקירען) צו זיין מיין ספר „זרובבל",

צו איינעם פון דיא הויכע בעאמטע. איך דענק, אז גראף טאָלסטאָי, וואָלט געווען פאסענד דערפאר. איך וועל איהם פרעגען דורך א בריעף. עס איז אמת, אז מיניסטער ביביקאָוו קען מיך זעהר גוט און ווען ער איז דאָ געקומען אין קרעמניין מיט עטליכע יאָהר צוריק, האָט ער מיך בעזוכט און אויסגעדריקט זיין גרעסטע פריינדליכ־קייט. שפּעטער, ווען ה׳ מאנדעלשטאם איז אהער געקומען פון מיניסטער אָוואראָוו, האָט ער מיר געזאָגט: „זייענדיג אין קיעוו ביי מיניסטער ביביקאָוו, האָב איך איהם געוויזען דעם בריעף פון מיניסטער אָוואראָוו, אז ער שיקט מיר צו דיר, האָט צו מיר ביביקאָוו געזאָגט: „איך קען לעווינזאָהנען זעהר גוט; איך האָב איהם זעהר ליעב, אין דערפאר זאָלסטו איהם לאָזען גריסען פון מיינעטוועגען״. איך ווייס עס אויך פון אנדערע העררען, אז ביביקאָוו איז צו מיר זעהר פריינדליך, ער האָט אויך פאר מיר תמיד אלעס געטהאָן וואָס איך האָב פערלאנגט אין מיינע בריעף. ער האָט מיר אויך געזאָגט זייענדיג אין קרעמניין: „עס שטעהט דיר פריי מיר צו שרייבען ווען דו ווילסט, איך וועל תמיד ערפילען דיין יעדען וואונש, וייל איך ווייס, אז אלעס וואָס דו ווערסט פערלאנגען וועט זיין גערעכטיגקייט״. ווען ער איז געקומען קיין קרעמניין, האָט ער צו מיר געשיקט זיין דראָשקע מיך בריינגען צו איהם. דאן האָט ער געזאָגט: „איך האָב מיט דיר עפּעס צו ריידען, וייל איך האָב זעהר פיעל גוטעס פון דיר געהערט, איך ביז ספּעציעל געקומען נאָך קרעמניין דיך צו זעהען״.

זיין בעקאנטשאפט מיט גראף טאָלסטאָי, דער פאטער לעוו טאָלסטאָי, שטאמט דערפון וואָס דער גראף האָט איבער איהם געהערט און איז ספּעציעל געקומען נאָך קרעמניין איהם צו זעהען. דער גראף האָט דאמאלס געצייכענט זיין בילד און ערסט מיט פיעלע יאָהרען שפּעטער האָט מען עס געפונען צווישען דעם גראף׳ס נאכלאס. (א קאָפּיע דערפון געפינט זיך יעצט צום אָנפאנג פון דיעזער ביאָגראפיע). לעווינזאָהן, וויא עס שיינט, האָט זיך קיינ־מאָל ניט פאָטאָגראפירט ביי זיין לעבען.

קאַפּיטעל 16.

מען מוז לערנען און שטודירען דעם „זרובבל“ אום צו בע־גרייפען זיין גרויכען ווערטה. אָבער אום זיך עפּעס פּאָרצושטע־לען פון דיעזען ווערק, וועלען מיר מאכען איינינע קורצע אויס־צינע:

דיא תלמודיכטען זאָגען, אז דיא פפליכט פון א שילער איז צו פערעהרען זיין לעהרער מעהר וויא א פאטער. דר. מעקאָל אין זיין „נתיבות עולם“, מאכט דערמיט א העפטיגען אנגריף אויף'ן תלמוד, בעווייזענדיג, פון זיין שטאנדפונקט, אז דיא תלמודיכטען זיינען געגען דיא עשרת הדברות וואו עס שטעהט בפירוש „כבד את אביך ואת אמיך“. דר. מעקאָל ציטירט ווייטער פון דעם תלמוד וואו עס שטעהט, אז „עם הארץ מותר לקרעו כדג“, דאָס הייסט, א גראָבען יונג מעג מען צורייסען וויא א פיש. דערביי צולאָזט זיך מעקאָל אויף דער כימפּאטהיע־סטרונע צו דיא אָרימע און ניט־געלערנטע און בעווייזט וואָס פיר רוצחים דיא תלמודיס־טען זיינען געוועזן.

לעווינזאָהן'ס ענטפער איז ערהאבען. ערשטענס בעווייזט ער, אז דיעזע אלע אויסדריקע צייגען, אז בילדונג און אויפקלערונג ביי דיא תלמודיכטען, איז געשטאנען העכער וויא אלעס אין דער וועלט, און דאן שילדערט ער, דאָס אָבוואָהל על פּי תורה האָט מען געמעגט געוויסע פערברעכער הרג'ענען, האָט אָבער א בית־דין, וואָס האָט פעראורטהיילט א מענשען צום טויט איין מאָל אין 70 יאָהר, זיך גערופען „בית דין קטלנית“, א מערדערישער טריבונאל. דאָס בעווייזט, אז דיא תלמודיכטען זיינען אלזאָ גאָר קיין מערדער ניט געוועזן. דער אויסדרוק „עם הארץ מותר לקרעו“, איז ניט מעהר וויא סימבאָליש און ער דארף צו ערנסט ניט גענומען ווערן. ווייטער וואָס דער תלמיד זאָגט וועגען דער עהרע וואָס א שילער איז שולדיג זיין טאטען און זיין לעהרער, איז עס ניט מעהר וויא רעכט, דאָס

דער פאטער, וועלכער גיט זיין קינד דעם קערפער און דער לעהרער וואס גיט איהם דיא נשמה, שטעהען ניטביידע אויף איין שטופע. דיעזע פערהערליכונג פון בילדונג ביי דיא תלמודיסטען, לויט לעווינזאהן׳ס אויפפאסונג, פערדיענט דיא גרעסטע אכטונג.

מעקאל האט זיך געוואלט צושמייכלען צו דיא פרויען און דערצעהלט זיי אז דער תלמוד האט זיי ערניעדריגט מיט דער בע־הויפטונג: „כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תיפלות", דאס הייסט, ווער עס לאזט זיין טאכטער בילדען, איז גלייך וויא ער לערענט זיא דיא גרעסטע נאררישקייט, ווייל ווייבער פער־שטעהען גאר ניט. לעווינזאהן זאגט, אז דאס איז געווען א מיינונג פון איינעם, ווערהרענד דיא פיהרונג פון דיא תלמודיסטען צו לאזען זייערע טעכטער שטודירען און בילדען, בעווייזט, אז דיא מאיארי־טעט האט געהאט א׳ן אנדערע דעה.

דער בעל „נתיבות עולם" האט בעהויפטעט, אז דער תלמוד אטהעמט מיט האס און שנאה צו אלעמען וואס איז ניט קיין איד. לעווינזאהן האט צוגעגעבען אז עס געפינען זיך אזעלכע שטעלען אין תלמוד, אבער זיי זיינען ניט ערגער וויא דיא שטעלען אין דיא היסטאריעס פון אלע פעלקער, אויסדריקענדיג זייער האס צו זייערע שונאים. אין דערזעלבער צייט אבער, האט לעווענזאהן בעוויעזען, אז ווען דער תלמוד רעדט אין אלגעמיינעם וועגען מענשען, מאכט ער קיין אונטערשיעד פון איד און ניט־איד. דער תלמוד זאגט אויסדריקליך „בלשון ציווי", בעפעהלענדיג, אז א איד מוז העלפען זיין מיט־מענשען, וועלכער איז ניט קיין איד, איהם אונטערשטיצען אין זיין פרנסה, זעטען זיין הונגער, קליידען אין זיין נויט, מבקר חולה זיין, בעוויינען אין זיין עלענד און בעערדיגען זיינע טויטע צוזאמען מיט אידען.

לעווינזאהן בעווייזט דיא גרעסטע גאונות ווען ער געהט איבער צו דער תלמודישער יוריספרודענץ, צייגענדיג מיט גוטע ארגו־מענטען, אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוימישען קאדעקס און אויך אין דיא געזעצע ביז זיין צייט. לעווינזאהן שילדערט דיא תלמודישע אלגעמיינע געזעטצע אלס דיא לאגישעסטע און מענש־

ליכסטע און צייגט דערמיט, אז דאָס וואָס דיא תלמודיסטען האָבען מוסיף געווען אויף דער תורה, איז געווען איינע פון דיא נויט־וועגדיגסטע פאָרדערונגען. ער ערקלערט דערמיט אויך דעם תמצית פון רבנישען יודענטהום, אז דאָס איז ניט קיין שטעהענדע רעליגיאָן וואָס לאָזט זיך ניט בעאיינפלוסען פון צייט און אומ־שטענדען; אין געגענטהייל, דיא תלמודיסטען האָבען פערוואנ־דעלט דאָס יודענטהום אין איין אייביג־בליהענדער פפלאנצונג פיר אלע געגענדען און קלימאטען, אין לויט נאָך דער ערפאהרונג פון דעם תלמוד, קענען אידען עקזיסטירען צווישען אלע פעלקער און נאציאָנען און דאָס יודענטהום זאָל זיי גאָר ניט שטערען.

מעקאָל האָט געמאכט א שווערען אנגריף אויף דעם מנהג פון כפרות־שלאָגען ביי אידען. לעווינזאָהן האָט מודה געווען, אז דיזער מנהג איז ניט אידיש; דאָס הייסט, ניט דיא משנה, גמרא, ספרא, ספרי און מכילתות דערמאָהנען א וואָרט דעריבער. אפילו מיט עטליכע הונדערט יאָהר שפּעטער, אויך נאָך'ן רמב"ם'ס טויט, האָט מען דערפון ניט געוואוסט. ערשט אין דער צייט פון רשב"א, א תלמיד פון רמב"ן, בערך 500 יאָהר צוריק איז ענטשטאנען דער מנהג אין א שטאָדט פון דער בארבארייי, און דער רשב"א אליין האָט פראָטעסטירט דאגעגען דאָס ערקלערענדיג פאר א געטצענ־דיענסט.

איבריגענס, זאָגט לעווינזאָהן, ווענען שאדעט עס? דער מנהג איז א גאנץ גוטער: מען שלאכטעט א סך עופות און מען פערשענקט א היבשען טהייל צו אָרימע לייט.

אין דיעזע עטליכע איינציגע, גלויבען מיר, האָבען מיר גענוי געוויזען לעווינזאָהן'ס ציעל און אבזיכט. ער האָט ניט בעהויפ־טעט, אז דאָס יודענטהום איז פריי פון פעהלער, אבער ער איז געווען זיכער, אז דיא פעהלער זיינען אזוי אונבעדייטענד, דאָס ענטוועדער זיי שאדען קיינעם ניט, אָדער דיא צייטען און דיא אומ־שטענדען קענען זיי פערבעסערען. אין דערזעלבער צייט האָט ער אָבער געמאכט דיא גרעסטע ווירקונג אויף אידען אליין, דערמיט וואָס ער האָט זיי דערצעהלט וואָס עס איז יודענטהום און וואָס

עס איז פרעמד פון יודענטהום און איז אריינגעשמוגעלט געוואָרען דורך פערשיעדענע סיבות.

אין אכית גערעדט, האָט זיך לעווינזאָהן ניט שטארק געקימערט אום דעם וואָס דיא ענגלישע פרעססע האָט געזאָגט וועגען דר. מעקאָל'ס אנגריף. ער האָט זיך אויך ניט דערשראָקען וויא דיא ענגלישע אידען, אז דערפאר וואָס דער „נתיבות עולם" איז ערשיענען, געהט שוין אונטער דאָס יודענטהום. איהם איז מעהר געלעגען אין דעם וואָס ער האָט געהאט א געלעגענהייט צו אנאלי־זירען פאר זיינע אייגענע ברידער דאָס יודענטהום. ער האָט געזעהען אין דיא תלמודיכטען און אין תלמוד גוטעס און פערנינפ־טינעס, און ער האָט געזאָגט וואָס ער מיינט. ער האָט ערבליקט אין זייערע ווערטער לעגענדעס, אין זייערע נאָכפאָלגער געוויסע נאררישקייטען און אויך אָנגעצייגט וואָס עס איז ניט אידיש, און ער האָט דאָס אלעס ערקלערט פריי און אָפען.

און זיין אבזיכט האָט געטראָגען פריכטע. דיא שטודירער פון תלמוד און יודענטהום אין רוסלאנד און איבער דער גאנצער וועלט, וועלכע האָבען געלערנט לעווינזאָהן'ס ספרים, האָבען אָנגעהויבען דארויף צו קוקען מיט אָפענע אויגען און פאר זיך ערבליקט דיא ערהאבענע זייט און אויך דאָס וואָס זאָל פערוואָרפען און ניט אנערקענט ווערען.

קאפיטעל 17.

אין יאָהר 1856 זעהען מיר, אז לעווינזאָהן האָט ענדליך ערררייכט דעם העכסטען טריאומף פון זיין לעבען. זיין ספר „בית יהודה“ איז איינגעפיהרט געוואָרען אלס א טעקסט־בוך אין ראבינער סעמינאר פון ווילנא, און צו יענער צייט איז זיין קאָררעס־פּאָנדענץ אונגעהויער פיעל געוואקסען. מיר זעהען פראָמינענטע מענער צו איהם שרייבען, פרעגען עצות און זיך מיט איהם בעראטהען אין אידישע אנגעלעגענהייטען.

אם 2טען טאָג חולהמ"פ, 1856, האָט לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך. אין דיזען בריעף דערצעהלט לעווינזאָהן, אז דער גובערנאטאָר פון זשיטאָמיר האָט צו איהם געשיקט א בריעף דורך דעם פּאָליצמייסטער. דער גובערנאטאָר האָט איהם אָנגעפרעגט אין נאָמען פון אינלענדישען מיניסטעריום, איהם צו שרייבען וואָס ער פערלאנגט פאר 2000 עקזעמפּלארען פון זיין ספר „בית יהודה“. דארויף האָט איהם לעוועזאָהן געענטפערט, אז דער פּרייז איז אנדערטהאלבען רובעל פער עקזעמפּלאר, נאָר, אום צו אונטערשטיצען דיא השכלה, וועט ער נעהמען ביי דער רעגיערונג בלויז 1000 רובעל פאר 2000 עקזעמפּלארען.

מיט א קורצע צייט שפּעטער האָט ה' אהרן רייך געשריעבען צו לעווינזאָהנען א בריעף פון סט. פּעטערסבורג. ער דערצעהלט איהם דאָרט, אז דער אינלענדישער מיניסטער האָט געשריעבען צום גובערנאטאָר, רעקאָמענדירענדיג לעווינזאָהנען אלס דער פאָרשטעהער פיר אידישער בילדונג אין רוסלאנד, און פיר דיעזען אמט זאָל איהם דיא רעגיערונג בעצאָהלען. מיט דעמזעלבען בריעף האָט איהם רייך געשיקט 150 רובעל וואָס ער האָט גע־זאמעלט פיר לעווינזאָהנען אין סט. פּעטערבורג.

שפעטער האָט איהם ה' רייך געשיקט איין בריעף מיט 160 רובעל און איינעם מיט 750 רובעל.

אויף דעם לעצטען בריעף האָט לעווינזאָהן געענטפערט מיט טויזענדער דאנקען, און ער דערצעהלט איך פאָלגענדעס:

„וועהרענד איך האָב ערהאלטען דעם בריעף מיט דעם געלד, בין איך געלעגען אויף מיין בעט וויא געלעהמט אין קראנק פון א גרויסער שרעק: מיט עטליכע טעג צוריק, אום האלבע נאכט, ווען א ליכט האָט געברענט און איך בין געלעגען וואכענדיג, זיינען אריין רויבער אין מיין הויז און צוגענומען אלעס וואָס זיי האָבען גע־וואָלט. קיין געלד האָבען זיי אָבער ניט געפונען".

יא, ווען לעווינזאָהן האָט שוין ניט געקענט עסען, ווען ער האָט שוין ניט געקענט געניסען און הנאה האָבען פון דער וועלט, האָט מען אָנגעהויבען אויף איהם רחמנות צו האָבען און מען האָט איהם געשיקט געלד.

כל־זמן ער האָט נאָך געהאט כוחות און געוואָלט לעבען, האָט ער זיך ערנעהרט מיט א שטיקעל ברויט, א ציבעלע, א מאָל א שטי־קעל הערינג און זעלטען א ביסעל זופּ. זיין איינציגע לייד[ענ]־שאפט איז געווען רויכען א לולקע, און אָפטמאָל האָט עס געטראָ־פען, ווען איהם האָט אויסגעפעהלט א ביסעל טאבאק.

אָבער לעווינזאָהן האָט זיך ניט בעקלאָגט. זיינע איינציגע געדאנקען זיינען געווען דערביי, אז זיינע ספרים זאָלען געדרוקט ווערען, ער איז געווען צופריעדען מיט אלעמען און ווען ער איז אלט געוואָרען 71 יאָהר, האָט ער ערקלערט, דאָס לויט וויא ער דענקט, האָט ער שוין פערטיג געמאכט זיין טאָג ארבייט און עס איז צייט צו געהן שלאָפען.

ער האָט פערשטאנען, אז זיינע טעג זיינען געצעהלט, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָנגעשריבען פאָלגענדע צוואה:

קרעמניץ, כ"ט כסליו, שנת תר"כ, 13טען דעצעמבער, 1859.

איך, דער אונטערגעשריעבענער, יצחק בער בן יהודה לעווין לע־ווינזאָהן פון קרעמניץ, מיט א ריינעם און קלאָרען געדאנק, און איך ווייס נאָך מיט מיין געזונדען און קלאָרען פערשטאנד צו אורטהיילען

איבער יעדע זאך, אזוי וויא איך, דער אונטערגעשריעבענער, בין אלט 71 יאָהר און ליג אויף'ן קראנקען בעט, און יעדען טאָג רעכען איך, אז דער סוף פון אלע מענשען איז שוין אויך צו מיר געקומען, האָב איך בעשלאָסען מיט א קלאָרען און ריינעם געדאנק צו אורטהיילען מיט פערשטאנד, און איך זאָג אָן וואָס מען זאָל טהאָן נאָך מיין טויט. הרב ר' אלעקסאנדער בערענשטיין און מיין קרוב הרב ר' מענדיל לאנדעסבערג, זאָלען דורכפיהרען אלעס וואָס איך זאָג וויטער אָן.

1) אזוי וויא איך האָב ניט זוכה געווען איבערצולאָזען קיין קינדער, קיין ברידער האָב איך אויך ניט אויסער צוויי שוועסטער, איינע בלומע און דיא צווייטע פייגע. מיין שוועסטער בלומע איז שוין לאנג געשטאָרבען און האָט ניט געלאָזט קיין קינדער, ווייל אפילו איהר טאָכטער רחל איז געשטאָרבען אָהן קינדער, און מיין צווייטע שוועסטער פייגע איז שוין אַלט 80 יאָהר. זיא האָט איין זוהן, וועמען איך האָב ערצויגען אלס מיין קינד. זיין נאָמען איז יעקב ישראל בן יצחק מאנולי וואָס וואָהנט אין אדעס און רופט זיך לעווינזאָהן.

2) מיין פערמעגען בעטרעפט יעצט טויזענד און צוויי הונדערט רובעל. מזומן געלד האָב איך ניט, בלויז א ביסעל, וואָס פון דעם וועל איך נעהמען אויף מיינע הוצאות כל־זמן איך לעב, און אויב עס וועט נאָך פערבלייבען א ביסעל, זאָל מען דאָס פערברויכען אויף מיין קבורה.

3) ספרים האָב איך פון מיינע אייגענע פערפאסונגען וואָס געפינען זיך ביי ה' בערנשטיין 700 אין צאָהל און זיי האָבען ווערטה 700 רובעל, אויך אנדערע ספרים וואָס האָבען ווערטה 70 רובעל.

4) מיין שוועסטער פייגע ירשה'נט מיך, אי דורך דין תורה אי לויט זאקאָן, ווייל איך האָב ניט קיין אנדערען יורש אויסער איהר, און אזוי וויא זיא האָט ניט קיין זיהן און טעכטער אויסער יעקב ישראל, און דיעזער בן יחיד איז איהר מפרנס ביי זיך אין הויז זייט מעהרערע יאָהרען, דערפאר גיב איך איבער אלעס וואָס בלייבט נאָך מיין טויט צו יעקב ישראל'ן.

5) פון דער גענאַנטער סומע וואָס איך גיב איבער מיין

שוועסטער׳ס זוהן, זאָל מען צוטהיילען געלד צו אָרימע לייט און א מנין זאָל דאוונען אין מיין הויז 7 טעג. מען זאָל אויך אָנצינדען ליכט נאָך מיין טויט א גאנץ יאָהר אין שוהל וויא דער מנהג איז. אויסער דעם זאָל מען געבען 8 רובעל צו פעררוכטען דעם בית עלמין. אויף דיא הוצאות פון שפּיטאָל אין קרעמניץ זאָל מען געבען 50 רובעל. אלע מיינע זאכען, וויא בעט־געוואַנט און אנדערע כלים, וואָס געפינען זיך ביי מיר אין הויז, זאָל מען אוועקגעבען דער דיענסט בלומע בעקערמאן, דערפאר וואָס זיא האָט מיך בעדיענט זייט עטליכע יאָהר. פון דער רעגיערונג פערלאנג איך צו בעשטעטיגען אלע מיינע ווערטער. און אזוי וויא איך מוז דאָס טהאָן אין איילעניש און איך קען דאָס ניט שרייבען אויף רוסישע פאָרמאלנע פאפּיער, האָב איך דאָס געהייסען שרייבען אויף העברעאיש, ווייל לויט דיא געזעצע פון קייזער איז עס ערלויבט פאר א שטערבענדען. נאָר אויב עס וועט נעט־היג זיין דאָס אנדערס צו מאכען, זאָל דאָס געטהאָן ווערען דורך דיא הערען בערנשטיין און לאנדעסבערג און דיא הוצאות דערפון זאָלען בעצאָהלט ווערען.

6) איך פערלאנג פון מיין שוועסטער׳ס זוהן ער זאָל זיך בע־מיהען און לאָזען דרוקען מיינע מאנוסקריפּטען, און ער זאָל איבער־נעהמען פון ה׳ יעקב האלפּערין פון בערדיטשעוו דריי פּאפּיערען פון דיא אקטען, וואָס איך האָב איהם איבערגעגעבען, ווייל זיי בעלאנגען אויך צו מיינע פערפאסונגען.

אלעס געגאנטע פערפליכטעט מיין שוועסטער און איהר זוהן צו בעשטעטיגען יעדע זאך פון מיין צוואה, וואָס איך אונטערגעשריעבענער זאָג אָן, וועהרענד מיין פערשטאנד איז לויטער און קלאָר און איך וויים וואָס איך זאָג. — יצחק בער לעווינזאָהן.

אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך געבעטען מען זאָל אויפ־שרייבען אויף זיין מצבה פאָלגענדע ווערטער, וואָס ער האָט אליין פערפאסט:

אומר לה׳ מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו !
מאפס, יה העירני לנפש חיה.

הא! חלדי עף כמו לא היה
ואישן שנית בחיק תורתי
תחת גל זה עדה מצבתי.
עם אויבי ה' נלחמתי שערים
לא בנשק ברזל אך באמרים.
תמת ישרון גלותי לעמים,
עדי זרבבל, שהדי אפס דמים.

דיא צוואה האט ער נעשריעבען אויף העברעאיש. מיר ווע־לען יעצט פרובירען איבערנעבען דעם אינהאלט פון זיין מצבה אויפ־שריפט אין אידיש:

פון גאר ניט האט מיך גאט געמאכט פאר א לעבעדיגע בעשעפעניס.
אך! מיין וועלט איז פערפלויגען גלייך וויא גאר ניט געוועזן,
און איך שלאף וויעדער איין אין שויס פון מיין ערציִיגערין
אונטער דיעזען הויפען, וויא מיין מצבה צייגט אן,
מיט גאט'ס פיינדע האב איך שווער געקעמפפט,
ניט מיט קיין אייזערנע וואפען, נור מיט ווערטער.
דעם אידען'ס אונשולד האב איך פאר דיא פעלקער געוויזען,
אן עדות איז „זרבבל", א בעווייז „אפס דמים".

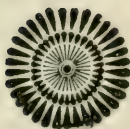
דיא צוואה און דער אויפשריפט אויף זיין מצבה שפיעגלען אין זיך אפ לעווינזאהן'ס לעבען און כאראקטער; ער איז געוועזן א איד, ווייל ער האט ליעב געהאט דאס ריינע, שעהנע און זויבערע יודענטהום מיט זיינע מנהגים. אזוי וויא ער האט געלעבט, האט ער געוואלט שטארבען. אין זיך זעלבסט האט ער געזעהען דאס ערשיינען פון א גארניט אין אן עפעס, אדער בעסער געזאגט, צו ווערען נאך'ן טויט דאס, וואס ער איז געוועזן איידער ער איז גע־בוירען געווארען. ער איז געוועזן שטאלץ אויף זיין קאמפף פיר אידען און יודענטהום. און „זרבבל" און „אפס דמים" זיינען ביי איהם געוועזן דיא וויכטיגסטע ארבייטען פיר זיין פאלק.

לעווינזאהן איז שוין מעהר ניט אויפגעשטאנען פון זיין קראנקען־בעט. דיא כוחות האבען זיך איהם לאנגזאם אויסגע־

לאָזט, און מיטוואָך, 24 טעג אין שבט, דאָס הייסט אויף'ן דריטען חודש נאָך זיין צוואה שרייבען, האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצ־טען אָטהעם אין דעמזעלבען ענגען שטיבעלע, וואו זיין נשמה האָט געלעבט אזוי פיעלע יאָהרען.

אויף'ן צווייטען טאָג איז ער בעערדיגט געוואָרען מיט גרוים כבוד און כמעט דיא גאנצע שטאָדט איז נאָכגעגאנגען צו זיין לויה.

ר' יצחק בער לעווינזאָהן איז אלט געווען 71 יאָהר מים קארגע 5 חדשים ווען ער איז געשטאָרבען.

קאפיטעל 18.

ווען מיר זאָלען וועלען געגוי אָבשאצען דיא ווירקונגען פון יצחק בער לעווינזאָהן, דאן מוזען מיר דאָס זאָגען בלויז אין עט־ליכע ווערטער:

דיא ערוואכונג צו בילדונג און פאָרשונג צווישען אידען אין רוסלאנד, דיא גאנצע ענטשטעהונג פון דער מאָדערנער העברעאי־שער ליטעראטור, דיא שטרעבונג פיר א העכערעס און פערנינפ־טיגערעס יודענטהום — דאָס אלעס האָט יצחק בער לעווינזאָהן גורם געווען! אמת, אנדערע האָבען אויך מיטגעהאָלפען, אָבער ער איז געווען דער הויפט ריפאָרמער, און איהם און זיינע ספרים איז אלעס צו פערדאנקען.

פאָלגענדעס איז א ליסטע פון לעווינזאָהן'ס ווערקע:

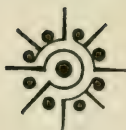
1) זרבבל, 4 טהייל; 2) כפר הזכרונות, וואָס ענטהאלט מעהרערע פון זיינע בריעף, געדרוקט מיט דעם זרבבל דאָס ערשטע מאָל אין יאָהר תרל"ו (1875); 3) תולדות שם, צווייטער טהייל פון שרשי לבנון, תרל"ז; 4) בית יהודה; 5) ילקטי ריב"ל, בריעף, געדיכטע, חידות און קורצע אָבהאנדלונגען, געדרוקט אין תרל"ה; 6) תעודה בישראל; 7) אפס דמים; 8) ימין צדקי, געדרוקט אין יאָהר תרמ"א; 9) בקורי ריב"ל, קריטיק און פער־שיעדענעס, געדרוקט אין תרמ"ה; 10) אשכול הסופר, געדיכטע און פערשיעדענעס, געדרוקט אין תר"ן; 11) באר יצחק, ליטע־ראַרישע בריעף; 12) פתוחי חותם, קאבאליסטישע אָבהאנדלונ־גען; 13) יזרעאל, ליטעראַרישע אויפזעטצע; 14) חקר מלין, קריטיק געגען אוצר השרשים פון בן זאב; 15) אהלי שם, דריי־טער טהייל צום שרשי לבנון.

מען מעג מיט רעכט זאָגען, אז לעווינזאָהן האָט ניט אויסגעלאָ־זען קיין ווינקעל אין דער אידישער ליטעראטור, וואָס ער האָט ניט, פיעל אָדער ווייניג, בעריהרט מיט זיין פעדער. איבעראל שוועבט

דיא הויכע און ערהאבענע שטרעבונג צו אויפקלעהרונג און בילדונג, צום בעגרייפען און פערשטעהען אלעס.

לעווינזאָהן האָט געגלויבט, אז דאָס יודענטהום איז א רעליגיאָן וואָס שרעקט זיך ניט פאר אויפקלערונג; אין נעגענטהייל, וואָס מעהר מען לערענט, אלץ בעסער בעגרייפט מען דיא שעהנהייטען פון יודענטהום. דיעזע הייליגע בעגייסטערונג האָט אויך בע־הערשט אלע זיינע ספרים, זיין גאנצעס לעבען און זיין שטרעבען ביז ער האָט נעזאָגט אדיע צו דיעזער וועלט און איז אוועק שלאָ־פען אונטער א שטיין אויף'ן קרעמניצער בית עלמין.

ע נ ד ע.

דון יצחק אברבנאל

און זיינע זיהן

ווייער לעבען און טהעטיגקייט אין
פערבינדונג מיט דער געשיכטע
פון גלות שפאניען.

פון פיליפ קראנץ

דון יצחק אברבנאל

און זיינע זיהן.

איינלייטונג.

א בליק אויף דער געשיכטע פון אידען אין שפאניען.

דער נאמען פון יצחק אברבנאל איז ענג פערבונדען מיט איינעם פון די פינסטערסטע פעריאדען, פיעלייכט דעם פינסטערסטען, אין דער הערצרייסענדער געשיכטע פון די גרויזאמע פערפאלגונגען, וועלכע דאס אידישע פאלק האט אויסגעליטען און ליידעט נאך אין פיעלע ערטער ביז היינט צו טאג. ווען מען לעזט דיעזע געשיכטע, קען מען ווירקליך מיינען, אז דאס אידישע פאלק איז נאר בעשאפען געווארען אפצוקומען אויף דער וועלט, ווי די אידען זעלבסט האבען זיך עס איינגערעדט, ווען זיי האבען נאך געהערשט אין זייער אייגען לאנד. אבער ווען מען פארשט נאך די פאסירונגען מיט א קריטישע אויג, געפינט מען זעהר גרינדליכע וועלטליכע אורזאכען פאר דיעזע אויסערארדענטליכע פערפאלגונגען געגען די אונגליקליכע „אתה בחרתנו'ניקעס".

מיר קענען זיך דא ניט ארייגלאזען אין איינצעלהייטען וועגען דיעזער העכסט וויכטיגער און אינטערעסאנטער היסטארישער פראגע, דען מיר שרייבען דאך ניט א געשיכטע פון אידען. אונזער צוועק איז צו שילדערען דעם לעבען און טהעטיגקייט פון איינעם פון די ערעלסטע און בעסטע פערטרעטער, וואס דאס אידישע פאלק האט ווען געהאט; פון א מאן, וואס האט זיך ניט נור אויסגעצייכענט אין תורה, חכמה און שטאאטס־פאליטיק, זאנדערן וואס האט זיך אבגעזאגט פון רייכטהום און כבוד אויס א העלדענמוטהיגען עהרען־געפיהל, אום אויסצוואנדערן און צו ליידען צוזאמען מיט זיינע פעריאגטע ברידער. אנשטאט צו בלייבען פינאנץ־מיניסטער

ביי דעם זעלבען שפאנישען מלך, וועלכער האט אונבארעמהערציג פערטריבען 300.000 אידען פון לאנד, ניט ערלויבענדיג זיי אפילו מיטצונעהמען דעם גרעסטען טהייל פון זייער פערמעגען, האט ער זיך גענומען צום גלות־שטעקען, אום אויף דיא עלטערע יאהרען אויסצואוואנדערן אין א פרעמדע לאנד וואו ער האט ווידער נאר געקענט ערווארטען פערפאלגונגען. ער האט געצייגט אן ערהא־בענעם ביישפיעל זיינע אונגליקליכע ברידער, וועלכע זיינען נא־טירליך געוועזן אין דער גרעסטער פערצווייפלונג אויסגעוויעזען צו ווערען פון א לאנד, וואו זיי האבען פריהער געפונען די בעסטע היימאט און וואו זיי האבען אזוי פיעל אויפגעטהאן פיר זייער פאלק און פיר די גאנצע מענשהייט.

נאר אויך אין דיעזען פאל, ווען מען קוקט אריין טיעפער אין דער געשיכטע פון אידען אין שפאניען, געפינט מען די זעלבע אורזאכען, וועלכע האבען איבעראל געפיהרט צו פערפאלגונגען, אונטערדריקונגען און אויסווייזונגען. צוליעב די זעלבע אורזאכען האט מען נאך פריהער ארויסגעיאגט די אידען פון ענגלאנד, פראנק־רייך און אנדערע לענדער, נאר דיעזע גרויזאמע אויסווייזונגען הא־בען ניט אנגעמאכט אזא רעש און האבען ניט אזוי שטארק אויפ־גערעגט אלע אידען, וועלכע זיינען שוין געוואהנט געוועזן צו די גרעסטע צרות אין פינסטערן מיטעלאלטער, ווי גלות שפאניען, ווייל אין קיין אנדער לאנד זיינען דאן אידען ניט געוועזן אזוי צאהל־רייך און געבילדעט און האבען ניט געשפיעלט אזא וויכטיגע רא־לע ווי אין שפאניען. אייגענטליך, ווען מען זאל ניט רעכענען די אינקוויזיציאן, וועלכע האט מייסטענס פערפאלגט און געברענט די מאראנען, האט מען אין שפאניען בעהאנדעלט די אידען בעסער ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער אפילו אין די ערגסטע צייטען, יעדענפאלס פיעל בעסער ווי אין דייטשלאנד; נאר די שפאנישע אידען האבען פריהער פערהעלטניסמעסיג זעהר גוט געלעבט, און דארום איז זייער שמערץ געוועזן גרעסער, ווען מען האט זיי שליס־ליך פערטריבען. זיי זיינען אויך געוועזן געבילדעט און האבען געהאט גרויסע שריפטשטעלער און פאעטען, וועלכע האבען מיט

פייערדיגע פארבען בעשריעבען זייערע צרות און ליידען, וועהרענד אין אנדערע לענדער האָבען אידען געדולדיג געליטען, נאָר גע־קרעכצט אין זייערע גהעטאָס און גאנץ ווענינ געלאָזט הערען זייערע שמערצענס־געשרייען אין שריפטען פאר די גאנצע וועלט.

די פערפאָלגונגען, וואָס די שפּאנישע אידען האָבען געליטען, זיינען דארום מעהר בעקאנט געוואָרען און זיינען געבליבען אלס דער שרעקליכסטער אנדענקונג פון אידישען גלות אין מיטעל־אלטער. נאָר די אורזאכען פון די פערפאָלגונגען זיינען געווען, ווי געזאָגט, די זעלבע אין שפּאניען, ווי אין אנדערע לענדער. דיעזע אורזאכען דארף מען צוערשט זוכען אין דעם לאנגען און שרעק־ליכען קאמפף צווישען ארץ ישראל און די רוימישע אימפּעריע, א קאמפף, וועלכער איז הויפּטזעכליך געווען א נאציאָנאל־פּאָליטי־שער, און נאכהער אין קריסטענטהום, וועלכער האָט ארויסגע־שפּראָצט פון אידישע סעקטאנטען, אָבער וועלכער איז ביסלעכווייז ארויסגעטראָטען אלץ שארפער און פיינדליכער געגען דיא איבער־געבליעבענע אנהעננער פון „אלטען גלויבען" און האָט אומגע־וואנדעלט דעם פריהערען נאציאָנאלען האס פון די רוימער און גריכען געגען די אידען אין א רעליגיעזען, ווי נאָר דער „נייער גלויבען" האָט זיך בעפעסטיגט אין רוים.

דיעזע אלגעמיינע אורזאכען פון אנטיפּאטיע און האס צו אידען האָבען זיך ארויסגעוויעזען צוערשט, קען מען זאָגען, אין שפּאניען, ווייל דאָרטען האָבען זיך אידען בעזעצט אין דער צייט, ווען רוים איז געווען א רעפּובליק — עס זיינען דאָ גרינדע צו גלויבען, אז אידען האָבען זיך בעזעצט אין זיד־שפּאניען נאָך אין די צייטען פון ערשטען חורבן בית המקדש און האָבען דאָרט געלעבט צוזאמען מיט זייערע סעמיטישע ברידער, די פיניקער, די גרעסטע און מוטהיגסטע הענדלער און ים־פאָהרער פון די אלטע צייטען — און ווייל קריסטליכע מיסיאָנערען האָבען דאָרט גאנץ פריה געהאט ערפאָלג.

שוין ארום 320 יאָהר, איידער די קריסטליכע רעליגיאָן האָט געזיעגט אין רוים מיט דער הילפע פון דעם קייזער קאָנסטאנטין,

האָבען זיך ביסקופּען און גלחים פון שפּאַניען פערזאַמעלט אין דער אמאָליגער שטאָדט איליבעריס (לעבען גראַנאַדאַ) און האָבען פער־באָטען די קריסטען צו פערקעהרען פריינדליך און צו האָבען חתונה מיט אידען, ווי אויך ניט צו לאָזען אידען בענשען די פעלדער פון די קריסטליכע אקערבויער. דיעזער ערשטער ארויסטרעטען פון קריסטען געגען אידען אין שפּאַניען צייגט קלאָר, אַז אידען האָבען געלעבט פריינדליך מיט די איבעריאַנער, די איינגעבאָרענע אויף דעם פּירענעאישען האַלבאינזעל, און מיט די ערשטע קריסטען. אין שפּאַניען איז דאַן געווען דאָס זעלבע וואָס אין זיד־פראַנקרייך, וואו אידען האָבען אויך חתונה געהאַט מיט קריסטען. די קריס־טען זיינען איבערהויפּט גערעכענט געווען פאַר א אידישע סעקטע אונגעפעהר 200 יאָהר, און די רוימישע געצענדיענערשע קייזערס האָבען, ווי בעוואוסט, ביידען גלייך פערפאָלגט.

נאָר די ביסקופּען און אנדערע פיהרערס פון די קריסטליכע סעקטען האָבען געזוכט אלץ מעהר אָבצושיידען זיך פון אידען. די פיינדשאַפט צווישען אידען און אידישע קריסטען האָט זיך איינגעוואָרצעלט אין דער צייט פון אדריאַן׳ס פערפאָלגונגען נאָך בר־כוכבא׳ס אויפשטאַנד *) און איז אלץ געוואקסען ביז די קריסטען זיינען געוואָרען שטאַרק גענוג צו פערפאָלגען זייערע פריהערע ברידער. די קריסטליכע סעקטע, וועלכע האָט געקראָגען די אויבערמאַכט אין רוים, האָט אויך איבערגענומען דעם פריי־הערען נאַציאָנאַלען האַס פון די רוימער צו די אידען און האָט זיי דאַרום בעזאָנדערס שטאַרק פערפאָלגט. פון דיעזער קריסט־ליכער סעקטע האָט עס זיך ענטוויקעלט די רוימיש־קאַטוילישע קירכע, וועלכער איז געווען און פערבליעבען דער גרעסטער, ביטער־סטער און געפעהרליכסטער שונא ישראל.

די ערשטע קריסטען אין זיד־שפּאַניען האָבען געהערט צו

(*) זעהט דיא לעבענסבעשרייבונג פון בר־כוכבא אין פערבינדונג מיט אידישע אויפשטאַנדען נאָך חורבן בית שני, אַרויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פּובלישינג קאָמפּאַניע.

דיזער קירכע, וועלכע האָבען איבערגענומען אזוי פיעל געזעצ־
דיגערשע מנהגים, אום לייכטער צו געווינען אנהעגנגער, און זיי־
ערע ביסקופען האָבען דארום באלד אָנגעהויבען ארויסצוצייגען
זייער פיינדשאפט צו אידען, ווי נאָר דער רוימישער קייזער קאָנ־
סטאנטין האָט זיך בעקעהרט צום קריסטליכען גלויבען. נאָר,
צום גליק פון די אידען, איז שפאניען איבער 200 יאָהר געווען
אונטער דער הערשאפט פון איינינגע גערמאנישע שטאַמען, בע־
זאָנדערס די וויסיגאָטהען און וואנדאלען, וועלכע זיינען געראדע
בעקעהרט געוואָרען צום קריסטענטהום נאָך דעם גלויבען פון דער
אריאנער סעקטע (די אריאנער האָבען געלייקענט די געטליכקייט
פון יעזוס קריסטוס און האָבען זיך אין פיעלע אנדערע פונקטען
אונטערשיידעט פון די קאטאָליקען). דיעזע קריסטען האָבען גאנץ
גוט בעהאנדעלט די אידען, אָבער ניט אוים פריינדשאפט צו זיי,
זאָנדערן אוים האס צו די רוימער. אזוי ווי זיי האָבען בע־
טראכטעט אלע קאטאָליקען פאר רוימער, האָבען זיי אָנפאנגס
אויך פערפאָלגט די קאטאָליקען אין שפאניען. די אידען האָבען
זיי יערענפאלס בעסער בעהאנדעלט ווי די קאטאָליקען.

די אידען האָבען דאן געהאט א סך פריווילעגיען. מען האָט
זיי אפילו ערלויבט צו בעקעהרען זייערע שקלאפען צו זייער רע־
ליגיאָן. אָבער ביסלעכוויין האָט די קאטאָלישע קירכע געקראָגען
מעהר אנהעננגער ביז זי איז צו ענדע פון זעקסטען יאָהרהונדערט
געוואָרען די הערשענדע אויף דעם פירענעאישען האלבאינזעל.
דאן האָבען זיך אויך גלייך אָנגעפאנגען פערפאָלגונגען געגען אי־
דען. אין 589, ווען רעקארעד, דער קעניג פון די וויסיגאָטהען,
האָט זיך אָפגעזאָגט פון ארניאנער „אפיקורסות" און איז געוואָ־
רען א קאטאָליק, האָבען די קאטאָליקען דורכגעפיהרט, אז מען
זאָל פערבאָטען די אידען חתונה צו האָבען מיט קריסטען, צו בע־
זיצען שקלאווען און צו פערנעהמען עפענטליכע פלעצער. אבער
דיעזע אנטי־אידישע געזעצע זיינען מייסטענס פערבליעבען טויטע
בוכשטאבען אפילו אין דער צייט פון רעקארעד'ס הערשאפט. זיינע
נעכסטע נאָכפאָלגער, מיט אויסנאהמע פון סיזעבוט, וועלכער האָט

געצוואונגען די אידען אַנצונעהמען קריסטענטהום אָדער צו פֿער־לאַזען דאָס לאנד, נאָר האָט געהערשט סך הכל 9 יאָהר, זיינען געווען גינסטיג צו די אידען, וועלכע האָבען אין אלגעמיין גע־לעבט בעסער אין שפּאניען, ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער פון יענער צייט. צו דער צייט אָבער האָט מען ספּעציעל גענומען פערפאָלגען אזעלכע אידען, וועלכע זיינען געצוואונגען געוועזען זיך צו שמד'ן, נאָר וועלכע זיינען געבליעבען אין געהיים טריי צו זייער אלטען גלויבען. דאָס איז געווען דער אָנפאנג פון די צרות פון די מאראנאָס, צרות, וועלכע זיינען בעזאָנדערס שרעקליך גע־ווען מיט א יאָהר 700 שפּעטער, ווען די אינקוויזיציאָן איז איינ־געפיהרט געוואָרען.

די גרויזאמע בעהאנדלונגען פון מאראנאָס אָדער געהיימע אידען האָט זיך אָנגעפאנגען אין 7טען יאָהרהונדערט, ווען די קאטוילישע גייסטליכע האָבען געקראָגען אליז מעהר דעה אין שטאאט־אנגעלעגענהייטען און האָבען אונטערגעהעצט די קעניגע צו בעשרענקען די רעכטע פון אידען, אום זיי דורך דעם צו צווינ־גען אָנצונעהמען דעם קריסטליכען גלויבען. אזוי האָבען די קריסט־ליכע הערשער איבריגענס געהאנדעלט אין גאנץ איירָאָפּא. אָבער די שפּאנישע אידען האָבען ווידער געהאט מעהר מזל ווי זייערע ברידער אנדערסוואו, דען די מאהאָמעדאנער זיינען זיי געקומען צו הילפע. נאָך אין 694 האָבען די אידען, וועלכע זיינען זעהר שטארק פערפאָלגט געווען אונטער דער הערשאפט פון דעם פאָר־לעצטען וויסיגאָטהער קעניג עזשיקא, זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין אפריקא און מיט איינייגע אונצופריעדענע אדעליגע אין שפּאניען, אום מיט דער הילפע פון די זיעגרייכע אראבען צו שטירצען די גאנצע וויסיגאָטהער מלוכה. דיעזע פערשווערונג איז אָבער ענטדעקט געוואָרען, און די אידען האָבען זעהר טהייער בעצאָהלט דערפאר. מען האָט זיי פערשקלאַווט, זייערע קינדער אונטער 7 יאהר געטויפט און א טהייל געטויטעט.

אָבער דאָס האָט דאָך ניט געבראָכען זייער מוטה. ווי בע־וואוסט, האָט זיך דער מאהאָמעדאנער גלויבען מערקווירדיג שנעל

פערשפרייטעט איבער וועסט־אזיען און נארד־אפריקא. א יאהר־צעהן נאך מאהאמעד׳ס טוידט זיינען שוין די אראבען, בעגייס־טערט פון זייער נייען גלויבען, געווען הערשער אין נארד־אפריקא אזוי ווייט ווי מאראקא. די אידען האבען זיי איבעראל געהאל־פען, ווי פיעל זיי האבען נאר געקענט, אום זיך אפצורעכענען מיט זייערע קריסטליכע פערפאלגערס. אויך די שומרונים האבען צו־ליעב דעם זעלבען גרונד געהאלפען די מאהאמעדאנער, וועלכע האבען שנעל איינגענומען גאנץ ארץ ישראל און קליין־אזיען אונ־טער דער פיהרונג פון דעם כאליף אמאר.

ווען די אראבען האבען זיך בעפעסטיגט אין נארד־אפריקא האבען זיי זיך א לאז געטהאן איבער דעם גיבראלטאר־וואסערוועג נאך שפאניען אונטער דער פיהרונג פון זייער קריעגספיהרער טא־ריק. די אידען האבען זיי אונטערגעיאגט און געהאלפען אויף יעדען שריט. אין 711 יאהר האבען טאריק׳ס מחנות בעזיעגט די קריסטען אונטער דער קאמאנדע פון דעם לעצטען וויסיגאטהער קעניג ראדריק נאך א גרויסע שלאכט לעבען קסערעס, און נאך דעם איז זיי שוין לייכט געווען איינצונעהמען דעם גאנצען פירע־נעאישען אינזעל. די מאהאמעדאנער האבען זיך פערלאזען אויף די אידען אין די איינגענומענע שטעדט און האבען אלץ ווייטער געיאגט די וויסיגאטהען צום נארד. ווען טאריק איז צוגעקומען צו טאלעדא, די הויפטשטאדט פון די וויסיגאטהען, האבען די אידען געעפענט די טויערן פון דער שטאדט און אויפגענומען די זיעגערס מיט דער גרעסטער פריידע.

פון פערשקלאווטע זיינען זיי מיט א מאל געווארען הערשער, דען די אראבען האבען זיי געגעבען פולע בירגערליכע און פאלי־טישע רעכטע. אלע מאראנען, וועלכע האבען פריהער געציטערט ביי דעם אנבליק פון א קאטאלישען גלח, האבען יעצט אפען געקענט זיך ערקלערען פאר אידען. מיט איין קלאפ זיינען זיי אזוי פטור געווארען פון זייערע קריסטליכע אונטערדריקער און פייניגער, דען די זיעגרייכע מאהאמעדאנער האבען זיי בעהאנדעלט אזוי פריינד־ליך אין שפאניען ווי אין בבל און פערסיען.

דאָס איז געווען די גאָלדענע צייט פיר אידען אויף דעם פּירענעאישען האַלבאינזעל. דאָס איז אויך געווען אַ גליק פאַר די מענשהייט אין אַלגעמיינען, דען די אראַבען צוזאַמען מיט די אידען זיינען דאַן געווען די ציוויליזאַציאָנס־טרעגער. אין דער צייט, ווען גאַנץ אייראָפּאַ איז פאַרוואָלקענט געווען מיט קאַטוי־לישע פינסטערנעס, ווען די גריכישע פילאָזאָפיע איז פערשטויסען און פעריאָגט געוואָרען פון טרוקענע און אבערגלויבישע פּלפּולים, פון טהעאָלאָגיע (חכמת האלהות), איז די אראַבישע מלוכה אין זיד־שפּאַניען געווען אַ לייכט־טהורם פון פילאָזאָפיע און וויסענ־שאַפט. די שטראַהלען פון דיעזען לייכט־טהורם האָבען ביסלאַכ־ווייז בעלויכטען אַנדערע לענדער ביז דער פרייער געדאַנקען האָט זיך אַ מעכטיגען הויב געטהאָן מיט 700 יאָהר נאָך דעם אראַבישע ערָאבערונג פון שפּאַניען, ביז עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אין 15טען יאָהרהונדערט די צייט, וועלכע טראָגט מיט רעכט דעם נאָמען רענעסאַנס (אויפלעבונג) און וועלכע האָט אונז געפיהרט צו אונ־זער יעצטיגער ציוויליזאַציאָן.

די אידען האָבען זעהר פיעל מיטגעהאָלפען צו ברייגגען די רענעסאַנס־צייט און אויף דיעזער ווייזע האָבען זיי זיך אָפּגערע־כענט מיט זייער שרעקליכסטען שונא: דיא קאַטוילישע קירכע. נאָר ביז דער פרייער גייסט האָט אַ שיין געטהאָן דורך די געדיכטע וואָלקענס פון קאַטאָליציזמוס האָבען זיי געליטען ווי אין אַ גיהנום, מען האָט זיי געשטיקט, געדריקט, געיאָגט, אויסגעשלאָכטעט, בע־זאָנדערס אין די גרויליכע צייטען פון די קרייץ־ציגע, איבעראַל אויסער אין די טהיילען פון שפּאַניען, וועלכע זיינען פערבליעבען אונטער דער הערשאַפט פון די אראַבען, די זאָגענאַנטע מאַורען. דאָרט איז פאַר די אידען געווען פערהעלטניסמעסיג אַ גן־עדן. זיי האָבען געלעבט אונגעשטערט און געקענט זיך ענטוויקלען גייסטיג. אפילו אין די ערטער פון דעם פּירענעאישען האַלב־אינזעל, וואו די קאַטאָליקען האָבען אָנגעהאַלטען זייער אונאבהענ־גיגקייט און פון וואַנען זיי האָבען זיך אַלץ ווייטער גערוקט צו פעריאָגען די אראַבען, האָט מען אויך ניט שלעכט בעהאַנדעלט די

אידען. זאָ לאנג די קאטאָליקען האָבען געהאט צו פיהרען א שווערען קאמפף מיט די מאהאָמעדאנער, האָט מען ניט פערפאָלגט די אידען, אום צו האָבען זייער הילפע, וועלכע איז זעהר ניצליך און נויטווענדיג געווען. דער קאמפף צווישען די שפאניער און אראבען האָט זיך, ווי בעוואוסט געצויגען קנאפּע 800 יאָהר, ביז די לעצטע אראבישע מלוכה אויף דעם פירענעאישען האלבאינזעל, גראנאדא, האָט זיך געמוזט אונטערגעבען אין 1491 יאָהר.

אין פערלויף פון אזא לאנגע צייט האָבען די שפאנישע אי־דען דערגרייכט צו א זעהר הויכע שטופע אין אלע בעציהונגען. די ערשטע 500 יאָהר נאָך דער אראבישער ערבּערונג האָבען זיי געלעבט, קען מען זאָגען, אונגעשטערט, און מען האָט זיי אין אלגעמיין ניט פערפאָלגט פאר זייער גלויבען אפילו אין די קא־טאָלישע מלוכות פון פירענעאישען האלבאינזעל. זיי האָבען דא־רום געשפּיעלט די העכסטע ראָליע צווישען אלע אידען, און שפּא־ניען איז געוואָרען דער מאטעריעלער, מאָראלער און גייסטיגער צענטער פון יודענטהום. די גרעסטע רבנים, די טיעפסטע דענ־קערס, די בעסטע שרייבערס און פּאָעטען זיינען ארויס פון די שפּאנישע אידען.

אָבער זייער לאגע איז אלץ ערגער געוואָרען, וואָס מעהר די קאטאָליקען האָבען געזיעגט אין דעם פייערדיגען קאמפף מיט די אראבען. דאָס איז געווען צוגלייך א נאציאָנאלער און א רעלי־גיעזער קאמפף, און פון ביידע זייטען האָט מען געפיהרט מלחמה מיט פאנאטיזמוס. איינער פון די ערגסטע רעזולטאטען פון דיע־זען לאנגען נאציאָנאל־רעליגיעזען קאמפף איז געווען, דאָס די מאסען פון שפּאנישען פּאָלק זיינען פאנאטיזירט געוואָרען ביז צו דער העכסטער שטופע. די קאטוילישע קירכע האָט זיך נאטיר־ליך בענוצט דערמיט צו פערשטארקען איהר מאכט און צו קריעגען די אויבערהאנד אויך אין פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען. גלחים האָבען געפיהרט די רערעל פון שטאאט און די מענשען־פרעסענדע אינקוויזיציאָן האָט געפונען דעם בעסטען באָדען אין שפּאניען. די אידען, וועלכע האָבען אין 14טען יאָהרהונדערט געהאָלפען די

שפאניער געגען די אראבער, האָבען ניט געזעהן, אז זיי גראָבען א קבר פאר זייערע קינדער. ווען זיי האָבען זיך ארומגעזעהען, איז שוין געווען צו שפעט, דען די שפאניער זיינען געוואָרען צו שטארק געגען די אראבען, וועלכע זיינען פערבליעבען נאָר אין עטליכע זידליכע שטעדט און זיינען צופריעדען געווען, ווען מען האָט זיי צו רוהע געלאָזען.

ביז צו ענדע פון 14טען יאָהרהונדערט איז נאָך די לאגע פון די שפאנישע אידען געווען ערטרעגליך אין אלגעמיינען. די דאָמעניקאָנער גלחים, וועלכע זיינען געווען די פינסטערסטע פאנאַטיקער און האָבען געקראָגען א גרויסען איינפלוס אויפ'ן פאָלק, האָבען ניט אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און האָבען ניט איין מאָל דורכגעפיהרט פערשיעדענע בעשרענקונגס־געזעצע, אום צו צווינגען די אידען זיך צו טויפען. א געוויסער טהייל פון פאָלק איז דאן געווען פיינדליך צו אידען אויס עקאָנאָמישע גרינדע, בעזאָנדערס אָרימע ארעליגע און הענדלער, וועלכע האָבען ניט פערגונען די אידען זייער רייכטהום און איינפלוס אין קעניגליכען הויף (ספעציעל האָט מען נעפאָרדערט, אז מען זאָל ניט ערלויבען אידען צו פערנעהמען עפענטליכע שטעלן). די גלחים, וועלכע האָבען הויפטזעכליך פערפאָלגט די אידען צוליעב זייער רעליגיאָן, האָבען זיך געשטיצט אויף דיעזען טהייל פון דער שפאנישער בעפעלקערונג, אום אויסצופיהרען זייערע שטרעבונגען.

אזוי איז ענטשטאנען א גרויסער קלאַס, וואָס האָט געוואָלט איינפאך אויסראָטען אָדער פערטריבען פון לאנד אלע אידען און וואָס האָט אונטערגעלייגט די פייער פאר די אויטאָ־דע־פעס, וועלכע האָבען אָנגעפאנגען צו פלאקערן אין 15טען יאָהרהונדערט. נאָר ערשט צום ענדע פון 14טען יאָהרהונדערט איז עס געקומען אין דער מלוכה פון קאסטיל, וואו די אידען זיינען בעסער בעהאנדעלט געוואָרען, ווי אין די מלוכות פון נאוואר און אראגאָן, צו אזא מערדערישען אָנפאַל אויף אידען, ווי אין דייטשלאנד.[*] דאָס איז געשעהען דעם 15טען מערץ, 1391 אין דער שטאָדט סעווילא — אן אונגליקליכער טאָג פאר די שפאנישע אידען.

א נעוויסען פאנאטישען גלח מיט דעם נאָמען פערנאנדאָ מארטינעז איז ענדליך געלונגען אויפצוהעצען דעם המון צו אטאַ־קירען די אידען אין סיווילא. טהיילווייז זיינען די אידען אליין שולדיג, דען זיי האָבען ניט נאָר אויפגערעגט די בעפעלקערונג געגען זיך דורך זייער אנטהייל אין דעם ציוויל־קריעג צווישען די אנהעננגער פון דעם קעניג פעדרא און פון זיין ברודער הענרי 2, זאָנדערן אויך דורך די שענדליכע ערמאָרדונג פון יוסף פיכאָן. דיעזער איד איז געווען דער טאקס־זאמלער פון קעניג הענרי דעם צווייטען און איז זעהר בעליעבט געווען פון די קריסטען אין סעווילא. אין 1379, גראדע ווען דער יונגער קעניג זשואַן דער ערשטער איז געקרוינט געוואָרען, האָט א אידישער געריכט פעראורטהיילט צום טויט דיעזען וויכטיגען מאַן אלס א פיינד פון דער אידישער קהילה און אלס א פעררעטהער. מיט וואָס ער האָט ארויפגעצויגען אויף זיך דעם צאָרן פון זיינע ברידער, ווייס מען ניט; נאָר זיי זיינען אין זייער האס צו איהם געגאנגען אזוי ווייט, אז זיי האָבען איהם אפילו ניט געגעבען די מעגליכקייט זיך צו פערטהיידיגען אין געריכט. זיי האָבען אויך אויסגעפיהרט דורך עטליכע אידען, וועלכע האָבען געהאט איין איינפלוס אין קעניגליכען הויף, אז דער קעניג זאָל אונטערשרייבען א בלאנקען טויט־אורטהייל. פי־כאָן׳ס פיינדע האָבען געוואוסט, אז דער קעניג וועט ניט דערלאָ־זען איהם אומצוברייננגען, און זיי האָבען דארום אונטערגעקויפט די מיניסטערס, אום אָפצונארען דעם קעניג. גלייך ווי מען האָט געקראָגען דעם קעניג׳ס אונטערשריפט, האָבען די בעאמטע פון בית־דין אויפגעוועקט זייער אָפּפער, ווען ער איז נאָך געשלאָפען, האָבען איהם ארויסגענארט פון זיין הויז מיט א פאלשען תירוץ און איהם געקעפט אָהן שום צערעמאָניעס.

דיעזער מאָרד האָט אין העכסטען גראד אויפגעבראכט די בעפעלקערונג פון סעווילא אויף די אידען. דער קעניג איז געוועזן אויסער זיך, ווען ער האָט זיך דערוואוסט, ווי מען האָט איהם אָפּגענארט. ער האָט גלייך געהייסען הינריכטען די שמשים פון בית־דין און איינעם פון די אידישע ריכטער. נאָר דאָס וואָלט

ניט אויסגעמאכט, ווען ער וואָלט צוליעב דעם ניט געוואָרען א פיינד פון אידען. די ניעדערטרעכטיגע ערמאָרדונג פון יוסף פּיכאָן האָט געהאט זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר אלע אידען אין שפּאניען. צוערשט האָט דער קעניג אָבגעשאפט דאָס אלטע רעכט פון אידען צו האָבען זייערע אייגענע קרימינאל־געריכטען. נאכ־הער האָט ער אונטערשריעבען אנדערע געזעצע געגען אידען, ווי, צום ביישפּיעל, אז אידען טאָרען ניט האלטען קריסטליכע מאמ־קעס.

די איינוואָהנער פון סעווילא האָבען זיך געקליבען צו בע־פאלען די אידען, צו מאכען א פּאָגראָם נאָך דעם מוסטער פון אנדערע לענדער, אָבער עס האָט דאן געפעהלט א פאנאטישער אָנפיהרער. מיט 12 יאָהר שפּעטער, ווען פערנאנדאָ מארטינעץ האָט געפּרעדיגט א קריייץ־צוג געגען די „פערשאָלטענע" אידען, האָט מען געמאכט א סוף פון דער גאנצער אידישער געמיינדע אין סעווילא. דאָרט האָבען זיך דאן געפונען 7000 אידישע פאמי־ליען, אַן ערך פון 30 טויזענד נפשות. דיא מייסטע פון זיי האָבען זיך געטויפט צום שיין, אום צו רעטען זייער לעבען, 4000 זיינען ערמאָרדעט געוואָרען, די איבעריגע — זעהר א קליינע צאָהל — איז געלונגען צו אנטלויפען. צווישען די יעניגע, וואָס האָבען זיך גערעטעט דורך א טויפע, איז אויך געווען שמואל אברבנאל, דער זיידע פון יצחק אברבנאל, נאָר ער, אזוי גוט ווי אנדערע מאראנען, האָבען זיך ביי דער ערשטער געלעגענהייט אָבגעטרייסעלט פון קריסטענטהום.

דער שרעקליכער אויסברוך אין סעווילא איז געווען ווי א פונק אין א פאס פּולווער. אין זיעבעציג שטעדט האָט מען גערויבט און געמאָרדעט די אידען און זיי געצוואונגען זיך צו טויפען. אין טאָלעדאָ, די הויפּטשטאדט פון קאסטיל, איז מען בעפאלען די אידען גראדע תשעה באב און מען האָט דאָרטען געמאכט א שרעקליכע שחיטה. דאָרט איז געווען די גרעסטע און וויכטיג־סטע אידישע קהילה, און פיעלע בעוואוסטע רבנים זיינען אומ־געקומען. די גאסען פון טאָלעדאָ זיינען פערפלייצט געוואָרען מיט

דעם בלוט פון די אידען, וועלכע האָבען זיך מוסר נפש געווען פאר זייער גלויבען. אין אייניגע שטעדט איז קיין איינציגער איד ניט געבליעבען. ווער עס האָט געקענט, האָט זיך גערעטעט נאָך פאָרטוגאל, גראנאדא און נאָרד־אפריקא.

זייט דאַן האָבען זיך עס אָנגעפאנגען די שרעקליכע ליידען פון די מאראנאָס (דער וואָרט בעדייטעט: „די פערשאָלטענע", און ער איז פאָרטרעפליך צונעפאסט צו די אונגליקליכע, וועלכע מען האָט געטויפט מיט געוואלד און וועלכע האָבען זיך געריסען מיט לייב און זעעלע צו בלייבען אידען). דורך זיי האָבען די יעניגע, וואָס זיינען נאָך אָפען פערבליעבען אידען אין שפאניען, אויך געהאט געברענטע צרות.

אייניגע פון די מאראנאָס האָבען געוואָלט שפיעלען א גרויסע ראָלע אין דער קאטוילישער קירכע און זיינען געוואָרען די גע־פעהרליכסטע שונאי ישראל. די נידערטרעכטיגסטע פון זיי זיינען געווען רבי שלמה לעווי פון בורגאָס, וועלכער איז בעקאנט אונטער זיין קריסטליכען נאָמען פאול דע־סאנטא־מאריא, און יהושע לאָרקי וועלכער איז געווען דער לייב־אַרצט פון דעם אנטי־פאפסט בענע־דיקט 13טער און האָט אָנגענומען דעם נאָמען יעראָנימוס דע סאנטא־פע. ביידע זיינען געווען גוטע תלמודיסטען און פעהיגע מענשען און האָבען שנעל עררייכט די העכסטע שטעלען אין דער קאטוילישער קירכע. זיי האָבען אפילו געשטרעבט צו ווערען פאפסטען. פאול דע־סאנטא־מאריא איז געווען א בעוואוסטער רב און זעהר א שטרענגער אָרטהאָדאָקס ביז זיין שמד נאָך די הריגות פון 1391; אָבער גלייך נאָך דער איבערקעהרעניש האָט ער ער־קלערט, אז ער האָט זיך געטויפט, ווייל ער גלויבט אויפריכטיג אין יעזוס קריסטוס, און האָט נאָכדעם אויסגענוצט אלע זיינע קענטניסע און פעהיגקייטען צו בעקעהרען אידען צום קריסטענ־טהום און צו פערפאָלגען די יעניגע, וועלכע זיינען געבליבען טריי זייער אלטען גלויבען. צוזאמען מיט זיין שילער יהושע לאָרקי האָט ער אָנגעמאכט די גרעסטע צרות אלע שפאנישע אידען. אום צו בעפריעדיגען זייער אמביציאָן האָבען זיי ניט נור געפיהרט

ויכוחים מיט אידישע רבנים אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און פון די העכסטע בעאַמטע פון שטאַאט און קירכע און גע־שריעבען ביכער, אין וועלכע זיי האָבען איבערגעדראַשען אלע תענות פון קריסטליכע מיסיאָנערען וועגען די ביבלישע בעווייזע, אז יעזוס איז געוועזן דער ערוואַרטעטער משיח; זאָנדערן האָבען נאָך אויף יעדען שריט אויפגעהעצט צו פערפאָלגען די אידען, אז זיי זאָלען געצוואונגען זיין זיך צו טויפען.

דורך דיעזע משומדים מיט דער הילפע פון דעם פאנאַטישען גלח ווינסענט פעררער און דעם לעצטען אוויניאָנער פאפסט בע־נעדיקט 13טער, וועלכער האָט געהאָפט אנערקענט צו ווערען אלס פאפסט אין רוים דורך דעם וואָס ער וועט אויספיהרען אן אלגע־מיינע בעקעהרונג פון אידען צום קריסטענטהום. צו דיעזען צוועק האָט דיעזער אנטי־פאפסט, וועלכער איז שליסליך אראָבגעזעצט געוואָרען (ווי בעוואוסט, האָבען די קאַטאָליקען געהאַט א געוויסע צייט צוויי שטעלפערטרעטער פון יעזוס: איין פאפסט אין רוים און אן אנדערן אין אוויניאָן, זיעד־פראנקרייך, וועלכע האָבען זיך גאָר ניט נעטליך ארומגעריסען), — בעשטימט, אז דער משומד לאָרקי זאָל פיהרען א דיספוט מיט אידישע פערטרעטער אין טאָרטאָזאַ, אום צו בעווייזען, אז אפילו דער תלמוד אנערקענט יעזוס'ן פאר א משיח.

דאָס איז געוועזן דער גרעסטער און בעריהמטעסטער פון די אידיש־קריסטליכע ויכוחים אין מיטעלאַלטער. ער האָט זיך גע־צויגען קנאַפע צוויי יאָהר (1413—1414), די ביטערסטע און שרעקליכסטע אין דער געשיכטע פון אידישען פאָלק. בענעדיקט 13טער האָט געהאָפט, אז איהם וועט געלינגען איבערצוריידען און איינצושרעקען די אונגליקליכע אידישע פערטרעטער, וועלכע האָ־בען ביי דיעזען דיספוט רעזיקירט מיט זייער לעבען (עס איז אי־בעריג צו זאָגען, אז די אידען האָבען שטענדיג געציטערט פאר אזעלכע דיספוטען אונטער די אויגען פון זייערע ביטערסטע פיינד און האָבען געזוכט זיי אויסצומיידען), זיי זאָלען זיך טויפען, דאן וועלען אלע אידען זיי נאָכפאָלגען. נאָר זעהענדיג, אז די רבנים

האלטען זיך פעסט, האָט ער אָבגעהאקט די ווייטערע דיסקוסיאָנען און האָט אויסגעלאָזען זיין צאָרן צום אָרימען תלמוד. די אידען איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען צו לערנען גמרא און אַלע קאָפּיעס פון תלמוד האָט מען געזוכט צו פערברענען. מען האָט נאָך ארויפגעלייגט אנדערע גזרות אויף אַלע אידען, אָבער גליקליכערווייזע איז בענעדיקט 13טער באַלד נאָכדעם אראָפּ פון פּאפּסטליכען שטוהל און איז געשטאָרבען אין 1416.

אין דער זעלבער צייט, ווען מען האָט דיספּוטירט אין טאָרטאָזא, האָט דער גלח פעררער געברויכט געוואלד צו טויפען די אידען. ער האָט צוזאמענגעקליבען ארום זיך אַ באַנדע פאנאַטישע פלאַזשעלאַנטען (מלקות-קלאַפּערס) און פלעגט מיט זיי ארומוואַנדערען פון איין שטאָדט צו איין אַנדערע, אום צו בעפאַלען סינאַגאָגען. מיט אַ קרייץ אין האַנד פלעגט ער זיך אריינרייסען אין די סינאַגאָגען און דאָרטען האַלטען פייערדיגע דרשות מיט נאָך פייערדיגערע סטראַשונקעס. זיין חברה פלעגט שטעהן אָנגעגרייט צו בעשטעטיגען זיינע פאנאַטישע געשרייען מיט שווערדען און שטעקענס איבער די קעפּ פון די אונגליקליכע אידען. די קריסטליכע בעפעלקערונג פון יעדער שטאָדט, וואו דיעזער משוגענער פאנאַטיקער פלעגט זיך בעווייזען, פלעגט געוועהנליך בעפאַלען די אידישע הייזער און דאָרט רויבען און מאָרדען. די אידעוואָס האָבען זיך געקענט רעטען אין איין שטאָט פון זיינע ב ...יג. דרשות דורך פּליטה, פלעגען איהם טרעפען אין אַן אנדער שטאָרט, דען ער האָט שנעל מאַרשירט מיט זיין פאנאַטישער באַנדע איבער שפּאַניען.

אונטער שטרענגסטע שטראָפען איז עס פערבאָטען געוועןדי אונגליקליכע צו אנטלויפען. זיי זיינען געוועןווי אין אַ פאסטקע פון יעגערס, און פיעלע פון זיי האָבען זיך דארום אין זייער טויט-שרעק בעקעהרט צום קריסטענטהום. מען רעכענט, אז פערדינאַנד פעררער האָט אזוי געצוואונגען איבער 20 טויזענד אידען זיך צו טויפען. ער האָט קיין אנדער זאַך אין זינען ניט געהאט אויסער די בעקעהרונג פון אידען צום קריסטענטהום ; אָבער

בענעדיקט 13טער מיט די צוויי אידיישע משומדים, סאנטא־מאריא און סאנטא־פע, האבען אויסגענוצט זיין ווילדען פאנאטיזמוס צו זייערע פאליטישע צוועקען, און אלע צוזאמען האבען זיי אומגעוואנדעלט שפאניען אין א גיהנם פאר אידען.

פערדער מיט זיין פאנאטישער באנדע האבען אויך אנגעמאכט גרויסע צרות די אידען אין אנדערע לענדער, וואו ער איז נאר צוגעקומען, אויסער אין פארטוגאל, וואו מען האט די אידען נאך דאן צורוה געלאזען. אין שפאניען איז דער שיקזאל פון די אידען געהאנגען אויף א האאר דעם גאנצען 15טען יאהרהונדערט, בעזאנדערס נאך דעם ווי די אינקוויזיציאן איז ענדליך אויך איינגעפיהרט געווארען צום אונגליק און צו דער שאנדע פון גאנץ אייראפא.

א יאהר 20 נאך דער שרעקענס־צייט פון פערדינאנד פעררער און פון בענעדיקט 13טער מיט זיינע משומדים איז געבארען געווארען יצחק אברבנאל, וועמען עס איז באשערט געוועזן דורכצוליידען דעם לעצטען אקט אין דער הערצרייסענדער טראגעדיע פון די שפאנישע אידען און וועמעס לעבען און טהעטיגקייט מיר וועלען בעשרייבען אין די נעקסטע קאפיטלאך.

❦ ❦ ❦

.1

אָבשטאַמונג און ערציהונג. — זיינע ערשטע ווערק. — פינאַנצמיניסטער פון קעניג אַלפאָנסאָ .5 — גליקליכע צייט פאַר אידען אין פּאָרטוגאַל. — אויסקויף פון געפאַנגענע. — פּאָרטוגעזער געזאַנדטע צום פּאַפּסט.

יצחק אברבנאל האָט געשטאַמט פון איינער פון דיא העכסטע און בעריהמטעסטע אידישע פאַמיליען אין שפאַניען. זיא האָט שטאָלצירט מיט אַן אָבשטאַמונג דירעקט פון דוד המלך, און וויא עס ווייזט אויס, איז עס ניט געווען א פוסטע גדלות, אום אָפּצונאַרען דעם עולם. אין זיין פּירוש אויף זכריה'ס נביאות בעמערקט ער אין איין אָרט: „נאָך חורבן בית ראשון האָבען צוויי פאַמיליען פון דוד המלך'ס הויז זיך אויף בעזעצט אין שפאַניען, נעמליך: דיא פאַמיליע דאאוד אין לוצען און דיא פאַמיליע אברבנאל אין סעווילאַ.“

נאָר יעדענפאַלס, אויב דיזע טראַדיציאָן פון דער פאַמיליע אברבנאל איז בעגרינדעט אויף א פאַקט אָדער אויף איין איינבילדונג, נאָר איהרע מיטגליעדער האָבען זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מיט רייכטהום, תורה און איבערגעבענהייט צו זייער פאָלק. יצחק אברבנאל איז ניט געווען אַן אויסנאהמע, זאָנדערן איינער פון איהרע גלענצענדסטע פערטרעטער. ער איז געבאָרען געוואָרען אין 1437, אָבער ניט אין שפאַניען, נאָר אין פּאָרטוגאַל, נעמליך אין דער הויפּט־שטאָדט ליסאבאָן, וואוהין זיין זיידע שמואל אברבנאל האָט עמיגרירט, הפנים א קורצע צייט נאכדעם וויא מען האָט איהם געצוואונגען זיך צו טויפען אין דער צייט פון דעם שוידערליכען אָנפאַל אויף אידען אין סעווילא אין 1391, וויא דאָס איז בעמערקט געווען אין דער איינלייטונג.

דיזער שמואל אברבנאל איז געווען איינער פון דיא דעפוטאַ־טען, וואָס דיא שפּאַנישע אידען האָבען געשיקט נאָך רוים צום נייערוועהלטען פּאַפּסט מארטין 5. (ער איז אויסגעוועהלט געוואָ־רען נאָך דיא לאַנגע רייבערייען פון פּאַפּסטען און אנטי־פּאַפּסטען אלס דער איינציגער הויפּט פון דער קאַטאָלישער קירכע; דאן איז עס אראָפּגעזעצט געוואָרען דער אנטי־פּאַפּסט בענעדיקט 13, פון וועלכען עס איז גערעדט געוואָרען אין דער איינלייטונג). צוזאמען מיט פערטרעטער פון איטאליענישע אידען האָט ער אויסגעפיהרט, אַז דיזער פּאַפּסט זאָל אַרויסלאָזען א מענשליכען בעפעהל, נאָך יענער פינסטערער צייט, נעמליך, אַז מען זאָל ניט טויפען אידען מיט געוואַלד, אַז מען זאָל זיי ניט צווינגען צו פייערן דיא קריסט־ליכע יום־טובים און זיי ניט שטערען אין זייער געזעלשאַפטליכע אנ־געלעגענהייטען מיט קריסטען. דיזער בעפעהל, פאר וועלכען דער פּאַפּסט מארטין 5 האָט געקראָגען א סך טהייערע געשאַנקען פון דיא אידישע דעפּוטאַטען, איז אָבער מייסטענס פערבליבען א טויטער בוכשטאַב, בעזאָנדערס אין שפּאַניען, וואו דיא דאָמיני־קאנער און אַנדערע פאַנאַטישע גלחים האָבען געקענט אויספיה־רען אלעס וואָס זיי האָבען געוואָלט.

יצחק'ס פאָטער, יהודה, איז געווען דער שאַץ־מייסטער פון א פּאָרטוגעזער פּרינץ און האָט אויך געהאָלפען זיינע ברידער וויא וויים ער האָט געקענט. זיין זוהן האָט ער געגעבען דיא בעסטע ערציהונג נאָך יענער צייט. נאָך אלס איננגעל האָט יצחק אברבנאל ארויסגעוויזען גלענצענדע פעהיגקייטען. ער האָט ניט נאָר שנעל אויסגעלערנט אלע געגענשטאנדען, זאָנדערן האָט אלעס גרינדליך בענומען און פערשטאַנען. ער האָט געהאַט א פילאָזאָפישען פער־שטאנד, וועלכער איז פערשארפט געוואָרען דורך א פריהצייטיגע בעקאַנטשאַפט מיט דיא פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען פון פּאָרטו־גאל און שפּאַניען און מיט דיא צרות פון זיינע ברידער. אָבער ער איז דאָך ניט געווען א טיעפער דענקער און האָט נאָר אין זיינע שריפטען געצייגט גרויסע קענטניסע אין תורה, שפּראַכען און פּאָליטיק.

מיט דעם גרעסטען חשק האָט ער שטודירט דיא תורה, אום נאָכצופאָרשען דיא גרונדלאגען פון אידישען גלויבען און דיא אי־דישע געשיכטע אין דיא עלטעסטע צייטען. נאָך אלס יונגער מאַן האָט ער אָנגעשריעבען דעם רעליגיעז־פילאָזאָפישען בוך „עטרת זקנים“, אין וועלכען ער האָט געזוכט צו ערקלערען דיא געטליכע השגחה אין אלגעמיינען און ספעציעל אין בעצוג אויף אידען. וויא נאָר ער האָט געענדיגט דיזע ערשטע ווערק, האָט ער זיך גענומען צו א פירוש אויף „דברים“. אין דער הקדמה צו דיזען פירוש, וועלכע ער האָט אָנגעשריעבען, ווען ער האָט אויסגעוואנדערט פון שפאניען, בעמערקט ער, אַז ווען ער איז נאָך געווען א יונגער מאַן און האָט געלעבט אין זיין פאָטער׳ס הויז אין ליסאבאָן, האָט ער זיך שטארק פעראינטערעסירט מיט דער פראגע וועגען „דברים“.

„איך האָב געשטעלט דיזע פראגע פיעלע בעוואוסטע גע־לעהרטע, לעהרערם פון ישיבות, אָבער יעדערער האָט מיר געענט־פערט נאָך זיין אייגענע וועלט־בעטראכטונג. קיינער פון זיי האָט ניט ענטשיעדען דיזע פראגע גענוגענד. דארום האָב איך זיך אָנגע־שטרענגט און אליין זיך גענומען צו לייזען דיזע פראגע דורך א פירוש אויף „דברים“. אין דיזען פירוש וועל איך צייגען דיא ער־האבענהייט פון דיא לעהרען, וועלכע „דברים“ ענטהאלט, דען דיא אלטע און נייע קאָמענטאטאָרס האָבען ניט גענוג אויפמרקזאם דאָס נאָכגעפאָרשט.“

אין דער זעלבער צייט, ווען ער האָט זיך אזוי פערטיעפט אין דער תורה, האָט ער אויך שטודירט וועלטליכע זאכען, בעזאָנדערס פינאנצען, געשיכטע און פאָליטיק. ער איז אזוי געוואָרען איינער פון דיא געבילדעסטע מענשען פון זיין צייט. אונטער דער אָנ־ווייזונג פון זיין פאָטער האָט ער גרינדליך זיך בעקאנט מיט דער פערוואלטונג פון שטאאטס־פינאנצען און מיט רעגיערונגס־אנגעלע־גענהייטען. ער איז שנעל בעקאנט געוואָרען אלס איינער פון דיא בעסטע פינאנסיסטען, און אלפאָנסאָ 5, א געבילדעטער און גוט־מוטהיגער קעניג, האָט איהם דארום אויסגעקליבען פאר זיין פי־נאנץ־מיניסטער. דיזער קעניג האָט איהם אויך אָנגעפרעגט ווע־

גען דיא וויכטיגסטע שטאאטס־פראגען און האט איבערהויפט געהאט צו איהם און צו זיינע קענטניסע גרויס צוטרויען.

אין קעניגליכען הויף האט מען זעהר געגליכען דעם יונגען אידישען פינאנץ־מיניסטער, ווייל ער האט זיך געהאלטען וויא אן אדעלמאן, האט געגען קיינעם ניט אינטריגירט און האט ניט געזוכט רייך צו ווערען אויף דער רעכנונג פון שטאאט. אלע האבען איהם געשעצט אלס אן עהרליכען מאן, קלוגען מיניסטער און גרויסען קענער. ער איז געווען בעפריינדעט מיט פיעלע הויכע גראנדען (אריסטאקראטען), בעזאנדערס מיט דעם הערצאג פערדינאנד דע־בראגאנזא, וועלכער האט בעזעסען 50 שטעדט און האט געקענט צושטעלען אן ארמעע פון 10 טויזענד אינפאנטעריע און 3 טויזענד קאוואלעריע אין צייט פון קריעג. שטענדיג פלעגט ער געברויכען זיין גרויסען איינפלוס אין קעניגליכען הויף צו בעשיצען זיינע ברידער. זיין לעבען אין דיזער צייט, זא לאנג אלפאנסא 5 האט געלעבט, בעשרייבט ער אליין מיט דיזע ווערטער:

„רוהיג האב איך געלעבט אין מיין געירש'נטע הויז אין פרעכטיגען ליסאבאן. גאט האט מיר געגעבען מזל ברכה, רייכטהום און כבוד. איך האב אויסגעבויט פאר מיר הערליכע זאלען און צימערן. מיין הויז איז געווען דער זאמלונגס־פונקט פון געלעהרטע און חכמים. איך בין געווען געליעבט אין דעם הויף פון אלפאנסא, א מעכטיגער און גערעכטער קעניג, אונטער וועמעס הערשאפט דיא אידען האבען גענאסען פרייהייט און הצלחה. איך בין געווען נאהענט צו איהם, האב איהם אונטערשטיצט און זא לאנג ער האט געלעבט, האט ער זיך בעראטהען מיט מיר וועגען שטאאטס־זאכען.”

דיא אידען האבען דאן ווירקליך געהאט פערהעלטניסמעסיג א גליקליכע צייט אין פארטוגאל. עס האבען אפילו עקזיסטירט בעשרענקונגס־געזעצע געגען זיי; אבער דיזע געזעצע זיינען מייסטענס געבליבען אויפ'ן פאפיר, טראץ דיא אנשטרענגונגען פון גלחים זיי אפצולעבען און דורכצופיהרען. אידען האבען געטראגען דיא קליידער פון לאנד מיט שווערדען, זיינען געריטען אויף מולען

און פערד, זאָ דאָס מען האָט זיי קוים געקענט אונטערשיידען פון דיא פּאָרטוגעזער. דיא גרעסטע צאָהל פון טאַקסען־זאַמלער זיינען געוועזען אידען. אויסער יצחק אברבנאל האָבען נאָך אנדערע אידען געהאַט אַ צוטריט און אַן איינפלוס אין קעניגליכען הויף. זיי האָבען געהאָלפען און בעשיצט זייערע ברידער. יצחק׳ס בערימטער זוהן, יהודה לעאָן מעדיגאָ, האָט אַזוי בעשריעבען זיין פאָטער׳ס צדקה און ליעבע צו אידען: „ער איז געוועזען אַ שילד און וואַנד פאַר זיין פאָלק, האָט ערלייזט דיא ליידענדע, פערהיילט וואונדען און געהאַלטען גרויזאַמע לייבען אין צוים.“

וויא ווייט ער איז אין דיזער גליקליכסטער צייט פון זיין לעבען געוועזען איבערגעבען צו זיינע אונגליקליכע ברידער, צייגט פאָלגענדער פאַל. דער קעניג אַלפאָנסאָ, וועלכער האָט געפיהרט מלחמה מיט דיא אראַבען איז מאראָקאָ, האָט דאָרטען איינגענומען דעם פאָרט אַרזילאַ און געבראַכט נאָך פּאָרטוגאַל עטליכע טויזענד געפאַנגענע, דאַרונטער אויך 250 אידען, וועלכע זיינען פערקויפט געוואָרען פאַר שקלאַווען. אברבנאל האָט ניט געקענט רוהען, דאָס אידען זאָלען זיך מאַטערען אין שקלאַווערייַ, און האָט אויפגעמונטערט אנדערע רייכע פּאָרטוגעזער אידען צו זאַמלען געלד זיי אויסצוקויפען. נאַכהער איז ער ארומגעפאָהרען איבער דעם גאַנצען לאַנד, זוכענדיג דיא אונגליקליכע, אום זיי אויסצוקויפען. פאַר איינינגע פון זיי האָט ער געהאַט צו צאָהלען הויכע פּרייזען, אָבער ער האָט דערויף ניט געאַכטעט. ווען מען האָט אויסגעקויפט אַלע געפאַנגענע, האָט מען זיי געשטיצט אַזוי לאַנג ביז זיי האָבען אויסגעלערענט דיא פּאָרטוגעזער שפּראַך און זיינען אין שטאַנד געוועזען צו מאַכען אַ לעבען.

ארום דער צייט האָט דער קעניג געשיקט זיינע פערטרעטער צו בעגריסען דעם ניי־ערוועהלטען פּאַפּסט זאַקסטוס 4 און איהם אויך אָנזאָגען וועגען דעם זיעג פון דיא פּאָרטוגעזער איבער דיא מאַהאָמעדאַנער אין מאָראָקאָ. איינער פון דיא געזאַנדטע איז געוועזען אַ געוויסער סעזורא, אברבנאל׳ס אַ זעהר נאָהענטער פריינד. דיזער סעזורא איז אויך געוועזען פריינדליך צו אידען איבערהויפּט

און אברבנאל האָט איהם געבעטען צו זאָגען דעם פּאפּסט א גוט וואָרט פאר דאָס פערפאָלגטע פאָלק. צוגלייך האָט אברבנאל גע־לאָזט וויסען דיא אידען אין איטאליען, אז זיי זאָלען אויפנעהמען אלע פּאָרטוגעזער געזאנדטע וואָס פריינדליכער, אום דערמיט אויסצודריקען זייער דאנקבארקייט דעם גוטען קעניג אלפאָנסאָ.

אָט אזוי האָט יצחק אברבנאל שטענדיג געהאַט אין אויג דיא אינטערעסען פון זיין פאָלק און האָט געזוכט צו העלפען זיינע פער־פאָלגטע ברידער.

.2

פערדעכטיגט פון קעניג זשואַן 2 אין אַ פערשווערונג. — מוז אַנטלויפען פון פּאָרטוגאַל. — בעזעצט זיך אין טאָלעדאָ. — פּירוש אויף דיא ערשטע נביאים. — געגנער פון פרייע קריטיק. — ווערט פינאַנצ־מיניסטער אין שפּאַניען. — פערטהיידיגט זיינע ברידער. — דיא אינקוויזיציאָן און בלבולים אויף אידען.

מיט דעם טויט פון קעניג אַלפאָנסאָ אין 1481 האָט זיך גע־ענדיגט אברבנאל'ס גליקליכע צייט. אויך האָט זיך אָנגעהויבען אַ שלעכטע צייט פאר זיינע ברידער אין פּאָרטוגאַל. אויפ'ן טראָן איז ארויף אַלפאָנסאָ'ס זוהן זשואַן 2, וועלכער איז געווען אַ שלעכטער און פאלשער מענש. דיזער קעניג האָט געזוכט צו פער־שטארקען זיין מאכט אויף דער רעכנונג פון דיא אַדעליגע. אום צו האָבען שטיצע געגען דיא אַדעליגע, האָט ער געזוכט צוצוציהען אויף זיין זייט דיא גלחים און האנדעלס־לייטע, דיא פיינדע פון אידען. דעם אָנפאנג האָט ער געמאכט מיט דעם שטארקסטען און רייכסטען פון דיא אַדעליגע, דעם הערצאָג דע בראגאנזא, אברבנאל'ס פריינד. דיזער הערצאָג האָט געהערט צו דער קעניג־ליכער פאמיליע און איז געווען בעליעבט אין פאָלק מעהר וויא דער קעניג. אין דער צייט, ווען זשואַן האָט געשפּיעלט אין פריינדשאפט מיט דעם הערצאָג, האָט ער פאבריצירט געגען איהם בעווייזע אין האכפעררעטה. דעם הערצאָג האָט מען פערקלאָגט אין פעררעטהערישע פערבינדונגען מיט דעם שפּאנישען קעניג, ארעסטירט, פעראורטהיילט צום טויט און היינגעריכטעט. דער קעניג האָט זיך בענוצט דערמיט צו קאָנפיסצירען אַלע מאיאָנטקעס פון דעם אונגליקליכען הערצאָג.

אזוי וויא אברבנאל איז געוועזן זעהר בעפריינדעט מיט דעם הערצאָג, האָט דער קעניג אויך געוואָרפען אויף איהם א בייזע אויג. דיא שונאים פון אידען אין אַלגעמיינען און אברבנאל'ס פיינדע בעזאָנדערס האָבען געזוכט איהם אריינצופּלאָנטערן אין א פערשווערונג געגען דעם קעניג, וועלכער איז איבערהויפּט געוועזן א פערדעכטיגער מענש, וויא אַלע טיראַנען זיינען עס. איין מאָל, ווען דער קעניג האָט געשיקט רופען צו זיך דעם אידישען מיניסטער, איז דער לעצטער געוואָהר געוואָרען דורך זיינעם אַן אונבעקאנטען פריינד, אז זיין לעבען איז אין געפאהר. גראדע ווען אברבנאל האָט זיך געקליבען אָפּצופאָהרען צום קעניג, האָט דער אונבעקאנ־טער פריינד איהם געראטהען וואָס שנעלער צו פערלאָזען פּאָרטו־גאל. אברבנאל האָט וואהרשיינליך אַליין אויך פערשטאנען, אז ער קען קיין גוטעס ערווארטען נאָך דער הינריכטונג פון דעם הער־צאָג דע־בראגאנזא, און האָט דארום זיך א לאָז געטהאָן גלייך צום גרענעץ פון שפּאניען. דאָס איז געשעהן אין 1483טען יאָהר.

ווען דער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אז אברבנאל האָט גע־מאכט פּליטה, האָט ער געשיקט רייטערס איהם צו דעריאָגען און צו פאנגען, אָבער גליקליכער־ווייזע האָבען זיי איהם ניט געקענט כאפּען, און ער איז בשלום אריבער דעם פּאָרטוגעזער גרענעץ. ער האָט דיא ערשטע זאך געשיקט א בריעף צום קעניג מיט א לאנגע ערקלערונג, אז ניט נאָר ער איז אונשולדיג אין אירגענד וועלכער פערשווערונג, זאָנדערן אויך דער הערצאָג דע־בראגאנזא. נאָר דער פערדעכטיגער קעניג האָט עס ניט געגלויבט און האָט געהייסען קאָנפיסצירען אברבנאל'ס פערמעגען. זיין צאָרן האָט ער אפילו אויסגעלאָזען צו אברבנאל'ס עלטערן זוהן יהודה לעאָן, וועלכער האָט פּראקטיצירט מעדיצין, דען אויך זיין פערמעגען האָט מען קאָנפיסצירט. דאָך האָט דער קעניג ערלויבט אברבנאל'ס פרוי און קינדער אָפּצופאָהרען נאָך שפּאניען.

אברבנאל האָט זיך דאַן בעזעצט אין טאָלעדאָ, דיא הויפּט־שטאָדט פון קאסטיל, וואו דיא אידישע געמיינדע האָט איהם נאַ־

טירליך אויפגענומען מיט גרויס כבוד און אויף פריידע. ער האָט זיך גלייך בעפריינדעט מיט דיא געלערענטעסטע מיטגליעדער. פיעלע נאָכפאָלגערס און פערעהרערס האָבען זיך א לאָז געטהאָן צו איהם. בעזאָנדערס האָט ער זיך בעפריינדעט און וואהרשיינליך אויך געשעפטליך פערבונדען מיט א געוויסען אברהם סעניאָר, וועלכער איז געווען דער הויפט־קאָלעקטאָר פון שטייערען אין דער מלוכה קאסטיל.

זיין פרייע צייט האָט ער בענוצט צו נעהמען זיך צו דער פעדער, אום אָנצושרייבען דעם פירוש אויף דיא ביכער פון דיא ערשטע נביאים, א ווערק, וועלכע ער האָט פערנאַכלעסיגט אין פאָרטוגאַל צוליעב זיין פאָליטישע טהעטיגקייט. עס האָט איהם זעהר געערגערט, וואָס ער האָט א געוויסע צייט אויפגעהערט צו לערנען תורה, ווען ער איז געווען פינאַנצמיניסטער. ער האָט זאָגאַר גע־גלויבט, אַז צוליעב דעם האָט איהם גאָט בעשטראָפט, זאָ דאָס ער האָט געמוזט אַנטלויפען פון זיין געבורטשטאָדט. ער האָט דאַרום אזוי פלייסיג געשריעבען אין טאָלעדאָ, דאָס אין א יאָהר צייט האָט ער געענדיגט זיין פירוש אויף יהושע, שופטים און שמואל.

אין דיזען פירוש צייגט ער בעזאָנדערס ארויס זיין פאָליטישען פערשטאַנד. ער האָט געזוכט צו ערקלערען דיא פאָליטישע אנגעלעגענהייטען פון ארץ ישראל אין יענער צייט. זיין ערפאַהרונג אַלס שטאַאטסמאַן און זיין בעקאַנטשאַפט מיט דער וועלט און מיט פרעמדע שפראַכען און ליטעראַטור האָבען איהם דערביי זעהר פיעל צוגעהאָלפען. פריהערע קאָמענטאטאָרס האָבען זיך ווייניג בעשעפטיגט מיט דיא ערשטע נביאים און מיט דיא געשיכטליכע בעריכטען פון דער צייט, ווען דיא בני ישראל האָבען איינגענומען כנען און זיך דאָרטען בעזעצט, און זיין צוועק איז געווען צו ער־קלערען פיעלע דונקעלע פונקטען. דערביי האָט ער זיך אויך בע־נוצט מיט דיא ווערק פון איינינגע קריסטליכע נאָכפאָרשער און זאָגאַר פון משומדים.

טראָץ זיין טיעפען בליק אין דער געשיכטע פון אידישען פאָלק און בעקאַנטשאַפט מיט פילאָזאָפישע ווערק, האָט ער דאָך

געשריעבען זיין פירוש אין א שטרענגען אָרטהאָדאָקסישען זינען. זיין שטאַנדפּונקט איז געווען א בלינד רעליגיעזער, ער איז אַרויס־געטראָטען געגען אירגענד וועלכע פילאָזאָפישע פרייהייט מיט דעם בוכשטאַב פון דער ביבעל. אין דיזער בעציהונג האָט ער זיך ווייניג אונטערשיידעט פון אַן אָרטהאָדאָקסישען רב, וועלכער קען קיין אַנדער זאַך און וויל קיין אַנדער זאַך וויסען אויסער דעם תלמוד און וועלכער פאָלגט שקלאַוויש דעם געשריעבענעם וואָרט.

דיא ווערק פון אייניגע בעוואוכטע תלמודיסטען, וועלכע האָבען זיך ערלויבט געוויסע פרייהייטען און געברויכט זייער קריטישען פערשטאַנד, האָט ער, צוזאַמען מיט אַנדערע סטריקטע אָרטהאָדאָקסען, פערדאַמט אַלס אפּיקורס׳ישע. זיין גאַנצען לעבען האָט ער געהאַלטען מיט דיא געגנער פון פילאָזאָפיע, איז געבליבען א שטרענגער אָרטהאָדאָקס, אָבוואָהל זיין פּאָליטישע טהעטיגקייט האָט איהם בעדאַרפט פיהרען אויף א פרייען וועג. ער האָט אויך געגלויבט, אַז דיא שפּאַנישע אידען זיינען בעשטראָפט געוואָרען מיט פערפאָלגונגען פאַר זייער אפּיקורסות.

אָבער באַלד איז ער אונטערבראָכען געוואָרען אין זיין אַרבייט אַלס קאָמענטאַטאָר דורך איין איינלאַדונג פון דער קעניגליכער פּאָאָר פערדינאַנד און איזאַבעלאַ איבערצונעהמען דיא פערוואַלטונג פון דיא שטאַאַטס־פינאַנצען. מיט גרויס בעדויערען האָט ער זיך אָבגעריסען פון זיינע געליעבטע שטודיען און ביבלישע נאָכפאָרשונגען. ער האָט זיך גראַדע געקליבען אָנצושרייבען א פירוש אויף מלכים, ווען ער איז גערופען געוואָרען צום קעניגליכען הויף. דאָס איז געווען אין 1484, מיט 8 יאָהר פאַר דיא אויסוויזונג פון אַלע שפּאַנישע אידען.

עס איז אַ וואונדער וויא אזוי דיא זעלבע קעניגליכע פּאָאָר, וועלכע האָט אַזוי אונבאַרמהערציג אַרויסגעיאָגט אַלע אידען און איז געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער שוידערליכער אינקוויזיציאָן מיט דעם שרעקליך בעריהמטען טאָרקוועמאַדאָ אַן דער שפּיצע, האָט זיך ערלויבט אנצופערטרויען דיא פינאַנצען צו א איד, נור וואהרשיינליך האָט מען זיך אַנדערש ניט געקענט העל־

פען. דיא פינאַנצען פון דער פעראייניגטער שפּאַנישער מלוכה (איזאַבעלאַ איז געווען דיא קעניגין פון אראַגאָן און פערדינאַנד — דער קעניג פון קאַסטיל) זיינען געווען אין אַ זעהר שלעכטען צו־שטאַנד, און אברבנאל'ס שם אלס גוטער, עהרליכער און פעהיגער פינאַנץ־מיניסטער איז געווען אַזאַ גרויסער, אַז מען האָט גאָר ניט געאַכטעט, וואָס ער איז אַ איד, און איהם אָנגעשטעלט צו פער־בעסערן דיא לאַגע און אָנצופילען דיא פּוסטע קעניגליכע קאַסע.

ער איז געווים געווען ניצליך דער קעניגליכער פּאָאַר און דער רעגיערונג, ווען ער איז 8 יאָהר נאָכאַנאַנד פערבליבען פינאַנץ־מיניסטער, און דאָס נאָך אין אַ צייט, ווען דער שיקזאַל פון אַלע אידען אין שפּאַניען איז געהאַנגען אויף אַ האָאָר, ווען דיא אינקווי־זיציאָן האָט געברענט מאַראַנען און האָט פערביטערט און פעראונ־גליקט דעם לעבען פון יעדען איד אויף יעדען שריט. ער וואָלט נאָך געקענט פערבלייבען מיניסטער אפילו נאכדעם, וויא מען האָט אַלע זיינע ברידער אַרויסגעיאָגט, ווען ער וואָלט עס וועלען, ווען זיין עדעלע נשמה און עהרענגעפיהל וואָלטען עס איהם דערלאָזען. דער קעניג פערדינאַנד, וועלכער ווערט גערופען אין דער געשיכטע „קאַטאָליק" און וועלכער האָט פערדיענט דיזען נאָמען פאַר זיין איבערגעבענהייט צו דער קאַטאָלישער קירכע און צו דער אינקווי־זיציאָן, האָט פון דעסטוועגען גאָר ניט געאַכטעט אויף דיא קאַ־נאָנישע (גייסטליכע) געזעצע און אויף דיא בעשליסע פון דיא קאָר־טעסען (פּאַרלאַמענט), אַז מען טאָר ניט צולאָזען אידען צו פער־נעהמען אירגענד וועלכע עפענטליכע פּלעצער, און האָט דאָך געהאַל־טען אברבנאל'ן אַלס פינאַנצמיניסטער און געפרעגט זיין ראטה אין וויכטיגע אנגעלעגענהייטען — אַזוי נויטיג האָט ער איהם בעד־דאַרפט האָבען.

אברבנאל האָט אָנגענומען דיזען הויכען און וויכטיגען פּאָסט ניט אַזוי צוליעב פּערזענליכע אינטערעסען און כבוד — ער וואָלט צופריעדען געווען צו לעבען און צו שרייבען אין רוהע — וויא צו־ליעב דיא אינטערעסען פון זיינע אונגליקליכע ברידער. אַליין האָט ער דאַן געקענט לעבען וויא אַ פּרינץ. אין איינע פון זיינע

שריפטען דערצעהלט ער, אז ער איז געוואָרען זעהר רייך אין דעם קעניגליכען דיענסט, האָט געקויפט לאַנד און שלעסער און איז גע־ווען זעהר אָנגעזעהען אין קעניגליכען הויף און בעפריינדעט מיט הויכע אריסטאָקראטען. ער האָט זיך אָבער גאָר ניט גוט געפיהלט אין דיזע הויכע פענסטער, ווייל זיינע ברידער זיינען שרעקליך פער־פאָלגט געוואָרען. וויא ווייט ער האָט נאָר געקענט, האָט ער זיי געשטיצט און געהאָלפען. ער איז געווען זייער שוין־וואַנד אין שפּאַניען, אַזוי וויא פריהער אין פּאָרטוגאַל. ווען עס האָט זיך גע־האַנדעלט צו רעטען א אידען, און ער האָט געזעהען, אַז ער קען עפּעס אויספיהרען מיט זיין איינפלוס אין קעניגליכען הויף, האָט ער זיך איין מינוט ניט אָבגעשטעלט און האָט גאָר ניט געאַכטעט אויף זיינע פּערזענליכע אינטערעסען צו טאָן דאָס, וואָס זיין גע־וויסען האָט איהם געבאָטען, וואָס ער האָט בעטראַכטעט פאַר זיין הייליגסטע פּפליכט. ער איז געווען דער מליץ יושר פון זיינע ברי־דער אין פולען זינען פון דיזען וואָרט.

דיא דאָמיניקאַנער גלחים, וועלכע האָבען אָנגעפיהרט דיא מענשענפרעסענדע אינקוויזיציאָן, און אַנדערע פאַנאַטישע גלחים האָבען אויסגעטראַכט פערשיעדענע בלבולים צו שעדיגען דיא אי־דען, וועלכע האָבען זיך אַזוי אויך געפונען אין א פערצווייפעלטער לאַגע. דיזע פרעדיגער פון דער „ברודערליעבענדער רעליגיאָן“ האָבען זיך ניט געקענט בערוהיגען זאָ לאַנג איין איד איז פערבלי־בען אין שפּאַניען און זיי האָבען געהעצט דעם עולם מיט געשיכטען וועגען שענדונג פון קרייץ און וועגען עלילת דם. טאָרקוועמאַדאָ, דער הויפּט־אינקוויזיטאָר, פלעגט נאָר זוכען פאַנאַנדערצובלאָזען אַזעלכע בלבולים, אום צו האָבען אָפּפער פאַר דיא אָטאָ־דא־פעס, וועלכע זיינען געוואָרען אַ גאַנץ געוועהנליכער שוישפּיעל אין שפּאַ־נישע שטעדט.

דיא אידען פון דער שטאָדט לאַ־גאַרדיא זיינען פערלוימדעט געוואָרען, דאָס זיי האָבען גע׳גנב׳עט און געקרייציגט א קריסטלי־כעס קינד. טאָרקוועמאַדא האָט גלייך געשיקט זיינע מלאכי־חבלה נאָכצופאָרשען דיא קלאַגע, און דער רעזולטאַט איז געווען,

דאָס עטליכע אידען זיינען פערברענט געוואָרען נאָך אַן אינקוויזיטאָרישען דין ומשפט לשם שמים. אויף דיא אידען פון וואַלענסיא האָט מען ארויפגעוואָרפען אַ בלבול, דאָס זיי האָבען געוואָלט קרייציגען אַ קריסט, נאָר מען האָט זיי אונטערבראָכען אין מיטען דער ארבייט.

אין אַזעלכע פעלע פלעגט זיך אברבנאל בעזאָנדערס אנשטרענגען צו רעטען פון דיא בלוטיגע הענד פון דער אינקוויזיציאָן אַזוי פיעל אָפּפער, וויפיעל עס איז נאָר מעגליך געווען. ער האָט געברויכט זיין תורה, חכמה, ענערגיע און איינפלוס צו בעווייזען דיא פאַלשקייט פון אַזעלכע בעשולדיגונגען. אין אַלגעמיינען האָט ער זיך געסטארעט, אַז אַלע אידען זאָלען ניט ליידען דורך זייערע פערבינדונגען מיט דיא נאָך מעהר אונגליקליכע מאראנאָס, וועלכע האָבען געלעבט אין שטענדיגען טויטשרעק דורך דיא שפּיאָנען פון דער אינקוויזיציאָן.

❦ ❦ ❦

3.

דער שפּאַניש־אַראַבישער קאַמפּף. — דיא אידען פון מאַלאַגא אויסגע־קויפט. — דער פאַל פון גראַנאַדאַ. — דיא שפּאַנישע הערשער ברעכען דעם אָפּמאַך מיט דעם מאהאמעדאנער קעניג. — דער אויסווייזונגס־בעפעהל. — אברבנאל׳ס ביטעס און טאָרקוועמאדא׳ס סטראשונקעס. — אברבנאל׳ס עדעלמוטהיגער ענטפער.

אין דער צייט, ווען אברבנאל איז געוואָרען פינאַנץ־מיניסטער אין שפּאניען האָט פערדינאַנד־קאטאָליק געפיהרט א הייליגע מלחמה מיט גראַנאַדאַ, דיא לעצטע מלוכה פון דיא אראבען, וועלכע האָבען מיט 700 יאָהר צוריק בעהערשט כמעט דעם גאַנצען פירע־נעאישען האַלבאינזעל. דיזע מלחמה, וועלכע איז געווען א גרויסער אונגליק פאַר דיא אידען, האָט זיך געצויגען צעהן יאָהר. זיא האָט זיך אָנגעפאַנגען אין 1481 און האָט באַלד געקראָגען דעם כאראַקטער פון א פאַנאַטיש־רעליגיעזען קאַמפּף. דיא שפּאַניער האָבען געקעמפּפט צו מאַכען דעם גאַנצען פירענעאישען האַלבאינזעל קאַטאָליש און צו פעריאָגען יעדען מוסולמאַן, יעדען איד און איבערהויפּט יעדען איינעם, וואָס איז ניט אנערקענט געוואָרען פאַר א קריסט פון דער קאטאָלישער קירכע. דיא נאַציאָנאַלע פעראייניגונג פון שפּאַנישען פאָלק איז אין דיזער מלחמה פערבונדען געוואָרען מיט דעם לאַנגען קאַמפּף צווישען קריסטענטהום און מאהאמעדאניזמוס, און דיא מאַסען פון ביידע זייטען זיינען פאַנאַ־טיזירט געוואָרען.

אין גראַנאַדע האָבען זיך געפונען א סך אידען. זייער צאָהל איז אַלין גרעסער געוואָרען דורך דיא מאראַנאָס, וועלכע פלעגען זיך רעטען דאָרטען פון דיא בלוטהינד פון דער אינקוויזיציאָן. מען קען ניט זאָגען, אז דיא לאַגע פון אידען איז צו דער צייט געווען א

גוטע אין דער מאהאמעדאנער מלוכה; אָבער אין פערגלייך מיט שפּאניען איז דאָרטען פאַר זיי געוועזן א גן־עדן. זיי האָבען פער־שטאנען, אַז דורך דעם פאַל פון גראַנאַדאַ וועט זייער לאגע נאָך שרעקליכער ווערען; אָבער זיי האָבען גאָר ניט געקענט העלפען דיא מאהאָמעדאנער, וועלכע זיינען אָבגעשוואַכט געוואָרען דורך אינערליכע שטרייטען. דיא שפּאַנישע רעגיערונג האָט נאָך ארויפ־געלייגט א ספּעציעלען שטייער אויף דיא אידען, אום צו דעקען דיא אויסגאַבען פון דיזער אונגליקליכער פאַר זיי מלחמה. מען האָט אַזוי געצוואונגען דיא אידען אויסצוגראָבען זיך א קבר.

דאָ איז ניט דער אָרט צו בעשרייבען דיזען לעצטען בלוטיגען קאַמפּף צווישען קריסטען און מאָהאַמעדאנער אויף דעם פּירענע־אישען האַלבאינזעל. נאָך פיעלע שלאַכטען האָבען דיא אראַבען זיך געמוזט אונטערגעבען. אין 1487 איז דער פּאָרט מאַלאַגאַ אריינגעפאַלען אין דיא הענד פון דיא שפּאַניער. אַלע ניט־קריסט־ליכע איינוואָהנער זיינען ערקלערט געוואָרען פאַר שקלאַווען. צווי־שען אַזעלכע האָבען זיך געפונען 450 אידען. נאָר זייערע ברידער אין שפּאַניען האָבען זיך אָנגעשטרענגט זיי צו ערלייזען. יצחק אברבנאל און זיין פריינד אברהם סעניאָר, דער הויפּט־זאַמלער פון שטייערן אין קאַסטיל, האָבען אָרגאַניזירט אַן אויסקויפס־קאָמי־טעט, און דער יונגער שלמה אבן וירגא, וועלכער האָט שפּעטער אָנגעשריעבען דאָס היסטאָרישע ווערק „שבט יהודה“, איז ארומ־געפאָהרען איבער אידישע געמיינדען אין שפּאַניען צו זאַמלען נדבות פאַר דיא אידישע געפאַנגענע. מען האָט אַזוי צוזאַמענגע־קליבען ביז 100 טויזענד טאַלערס און מען האָט אויסגעקויפט אַלע אידען פון מאַלאַגאַ.

ענדליך איז געקומען דיא רייהע פון דער פּראַכטפאָלער הויפּט־שטאָדט גראַנאַדאַ אריינצופאַלען אין פערדינאַנד׳ס הענד. דער לעצטען מאהאָמעדאנער קעניג מולעי אבו־אבדאלאה האָט זיך ארומגעזעהען, אַז יעדער ווייטערער ווידערשטאַנד איז נוצלאָז, ווייל דיא שפּאַניער זיינען צאָהלרייכער און שטאַרקער, און ער האָט דארום געשלאָסען א געהיימען אָפּמאַך אין 1491 מיט דער

קעניגליכער פּאָאר פון שפּאַניען זיי איבערצוגעבען דיא שטאָדט אין פערלויף פון צוויי מאָנאַט. דערפאר האָט ער געקראָגען ציסי־ליך גוטע בעדינגונגען פאר דיא מאָהאַמעדאַנער איינוואָהנער: רע־ליגיעזע פרייהייט, אייגענע ציוויל־געזעצע, דאָס רעכט אויסצו־וואַנדערן, א. ז. וו. אויך האָט דער מאָהאַמעדאַנער קעניג אויס־גערעדט, אז מען זאָל ניט העכערען דיא שטייערען און ניט פער־פאָלגען דיא קריסטען, וועלכע האָבען זיך בעקעהרט צו דער מאָ־האַמעדאַנער רעליגיאָן אָדער וועלכע זיינען אַנטלאָפען פון דער אינקוויזיציאָן. דיא אידען זיינען אריינגערעכענט געוואָרען אין דעם כלל פון דער בעפעלקערונג פון גראַנאַדאַ. נאָך דיא מאַראַנאָס, וועלכע זיינען אָפען געוואָרען אידען, האָבען געמוזט פערלאָזען דאָס לאַנד אין פערלויף פון דעם ערשטען מאָנאַט נאָך דער אונטערגע־בונג פון דער שטאָדט. דיא יעניגע, וואָס וועלען פערבלייבען לענ־גער, האָט מען אָפּגעמאַכט איבערצוגעבען אין דיא הענד פון דער אינקוויזיציאָן. אין בעצוג אויף דיא אידען האָט דער מאָהאַמע־דאַנער קעניג נאָר אויסגערעדט, אַז קיינער פון זיי זאָל ניט אָנגע־שטעלט ווערען אַלס ריכטער, בעפעהלגעבער אָדער טאַקס־זאַמלער איבער דיא אראַבען אין גראַנאַדאַ.

נאָך דער היפּאָקריטישער און פאַלשער פערדינאַנד־קאַטאָליק האָט גאָר ניט געדיינקט צו האַלטען ריכטיג דיזע בעדינגונגען. ער האָט נאָר אונטערגעשריעבען דעם אָפּמאַך, אום צו בעהערשען וואָס גיכער גראַנאַדאַ. רעליגיעזע פרייהייט איז נאָך דאן אין ערגעץ ניט איינגעפיהרט געוואָרען און דאָס האָט ווייניגער פון אַלץ גע־שטימט מיט דעם כאַראַקטער פון דיא דאַמאָלסדיגע שפּאַניער און מיט דער גאַנצער אָרגאַניזאַציאָן פון דער שפּאַנישער מלוכה. א צייט, ווען דיא אינקוויזיציאָן האָט געפּייניגט און געברענט לשם שמים טויזענדער מענשען, ווייל מען האָט זיי בלויז חושד געווען אין אפּיקורסות, האָט ניט געקענט דולדען דעם מינדעסטען שיין פון רעליגיעזע פרייהייט. צוערשט האָט מען געבראָכען דיא פונק־טען פון דעם אָפּמאַך וועגען דיא אידען. זיי זיינען, וויא געוועהנ־ליך, געווען דיא ערשטע כפּרה־הינדעל.

דעם 2טען יאנואר, 1492, זיינען פערדינאַנד און איזאבעלא אריין מיט גרויס פּאראַד אין גראַנאַדאַ. דער לייכטזיניגער מולעי אבו־אבדאלאה האָט געוואָרפען דעם לעצטען בליק אויף זיין פּראַכטפּאָלען פּאלאַץ, דעם גלאַנץ פון דער מאוריטאַנער ארכיטעקטור, און האָט זיך זיפצענדיג געזעגענט מיט זיין הויפּט־שטאָדט, וואו דיא אראַבען האָבען געהערשט קנאַפּע 800 יאָהר. מען האָט איהם אָבגעגעבען א פּאלאַץ און א סך לאַנד אין אלפּונאראַס, לעבען גראַנאַדאַ; אָבער ער האָט ניט געקענט אריבערטראָגען זיין אונטערטהעניגקייט צו שפּאַניען און איז אין א קורצע צייט ארום אַוועק צוריק נאָך אפריקא, פון וואַנען זיינע אורעלטערן זיינען געקומען. אזוי איז פערשוואונדען דער לעצטער צייכען פון דער אראַבישער הערשאַפט אין שפּאַניען.

וויא נור פערדינאַנד און איזאבעלא האָבען געקענט אויפהענגען דעם קריסטליכען פלאַג פון שפּאַניען אויף דעם הערליכען אַל־האַמבראַ פּאלאַץ, האָבען זיי שוין געטראַכט צו פּערטְריַאָגען דיא אידען. דיא אינקוויזיציאָן האָט עס געפאָרדערט, און טאָרקוועמאדאַ האָט געקוואָלען ביי דעם געדאַנקען, וויא ער וועט קענען פערברענען א סך מאַראַנאָס און אָנמאַכען נאָך מעהר צרות דיא אידען. אום יוצא צו זיין א ביסעל פאַר דער וועלט און צו האָבען א תירוץ צו ברעכען דעם אָפּמאַך מיט מולעי אבו־אבדאלאה וועגען רעליגיעזע פרייהייט, האָבען פערדינאַנד און איזאבעלא געשיקט געזאַנדטע צום פּאַפּסט אינאָסענט 7 מיט אַן ערקלערונג, אז דיא שפּאַנישע רעגיערונג איז צופריעדען צו פעריאָגען אַלע אידען פון לאַנד, אויב ער, אלס פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, וועט פריהער דאָס זעלבע טאָן אין זיין לאַנד. אָבער דיזער פּאַפּסט, וויא פערדאָרבען ער איז ניט געוועז, האָט זיך ענטזאַגט צו בעווילִיגען דעם פערלאַנג פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציאָן. דיא אידען אין איטאַליען האָבען זיך בעצייטענס דערוואוסט דערפון און האָבען ניט געדרעמעלט ביז זיי האָבען אויסגעפיהרט, אז דער פּאַפּסט זאָל צוריקווייזען דעם שפּאַנישען פאָרשלאַג.

דאַן האָבען פערדינאַנד און איזאבעלא בעשלאָסען אויסצו־

פיהרען זייער וואונש און דעם פערלאַנג פון דער אינקוויזיציאָן אָהן דער צושטימונג פון פאַפּסט. פערברענגענדיג לוסטיג דיא צייט אין דעם אַלאַהאַמבראַ־פּאַלאַץ, האָבען זיי אונטערשריעבען דעם באַרבאַרישען בעפעהל דעם 31טען מערץ, 1492, אז אין פערלויף פון 4 מאָנאַט מוזען אַלע אידען פון קאַסטיל, אַראַגאָן, סיציליען און סאַרדיניען — דאָס הייסט, פון דער גאַנצער דאַמאַלסדיגער שפּאַנישער מלוכה — אַרויסוואַנדערן אונטער א טויטשטראָף. מען האָט זיי נאָר געלאָזען דיא ברירה זיך צו טויפען, ווען זיי ווילען פערבלייבען אין דעם לאַנד, וואו זייערע אור־עלטערן האָבען זיך בעזעצט נאָך מיט א 500 יאָהר פאַר יעזוס'עס געבורט.

וויא שרעקליך דיזער בעפעהל איז ניט געווען, איז ער נאָך גרויזאַמער געוואָרען דורך דעם, וואָס מען האָט דיא אונגליקליכע ניט ערלויבט מיטצונעהמען גאָלד, זילבער געלד און איבערהויפּט אַזעלכע אַרטיקלען, וועלכע עס איז פערבאָטען געווען צו עקספּאָרטירען. אין דער פּראָקלאַמאַציאָן, וועלכע פערדינאַנד און איזאַבעלאַ האָבען אַרויסגעלאָזען, אום צו רעכטפערטיגען זייער גרויזאַמקייט צו דיא אידען, האָבען זיי קיין וואָרט ניט דערמאָנט וועגען דיא געוועהנליכע קלאַגען, וויא דיא שענדונג פון קרייצען, עלילת דם, וואוכעריי, א. ז. וו. אַלס הויפּט־גרונד האָבען זיי אָנגעגעבען, דאָס זאָ לאַנג אידען וועלען פערבלייבען אין לאַנד, וועט מען ניט קענען מאַכען דיא מאַראַנאָס פאַר אויפריכטיגע קריסטען. שוין לאַנג האָט מען בעדאַרפט פערטריבען דיא אידען, אום דיא מאַראַנאָס זאָלען זיך ניט קענען אָפּטרייסלען פון קריסטענטהום — ווערט ערקלערט אין דער פּראָקלאַמאַציאָן — נאָר מען האָט געדער־כענט, אז מען וועט דערגרייכען דיזען הייליגען צוועק, ווען מען וועט אויסווייזען דיא אידען פון דער פּראָווינץ אַנדאַלוזיען און מען וועט שטרענג בעשטראָפען דיא שולדיגע; אָבער אַזוי וויא דאָס האָט שליסליך ווייניג געהאָלפען, זאָ איז קיין אַנדער אויסוועג ניט געבליבען וויא צו פערטרייבען אַלע אידען פון לאַנד, אום אַלע אַפּיקורסים און מאַראַנאָס זאָלען זיך אומקעהרען צו דער הייליגער קאַטאָלישער קירכע.

דער גרונד פון דעם שרעקליכען בעפעהל איז אלזא געווען א ריין־רעליגיעזער. דיא פראקלאמאציאן האט עס גאר ניט געזוכט צו בעהאלטען. אלע אידען האבען אויף דיעזער ווייזע געליטען פאר דיא אונגליקליכע, וועלכע מען האט מיט געוואלד געטויפט און וועלכע האבען זיך נעבעך מוסר נפש געווען אויף יעדען שריט, אום צו בלייבען ביי דער רעליגיאן פון זייערע עלטערן. דיעזע פראקלאמאציאן איז אויך א בעווייז, אז דיא שפאנישע אידען זיינען ניט געווען וואוכערניקעס און האבען זיך מייסטענס בעשעפטיגט מיט האנדעל און האנדווערקען. דיא פערבלענדעטע שפאניער האבען עס א קורצע צייט נאך דער אויסווייזונג דערפיהלט, דען זייער לאנד איז אלין ארימער און הינטערשטעליגער געווארען.

דיא קעניגליכע פאאר מיט זייערע ראטהגעבערס, דיא גראנדען און פיהרערס פון דער קאטאלישער קירכע, האבען ניט בערעכענט, ווען זיי האבען אונטערשטיצט דעם פארשלאג פון דער אינקוויזיציאן, דאס זיי פעריאגען איינפאך דעם ניצליכסטען און ארבייטסזאמסטען קלאס אין לאנד. אום קיין איד זאל ניט קענען פערבלייבען אפילו א קורצע צייט נאך דעם בעשטימטען טערמין, האט מען שטרענג פערבאטען דיא קריסטען זיי צו העלפען אדער צו בעהאלטען. דיא שטראף דערפאר איז געווען קאנפיסקאציאן.

דיא לאגע פון דיא אידען איז געווען אזא שרעקליכע, אז מיר קענען זיך עס קוים פארשטעלען. עס איז אמת, אז זיי האבען זיך געריכט, דאס דיא אינקוויזיציאן וועט שליסליך צווינגען דיא רעגיערונג זיי ארויסצוטריבען; אבער דאך האבען זיי אלין געהאפט, אז עס וועט נאך לאנג דויערען און האבען גערעכענט אויף דעם, דאס זיי זיינען זעהר ניצליך פאר דעם האנדעל און אויך אלס בעלי מלאכות. יעדענפאלס האבען זיי ניט ערווארטעט, דאס דער גרויזאמער בעפעהל זאל ארויס אין דער צייט, ווען פערדינאנד און איזאבעלא האבען געפייערט זייער זיעג איבער דיא אראבען, וועלכע זיי האבען פערשפראכען זאגאר רעליגיעזע פריי־

הייט. דער בעפעהל האָט זיי דארום געטראָפֿען און נידערשלאָ־
גען וויא א דונער.

אברבנאל איז גלייך אוועק נאָך גראנאדא ביטען דעם קעניג
און דיא קעניגין רחמנות צו האָבען אויף זיינע ברידער און צוריק־
צו רופען דעם בעפעהל. ער האָט געהאָפט עפּעס אויסצופיהרען
מיט זיין איינפלוס און זיינע ערקלעהרונגען וועגען דעם שאדען
פאר שפּאניען, ווען דיא אידען וועלען אויסוואנדערן. ער איז
פריינדליך אויפגענומען געוואָרען אין קעניגליכען הויף, וואו פיעלע
גראנדען האָבען איהם אונטערשטיצט. אום צו פערשטארקערן
דעם איינדרוק פון זיינע ארגומענטען האָט ער אויך פאָרגעשלאָגען
אין נאָמען פון אלע אידען א ריזיגע סומע געלט, ווען מען וועט
צוריקרופען דעם בעפעהל.

פערדינאנד, וועלכער האָט זיך שטענדיג גענויטיגט אין געלט,
און האָט ניט פערשטאנען, וויא פיעל זיין קאסע און זיין לאנד
וועלען ליידען דורך זיין בארבארישען בעפעהל, האָט זיך גלייך
אָנגעכאפּט אָן דאָס געלד, וואָס מען האָט איהם פאָרגעשלאָגען.
דיא אויסזיכט אָנצופילען זיין קאסע מיט אידישע געלט האָט
איהם שטארק געצויגען נאָכצוגעבען אברבנאל'ס ביטעס, און עס
איז מעגליך, אז ער וואָלט צוריקגערופען דעם בעפעהל, ווען טאָרק־
וועמאדא, וועלכער האָט זיך צוגעהערט דורך א האלב־אָפענע טיר
צום געשפּרעך צווישען אברבנאל און דיא קעניגליכע פּאָאר, וואָלט
זיך ניט אריינגעמישט. וויא נאָר דיעזער ווילד־פאנאטישער אינ־
קוויזיטאָר האָט דערזעהען, אז דער קעניג איז גענייגט נאָכצוגעבען,
האָט ער זיך אָהן צערעמאָניעס אריינגעריסען אין זאל מיט א
צלם אין האנד און האָט מיט א דונערנדע שטימע אויסגערופען:
„יהודה איסקאריאָט האָט פערקויפט יעזוס'ן פאר דרייסיג שטיק
זילבער, און אייערע מאיעסטעטען ווילען איהם פערקויפען פיר
300 טויזענד דוקאטען. אָט איז ער, נעהמט איהם, פערקויפט
איהם!" און אוועקלייגענדיג דעם צלם, איז ער ארויס אין גרויס
צאָרן.

דיעזע ווערטער האָבען געמאכט א בעזאָנדערס טיעפען איינ־

דרוק אויף דיא קעניגין. זיא האָט זיך איינגעשפּארט, אז דער געפעהל מוז אויסגעפיהרט ווערען אין נאָמען פון גאָט און פון דער קאטאָלישער קירכע און האָט אויך געווירקט אויף דעם קע־ניג ער זאָל זיך האלטען פעסט און ניט אָננעהמען דיא גרויסע געלט, וואָס אברבנאל האָט געהאָט אָנגעגרייט. אברבנאל האָט געפּוזט פארלאָזען דעם קעניגליכען זאָל אַ געבראָכענער אין דער גרעסטער פערצווייפלונג. פאר'ן ארויסגיין האָט איהם פערדינאנד געבעטען פערבלייבען אין שפּאניען אלס פינאנץ־מיניסטער, אָבער דער עדעלער מאן האָט טרויעריג געענטפערט:

„יעצט אינטערעסירט מיך ניט מיין שטעלע: וואו מיינע ברידער וועלען זיין, דאָרט וועל איך זיין".

❧ ❧ ❧

.4

דיא אויסוואנדערונג. — רעגיערונג און קירכע פערבונדען צו בעזויבען דיא אידען. — טאָרקוועמאדא'ס מלאכי־חבלה און דיא מאראַנאַס. — דיא טויפע פון אברהם סעניאָר. — נאָך אַ שרעקליכער תשעה באב. — דעפּוטאַציאָן צום פּאָרטוגעזער קעניג. — אברבנאל'ס אויסוואנדערונג נאָך נעאַפּעל. — דיא אידישע קללה און שפּאַניען'ס שטראָף.

ענדע אפּריל 1492 זיינען ארויסגעשיקט געוואָרען עסטאפּעטען איבער'ן גאנצען לאנד אָנצוזאָגען דיא אידען דיא ביטערע בשורה, אז זיי האָבען נור צייט ביז ענדע יולי צו קלייבען זיך אין וועג און אז ווער פון זיי עס וועט געפונען ווערען שפּעטער אין שפּאַניען, וועט דערפאר בעצאָהלען מיט זיין לעבען.

מען קען זיך פאָרשטעלען, וויא דיא שפּאנישע אידען האָבען זיך געפיהלט, ווען זיי האָבען געהערט דיא טרומייטערס און געשרייען פון דיא עסטאפּעטען, אז זיי מוזען אין פיער מאָנאט צייט פערלאָזען דאָס לאנד, מיט וועלכע זיי זיינען צוזאמענגעוואקסען געוואָרען זייט וועניגסטענס 15 הונדערט יאָהר און וועלכע זיי האָבען געליעבט טראָץ אלע אונגערעכטיגקייטען און פערפאָלגונגען נאָכדעם וויא דיא דאָמיניקאנער גלחים האָבען געקראָגען דיא אויבערהאַנד. זייער פערצווייפלונג איז נאָך גרעסער געוואָרען דורך דעם, וואָס אין זעהר וועניגע ערטער אין אייראָפּא האָבען זיי געקענט האָבען אַ בעסערע בעהאַנדלונג, ווי אין זייער געבורטסלאנד, שוין ניט ריידענדיג פון אַ פריינדליכע אויפנאהמע. אין אלע קריסטליכע לענדער האָבען זיי נאָר געקענט ערווארטען ערנידעריגונגען און פערפאָלגונגען. וואוהין וואנדערט מען אויס? וואו קען מען קריעגען אן אָרט זיך אָפּצורוהען? וואו

קען מען האָפען צו בעזעצען זיך אזוי, אז מען זאָל דאָרט זיכער זיין צו פערבלייבען?

דיזע פראגען האָבען זיי אלעמען געלעבערט דיא הערצער. זיי האָבען מיט פערצווייפלונג געקוקט אויף זייער צוקונפט אין פיינדליכע לענדער, וואו זיי האָבען צוערשט געמוזט לערנען דיא שפּראך, אום צו קענען דערהאַלטען דיא נשמה אין גוף. נאָר זייער פעסטער גלויבען האָט זיי אויפגעמונטערט אריבערצוטראָגען אזעלכע שרעקליכע צרות. זעהר א קליינע צאָהל איז אזוי ווייט געבראָכען געוואָרען, אז זיי זאָלען אָננעהמען דעם גלויבען פון זייערע גרויזאמע פערפאָלגערס, אום צו קענען פערבלייבען אין לאנד אונטער דער שרעקליכער השגחה פון דער אינקוויזיציאָן. זיי האָבען געטרייסט און אויפגעמונטערט איינע דיא אנדערע מיט דיא ווערטער: „פערליערט ניט דעם מוטה און שטארקט זיך. לאָמיר בלייבען טריי דעם גלויבען פון אונזערע עלטערן. ווען מען וועט אונז לאָזען לעבען, וועלען מיר לעבען; ווען מען וועט אונז טויטען, וועלען מיר שטארבען וויא אידען. גאָט וועט אונז ניט פערלאָזען!"

מיט דיעזען בטחון אויף גאָט האָבען 300 טויזענד אידען זיך גענומען צום גלות־שטעקען און זיינען אוועק אין אנדערע לענ־דער. פיעלע זיינען געגאנגען וואו דיא אויגען האָבען זיי געטראָגען. אויסער ווייטאָג און הארצקלעמענעס, וואָס זיי מוזען אויסוואנדערען פון זייער אלטע היימאטה, האָבען זיי נאָך געמוזט זיך שלעפּען מיט כמעט ליידיגע קעשענעס. אפילו דיא רייכערע זיינען רואינירט געוואָרען דורך דעם קורצען טערמין פון דער אויסוואנדערונג. ווען מען האָט ארויסגעיאָגט אידען פון ענג־לאנד צו ענדע פון 13טען יאָהר הונדערט און מיט הונדערט יאָהר שפּעטער פון פראנקרייך, האָט מען זיי וועניגסטענס ערלויבט מיט־צונעהמען אלע זייערע זאכען, זייער גאָלד און זילבער. אָבער דיא גרויזאמקייט פון דיא שפּאנישע פאנאטישע הערשער איז אזוי ווייט געגאנגען, אז מען האָט ניט געלאָזען דיא אידישע קויפלייט־טע און באנקירען מיטנעהמען זייער געלט. דיא אונגליקליכע

האָבען זיך געזוכט צו העלפען דורך וועקסלען, וויא ווייט דיא אומ־שטענדען האָבען עס ערלויבט. דיא מאַראַנאָס וואָלטען נאַטיר־ליך גערן געהאָלפען זייערע ברידער אין נויט און זיי געבען וועקס־לען, ווען זיי וואָלטען ניט געציטערט פאר דיא אינקוויזיציאָן.

דיא אידען, וואָס האָבען בעזעסען לאנד און הייזער, האָבען עס געמוזט פארקויפען פאר א קלייניגקייט. זיי האָבען זיך געמוזט בעטען ביי דיא קריסטען צו געבען זיי וואָס ניט איז פאר זייערע מאַיאָנטקעס. שעהנע הייזער זיינען אין איינינגע ערטער אָפּגע־געבען געוואָרען פאר אַן עזעל, ווייגגערטנער — פאר א שטיק ליי־וועגט אָדער טוך... אזוי איז עס צוגעגאַנגען אין קאסטיל. אין איינינגע טהיילען פון שפּאניען, ספּעציעל אין אראַגאָן און קאַטאַ־לאָניא, האָט מען נאָך פערבאָטען דיא קריסטען אָפּצוקויפען וואָס ניט איז ביי דיא אידען. טאָרקוועמאַדא האָט אזוי בעפוילען אין נאָמען פון דער „הייליגער אינקוויזיציאָן“, אום צו טרייבען דיא אידען צום שמד. פערדינאַנד האָט איינפאַך קאָנפּיסקירט זייער פערמעגען מיט דעם תירוץ, אז זיי זיינען אויך שולדיג דיא קליים־טערס געוויסע חובות. דער קעניג און דיא קאַטאָלישע קירכע האָבען זיך פערבונדען, אום צו בערויבען דיא אידען אויף דער שענדליכסטער און גרוימאַמסטער ארט.

רעכענענדיג, אז דיא אידען וועלען דורך אזעלכע אונמענש־ליכע האַנדלונגען זיך טויפען אויס פערצווייפלונג, האָט טאָרקווע־מאַדא ארויסגעשיקט דאָמיניקאנער גלחים צו פּרעדיגען אין דיא סינאַגאָגען און אין דיא אידישע קווארטאַלען, אז זיי זאָלען רע־טען אויף יענער וועלט זייערע נשמות און אויף דיעזער וועלט זייערע פערמעגענס דורך א טויפע. דיעזע דרשות האָבען אָבער גאָר ניט געווירקט. דיא אידען האָבען נאָר געקוקט מיט האַס אויף זייערע פּייניגער, וועלכע זיינען געקומען צו זיי מיט האָניג אויף דיא ליפּען, זיי האָבען געוואוסט, אז הינטער דיעזע זיסע רייד פּלאקערען שייטערהויפענס, זיי האָבען צו גוט געוואוסט, ווי דיא אינקוויזיציאָן פּייניגט און ברענט דיא אונגליקליכע מאַ־ראַנאָס. אפילו דיא יעניגע, וועלכע וואָלטען ניט אויסגעהאַלטען

דעם נסיון און וואָלטען זיך געטויפט אונטער אנדערע אומשטענ־דען, האָבען מורא געהאט דאָס צו טהאָן, ווייל דיא מאראנאָס האָבען זיך געמאַטערט וויא אין א גיהנם. אין דער צייט, ווען מען האָט געיאָגט דיא אידען, האָט מען געברענט דיא מאראנאָס. גליקליך זיינען געווען דיא יעניגע מאראנאָס, וועלכע האָבען זיך געקענט ארויסרייסען פון שפּאניען אָדער וועלכע דיא אינקוויזי־ציאָן האָט נאָר פערוּרטהיילט צו תשובה־שטראָפען.

נאָכדעם וויא גראנאדא איז איבערגעגאנגען צו דער שפּאני־שער קרוין האָט טאָרקוועמאדא ארויסגעלאָזען א פּראָקלאמאציאָן, אז דיא יעניגע מאראנאָס, וואָס ווילען זיך ווידער אומקעהרען צו דער „ליעבענדער קאטאָלישער קירכע", וועלען בעגנאדיגט ווע־רען, און מען וועט זיי צו רוהע לאָזען. דיא „מוטער־קירכע" וועט זיי פערגעבען זייער זינד, וואָס זיי האָבען געזוכט רעטונג אין גראנאדא און האָבען דאָרטען זיך אָפען ערקלערט פאר אידען. עטליכע אזעלכע מאראנאָס האָבען זיך געלאָזט איינריידען, נאָר וויא זיי זיינען אָנגעקומען אין טאָלעדאָ, האָט מען זיי ארעסטירט און מיט „ליעבע" פערברענט אויף אַן אַטאָ־דע־פע!...

נאָך אזעלכע שוידערליכע ביישפּיעלען פאר זייערע אויגען איז קיין וואונדער ניט, וואָס נאָר געצעהלטע רייכע אידען האָבען זיך געטויפט. דער בעוואוסטער פון זיי איז געווען דער אויבענ־דערמאָנטער אברהם סעניאָר, אברבנאל'ס פריינד. ער האָט זיך געטויפט מיט זיין גאנצער פאמיליע. מען האָט בעהויפּטעט, אז ער האָט עס געטהאָן אויס פערצווייפלונג, ווייל דיא קעניגין איזא־בעלא, וועלכע האָט איהם געוואָלט אָנהאלטען פאר א שטייער־זאמלער און פינאנץ־מיניסטער, האָט געסטראשעט, אז אויב ער וועט זיך ניט טויפען, וועט מען נאָך מעהר פערפאָלגען און בע־רויבען דיא אידען פאר זייער אויסוואנדערונג. יעדענפאלס האָט מען זיך אין קעניגליכען הויף שטארק געפרעהט, ווען אזא וויכטיגע פאמיליע איז איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום. דער קעניג זעלבסט און דער קארדינאל פון טאָלעדאָ זיינען געווען דיא טויף־פאָטערס פון אברהם סעניאָר.

וואָס נעהענטער עס איז געקומען דער פאטאלער טאָג צו פערלאָזען שפּאניען, אלץ הערצרייסענדערע יללות האָבען זיך גע־הערט אין דיא סינאַגאָגען און בעזאָנדערס אויף דיא בית־עולם'ס. אין פיעלע שטעדט האָבען זיך דיא אונגליקליכע פערזאמעלט פאר זייער אַפּרייזע ארום דיא קברים פון זייערע עלטערן און האָבען אזוי ביטער געקלאָגט און געיאָמערט, אז אפילו קאטאָליקען האָבען ניט געקענט איינהאלטען טרערען פון מיטלייד. פיעלע לייכ־טערע מצבות האָבען דיא אידען מיטגענומען אין וועג צום אנדענ־קען און א טהייל האָבען זיי אָפּגעגעבען צו דיא מאורען, וועלכע האָבען צו דער צייט אויך פיעל געליטען פון דער אינקוויזיציאָן.

מען האָט דיא אידען געגעבען דריי טעג גנאַדע, זאָ דאָס עס איז גראדע אויסגעקומען, אז זיי האָבען פערלאָזען שפּאניען תשעה באב, א טאָג וואָס איז פערצייכענט אין דער אידישער געשיכטע אלס דער אונגליקליכסטער. פון דיא 300 טויזענד אידען, וועל־כע האָבען אויסגעוואנדערט אין 1492 — גראדע אין דעם יאָהר ווען קאָלומבוס האָט ענטדעקט אמעריקא — זיינען דיא מייסטע אוועק נאָך פּאָרטוגאל. אברבנאל האָט ניט געקענט קומען אהין בעטען דעם קעניג זשואַן פאר זיינע ברידער, דען מען וואָלט איהם ארעסטירט פאר האָכפערראטה. ער האָט דארום געשיקט זיין פריינד, דעם אלטען רב יצחק אבוהב צוזאמען מיט נאָך 30 פאָר־שטעהער נאָך פּאָרטוגאל. זשואַן דער 2טער האָט זיי אויפגענומען צימליך גוט, און זיי האָבען אויסגעפיהרט, אז מען זאָל ערלויבען דיא שפּאנישע אידען צו בעזעצען זיך אין פּאָרטוגאל און זיי געבען דיא זעלבע רעכטע, וואָס דיא פּאָרטוגעזער אידען האָבען געהאט. וויא אזוי דער קעניג און דיא פּאָרטוגעזער רעגיערונג האָבען נאָכ־הער געבראָכען וואָרט און פערפאָלגט דיא אידען, איז ניט דער אָרט צו ריידען דאָ. אָבער אין דער צייט איז פּאָרטוגאל ווירק־ליך געווען א מקום מנוחה פאר דיא אויסוואנדערער. עס איז שווער צו זאָגען, וואָס עס וואָלט געוואָרען פון דיא שפּאנישע אידען, ווען פּאָרטוגאל וואָלט זיי ניט אריינגעלאָזען.

א טהייל פון דיא אויסוואנדערער, אונגעפעהר 12 טויזענד

נפשות, זיינען אוועק צום נארד און האבען זיך בעזעצט אין דער מלוכה נאווארא, דיא איבעריגע האבען זיך א לאז געטהאן נאך אפריקא, טירקיי און איטאליען, ספעציעל נאך נעאפעל, וואו עס האט דאן געהערשט דער זעהר ליבעראלער קעניג פערדינאנד דער 1טער, וועלכער האט געשטיצט דיא וויסענשאפט און קונסט. צווי־שען דיא יונגע, וואס האבען זיך בעזעצט אין נעאפעל, איז אויך געוועזען יצחק אברבנאל מיט זיין פאמיליע.

קיין איינציגער איד איז ניט געבליעבען אין שפאניען, ווען מען זאל ניט רעכנען דיא מאראנאס, וועלכע מען האט אלץ מעהר פערפאלגט און געברענט לשם שמים. זייער לאגע איז געווארען טויזענד מאל ערגער נאך דער אויסוואנדערונג פון זייערע אידי־שע ברידער. זיי האבען אפילו ניט געהאט פאר וועמען אויסצו־גיסען זייערע ביטערע הערצער. ניט וויניגער וויא צוויי טויזענד מאראנאס זיינען פערברענט געווארען אין דיא אויטא־דע־פעס פון דער אינקוויזיציאן אין דיא 14 יאהר (פון 1485 ביז 1498), ווען טארקוועמאדא האט אויף אלעמען ארויפגעיאגט א שרעק. זיין נאכפאלגער דעזא האט נאך מעהר מענשען פערברענט.

דיא אידען האבען פערשאלטען דאס לאנד, וואו זיי האבען אם בעסטען געלעבט אין פערלויף פון וויינינגסטענס טויזענד יאהר און וואו זיי האבען אויך דערגרייכט דיא העכסטע שטופע פון ביל־דונג און קולטור; און דיעזע מדינה איז טאקע געווארען אזוי ווי א פערשאלטענע. זייט דיא פערטריאגונג פון אידען הייבט זיך טאקע אן דער פאל פון דער שפאנישער אימפעריע. טראץ דיא ענטדע־קונג פון אמעריקא, טראץ דיא מאסען גאלד און זילבער פון פערו און מעקסיקא, איז זיא אלץ שוואכער און ארימער געווארען. דיא קללה פון דיא אידען איז דיעזעס מאל מקוים געווארען — פון א מעכטיגע אימפעריע, דיא גרעסטע אין דער וועלט אין 16־טען יאהרהונדערט, איז זיא געווארען דיא שוואכסטע און ארימסטע מדינה אין אייראפא. סינאגאגען האט מען אומגעוואנדעלט אין קירכען, דיא אידישע האספיטעלער און אנדערע אנשטאלטען האט מען קאנפיסקירט; אבער זייער פלאץ אין האנדעל און אינדוסטריע

האָט קיינער ניט געקענט פערנעהמען. פיעלע שטעדט, וועלכע זיינען בעלעבט געוועזען דורך דיא טהעטיגקייט פון אידען, זיינען אין א קורצער צייט געזונקען צו דער שטופע פון דערפער. דיא גראנדען האָבען זיך בעקלאָגט, דאָס זייערע שטעדט און דערפער זיינען געוואָרען אָרים און האָבען פערלאָרען זייער פריהערע בע־פעלקערונג. ניט איין מאָל האָבען זיי ערקלערט, אז ווען זיי וואָל־טען פאָראויסגעזעהען דיא טרויעריגע רעזולטאטען פון דער אידי־שער אויסוואנדערונג, וואָלטען זיי ארויס געגען דעם קעניגליכען בעפעהל. אלע קעניגע האָבען דאָן איינגעזעהען, אז שפאניען רואי־נירט זיך דורך דיא ארויסיאָגונג פון אידען נאָר דיא אינקוויזי־טאָרען האָבען זיך וועגען דעם גאָר ניט געקימערט און דיא הער־שער פון שפאניען זיינען פארבלענדעט געוואָרען פון פאנאטיזמוס. מען זאָגט, אז ווען דער טערקישער סולטאן באיאזעט האָט געהערט, וויא מען לויבט דעם שפאנישען קעניג אלס א מאן מיט שכל און אלס גוטען דיפלאָמאט, האָט ער אויסגערופען: „און איהר רופט איהם נאָך קלוגער קעניג, א הערשער וועלכער האָט אָרים געמאכט זיין לאנד און רייך געמאכט אונזערע!" דיא טערקישע הערשער זיינען דאן זיכער קליגער געוועזען פאר דיא שפאנישע. זיי האָבען פערשטאנען, אז די אידען זיינען זעהר ניצליך פאר זייער אימ־פעריע, און זיי האָבען זיך זיכער ניט גענארט, ווען זיי האָבען ברייט געעפענט זייערע פאָרטען און שטעדט פאר דיא שפאנישע אויסוואנדערער.

❧ ❧ ❧

.5

אברבנאל בעשיצט אויך זיינע ברידער אין נעאפעל. — זיין אפריויזע מיט'ן קעניג נאך סיציליען. — זיין הויז בערויבט פון פראנצויזישע סאלדאטען. — זיין פאמיליע פערוואגעלט. — דיא ליידען פון זיין עלטסטען זוהן. — זיין אייניקעל געטויפט מיט געוואלט. — אויס־וואנדערונג נאך קארפו. — זיין ליטעראַרישע טהעטיגקייט אין קארפו און מאנאפאלי. — זיינע לעצטע יאהרען אין ווענעציא.

אין אוגוסט 1492 זיינען עטליכע טויזענד שפאנישע אידען אנגעקומען אין נעאפעל, וואו דיא אידישע געמיינדע האט זיי אמת ברידערליך אויפגענומען. דער קעניג האט געהאלטען ווארט, און האט געזארגט, אז דיא קריסטען זאלען ניט דריקען דיא עמי־גראנטען. יצחק אברבנאל, ווען פערדינאנד און איזאבעלא האבען נאך א מאל געבעטען צו פערבלייבען, איז נאטירליך פערעהרט געווען פון אלעמען, ווען ער איז אנגעקומען אין איטאליען. וויא נאר דער נעאפאליטאנער קעניג האט זיך דערוואוסט, אז דער גרויסער פינאנצמיניסטער פון פארטוגאל און שפאניען געפינט זיך אין זיין הויפטשטאדט, האט ער איהם איינגעלאדען צו זיך און איהם פארגעשלאגען א הויכען פאסט. דיעזער קעניג האט דאן געהאט צו פיהרען א מלחמה מיט פראנקרייך און האט געהאפט, אז דער ערפאהרענער אידישער מיניסטער וועט פערבעסערען דיא פינאנצען פון לאנד. א געוויסע צייט האט אברבנאל געקענט זיך אפגעבען צו זיין פירוש אויף מלכים, וועלכען ער האט נאך אנגעפאנגען אין שפאניען, אבער ער האט געמוזט אונטערברעכען צוליעב זיין פאליטישע טהעטיגקייט אלס מיניסטער און פער־טהיידיגער פון זיינע אונגליקליכע ברידער.

איך אין נעאפעל האָט אברבנאל געהאט א געלעגענהייט צו בעשיצען דיא אונגליקליכע עמיגראנטען. אין דעם פערצווייפעל־טען און עלענדען צושטאנד, צו וועלכען זיי זיינען געקומען דורך זייערע ליידען ביי דער אויסוואנדערונג, האָט צווישען זיי אויס־געבראָכען א מגפה, וועלכע האָט א סך פון זיי שנעל בעפרייט פון מאַטערנעסען אויף דער וועלט. אום דיא קריסטען זאָלען ניט ארויסטרעטען געגען דיא אונגליקליכע עמיגראנטען, האָט אברבנאל געבעטען דעם קעניג, אז מען זאָל וויא ווייט מעגליך ניט בעקאנט מאַכען, דאָס א מגפה האָט אויסגעבראָכען. דער ליבעראלער קע־ניג האָט עס פערשפּראָכען און האָט אָנגעזאָגט, אז מען זאָל יע־דענפאלס בעערדיגען דיא אָפּפער פון דער מגפה ביי נאכט. נאָר דיא מגפה איז געוואָרען אזוי גרויס, אז מען האָט איהר שוין מעהר ניט געקענט פערדעקען מיט תירוצים. דאן האָט מען אָנגעפאנגען פון אלע זייטען שרייען, אז מען זאָל פערטריבען דיא שפּאנישע אידען; אָבער דער קעניג האָט עס אויף קיין פאל ניט געוואָלט נאָכ־געבען. ער האָט געהייסען אויסבויען הינטער דער שטאָדט האָס־פּיטאלען פאר דיא קראנקע פון דער מגפה, און דאָרטען זיינען זיי בעהאנדעלט געוואָרען פון ספּעציעלע דאָקטוירים ביז דיא מגפה איז פאָראיבער.

אברבנאל איז פערבליעבען אין פינאנץ־מיניסטעריום ביז דעם קעניג׳ס טויט. דער יורש פון טראָן, אלפאָנסאָ דער 2טער, האָט איהם אָנגעהאלטען אויף דעם זעלבען פּאָסט. דיעזער אלפאָנסאָ איז אזוי געווען צוגעבונדען צו זיין אידישען מיניסטער, דאָס ווען ער האָט זיך צוליעב דיא אטאקעס פון דיא פראנצויזען געמוזט אָפּזאָגען פון טראָן צו גונסטען פון זיין זוהן, האָט ער איהם מיט־גענומען נאָך סיציליען. נעאפעל איז דאן ארייננעפאלען אין דיא הענד פון דיא פראנצויזען, און אברבנאל האָט זיך צוריקגעצויגען מיט זיין פאמיליע נאָך סיציליען, וויא דער קעניג אלפאָנסאָ האָט איהם געבעטען. דיא פראנצויזישע סאָלדאטען האָבען דערפאר בערויבט זיין הויז און צושטערט זיין ביבליאָטהעק, וועלכע איז געווען ביי איהם דיא טהייערסטע זאך.

אברבנאל'ס פאמיליע, וועלכע האָט פיעל געליטען דורך דיזע געצוואונגענע וואנדערונגען, איז דאַן צוזעהט געוואָרען. אם ערגר סטען האָט געליטען זיין עלטערער זוהן יהודה לעאָן, בעקאַנט אונטער דעם נאָמען מעדיגאָ, ווייל ער איז געווען אַ גוטער דאָקטאָר. מען האָט איהם אזוי געליעבט און אויך געדארפט האָבען אלס דאָקטאָר אין שפאנישען הויף, דאָס מען האָט איהם געוואָלט פערהאלטען מיט געוואלד. אזוי וויא מען האָט ניט געקענט אויספיהרען, דאָס ער זאָל זיך אליין טויפען, האָט מען בעשטימט, אז מען זאָל ביי איהם צונעהמען זיין איין־יעהריגען זוהן און גלייך טויפען. מען האָט געדעכענט, אז דאַן וועט דער פאָטער שוין מוזען פערבלייבען אין שפאניען. אָבער ער האָט זיך בעצייטענס דערוואוסט פון דיעזען פלאַן און האָט גלייך אוועקגעשיקט אין געהיים זיין זוהן נאָך פּאָרטוגאל, און אליין האָט ער זיך אָפּגעטראָגען נאָך נעאפעל. ער האָט מורא געהאַט צו בעזעצען זיך אין פּאָרטוגאל און האָט איבערהויפּט ניט געטרויט דעם קעניג זשואַן, וועלכער האָט טאקי באלד בעוויעזען, אז ער איז געווען אַ ניעדערטרעכטיגער טיראַן. דיא אידען, וועלכע האָבען זיך פערלאָזען אויף זיינע פערשפּרעכונגען, האָבען שרעקליך טהייער בעצאָהלט דערפאר. וויא נאָר דיעזער געמיינער קעניג האָט זיך דערוואוסט, דאָס יצחק אברבנאל'ס אַן אייניקעל געפינט זיך אין זיין לאנד, האָט ער איהם געהייסען פארהאלטען אלס אַ משכון. דעם איינגעלע האָט מען נאכהער געטויפט און קיין מאָל ניט ערלויבט צו זעהען זיינע עלטערן...

יצחק אברבנאל איז פערבליבען אין סיציליען ביז דעם טויט פון דעם פעריאָגטען נעאפּאָליטאנער קעניג אלפאָנסאָ דער 2טער אין 1495. ער האָט אזוי געטריי געדיענט דיעזען קעניג אָהן אַ טראַן, דאָס ער האָט מורא געהאַט צו פערבלייבען ווייטער אין סיציליען זאָ לאנג דיא פראנצויזען האָבען געהערשט אין נעאפעל מיט דער מאכט פון זייערע שווערדען. ער איז דארום אוועקגעפאָהרען נאָך דעם אינזעל קאָרפו אלס דעם זיכערסטען אָרט פאר איהם. דאָרט איז ער נאָר פערבליבען ביז דיא פראנצויזען

האָבען זיך געמוזט צוריקציהען פון נעאפעל. נאכהער האָט ער זיך בעזעצט אין דער איטאליעניזשער שטאָדט מאָנאָפּאָלי, וואו ער האָט פערבראכט אכט יאָהר.

אין דיזער צייט, ווען ער איז אין גאנצען געווען פריי פון פּאָליטיק און קעניגליכע הויפען, האָט ער זיך אָפּגעגעבען צו זיינע ביבלישע נאָכפאָרשונגען און רעליגיעז־פילאָזאָפישע שריפטען. ער האָט געארבייט איפריג, אום אָנצוזאָגען דיא צייט, וועלכע ער האָט פערלאָרען אין וועלטליכע אנגעלעגענהייטען. אין קאָרפו האָט ער זיך צוערשט גענומען שרייבען אַ פירוש אויף ישעיה, נאָר ער האָט באלד אונטערבראָכען דיזע ארבייט, ווען ער האָט צופעליג געפונען דעם מאנוסקריפט פון זיין פירוש אויף „דברים“, וועלכען ער האָט נאָך אָנגעפאנגען בשעת ער האָט געלעבט אין ליסאבאָן און וועלכען ער האָט פערלאָרען, ווען ער האָט געמוזט זיך רעטען אין שפּאניען. ער האָט זיך זעהר דערפרעהט מיט דיזע ווערק פון זיינע יונגע יאָהרען, אַ ווערק, וואָס ער האָט געהאַלטען פאר פערלאָרען. דאָס איז געווען אַ טרויסט פאר איהם נאָך דיא צרות, וואָס ער האָט געליטען צוזאמען מיט דיא פעריאָגטע שפּאנישע אידען. ער האָט יעצט געקענט רוהיג בעארבייטען און אויס־בעסערען דיעזען פירוש אויף דעם וויכטיגסטען טהייל פון דער ביבעל.

דעם גרעסטען טהייל פון זיינע ווערק האָט ער אָנגעשריעבען אין מאָנאָפּאָלי. אין 1496 האָט ער געענדיגט „מרכבת המשנה“, און אין דעם זעלבען יאָהר פאר פסח האָט ער אָנגעשריעבען „זבח פסח“. אין דער הקדמה צו דיזער שריפט בעקלאָגט ער זיך זעהר ריהרענד, דאָס זיין פאמיליע איז צושפּרייט דורך דיא אונגליקען פון זיין פאָלק, דאָס זיין פרוי און קינדער לעבען אנדערסוואו און ער געפינט זיך אויף דער עלטער (איהם איז שוין געגאנגען דאָס זעכציגסטע יאָהר) אליין אין אַ פרעמדע מדינה, וואָס איהר שפּראך פערשטעהט ער ניט. דעם נעכסטען יאָהר האָט ער געענדיגט „נחלת אבות“, וואָס ער האָט געווידמעט זיין אינגסטען זוהן שמואל, וועגען וועלכען מיר וועלען ריידען שפּעטער. דאן האָט ער אויך אָנגעשריעבען דעם גרויסען און מערקווירדיגען פירוש

אויף דניאל'ס נביאות און אויף דיא אגדות אונטר דעם נאָמען „מעיני הישועה“. אין 1498 האָט ער אָנגעשריעבען „משמיע ישועה“, „ישועת משיחו“ און האָט געענדיגט דעם פירוש אויף ישעיה. דיא אנדערע ווערק, וועלכע ער האָט אָנגעשריעבען אין מאָנאָפּאָלי זיינען „שמים חדשים“, „ראש אמונה“, „מפעלות אלהים“.

וועגען דעם כאראקטער און דיא בעדייטונג פון דיזע ווערק וועלען מיר ריידען אין נעכסטען קאפּיטעל. יעצט וועלען מיר פאָרטזעצען זיין לעבענס־בעשרייבונג.

אין 1503 איז יצחק אברבנאל אריבערגעפאָהרען צו זיין צווייטען זוהן יוסף, וועלכער האָט דאָן פּראקטיצירט מעדיצין אין ווענעציא (ווענעדיג). דאָרט איז איהם ווידער אויסגעקומען צו בעשעפטיגען זיך מיט פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען. דיא ווענע־ציאנער רעפּובליק האָט דאָן געהאט א שטרייט מיט פּאָרטוגאל וועגען זייערע קאָלאָניעס אין אינדיען און בעזאָנדערס וועגען דעם האנדעל מיט בשמים. דיא פיהרערס פון דער רעפּובליק האָבען זיך געווענדעט צום בעריהמטען פינאנץ־מיניסטער נאָך א ראטה און זייט דאָן האָבען זיי איהם אָנגעפרעגט וועגען דיא וויכטיגסטע שטאאטס־אנגעלעגענהייטען.

נאָר איהם איז שוין ניט לאנג געבליבען צו לעבען. זייט דיא אויסווייזונג פון דיא שפּאנישע אידען האָט ער אזוי פיעל געליטען, אז עס איז א וואונדער וויא אזוי ער האָט געקענט דער־לעבען ביז 71 יאָהר. דיא געצוואונגענע וואנדערונגען און דיא הארצקלעמענעס, וואָס זיין פאמיליע איז פערוואָגעלט געוואָרען אין גלות און וואָס איבעראל איז דיא אידען אזוי שלעכט און ביטער, האָבען געבראָכען זיין געזונד. ער איז שנעל געזונקען אין ווענעציא, וואו ער האָט געהאט דעם פערגעניגען צו לעבען צוזאמען מיט זיינע זיהן יהודה לעאָן מעדיגא און יוסף.

אין 1507 האָט זיך א געוויסער שאול כהן פון קאנדיא גע־ווענדעט צו איהם מיט צוועלף פראגען וועגען רעליגיאָן און פילאָ־זאָפיע. דעם נעכסטען בוך האָט ער אָנגעשריעבען זיין „תשובה“

אויף דיעזע פראגען. דאָס איז געווען זיין לעצטע ווערק. אין זיין בריעף צו שאול כהן בעקלאָגט ער זיך, דאָס ער איז געוואָרען זעהר אַלט און שוואך. זיינע טעג זיינען שוין דאַן געווען געצעהלטע. אין 1509 איז דער גרויסער מלין יושר, שטאַאטסמאַן און געלעהרטער אויסגעגאַנגען. זיין טויט איז בעוויינט געוואָרען פון אַלע אידען איבער דער גאַנצער וועלט. אלע האָבען געפיהלט, אַז זיי האָבען פערלאָרען אין איהם אַ פאָטער.

זיין לויה איז געווען אַ גרויסאַרטיגע. אויך פיעלע קריסטען און ווענעציאַנער אריסטאָקראַטען זיינען געקומען איהם אָבגעבען דעם לעצטען כבוד. זיינע זיהן האָבען איהם בעגראָבען אויף דעם אַלטען אידישען בית־עולם אין דער איטאַליענישער שטאָט פאדוא.

⁂

.6

דיא בעדייטונג פון אברבנאל'ס ווערק. — זיינע פירושים אויף געשעצט פון קריסטען. — געגען פרייע פילאָזאָפיע, אריסטאָטעל און רמב"ם. — זיינע שריפטען וועגען משיח'ס צייטען און זייער איינפלוס אויף דיא פערשפרייטונג פון קבלה און מעסיאניזמוס.

אָבוואָהל מען קען ניט זאָגען, אז יצחק אברבנאל איז געוועזן אן אָריגינעלער דענקער, א זעהר טיעפער פילאָזאָף, און אז זיינע ווערק ענטהאלטען נייע לעהרען, דאָך האָט ער געהאַט א זעהר גרויסען איינפלוס אויף דיא גייסטיגע טהעטיגקייט פון אידישען פאָלק און אויף דיא אידישע ליטעראטור אין 16־טען און 17טען יאָהרהונדערט. זיין איינפלוס איז טהיילווייז געקומען דורך זיין ערעלע פאָליטישע טהעטיגקייט, דורך זיין הויכע לאַגע אלס פינאַנץ־מיניסטער אין פאָרטוגאל, שפאַניען און נעאפעל, און טהיילווייז דורך זיין ארויסטרעטען געגען פרייע פילאָזאָפיע, וואָס עס האָט גראדע געשטימט מיט דעם גייסט, וועלכער האָט דאן געהערשט צווישען אפילו די געבילדעטסטע אידען און וועלכער האָט געפיהרט צו דער אלגעמיינער פערעהרונג פון קבלה, צו מיסטיציזמוס (סתרי תורה) און צו אַן אויפלעבונג פון מעסיאניזמוס.

זיינע ווערק קענען צוטהיילט ווערען אין דריי קלאַסען: 1) עקזעגעטאַלע (ערקלערענדע) — דאָס זיינען נעמליך זיינע פירושים אויף דער ביבעל. 2) רעליגיעז־פילאָזאָפישע און 3) אפאָלאָגעטישע (פערטהיידיגענדע) — דאָס זיינען דיא שריפטען, אין וועלכע ער פערטהיידיגט דיא אידישע רעליגיאָן און ספּעציעל דעם גלויבען אין א משיח.

זיינע פירושים אויף דער ביבעל זיינען זיכער זיינע בעסטע

ווערק, דען דאָרטען האָט ער ניט נאָר ארויסגעוויזען זיינע טיפע און גרויסע קענטניסע, זאָנדערן אויך א וועלטליכען גייסט און א פערשטאנד פון א שטאאטסמאן. דיעזע פירושים האָבען בע־זאָנדערס א היסטאָרישען ווערטה. ער האָט געזוכט צו ערקלעהרען פיעלע דונקעלע פונקטען אין דער ביבלישער געשיכטע פון אידישען פאָלק. דאָס וואָס געוועהנליכע רבנים, וועלכע האָבען זיך גאָר ניט אינטערעסירט מיט וועלטליכע פראגען, האָבען דורכגעלאָזען אין זייערע פירושים, דאָס פערנעהמט א וויכטיגען פלאַץ אין אברבנאל׳ס קאָמענטארען. מען מעג איהם דערפאר רעכענען פאר איינעם פון דיא ערשטע גרינדליכע נאָכפאָרשער פון דער ביבעל. דיא הקדמות צו זיינע פירושים ערקלערען זעהר גוט דעם אינ־האלט. דאָס איז געווען געוויכערמאסען א נייעס אין זיין צייט.

אברבנאל׳ס עקזעגעטישע ווערק זיינען פיעל בענוצט געוואָ־רען ניט נאָר פון אידישע, זאָנדערן אויך פון קריסטליכע קאָמענטאַ־טאָרס און ביבלישע נאָכפאָרשערס. דיעזע ווערק זיינען איבער־זעצט געוואָרען פון קריסטליכע שרייבערס אין לאטיין און זיינען הויך געשעצט געוואָרען. מען קען זאָגען, אז קיין אידישער קאָ־מענטאטאָר איז ניט שטודירט און געאכטעט געווען אזוי פיעל פון קריסטליכע עקזעגעטען וויא אברבנאל. טהיילוויין איז עס געקו־מען דורך דעם, וואָס ער האָט זיך גאנץ עהרליך און אונפארטייאיש בענוצט מיט דיא פירושים פון איינינע קריסטליכע נאָכפאָרשערס פון דער ביבעל.

זיינע פילאָזאָפישע ווערק זיינען זעהר שוואכע. ער האָט זיך שטרענג געהאלטען אָן דעם בוכשטאב פון דער תורה און איז נאָך ארויסגעטראָטען געגען אלע זיינע פאָרגענגער, וועלכע האָבען זיך ערלויבט מעהר אָדער ווענינער פריי צו פילאָזאָפירען, צו מאַ־כן חקירות. ער האָט עס ניט געוואגט אָפען ארויסצוריידען, נאָר פון זיינע שריפטען קען מען שליסען, אז אפילו דער רמב״ם איז אן אפיקורס. זיין בעסטע פילאָזאָפישע ווערק איז „שמים חדשים“. אין דיעזען בוך זוכט ער צו בעווייזען, אז דיא וועלט איז בעשאפען געוואָרען אין צייט, אז עס איז דאָ א חידוש העולם. מיט דיזער

מעטאפיזישער פראגע איז ענג פערבונדען דיא עקזיסטענץ פון גאָט, און ניט וויניג טהעאָלאָגען האָבען זיך אויף דעם געבראָכען דיא קעפּ דעם גאנצען מיטעלאַלטער, ווען מען האָט זיך כמעט אויסשליסליך בעשעפטיגט מיט דיא זאָגענאַנטע חכמת האלהות און מיט פּירושים אויף הייליגע שריפטען. דען ווען מען זאָל בעווייזען, דאָס דיא וועלט איז ניט אָהן א'ן אָנהויב און אָהן א סוף, הייסט אז זיא עקזיסטירט ניט פון אייביג אָן, בעדייטעט עס דאָך, אז זיא איז בעשאפען געוואָרען; און אזוי וויא אַלעס געשאפענעס האָט דאָך א בורא, איז שוין דערפון געדרונגען, אז גאָט האָט בעשאפען דיא וועלט און אז ער עקזיסטירט.

וויא בעוואוסט האָט אריסטאָטעל, דער גרעסטער און טיעפּ־סטער גריכישער פילאָזאָף, וועלכער האָט געהאט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דיא גאנצע ציוויליזירטע מענשהייט, ערקלערט, אז דיא וועלט עקזיסטירט אייביג. מאימאָניד (רמב"ם) וועלכער איז געווען א'ן אָנהענגער פון אריסטאָטעל'ס פילאָזאָפיע *) און האָט געזוכט איהר אויסצוגלייכען מיט דעם ביבלישען גלויבען, האָט ערקלערט אין זיין בעריהמטען „מורה נבוכים (וועגווייזער פיר פער־בלאָנדזשעטע)“, אז מען קען ניט ברענגען ריכטיגע בעווייזע וועגען דיא שעפּפונג פון דער וועלט אין צייט. אברבנאל טרעט ארויס זעהר ענערגיש געגען אזא אַפּיקורסישע פילאָזאָפיע און לייקענט אָב דיא עוויגקייט פון דער וועלט. ער טרעט אין אַלגע־מיינען ארויס געגען דעם רמב"ם'ס פילאָזאָפיע און בלייבט אויף דעם שטאנדפונקט פון בלינדע אמונה ניט נאָר אין דער ביבעל, זאָנדערן אויך אין תלמוד.

זיינע מיינונג וועגען דיא שעפּפונג פון דער וועלט אין צייט ערקלערט ער נאָך גרינדליכער אין „ראש אמונה“ און „מפעלות אלהים“.

מיר קענען זיך דאָ ניט אריינלאָזען אין בעטראַכטונגען וועגען

---

*) דיא לעבענסבעשרייבונגען פון אַריסטאָטעל און פון רמב"ם, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פּאָבלישינג קאָ.

דיא אלטע מעטאפיזישע (איבערנאטירליכע) חקירות איבער דיא שעפפונג פון דער וועלט, אויב אריסטאָטעל אָדער זיינע געגנער האָבען געהאט רעכט (אין אונזער צייט פילאָזאָפירט מען איבער־הויפט אויף א גאנץ אנדערען וועג); אבער מען מוז צוגעבען, אז אברבנאל האָט זעהר געשיקט אָנגעוויזען אויף פיעלע שוואכע פונקטען פון מאימאָניד'ס פילאָזאָפיע, וועלכע האָט איבערהויפט געשטרעבט צו א'ן אונמעגליכע זאך, נעמליך: צו איינשטימונג פון פילאָזאָפיע מיט אמונה, פון קריטישע פערנונפט מיט בלינדען גלויבען.

ווען מען נעהמט אין אנבעטראכט, דאָס אברבנאל איז געוועזען א שטרענגער אָרטהאָדאָקס אפילו אין זיינע פילאָזאָפישע ווערק און דאָס דער בוכשטאב פון דער ביבעל איז ביי איהם געשטאנען העכער פאר אלע חקירות, דארף מען זיך ניט וואונדערן, דאָס ער האָט ניט נאָר פעסט געגלויבט אין משיח'ס צייטען, זאָנדערן האָט אויך אויסגערעכענט, ווען משיח דארף קומען. דיא אידען האָבען דאַן אזוי פיעל געליטען אויף דער וועלט, אז זיי האָבען זיך אלין מעהר גענומען טרייסטען מיט האָפנונגען אויף א נאָהענטע ערלייזונג פון משיח, אום זיי צו ערלייזען ענדליך פון זייערע שרעקליכע צרות. אברבנאל איז ניט געוועזען א'ן אויסנאהמע, ער האָט געהאָפט צוזאמען מיט זיינע ברידער, אז משיח'ס צייטען זיינען נאָהענט.

גאַנצע דריי ביכער האָט ער אָנגעשריעבען וועגען דיזען גלויבען. דאָס זיינען דיא אפּאָלאָגעטישע ווערק: „מעיני הישועה", „ישועת משיחו", און „משמיע הישועה".

אין דעם ערשטען בוך בעשעפטיגט ער זיך ספעציעל מיט דניאל'ס נביאות, וועלכע ער בעטראכטעט מיט רעכט אלס דעם פונדאמענט פון מעסיאניזמוס. ער זוכט צו ערקלערען דעם אידישען שטאנדפונקט וועגען משיח'ן און דערביי קריטיקירט ער זעהר גרינדליך דיא קריסטליכע בעהויפטונגען.

אין צווייטען בוך ברענגט ער ארויס זעהר אויספיהרליך דיא שילדערונגען פון תלמוד און מדרש וועגען משיח'ן.

אין דריטען בוך רעכענט ער אוים אלע פסוקים, וועלכע בעציהען זיך אויף משיח'ן, מיט זיינע ערקלערונגען און מיט א שארפע קריטיק פון קריסטליכע מיינונגען. ער גיט דארטען אויך א בעשרייבונג פון משיח'ס צייטען נאך דיא איינבילדונגען פון דיא רבנים אין מיטעלאלטער.

שטיצענדיג זיך אויף דניאל'ס נביאות, האט ער גערעכענט, אז ער האט אונבעשטרייטבאר בעוויעזען, דאס משיח מוז קומען און דאס דיא אידען וועלען האבען א גלענצענדע צוקונפט. דערביי איז ער אזוי ווייט פערקראכען אין זיין הייסען גלויבען, דאס ער האט זיך גענומען אויסצורעכענען אויף דעם שטייגער פון געוועהנ־ליכע קאבאליסטען, ווען משיח דארף זיך בעוויייזען. נאך זיינע רעכנונגען איז אויסגעקומען, אז משיח'ס ערשיינונג וועט זיין אין יאהר 5263 (1503 נאך דער קריסטליכער רעכנונג) און אז דיא וועלט וועט אונטערגעהן און אז רוים וועט פאלען מיט 20 יאהר שפעטער.

מיט דיזע ביכער און בעזאנדערס מיט זיינע משיח'רעכנונגען האט אברבנאל ניט־ווילענדיג געשטיצט דיא קאבאליסטען. ער איז ניט געוועזען א פריינד פון דער קבלה, דען ער איז געוועזען א שטרענגער תלמודיסט און אויך צו פיעל פילאזאף צו ווערען בעגייסטערט פון אזא ווילד־משונה'דיגע ווערק, וויא דער „זוהר"; אבער ווען ער איז ארוים מיט זיין „מעיני הישועה", האבען זיך אלע אנהענגער פון דער קבלה אן דעם אנגעכאפט. זיי האבען זיך בענוצט מיט דעם צו פערשפרייטען זייערע מיסטישע איינבילדונ־גען און רעכנונגען. אלע אידען האבען דאן און אויך אין שפעטערע צייטען גערעכענט, דאס ווען אזא געלאסענער שטאאטסמאן און גרויסער געלעהרטער פערנעהמט זיך מיט אויסרעכנונגען פון משיח'ס צייטען, דאן דארפען אלע גלויבען אין דעם און זיך פערלאזען אויף דיא „סודות" פון דער קבלה.

דיא ווירקונג פון אברבנאל'ס ווערק וועגען משיח'ס צייטען איז געוועזען אזוי גרויס, דאס אין 1502, מיט א יאהר פאר דער צייט, וועלכע ער האט בעשטימט פאר משיח'ס ערשיינונג, האט

זיך אין איסטריא, ניט ווייט פון ווענעציא, **בעוויעזען איינער,** וואָס האָט זיך ארויסגעגעבען פאַר דעם אָנזאָגער, אז משיח קומט. דאָס איז געווען אשר לעמלין. ער האָט בעקאַנט געמאַכט, דאָס ווען דיא אידען וועלען טאָן תשובה, וועלען פאַסטען און טהיילען צדקה, וועט משיח זיכער קומען אין 6 מאָנאַט ארום. דער עולם איז אזוי פאַרבערייטעט געווען דורך קאַבאַליסטישע פלוידערייען צו גלויבען אין משיח'ס נאָהענטע ערשיינונג, דאָס לעמלין האָט גלייך געפונען א סך נאָכשלעפּערס, וועלכע האָבען פערשפּרייט זיינע נביאות. אין איטאַליען און דייטשלאַנד האָבען אידען אָנגעפאַנגען צו פאַסטען, זאָגען תפילות און טהיילען נדבות. מען האָט דעם יאהר 1502 א נאָמען געגעבען „תשובה יאהר". מען האָט שוין גערעכענט, אז אָט־אָט קומט מען אין ירושלים. ווער ווייסט וואָס עס וואָלט געוואָרען פון דיזער קאָבעריי, ווען לעמלין וואָלט ניט פערשוואונדען אָדער געשטאָרבען פלוצלינג. **מען** וויים ניט, וואָס עס איז געוואָרען מיט איהם; נאָר זיין משוגעת איז שנעל אָבגעשטאָרבען מיט איהם. לעמלין האָט געהאַט וועניגער מזל, וויא דער פאַלשער משיח שבתי צבי מיט א 150 יאהר שפּעטער. *)

*) זעה דיא לעבענסבעשרייבונג פון שבתי צבי, אַרויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פּאָבלישינג קאָמפּאַניע.

.7

יהודה לעאָן אברבנאל: דאָקטאָר, אַסטראָנאָם און פּאָעט. — לייבאַרצט פון גאָנזאַלוואָ דע קארדאָווא. — זיינע „דיאַלאָגען איבער ליעבע" אין איטאַליעניש. — זיינע העברעאישע פּאָעזיען צו זיין געטויפטען זוהן.— שמואל אברבנאל: אונטערשטיצער פון רבנים און אידישע ליטעראַטור, פינאַנץ־מיניסטער, בעל צדקה און בעשיצער פון אידען אין נעאַפּעל.— זיין עדעלע פרוי. — פערקעהר מיט קריסטליכע געלעהרטע. — דיא אינקוויזיציאָן אין נעאַפּעל. — זיין פרוי'ס ביטע ביי דעם קייזער קאַרל פאַר דיא אידען. — דיא געצוואונגענע אויסוואַנדערונג פון דיא אידען אויס נעאַפּעל. — שמואל אברבנאל האַנדעלט וויא זיין גרויסער פאטער.

דיא פאמיליע אברבנאל האָט געשפּיעלט א וויכטיגע ראָלע אין איטאַליען. יצחק אברבנאל זעלבסט איז שוין געווען צו אַלט און שוואַך, ווען ער האָט זיך דאָרטען בעזעצט. דערצו האָט ער נאָך ניט געקענט דיא לאנד־שפּראך. זיינע דריי זיהן אָבער האָבען זיך דערפאר שנעל אויסגעצייכענט.

דער פעהיגסטער און געבילדעסטער פון זיי איז געווען דער עלטסטער, דער אויבען־דערמאָנטער יהודה לעאָן מעדיגא. ער איז זאָגאר געווען פעהיגער פאר זיין פאָטער, יעדענפאלס א פיעל טיעפערער און זעלבסטשטענדיגערער דענקער, נאָר אויף דיא אידען דירעקט האָט ער קיין איינפלוס געהאט, ווייל ער האָט זיך ווייניג בעשעפטיגט מיט תלמודישע חקירות און רבנישע ליטעראטור און ווייל ער איז, נאָך דעם מאסשטאב פון זיין צייט, גערעכענט פאַר א פריידענקער.

אין דער צייט, ווען זיין פאָטער איז אָבגעפאָהרען נאָך דעם אינזעל קאָרפו, איז ער פערבליעבען אין גענוא, וואו ער האָט

פראַקטיצירט מעדיצין. ער האָט אבער ניט פיעל פערדיענט פון זיין פראָפעסיאָן, דען זיין גייסט איז ניט געלעגען אין דער מעדיצין, וועלכע האָט דאַן וועניג געקענט בעפריעדיגען אַ מענשען מיט הויכע פילאָזאָפישע געדאַנקען, זאָנדערן אין מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע, פילאָזאָפיע און פּאָעזיע. ער איז געווען בעקאַנט און בעפריינדעט מיט דיא פרייעסטע דענקער פון זיין צייט, דאַרונטער אויך מיט דעם בעריהמטען איטאַליענישען געלעהרטען פּיקאַ־דע־מיראַנדאָלאַ. ער האָט ערפונדען אַ׳ן אַסטראָנאָמישען אינסטרומענט און אָנגעשריעבען אַ בוך איבער „הימלישע האַרמאָניע“, וואָס איז ליידער פערלאָרען געגאַנגען. איבערהויפּט קען מען איהם רעכענען פאַר אַ קינד פון דער רענעסאַנס־צייט, וועלכע האָט דאַן אָנגעפאַנגען אַלץ שאַרפער צו וועקען דיא מוחות פון דעם טיעפען דרעמעל אונטער דעם גייסטיגען שלאָף־טרונק פון דער קאַטאָלישער קירכע.

ווען יהודה לעאָן איז נאָך געווען אין שפּאַניען, האָט ער זיך בעפריינדעט מיט פיעלע גראַנדען. מיר וויסען שוין, אַז מען האָט איהם געוואָלט פערהאַלטען מיט געוואַלט אפילו נאָכדעם, וויא מען האָט אַלע שפּאַנישע אידען ארויסגעיאָגט און אַז דורך דעם איז זיין ערשטער זוהן אריינגעפאַלען אין דיא הענד פון דעם פּאָרטוגעזער קעניג און איז געטויפט געוואָרען. דיזען פערלוסט פון זיין זוהן, וועלכען ער האָט שוין קיין מאָל ניט געקענט זעהן, האָט ער בעקלאָגט זיין גאַנצען לעבען און האַרצרייסענד אויסגעדריקט אין זיינע פּאָעזיען.

דורך זיין בעקאַנטשאַפט מיט שפּאַנישע גראַנדען איז ער געוואָרען דער לייבארצט פון גאָנזאַלוואָ דע־קאָרדאָוואַ, דעם בעריהמטען שפּאַנישען קריעגספיהרער, וועלכער האָט געקראָגען דעם נאָמען „גרויסער קאַפּיטאַן“. אונטער דער קאָמאַנדע פון דיזען קריעגספיהרער, וועלכער איז אויך געווען אַ׳ן עדעלער מענש און פריינדליך צו אידען, האָבען דיא שפּאַניער איינגענומען נעאַפּעל. ער איז געוואָרען דער וויצע־קעניג פון זיד־איטאַליען. וויא נור דיא שפּאַניער זיינען געוואָרען הערשער פון נעאַפּעל, האָט פערדינאַנד־

קאטאָליק בעפוילען, אז מען זאָל פון דאָרטען פעריאָגען דיא אידען. אָבער גאָנזאלוואָ דע־קאָרדאָוואָ האָט ניט אויסגעפיהרט דיזען באַר־באַרישען בעפעהל. ער האָט ערקלערט דעם יודענפּרעסענדען קעניג, אז אין נעאַפּעל זיינען אייגענטליך פערבליעבען וועניג אידען, און אז דיא שטאָדט וועט זעהר פיעל פערליערען דורך זייער אויסווייזונג, ווייל זיי וועלען זיך דאַן בעזעצען אין וועגעציאַ און פערקלענערען דערמיט דעם האַנדעל פון נעאַפּעל.

פערדינאַנד האָט געהייסען איינפיהרען דיא אינקוויזיציאָן, אום צו פערפאָלגען דיא אַנטלאָפענע שפּאַנישע און פּאָרטוגעזער מאַראַנאָס. זיי זיינען זיך דאַרום באַלד צולאָפען אין אַנדערע איטאַליענישע שטעדט. יהודה לעאָן מעדיגאָ איז פערבליעבען אונגעפעהר 2 יאָהר (ביז 1507) אלס דער לייב־אַרצט פון דעם וויצע־קעניג, און ווען פערדינאַנד איז געקומען בעזוכען זיין נייע קעניגרייך, האָט ער איהם געזעהען אין נעאַפּעל. באַלד נאָך דעם קעניגליכען בעזוך, איז גאָנזאלוואָ דע־קאָרדאָוואָ ענטלאָסען געוואָרען, און יהודה לעאָן מעדיגאָ איז געבליבען אָהן בעשעפטיגונג. דאַן איז ער עם אוועקגעפאָהרען נאָך ווענעציאַ, וואו עס האָבען זיך געפונען זיין פאַטער און ברודער יוסף, וועלכער האָט אויך פּראַקטיצירט מעדיצין.

אין אַ קורצער צייט האָט ער אַזוי גוט אויסגעלערנט דיא איטאַליענישע שפּראַך, דאָס זיין בעסטע ווערק „דיאַלאָגען איבער ליעבע" ווערט גערעכענט פאַר אַ מוסטער אין דער איטאַליענישער ליטעראַטור. דאָס איז אַ טיעף־פילאָזאָפישער געשפּרעך צווישען אַ מאַן און אַ פרוי וועגען ליעבע און וועגען דיא העכסטע צוועקען פון לעבען. ער ערקלערט דאָרטען, אַז דער העכסטער צוועק פון לעבען איז ליעבע, דיא שטרעבונג פון איין וועזען זיך צו פעראייניגען מיט דעם אַנדערען. גאָט, זאָגט ער, האָט געשאַפען דיא וועלט מיט ליעבע, און דורך ליעבע פערבינדעט זיך דיא גייסטיגע וועלט מיט דער מאַטעריעלער. דעם מענשען'ס נשמה דאַרף זיך טראָגען מיט ליעבע צו גאָט. ערשט דורך דעם דערגרייכט זיא איהר העכסטע

צוועק, איהר העכסטער גליק. דיא גאַנצע נאַטור ווערט ערלעזער און שעהנער דורך ליעבע פון מענשען צו גאָט.

דיעזער בוך האָט גאַנץ וועניג צו טאָן מיט רעליגיאָן אין דעם געוועהנליכען זינען, אָבוואָהל דער פערפאַסער לויבט דיא אידישע רעליגיאָן און כטאַרעט זיך צו בעווייזען, אז דיא וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָך דער ביבלישער מעשה בראשית און ניט נאָך דער פילאָזאָפיע פון אריסטאָטעל און איבערהויבט פון דיא גריעכען. יעדענפאַלס האָבען קריסטען מעהר געלעזען און געשעצט זיין ווערק און פילאָזאָפי וויא אידען. דיא געבילדעטע איטאַליענער האָבען שטאָלצירט, וואָס אזא ערהאַבענעס ווערק איז געשריעבען געוואָרען אין זייער שפּראַך. זיי האָבען מיט פערגעניגען געלעזען דיא „דיאלאָגען איבער ליעבע", וועלכען איינער פון זיי האָט אָנגערופען „געטליכער דיאלאָג." אין פערלויף פון 20 יאהר האָט דיזער בוך געהאַט פינף אויפלאַגען. מען האָט איהם באלד איבער־זעצט אין פראַנצויזיש, און דער איבערזעצער האָט איהם געווידמעט צו דער קעניגין מאַריא דע־מעדיטשי. כמעט אין דער זעלבער צייט זיינען ערשיענען איבערזעצונגען אין לאַטייניש און שפּאַניש. דער איבערזעצער אין שפּאַניש איז געווען א איד און האָט דעם בוך געווידמעט דעם שפּאַנישען קעניג זעלבסט.

אויף לשון קודש האָט יהודה לעאָן בעזאָנדערס געשריעבען נעדיכטע צו זיין זוהן, וועלכער איז ערצויגען געוואָרען אין פּאָרטו־גאַל אלס קריסט. אין זיי האָט ער אויסגעגאָסען זיין ביטערע הארץ און האָט איהם געבעטען צו געדענקען, אז ער איז א איד, צו שטודירען דיא העברעאישע שפּראַך און ליטעראַטור און ניט צו פערגעסען אָן דיא הארצקלעמענים פון זיין פאטער און מוטער. וואָס עס איז געוואָרען מיט דיזען געטויפטען אברבנאל, ווייס מען ניט.

יצחק אברבנאל׳ס איננסטער זוהן, שמואל, איז געווען גראדע דער היפוך פון זיין פילאָזאָפישען און פּאָעטישען ברודער. ער איז געווען א גוטער תלמודיסט און האָט גע־שפּיעלט א גרויסע ראָלע צווישען דיא איטאַליע־

נישע אידען. ער האָט שטודירט תלמוד אין דער דאָן בעריהמטער ישיבה פון סאלאָניק און האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט דאָרטען. אין פיעלע הינזיכטען איז ער געראטהען געווען אין זיין פאטער, בעזאָנדערס אין זיין פעהיגקייט צו געשעפטען און פינאנצען. א געוויסע צייט איז ער געווען דער פינאנצמיניסטער פון דעם שפאנישען וויצע־קעניג אין נעאפעל און האָט זיך ערוואָרבען א גרויסען פערמעגען. א אידישער פאָעט האָט וועגען איהם געזאָגט: „שמואל אברבנאל איז גרויס אין תורה, אדעלקייט און רייכטהום. מיט זיין רייכטהום איז ער אימער גרויסמוטהיג. ער העלפט זיינע ברידער אין נויט, ערלייזט געפאנגענע, שטיצט יתומים און בעזיצט אלע מעלות פון א נביא.“

זיין הויז איז אימער געווען אָפען פאר אידען, בעזאָנדערס פאר רבנים און תלמודיסטען. ער פלעגט אונטערשטיצען אָרימע תלמודיסטען, אום צו פערשפרייטען דיא אידישע תורה און ליטעראטור.

גראדע וויא זיין פאטער האָט ער זיך אָבגעגעבען צו העלפען זיינע ברידער געגען אונטערדריקונגען און האָט אויך צוזאמען מיט זיי אויסגעוואנדערט פון נעאפעל, ווען מען האָט זיי געצוואונגען צו טראָגען דעם שאנדע־צייכען אויף זייערע קליידער, וויא דאָס איז איינגעפיהרט געוואָרען אין פיעלע ערטער אין מיטעלאלטער.

אין דיזער בעציהונג, וויא אויך אין צדקה און אין אונטער־שטיצונג פון תלמודיסטען, האָט ער געפונען א ווירדיגע מיט־העלפערין אין זיין עדלער און ליעבליכער פרוי בענווענידא אבארבאנעלא. אלע אידען אין איטאליען האָבען איהר פערעהרט און אויך קריסטען האָבען איהר געאכטעט. בעזאָנדערס בעפריינ־דעט איז זיא געווען מיט דער טאָכטער פון דעם וויצע־קעניג דאָן פעדראָ דע־טאָלעדאָ. דער וויצע־קעניג זעלבסט האָט זיי בעקאנט געמאכט, אום זיין טאָכטער זאָל זיך נעהמען א ביישפיעל פון דער עדלער אידישער פרוי. דיזע פריילין האָט נאכהער חתונה געהאט מיט דעם הערצאָג פון טוסקאניא און האָט גערופען בענווענידא אבארבאנעלא „מוטער“.

אין דער הויז פון דיזער רייכער און עדעלער פּאָאר פלעגען זיך צוזאמענקומען ניט נאָר דיא בעסטע פּאָרשטעהער פון אידען, זאָנדערן אויך פיעלע געלעהרטע קריסטען. דאָרטען האָט מען געלערנט תלמוד און דיא העברעאישע שפּראך, דאָרטען האָבען בעוואוסטע קאבאליסטען געגעבען ערקלערונגען איבער דעם „זוהר“, און דאָרטען זיינען אויך געווען אזעלכע קריסטליכע געלעהרטע, וויא יאָהאן ווידמאנשטאט, א שילער פון דעם בעריהמטען רייכלין, דעם פערטהיידיגער פון תלמוד. דיזער ווידמאנשטאט האָט דאָרטען אויסגעלערנט דיא העברעאישע שפּראך. אנדערע קריסטליכע געלעהרטע זיינען בעקאנט געוואָרען מיט דער קבלה דורך זייער פערקעהר מיט אידען אין אברבנאל׳ס הויז.

אונגעפעהר 40 יאהר האָט שמואל אברבנאל רוהיג געלעבט אין נעאפּעל, העלפענדיג דיא אונגליקליכע מאראנאָס, וויא ווייט ער האָט נאָר געקענט. וויא אויבען שוין בעמערקט האָט פערדינאנד־קאטאָליק איינגעפיהרט דיא „היילינע“ אינקוויזיציאָן, ווען זיין ארמעע אונטער דער קאָמאנדע פון גאָנזאלוואָ דע־קאָרדאָוואָ האָט איינגענומען נעאפּעל. א סך מאראנאָס האָבען זיך גלייך אָבגע־טראָגען אין אנדערע ערטער, וואו דיא שפּאנישע אינקוויזיציאָן האָט זיי ניט געקענט דערגרייכען, אבער דיא וואָס זיינען פערבליבען, האָבען געליטען אלץ גרעסערע צרות.

דיא אינקוויזיטאָרען אין נעאפּעל האָבען פערלאנגט, אז מען זאָל ארויסיאָגען אלע אידען, אום דיא מאראנאָס זאָלען קענען ווערען אמת׳ע קריסטען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום קייזער קארל דער 5טער, אז ער זאָל נאכפאָלגען דעם ביישפּיעל פון פערדינאנד און איזאבעלא און פעריאגען דיא אידען פון נעאפּעל. דאן איז בענ־ווענידא אבארבעאנעלא ארויסגעטראָטען אלס בעשיצערין פון איהרע ברידער און שוועסטער. דורך דער מיטווירקונג פון איהר פריינדין, דעם וויצע־קעניג׳ס טאָכטער, איז זיא צוגעקומען צום קייזער און האָט איהם געבעטען ער זאָל ניט אונטערשרייבען דעם אויסוואנדערונגס־בעפעהל געגען דיא נעאפּאָליטאנער אידען, און

דער קייזער האָט ניט געקענט ענטזאגען דיא ביטעס פון דיזע צוויי ערעלע דאמען.

אבער דיא אינקוויזיטאָרען האָבען ניט גערוהט און אזוי לאנג געהעצט ביז זיי האָבען אויסגעפיהרט, אז קארל דער 5טער זאָל אונטערשרייבען א בעפעהל, דאָס דיא נעאפּאָליטאנער אידען זאָלען טראָגען א ספּעציעלען צייכען אויף זייערע קליידער אָדער פערלאָזען דיא נעאפּאָליטאנער פּראָווינץ.

דיא אידען האָבען אויסגעקליבען דאָס לעצטע. שמואל אברבנאל האָט זיי אויפגעמונטערט בעסער אויסצו־וואנדערען איידער צו לאָזען זיך שענדען. ער און אנדערע אידישע פאָר־שטעהער האָבען פאָראויסגעזעהען, אז דיא אינקוויזיציאָן וועט זיך ניט בערוהיגען מיט דיזער גזרה און וועט זיי נאָך ווייטער פערפאָלגען.

נאָר ווען זיי האָבען גענומען אויסוואנדערען, האָט מען ארויס־געלאָזען א בעפעהל, אז זיי מוזען פערלאָזען דיא שטאדט און טאָרען זיך ניט צוריקקעהרען. דאָס איז געשעהן אין 1540. דיא מייסטע זיינען אָבגעפאָהרען נאָך טירקיי, און א טהייל האָבען זיך בעזעצט אין דער איטאליענישער שטאדט פעררארא, וואו עס האָט דאמאלס געהערשט א פּרינץ, וועלכער האָט ניט פערפאָלגט אידען. צווישען דיא אויסוואנדערער, וועלכע זיינען פערבליבען אין פעררארא, איז אויך געוועזען שמואל אברבנאל מיט זיין ערעלער פרוי. דער וויצע־קעניג האָט איהם געבעטען צו פערבלייבען אין נעאפּעל און האָט איהם פערשפּראָכען ספּעציעלע בעשיצונג, אָבער ער האָט ערקלערט אזוי וויא זיין פאטער, דאָס וואו זיינע אונגליקליכע ברידער וועלען זיין, דאָרטען וועט ער אויך זיין.

דיזער ערעלער זוהן פון א'ן ערעלען פאטער האָט געענדיגט זיינע יאהרען אין פעררארא. ער איז געשטאָרבען אין 1550. זיין ווירדיגע פרוי איז געשטאָרבען מיט עטליכע יאהר שפּעטער.

איינינע מיטגליעדער פון דיזער פאמיליע האָבען איבערגעוואנ־דערט נאָך אמסטערדאם אין 17טען יאהרהונדערט.

ענדע

מעיערבעער

דער אָפּערא קעניג.

זיין לעבען, זיינע אָפּערען און
מוזיקאלישע אויפפטאונגען.

פון פיליפּ קראַנץ

מעיערבעער.

איינלייטונג.

דיא דייטשע אידען און דיא פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן.

דער געניאַלער קאָמפּאָזיטאָר יעקב מעיערבעער איז געבאָרען געוואָרען אין דער צייט, ווען די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן האָט זיך אריבערגעריסען דעם גרענעץ און האָט גענומען שטורמען איבער גאַנץ אויראָפּאַ. די קלאַנגען פון דער מאַרסאַליעזע, וועלכע איז פערפאַסט געוואָרען פון דעם פראַנצויזישען אָפיציער רוזשע דע־ליל צו בעגייסטערן די רעוואָלוציאָנערע ארמעען אין דעם קאַמפף געגען די מלכים און אַלע אונטערשטיצער פון דער מיטעל־אַלטערליכער אָרדנונג, האָבען אַליין מעהר געוועקט די פעלקער און זיי גערופען צו פרייהייט. די אידעען פון פרייהייט, גלייכ־הייט און ברידערליכקייט, וועלכע די רעוואָלוציאָנערע פראַנצויזישע רעפּובליק האָט געזוכט צו פערווירקליכען אין לעבען, האָבען אויפ־גערודערט די גאַנצע וועלט. דער טריקאָלאָר — די דריי־פאַרביגע פאָהן פון דיזער רעוואָלוציאָן אלס סימבאָל פון די אָנגעקינדיגטע פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט פון אַלע מענשען, פעל־קער און ראַסען — האָט אָנגעפאַנגען זיין זיעגרייכען מאַרש איבער אַלע אויראָפּעאישע לענדער.

עס איז געווען די געוואַלדיגע געבורט פון א נייער וועלט אין דעם שוים פון דער אַלטער, א וועלט, וועלכע האָט פערשפּראָכען אזוי פיעל גליקען און וועלכע האָט צוגעצויגען די הערצער פון אַלע אונ־טערדריקטע און ערנידריגטע. עס איז איבריג צו זאָגען, אז די

אידען, וועלכע האָבען אזוי ישרעקליך געליטען אין פינסטערן מי־טעלאַלטער און וועלכע זיינען אין ערגעץ ניט אנערקענט געווען פאר גלייכבערעכטיגטע בירגער, אפילו ווען די פינסטערע וואָלקענס פון קאטאָליציזמוס זיינען צויאָגט געוואָרען דורך די פרייע פילאָ־זאָפיע, רעפאָרמאציאָן און ענטוויקלונגען פון קונסט און וויסענ־שאפט, האָבען בעזאָנדערס סימפּאטיזירט מיט די שטרעבונגען פון דער פראנצויזישער רעוואָלוציאָן. פאר זיי איז געוועזען אַן אמת'ע ישועה, מען קען זאָגען, משיח'ס צייטען. עס איז גענוג צו וואַרפען א קורצען בליק אויף דער לאגע פון אידען פאר דעם שטורם פון דער באסטיליע און נאכדעם, אום צו פערשטעהן וואָס פאר אַן אונגעהייערע איבערקעהרענים דיזע רעוואָלוציאָן האָט אַרויסגערו־פען ניט נאָר אין די בעציהונגען פון אַלע ציוויליזירטע פעלקער צו אידען, זאָנדערן אויך אין אידישען פאָלק גופא.

פון די רייהען פון די ניעדערגעשלאָגענע, פערפינסטערטע און אונטערדריקטע אידען האָבען זיך באלד ארויסגעהויבען פיעלע, וועלכע נעמען זיינען וועלטבעריהמט געוואָרען, וועלכע האָבען ניט נאָר געגלאנצט אין קונסט, ליטעראטור און פילאָזאָפיע, זאָנדערן האָבען אויך בעזאָנדערס קרעפטיג פערקערפערט אין זיך די פרייהייטליכע שטרעבונגען פון דער נייער צייט. ספּעציעל האָבען אויפגעלעבט די אידען אין דייטשלאנד אונטער דער פרייהייטס־גלאָקע, וועלכע האָט אָבגעקלונגען פון פראנקרייך. דערצו זיינען זיי פאָרבערייטעט גע־ווען דורך די טהעטיגקייט פון משה מענדעלסזאָהן און לעססינג *) דער אָנפאנג פון 19טען יאהרהונדערט איז געווען די גלענצענדסטע רענעסאנס (אויפלעבונג)־צייט פון דייטשע אידען, זייער גייסטיגער תחית המתים. פון פערשפּרייטער פון תלמוד און בלינדע אָרטאָדאָקסיע, ווי זיי זיינען געווען אין מיטעלאלטער, זיינען זיי געוואָרען די פערשפּרייטער פון אייראָפּעאישע בילדונג און השכלה צווישען זייערע ברידער אין הינטערשטעליגע לענדער. דער פריי־

*) זעהט זייערע ביאָגראפיען, ארויסגעגעבען פון דער אינטער־נאַציאָנאַלער לייברערי פּאָבלישינג קאָמפּ.

הייטס־גייסט, וועלכער איז איינגעפלאַנצט און איינגעוואָרצעלט געוואָרען דורך די פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן, האָט געפונען אין זיי די טרייעסטע, גלענצענדסטע און איינפלוסרייכסטע קעמפּפערס. מיט זייערע געניאַלע קעפּ און מעכטיגע פעדערס האָבען זיי גע־האָלפען צו צוטרייסלען די זיילען פון דער אַלטער געזעלשאַפט און אויפצושטעלען די זיילען פון דער נייער געזעלשאַפט.

איינער פון דיזע מערקווירדיגסטע זשעניען, וועלכע זיינען אין יענער צייט ארויס פון די דייטשע אידען, איז יעקב מעיערבעער. דאָס וואָס היינע איז געווען אין דער פּאָעזיע, בערנע אין דער פּובלי־ציסטיק, דאָס איז ער געווען אין דער מוזיק, בעזאָנדערס אין דע־אָפּערן־מוזיק. ער איז געווען, קען מען זאָגען, א רעוואָלוציאָנער אויף דעם מוזיקאַלישען וועג, ניט נאָר ווייל ער האָט מיט זיין גלענ־צענדען זשעניע איינגעפיהרט פיעלע וויכטיגע ענדערונגען אין אָפּע־רעס, זאָנדערן ווייל ער האָט זיי געדיכטעט, ווי אַ מענש מיט אַ פרייען גייסט, ווי א מענש, וואָס האָט זיך אָבגעטרייסעלט פון פאָר־אורטהיילע, ווי א וועלטמענש צו דער גאַנצער וועלט.

ריכאַרד וואַגנער און אַנדערע אַנטיסעמיטישע מוזיקאַנטען האָבען איהם בעשולדיגט, דאָס אין זיינע קאָמפּאָזיציאָנען האָט ער אריינגעצויגען אידישע מעלאָדיען; אָבער דאָס איז ניט ריכטיג. מעיערבעער איז אייגענטליך נאָר געווען אַ איד מיט'ן נאָמען. די אומשטענדען, אונטער וועלכע ער איז ערצויגען געוואָרען, האָבען גאַנץ ווייניג געקענט פיהרען צו דער ענטוויקלונג פון אידישע גע־פיהלען און שטרעבונגען אין איהם. עס איז איבערהויפּט געווען די צייט, ווען די געבילדעטע אידען האָבען זיך געוואָלט וואָס ענגער אסימילירען מיט די פעלקער, צווישען וועלכע עס איז זיי אויסגע־קומען צו לעבען. אין דעם ענטהוזיאזמוס, וואָס די ניי־געבאָרענע פּאָליטישע פרייהייטען האָבען ארויסגערופען, האָט מען פערגעסען אָן די נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע פּאַראורטהיילע, וועלכע האָבען שפּעטער געפונען א ביטערן און זעהר טרויעריגען אויסדרוק אין אַנ־טיסעמיטיזמוס. מען האָט דאַן געטרוימט, אז עס איז גאָר נאָ־הענט די צייט, ווען אַלע מענשען וועלען זיין פריי און לעבען ווי

ברידער, ווען קאָסמאָפּאָליטיזמוס וועט פערנעהמען דעם פּלאַץ פון נאַציאָנאַליזמוס.

דאָס זיינען געווען די קינדער־יאהרען פון פּאָליטישע פרייהייטען. עס האָט געשיינט, אז מען דארף נאָר זיי איינפיהרען, אום עס זאָל קומען א סוף צו אַלע אלטע צרות און פּאַראורטהיילע; עס האָט זיך געדוכט, אז עס איז גענוג צו ערקלערען רעליגיעזע פרייהייט, אום עס זאָל ווירקליך הערשען טאָלעראַנץ; עס האָט זיך געדוכט, אז מען דארף נאָר ערקלערען פּרעס־פרייהייט, פערזאמלונגס־פרייהייט און גלייכהייט פון יעדען מענשען פאר'ן געזעץ, אז אלע זאָלען געהאָלפען ווערען, אז אלע זאָלען זיין צופריעדען, אויב ניט גליקליך אויף דיזער זינדיגער וועלט. זעהר וועניגע האָבען דאַן פּאַראויסגעזעהן די ביטערע ענטטוישונגען פון די נעכסטע דורות, ווען פּאָליטישע פרייהייטען זיינען שוין ערוואָרבען געוואָרען נאָך בלוטיגע קעמפּפע און ווען מען האָט געמוזט אָנפאַנגען א קאמפּף אויף פיר עקאָנאָמישע גלייכהייט.

דער קלאָס אידען, צו וועלכען מעיערבעערס עלטערן האָבען געהערט, זיינען געווען בעזאָנדערס פערבלענדעט מיט אזעלכע האָפנונגען. זיי זיינען געווען זיכער, אַז די צייטען פון אינטאָלעראַנץ, פון יודענפערפאָלגונגען זיינען פּאַראיבער. זיי האָבען דארום געפּרעדיגט אַסימילאַציאָן ביז צו די ווייטעסטע גרענצען און האָבען אַזוי ערצויגען זייערע קינדער, אַז אויסער אידישע נעמען איז ביי זיי גאָר נישט געבליעבען פון יודענטהום. א טהייל האָבען זיך איינפאך געטויפט, אום זייער אסימילאַציאָן זאָל זיין אַ פּאָלשטענדיגע.

מעיערבעער האָט ניט דורכגעמאַכט דיעזע אַסימילאַציאָנס־טויפע, ווי מענדעלסזאָהן־באַרטהאָלדי, דער אַנדערער אידיש־דייטשער מוזיקאַלישער זשעניע, נאָר אין אלע הינזיכטען איז ער געווען א קינד פון זיין צייט און פון זיין קלאָס, ווי מיר וועלען עס זעהען אין די נעכסטע קאפּיטלען.

.1

זיין פאמיליע און ערציהונג.

זעלטען ווען עס טרעפט, אז א זשעניע ווערט געבארען אין א נאלדענע העמדעלע. געוועהנליך איז די נויט זיין צווייטע מוטער, און ער מוז פיעל ליידען אין זיינע יונגע יאהרען איידער איהם געלינגט זיך דורכצוברעכען א וועג אין דער גרויסער וועלט און צו צייגען וואס ער קען. ניט איין זשעניע איז פריהצייטיג אריינגעיאגט געווארען אין קבר אדער איז צו גרונדע געגאנגען אין דעם שווערען און ביטערען קאמפף מיט ארמוטה און אונוויסענהייט. מיר ווייסען נאר פון די טאלענטען און זשעניען, וועלכע זיינען אין שטאנד בייצוקומען אלע שטערונגען אויף זייער וועג און ווערען בעריהמט; אבער פון די געפאלענע, צובראכענע, בעזיעגטע — ווער ווייס פון זיי אויסער זייערע נאהענטסטע קרובים און פריינד?

מעיערבעער איז ערשיענען אויף דער וועלט אונטער א גליקליכען שטערן. ער איז געווען דאפעלט מזל'דיג. ניט נאר האבען זיינע עלטערן געהערט צו די רייכסטע אידישע פאמיליען אין בערלין, זאנדערן זיין מוטער איז געוועזן א זעלטען עדעלע און הויך־געבילדעטע דאמע. אין דיזער בעציהונג קען זיך מיט איהם פערגלייכען נאך איין אידישער זשעניע, אויך א מוזיקאנט — מענדעלס־זאהן־בארטהאלדי.ביידע האבען פערבראכט אזא גליקליכע יוגענד, ווי נאר קינדער פון זעהר רייכע עלטערן קענען עס האבען. קיין זאך האט זיי ניט געפעהלט, קיין זאך איז ניט שווער געוועזן צו שאפען פאר זיי, אבי זיי זאלען קענען ענטוויקלען זייערע איינגעבארענע טאלענטען און זיך אבגעבען מיט לייב און זעעלע צו זייער געליעבטע קונסט. מענשען מיט מיטעלמעסיגע פעהיגקייטען און געוועהנליכע טאלענטען וואלטען געקענט ווערען גרויס

אונטער אזעלכע העכסט גינסטיגע אומשטענדען, בפרט נאָך זשעניען.

מעיערבעער'ס פאטער איז געווען א באנקיר און דערצו האָט ער נאָך געהאַט אַ גרויסע צוקער־פאַבריק. דער פאמיליען־נאָמען איז געווען בעער, אָבער מען האָט געמוזט צוזעצען דעם נאָמען מעיער נאכדעם וויא א רייכער פערוואנדטער, אַ געוויסער מעיער, איז גע־שטאָרבען, איבערלאָזענדיג זיין פערמעגען מיט דער בעדינגונג, אז זיין נאָמען זאָל פערבונדען ווערען מיט דער פאמיליע בעער. מע־יערבעער'ס פאָטער איז אלזאָ נאָך רייכער געוואָרען דורך די ירושה. וואָס אנבעלאנגט צו זיין מוטער, איז זי געווען די טאָכטער פון דעם רייכסטען בערלינער איד, ליפמאַן מעיער וואָלף, און האָט זיך אויס־געצייכענט מיט איהר בילדונג, שעהנהייט און פילאנטראָפּיע.

אין זייער הויז פלעגען זיך צוזאמענקומען די גרעסטע קינסט־לער, שרייבער און געלעהרטע פון בערלין. זיי האָבען געהערט צו דעם נייעם דור און האָבען מייסטענס געזוכט צוצוציהען פרייגעזאָ־נענע קריסטען. וועגען מעיערבעער'ס מוטער שרייבט היינריך היינע, וועלכער האָט בעזוכט איהר רייכען סאלאָן, אזוי: „עס געהט ניט אַוועק אַ טאָג, אז זי זאָל ניט העלפען אַן אָרימאַן. עס שיינט אזוי ווי זי קען ניט רוהיג איינשלאָפען אָהן צדקה. זי שטיצט יעדען איינעם, אידען, קריסטען, טערקען און אפילו אונגלויביגע פון דעם ניעדריגסטען סאָרט. זי איז אונערמיעדליך אין וואָהלטהעטיגע זאַכען און בעטראַכט עס הפנים אלס דעם העכסטען ציעל אין איהר לעבען."

בעזאָנדערס האָט זי, ווי אויך איהר מאַן, וועלכער איז געווען א ליידענשאַפטליכער ליעבהאָבער פון מוזיק, געשטיצט מוזיקער און פּאָעטען. זייער הויז, קען מען זאָגען, איז געווען פול מיט מו־זיק, זאָ דאָס דער צוקינפטיגער קאָמפּאָזיטאָר פון „הוגענאָטען" האָט פון זיינע אינגסטע יאָהרען, פשוט גערעדט, זיך געבאָדען אין מוזיק. מען האָט איהם נאַטירליך געגעבען די בעסטע ערציהונג, וואָס רייכטהום אין א גרויסער ציוויליזירטער שטאָדט קען צושטע־לען. זיין מוטער פלעגט אליין גוט און קלוג אויספּאַסען אויף די

ערציהונג פון איהרע קינדער. זי איז קיינמאָל ניט געווען אזוי פערטאָן אין מאָדעס, בעלער און אַלע אנדערע פערגניגענס פון רייכע און אריסטאָקראטישע דאמען, אז זי זאָל פערגעסען אָן איהרע פפליכטען צו איהרע קינדער, וועלכע זיינען אלע געווען געראָטענע.

יעקב מעירבעער, וועלכער איז געבאָרען געוואָרען אין 1791, איז געווען דער עלטסטער זוהן. פון זיינע דריי ברידער האָט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט ווילהעלם אלס מאטעמאטיקער און אסטראָנאָם. דער לעצטער האָט זיך אויסגעבויט אין זיין פאָטער'ס הויז אָן אָבסערוואטאָריע, וואו ער האָט זעהר פלייסיג געלערנט און געשריעבען די רעזולטאטען פון זיינע אָסטראָנאָמישע בעאָבאכטונגען. דער אינגסטער ברודער מיכעל האָט געהאט אַ זעהר פּאָעטישע נאטור. נאָך אלס אינגעל האָט ער ארויסגעצייגט גרויס טאלענט אין דיכטונגען. אבער ליידער איז ער געשטאָרבען יונגערהייט פון אַ היצקריינק. אויף איינע פון זיינע בעסטע פּאָעמען, „סטרוזענע“, האָט יעקב מעירבעער נאכהער אָנגעשריבען מוזיק. דערמיט האָט ער אויך אונשטערבליך געמאכט זיין ברודער.

ווי דאָס איז געוועהנליך דער פאל מיט זשעניען, האָט מעירבעער בעזאָנדערס ליעב געהאט זיין מוטער. ער האָט איהר איינפאך פערגעטערט. אפילו ווען ער איז שוין געווען אַן עלטערער מאן, פלעגט ער קיין וויכטיגע זאך ניט אונטערנעהמען אָהן איהר ראטה און צושטימונג. איהר הסכמה אויף זיינע ווערק האָט ער געשעצט מעהר פון אלעס. איין בריעף איהרען, אין וועלכען זי האָט איהם געוואונשען ערפאָלג, ווען מען האָט אויפגעפיהרט זיין אָפּערע „ראָבערט דער טייוועל“, פלעגט ער שטענדיג ארומטראָגען מיט זיך אזוי ווי אַ קמעה.

זעהר יונג האָט מעירבעער ארויסגעוויעזען אַ מערקווירדיגען מוזיקאלישען טאלענט. ווי נור מען האָט איהם געצייגט צו שפּיעלען אויף דער פּיאנאָ, האָט ער גלייך אָנגעפאנגען צוצוקלייבען טענער צו די מאָטיווען, וועלכע ער האָט געהערט, און פלעגט נאָך אליין צוזאמענשטעלען אַן אקאָמפּאנימענט. ווען ער איז אלט געווען פיער יאהר, האָט ער צוזאמענגעשטעלט פון זיינע דברים אַ מין

אָרקעסטער, וועלכען ער פלעגט דיריזשירען און פאר וועלכען ער פלעגט זאָגאר פערפאסען אייגענע מוזיק. מיט זיינע מערקווירדיגע מוזיקאלישע פעהיגקייטען האָט ער אלעמען איבערראשט, און זיינע עלטערן האָבען גלייך בעשלאָסען איהם צו געבען א גרינדליכע מוזיקאלישע ערציהונג. מען האָט איהם באלד איבערגעגעבען אין די הענד פון דעם בעוואוסטען מוזיק־לעהרער פראנץ לאוסק. אונטער די לייטונג פון דיזען לעהרער האָט ער געצייגט ווירקליך וואונדער. זיין זשעניע האָט זיך ארויסגעצייגט אזוי פריהצייטיג ווי ביי מאָצארט׳ן, וועלכער ווערט גערעכענט פאר דעם גרעסטען מוזיקאלישען זשעניע. ווען ער איז געוואָרען זיעבען יאָהר אלט, האָט ער שוין געשפיעלט ווי א קינסטלער און האָט אויך ערשטוינט מוזיקער מיט זיינע קאָמפּאָזיציאָנען.

צו ניין יאָהר איז ער ארויסגעטראָטען אין אן עפענטליכען קאָנצערט. ער האָט געשפּיעלט, צווישען אנדערע שטיקער, אויך מאָצארט׳ס קאָנצערטען, און אלע צייטונגען זיינען פול געווען מיט איהם אלס א וואונדער־קינד. די גרעסטע קריטיקער האָבען ערקלערט, אז אין איהם וואקסט איינער פון די גרעסטע מוזיקער וואָס עס איז ווען געבאָרען געוואָרען. דאָס פּובליקום איז ענטציקט געווען פון זיין שפּיעלען אויף דער פּיאַנאָ און פלעגט איהם אויפנעהמען מיט בעגייסטערונג. דער יונגער פּיאניסט האָט געמאכט אזעלכע גלענצענדע פּאָרטשריטע, דאָס ער האָט איבערשטיגען זיינע לעהרער, און מען האָט איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון דעם דאמאָלס בעריהמטען מוזיקער קלעמענטי. דער גלח פאָגלער, וועלכער האָט געהאט א שם אלס א מוזיקאלישער טעאָרעטיקער און זיך איינגעצייכענט אלס דירעקטאָר פון א מוזיק־שולע אין דארמשטאדט, האָט גענומען דעם קליינעם קינסטלער אויפ׳ן פערהער, ווען ער איז אָנגעקומען אין בערלין, און האָט נאכהער געזאָגט צו איהם: „איב איהר וועט זיין פלייסיג און וועט ניט אויפהערען צו ארבייטען, וועט איהר ווערען איינער פון די בעריהמטעסטע מענשען אין אייראָפּא.“ דער גלח האָט איהם אויך רעקאָמענדירט א גוטען לעהרער פון מוזיקאלישע טעאָריע. אזוי ווי געלד האָט ניט געפעהלט,

זיינען די שווייריגקייטען נאָר בעשטאַנען אין קריגען אמת גוטע לעהרער. זיין מוזיקאַלישע ערציהונג האָט געקאָסט די רייכע על־טערן אוצרות, אָבער זייער געלד איז ניט געווען ארויסגעוואָרפען. זיי האָבען געוואוסט, אז זייער קינד איז א מוזיקאַלישער זשעניע, און האָבען זיך געסטאַרעט, אז ער זאָל זיך וואָס בעסער און שנעלער ענטוויקלען און ברענגען די בעסטע פריכטע.

זיין דיכטונגס־קראַפט איז אויך אזוי שנעל געשטיגען ווי די טעכניק פון זיין פיאַנאָ־שפּיעלען. צו צעהן יאָהר, ווען ער האָט נאָך ניט געלערנט די רעגעלן פון קאָמפּאָזיציאָן, האָט ער אָנגעשריעבען צוויי קאנטאטען לכבוד דעם געבורטסטאָג פון זיין פאָטער. אין דער צייט, ווען ער פלעגט שפּיעלען, פלעגט ער אויך אָפט קאָמפּאָנירען און נאכהער עס פערשרייבען, זאָ דאָס ווען ער איז אלט געווען צוועלף יאָהר, האָט ער שוין געהאַט פערפאסט א סך מוזיקאַלישע שטיקער.

אין דער צייט, ווען מען האָט איהם אויף דער בעסטער ארט צוגעגרייט צו זיין מוזיקאַלישע קאַריערע, האָט מען איהם אויך געגעבען אַן אויסגעצייכענטע אלגעמיינע בילדונג. די בעסטע לעה־רער האָבען איהם געגעבען אונטעררריכט אין שפּראַכען, געשיכטע, מאַטעמאַטיק, פיזיק, א. ז. וו. ווען ער איז עלטער געוואָרען, האָט מען מיט איהם שטודירט די געשיכטע פון ליטעראַטור און די ווערק פון קלאַסיקער. אזוי ווי ער איז געווען א פלייסיגער אינגעל און האָט אויך געשטרעבט צו קענען וואָס מעהר, בעזאָנדערס שפּראַכען, האָט ער ניט נור אויסגעלערנט די פראַנצויזישע און איטאַליענישע שפּראַכען אזוי ווי דייטש, זאָנדערן האָט אויך פריי געקענט לעזען לאטיין, גריכיש און העברעאיש. מען האָט געהאַלטען פאַר איהם און אויך פאר זיינע ברידער א בעקאַנטען אידישען לעהרער, אָבער ניט אזוי אום זיי זאָלען ערלערנען די אידישע רעליגיאָן, ווי די העברעאישע שפּראַך, און איבערהויפּט ניט פערגעסען, אז זיי שטאַ־מען פון אידען. אין דעם איז אייגענטליך בעשטאַנען מעיערבעער׳ס יודענטהום. אזוי ווי ער האָט געקענט א סך שפּראַכען, איז ער אין שטאַנד געווען צו לעזען די קלאַסיקער און די ווערק פון די בעסטע

שרייבער אין אָריגינאַל, וואָס עס האָט איהם שפּעטער זעהר פיעל געהאָלפען, ווען ער האָט געלעבט אין איטאַליען און פראנקרייך און ווען ער האָט זיך אַ נעהם געטאָן צו אָפּערעס.

ער איז געווען זעהר בעלעזען אין דער געשיכטע און ליטעראַטור פון אַלע ציוויליזירטע פעלקער, און אין געשפּרעכען האָט ער ארויסגעוויעזען אַזוי פיעל קענטניסע, אז די צוהערער פלעגען איהם בעוואונדערען. אין דיעזער בעציהונג איז ער געווען, קען מען זאָגען, אַ זעלטענהייט צווישען מוזיקאַנטען. געוועהנליך האָבען מוזיקאנטען ווייניג צייט צו שטודירען אַנדערע זאכען אויסער דאָס, וואָס געהערט צו זייער פּראָפעסיאָן. אויסער דעם האָבען זיי אויך ניט די מיטלען צו ערלערנען שפּראכען און איבערהויפּט צו ווערען געבילדעטע לייט אין פולען זינען פון דיזען וואָרט. דער גרעסטער טהייל פון מוזיקער זיינען ליידער גאַנץ ווייניג געבילדעט, ניט זעלטען איינפאַך אונוויסענדע מענשען, וואָס קענען גאָר ניט אויסער זייערע נאָטען און אינסטרומענטען. די אָרימע פון זיי, און זיי זיינען מייסטענס קינדער פון אָרימע עלטערן, האָבען נעביך גענוג צרות איידער זיי קענען עפּעס דערגרייכען אין זייער פּראָפעסיאָן. מיט דער הילפע פון זיין פאָטער'ס געלד, וואָס עס האָט איהם בעפרייט פון אירגענד וועלכע זאָרגען, איז מעיערבעער ניט נור געוואָרען אַ גרויסער מוזיקאנט און קאָמפּאָזיטאָר, זאָנדערן אויך אַ העכסט געבילדעטער מאַן.

אין 1810 האָט מען איהם געשיקט אין דער דאַמאָלס בעריהמטער מוזיק־שולע פון דעם גלח פאָגלער אין דארמשטאדט. דאָס איז געשעהען נאכדעם, ווי ער האָט אָנגעשריעבען אַ פוגע (דאָס איז אַ געוויסע קאָמפּאָזיציאָן וואָס ווערט גערעכענט פאר זעהר אַ שווערע אין דער מוזיקאַלישער קונסט). זיין לעהרער פון הארמאָניע איז אַזוי ענטציקט געוואָרען פון דיזער פוגע, דאָס ער האָט איהר אריבערגעשיקט צום גלח פאָגלער, אום צו צייגען וואָס פאר אַ גוטער לעהרער ער איז. אַ לענגערע צייט האָט דער גלח ניט געענטפערט, און דער לעהרער האָט געמיינט, אז דאָס קומט דורך דעם, וואָס דער גלח איז איהם מקנא אזא גוטען שילער, אָבער דער גלח האָט דיעזע

צייט בענוצט אָנצושרייבען א גאנצע ערקלערונג, ווי מען דארף שרייַ־
בען פוגעס נאָך דער טהעאָריע, און האָט דערביי אָנגעצייגט אויף
אלע פעהלער, וועלכע מעיערבעער האָט געמאכט. דער לעהרער, וועל־
כער איז געוועזן א שוואכער טהעאָרעטיקער, איז דאן געוועזן אויסער
זיך פון ערגערניס; אָבער מעיערבעער האָט מיט פריידע געלעזען און
איבערגעלעזען דעם גלח'ס ערקלערונגען, האָט יעדען פונקט קריטיש
בעטראכט און אויספּרובירט ביז ער איז אימשטאנד געוועזן אָנצו־
שרייבען א פוגע נאָך אלע רעגעלען. דיזע פוגע האָט ער אליין גע־
שיקט צום גלח און האָט געקראָגען פאָלגענדע אנטוואָרט: „קומט
צו פאָהרען צו מיר. איך וועל אייך אויפנעהמען ווי א זוהן און וועל
אייך העלפען צו שעפּען קענטניסע פון די ריכטיגע קוואלען פון ווי־
סענשאפט.“

זיינע עלטערן האָבען איהם אָנפאנגס ניט געוואָלט שיקען נאָך
דארמשטאדט, אָבער אייגענטליך ניט ווייל זיי איז ניט געפעלען גע־
וועזן, דאָס זייער זוהן זאָל לערנען אין א קאטוילישער שולע; זאָנ־
דערן איינפאך, ווייל זיי האָבען איהם צו שטארק געליעבט צו שיי־
דען זיך מיט איהם אפילו אויף א קורצע צייט. נאָר ער איז אזוי
צוגעשטאנען צו זיי, אז זיי האָבען געמוזט נאָכגעבען זיין וואונש.

אין דיזער שולע האָט מעיערבעער ניט נאָר פלייסיג געלערנט,
ווי צו שרייבען קאָמפּאָזיציאָנען, אלע קונצען פון קאָנטראַ־פּונקט
און פוגע, זאָנדערן האָט זיך אויך בעפריינדעט מיט זיינע קריסטלי־
כע חברים. ער איז ניט געוועזן דער איינציגער מוזיקאלישער
זשעניע אין דיזער שולע, וואוהין די בעסטע טאלאנטען פלעגען קו־
מען לערנען פון אלע עקען דייטשלאנד. דאָרט האָט שטודירט קאָרל
וועבער, וועלכער האָט זיך בעזאָנדערס אונישטערבליך געמאכט מיט
זיין אָפּערע „פריישיץ“. ביידע צוקינפטיגע בעריהמטהייטען האָבען
זיך זעהר בעפריינדעט. וועבער איז אויך געוועזן א פּאָעט און האָט
איינמאָל אָנגעשריעבען א געדיכט לכבוד זייער לעהרער'ס געבורטס־
טאָג, און צוזאמען מיט מעיערבעער'ן האָט ער פערפאסט די מוזיק
דערצו. אויסער זיי זיינען נאָך אין דער שולע געוועזן עטליכע אנ־
דערע זעהר טאלאנטפאָלע שילער, וועלכע האָבען זיך שפּעטער ער־

וואָרבען גרויסע נעמען אין דער מוזיקאלישער וועלט. אלע שילער האָבען זעהר ליעב געקראָגען זייער איינציגען אידישען חבר ניט נאָר פאר זיין סימפּאטישען כאראקטער, זאָנדערן אויך פאר זיין גוטסקייט. ער איז געווען דער איינציגער גביר צווישען זיי און פלעגט זיך ברידערליך טהיילען מיט זיי, ווען ער פלעגט קריעגען קאָנפעקטען און אנדערע נאַשערייען פון זיינע עלטערן. אויך פלעגט ער זיי אויסבאָרגען זיינע ביכער. אין דיזער שולע האָט ער געקענט אין גאנצען פערגעסען, אז ער איז א איד, נאָר שפּעטער, ווען ער איז ארויסגעטראָטען אויף דער וועלט־ביהנע מיט דעם גרעסטען גלאַנץ, האָט מען עס איהם ניט איין מאָל זעהר עמפּפינדליך דערמאָנט.

געלערנט האָט מען דאָרטען נאָר מוזיק. די לעהר־צייט פלעגט זיך אָנהויבען מיט א קאטוילישען מאָרגען־געבעט. דער גלח פּאַגלער פלעגט פראווען די צערעמאָניע מיט די הילפע פון זיין שילער וועבער. נאכהער פלעגט ער זיי געבען אויפגאבען צו שרייבען קאָמפּאָזיציאָנען אויף קאַטוילישע תפילות, ווי „סאנקטוס“, „אווע מאריא“, „קיריע עלעיסאָן“, א. ז. וו. יעדען זאָנטאג און יעדען פעסט־טאָג פלעגען אלע שילער זיך צוזאמענקלייבען אין דער קאטהעדראל־קירכע, וואו דער גלח פלעגט אָנשפּיעלען מאָטיווען אויף איין אָרגאַן און די שילער פלעגען ענטוויקלען דיזע מאָטיווען און מאכען וואריאציאָנען נאָך זייער געשמאַק. דאָ האָבען אזעלכע זשעניען ווי מעיערבעער און וועבער געקענט ארויסצייגען זייער קראפט און לאָזען פליהען זייערע רייכע פאַנטאזיעס. איין שילער האָט געזוכט איבערצושטייגען דעם אנדערען אין קענטשאפט און אָריגינאליטעט. א מוזיקאנט, וועלכער האָט בעשריעבען דיזע שולע, בעמערקט וועגען דיזע מוזיקאלישע געפעכטען פאָלגענדעס: „ווען דיזע גלענצענדע יונגע מוזיקער פלעגען זיך א לאָז טאָן פריי צו פאַנטאזירען נאָך זייער פּאָעטישער בעגייסטערונג, זוכענדיג אלץ קלינגענדערע מעלאָדיען און קינסטליכערע וואַריאַציאָנען, פלעגט דער גוטער לעהרער בלייבען זיצען ווי א צוגעשמידעטער. ער האָט שוין ניט דערקענט אין זיי זיינע געהאָרכזאַמע שילער. ער האָט זיך ניט געביי־זערט, נאָר איז געווען אומעטיג, ווייל זייער שפּיעלען האָט אָנגעהויזען

אויף אזעלכע קוועלען פון פּאָעטישע בעגייסטערונג, אוים וועלכע ער אַליין האָט ניט געקענט שעפּען. ער האָט פערשטאַנען, אַז זיי זיינען מעהר פון איהם בענאַבט פון דער נאַטור און ער מוז בלייבען אויף דעם שוועל, וואו עס עפענט זיך פאר זיינע שילער א גלענצענדער און בליהענדער וועג."

אין פערלויף פון צוויי יאָהר, וואָס מעיערבעער האָט פערבראכט אין דיזער שולע, האָט ער אויסגעלערנט די גאנצע מוזיקאַלישע תורה און איז פערטיג געווען ארויסצוטרעטען אַלס מייסטער פאר דעם גרויסען פּובליקום. צו פיערצעהן יאָהר האָט ער אַלזאָ גרינדליך אויסגעלערנט די קונסט פון מוזיקאלישע קאָמפּאָזיציאָנען; איהם איז נאָר געבליעבען צו פּראקטיצירען און דיכטען נאָך זיין טאַלענט און געשמאַק.

.2

זיינע ערשטע קאָמפּאָזיציאָנען און אָפּערעס און זיין פּיאַנאָ־שפּיעלען.

ער האָט זיך גלייך גענומען צו דער אַרט מוזיק, פאַר וועלכער ער איז ווי געשאַפען געוואָרען, נעמליך: צו אָפּעראַס. עס האָט איהם געצויגען צו דראַמע, צו דער טהעאַטער ביהנע. ער האָט זיך אַזוי אָבגעגעבען צו אָפּעראַס, דאָס ער האָט געשריעבען פערהעלט־ניסמעסיג גאַנץ וועניג אנדערע קאָמפּאָזיציאָנען. אין פערגלייך מיט די שוואכסטע פון זיינע אָפּערעס, זיינען די מייסטע פון זיינע אַנדערע קאָמפּאָזיציאָנען גאַנץ געוועהנליכע ווערק.

נאָך זייענדיג אין פּאָגלער׳ס שולע האָט ער קאָמפּאָנירט אַ׳ן אָפּערע אונטער דעם נאָמען „פּראָצעס". אין אונגעפעהר דער זעל־בער צייט האָט ער אָנגעשריעבען די קאַנטאַטע „גאָט און נאַטור", וועלכע איז מיט גרויס ערפאָלג אויפגעפיהרט געוואָרען אין דאַרמ־שטאדט. מען האָט איהם דערפאַר בעעהרט מיט דעם טיטול האָף־קאָמפּאָזיטאָר פון דעם דאַרמשטאַטער הערצאָג. אַזוי ווי אין דעם גלה׳ס שולע האָט ער בעזאָנדערס פּראַקטיצירט אין רעליגיעזע מוזיק, זיינען זיינע ערשטע ווערק געשריבען געוועזען אין דיזען גייסט. ער האָט זיך געפּטאַרעט נאָכצופאָלגען די טהעאָרעטישע רעגעלען און די טרוקענע סיסטעם פון זיין לעהרער, נור זיין זשעניע האָט זיך אָפּט געגען זיין ווילען הערבערגעריסען און האָט אריינגעהויכט אַ דראַמאַטישען עלעמענט.

אין אלע זיינע ערשטע קאָמפּאָזיציאָנען, ביז וואַנען ער איז אַוועק נאָך איטאַליען, דאָס לאַנד פון מעלאָדיישע און דראַמאַטישע מוזיק, האָט ער זיך ארויסגעוויזען אַלס פּאָגלער׳ס שילער. ער איז געוועזען איינגעשלאָסען אין די רעגעלען פון קאָנטראַ־פּונקט און אין דער קאַטוילייש־רעליגיעזער מוזיק ווי הינטער אייזערנע גראַטעס. דארום

האָבען זיינע קאָמפּאָזיציאָנען וועניג ערפאָלג געהאט, ווען איהם איז אויסגעקומען זיי אויפצופיהרען פאַר'ן פּובליקום אין קאָנצערט־זאאלען אָדער אין טהעאַטערס.

זיין ביבלישע אָפּערע „יפתח'ס נדר" איז געשפּיעלט געוואָרען אין מינכען. זיינע שול־חברים און נאָהענטע פריינד זיינען געווען ענטציקט פון איהר, אָבער זי איז דאָך דורכגעפאלען, אָבוואָהל ער אליין האָט געמאכט רעפּעטיציעס מיט די ארטיסטען און דירי־זשירט דעם אָרקעסטער, ווי אויך ניט געזשאַלעוועט קיין געלד אויף גוטע דעקאָראציאָנען און סצענישע עפעקטען. די גרויסע קאַסע פון זיינע עלטערן איז געווען אָפען פאַר איהם און ער האָט דאַרום געקענט גלייך אויפפיהרען זיינע אָפּערעס, וועהרענד כמעט אלע אנדערע קאָמפּאָזיטאָרען האָבען לאנג געמוזט נאָכלויפען די טהעאַטער־דיי־רעקטאָרען און זיך איינבעטען ביי די ארטיסטען ביז זייערע ווערק האָבען דערלעבט צו זעהען דעם שיין פון דער ביהנע.

מעיערבעער האָט זיך נאַטירליך געערגערט, וואָס זיין אָפּערע האָט גאָר ניט אויסגענומען. ער האָט ניט פערשטאַנען, וואָרום דאָס איז אזוי און האָט בעשלאָסען, אז די שולד איז געלעגען אין א שלעכטער ליברעטאָ. ער האָט זיך דאַרום געווענדעט צו איי־נעם פון די בעסטע ליברעטיסטען אין דייטשלאַנד און האָט אָנגע־שריבען א נייע אָפּערע. אבער שוין ניט אויף א ביבלישען סיוזשעט, זאָנדערן אויף איינע פון די געשיכטען פון „טויזענד און איין נאכט". די ליברעטאָ איז געווען זעהר א לעבעדיגע, גייסטרייכע, פול מיט וויצען, און מעיערבעער האָט זיך אָנגעשטרענגט גוט צוצו־פּאסען די מוזיק צום אינהאַלט, אָבער ער איז ווידער דורכגעפאלען. דיזעס מאָל איז די אורזאכע געווען, וואָס ער האָט זיך גענומען צו א קאָמישע אָפּערע, וואָס איז גאָר ניט געווען אין זיין גייסט. זיין מוזע האָט איהם נור בעגייסטערט פאַר ערנסטע מוזיק און גרויסע דראמען מיט גלענצענדע עפעקטען און ריהרענדע סצענען.

דיזע קאָמישע אָפּערע, וועלכע האָט געטראָגען דעם נאָמען „אלימעלעק, דער ווירטה און דער גאסט", איז געווען זיין שוואכסטע ווערק. מען האָט איהר צוערשט אויפגעפיהרט אין שטוטגארט,

וואו זיין פריינד קארל וועבער האט איהם פיעל מיטגעהאָלפען, אָבער זי האט גאָר קיין ערפאָלג ניט געהאט. מען האט דיזע אָפּערע נאכהער געשפּיעלט אין וויען, וואו זי האט אויך ניט אויסגענומען. מעיערבעער איז דאן איינפאך פערצווייפעלט געוואָרען. ער האט גאָר ניט געוואוסט, ווי צו ערקלערען זיין דורכפאַל.

אין דער זעלבער צייט האט ער אויך זיך ארומגעזעהען, אז ער איז גאָר ניט צופריעדען מיט זיך אלס פּיאניסט. דאַן האט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט מיט זיין שפּיעלען א פּיאניסט הוממעל. ווען מעיערבעער האט איהם געהערט אויף א קאָנצערט, איז ער ענטציקט געוואָרען פון זיין שפּיעלען און האט געמוזט צוגעבען ביי זיך אין הארצען, אז איהם אליין פעהלט נאָך טעכניק צו זיין אַזאַ קינסטלער. דאָס האט איהם ניט וועניג געערגערט, אָבער ער האט גלייך בעשלאָסען זיך צו נעהמען צו דער ארבייט און אַזוי לאַנג צו פּראקטיצירען אויף דער פּיאנאָ, ביז ער וועט ארויסצייגען נאָך מעהר קונסט ווי הוממעל. ער איז געוועזן אזוי פלייסיג ווי עהרגייציג, און ווען ער האט עפּעס בעשלאָסען אויסצופיהרען, פלעגט ער עס טאָן מיט חשק און ענערגיע. דאַרום האט ער ניין מאָנאַט פּראקטיצירט שטונדען־לאנג יעדען טאָג. ער האט אין דער צייט גאָר ניט קאָמפּאָנירט און נור געארבייט מיט די פינגער ביז ער האט געפיהלט, אַז ער קען שוין ארויסטרעטען געגען הוממעל'ן און צייגען זיין קונסט. ער האט זיך ניט גענאַרט אין זיינע ערוואַרטונגען. ווי מיר ווייסען עס שוין, האט ער פון קינדהייז אָן געשפּיעלט פּיאנאָ און איז נאָך אלס איינגעל גערעכענט געוועזן פאר א ווירטואָז; נאָר אין פאָגלער'ס שולע און נאכהער, ווען ער האט זיך אָבגעגעבען צו קאָמפּאָזיציאָנען, האט ער פערנאַכלעסיגט זיין שפּיעלען. יעצט אָבער האט אין איהם אבגעלעבט דער ווירטואָז און אויף אַ קאָנצערט האט ער אויסגענומען מעהר ווי זיין געגנער. אויסער א זעלטענע טעכניק האט ער אויך ארויסגעוויזען געפיהל. מיט זיין שפּיעלען פלעגט ער איינפאך בעגייסטערען די צוהערער.

אין וויען האט ער זיך צוזאמענגעטראָפען מיט בעטהאָווען, וועלכער ווערט גערעכענט פאר דעם גרעסטען קאָמפּאָזיטאָר, וואָס

איז ווען געשטאָפּען געוואָרען. דיזער קעניג פון קלאַסישע מוזיק האָט דאָן אָנגעשריעבען די סימפּאָניע „וועלינגטאָן'ס זיעג". די גרעסטע מוזיקאנטען האָבען אנטהייל גענומען אין דעם אָרקעסטער. מעיער־בעער'ן איז אויסגעקומען צו קלאַפּען אין פּויק. אַזוי ווי ער איז ניט געוואָהנט געווען צו דיעזען אינסטרומענט און האָט זיך גאָר ניט היימליך געפיהלט, האָט ער ניט געקלאַפּט אין טאַקט און דערמיט ארויסגערופען בעטהאָווען'ס אונצופרידענהייט. ער האָט דערפאַר געכאַפּט א פּאָרציע פון דעם אלטען געניאַלען קאָמפּאָזיטאָר, וועלכער האָט נאכהער געזאָגט: „איך בין גאָר ניט געווען צופריעדען מיט מעיערבעער'ן. ער איז אלין געווען צו שפּעט, זאָ דאָס איך האָב איהם טאַקי גוט אויסגעזידעלט. מיט איהם איז גאָר ניט צו מאכען, עס פעהלט איהם ארויסצוטרעטען אין צייט." ווען מעיערבעער איז געווען דער אנערקענטער קעניג פון אָפּערע, האָט ער ליעב גע־האַט צו דערצעהלען ווי בעטהאָווען האָט זיך געבייזערט אויף איהם און איהם ערקלערט פאַר א שלעכטען באַראַבאַנשטשיק.

אין 1812 האָט ער קאָמפּאָנירט א קאַנטאַטע לכבוד דעם גע־בורטסטאָג פון זיין געליעבטער מוטער און אויך א פּאַטריאָטישע שטיק וועגען די דייטשע בעוועגונג געגען נאַפּאָלעאָנען. די לעצטע קאָמפּאָזיציאָן איז אויסגעפיהרט געוואָרען אין בערלין מיט א צימ־ליך גוטען ערפאָלג. אין אלגעמיינען אָבער איז דעם יונגען קאָמפּאָ־זיטאָר, וועלכער האָט געטרוימט צו שוועבען הויך און ברייט ווי אַן אָדלער, נאָך ניט געלונגען צו צייגען זיין מאכט דעם פּובליקום, טראָץ דעם וואָס ער האָט אויספּראָבירט פערשיעדענע סאָרטען פון מוזיקאַלישע דיכטונגען. דאָס פּובליקום איז אלין געבליבען גלייכ־גילטיג צו זיינע קאָמפּאָזיציאָנען. ער איז דורך דעם אזוי נידערגע־שלאָגען געוואָרען, אז ער האָט אפילו ניט געגלויבט זיינע פריינד, וועלכע האָבען איהם אויפגעמונטערט און פערשפּראָכען א גלענ־צענדע צוקונפט. בעזאָנדערס האָט איהם ניט פערלאָזען זיין חבר קאַרל וועבער, וועלכער האָט איהם אויך געלויבט אין צייטונגען אין זיינע מוזיקאַלישע איבערזיכטען. וועבער האָט צו גוט געוואוסט, וואָס פאַר א מעכטיגער טאַלענט עס שטעקט אין זיין פריינד, און ער

האָט עס גרויסמוטהיג געזוכט צו ערקלערען דעם פובליקום. אין איינער פון זיינע שריפטען האָט וועבער איהם פאָרגעשטעלט אלס א העכסט געבילדעטען מאן, אלס דעם גרעסטען פיאניסט פון זיין צייט און אלס א קאָמפּאָזיטאָר, וואָס צייכענט זיך אויס מיט א לעבעדיגע, ריכטיגע אויפפאסונג פון כאראקטערען, נייאיגקייטען און רייכטהום פון האַרמאָנישע דיכטונגען און א קונציגע אָרקעסטרירונג.

דיזע כשר־פערדיענטע שבחים פון אזא מוזיקאלישען זשעניע ווי וועבער האָבען אָבער ווייניג געווירקט אויף דאָס פובליקום, און מעיערבעער׳ס פערצווייפלונג איז אלץ גרעסער געוואָרען ביז דער בעוואוסטער איטאַליענישער קאָמפּאָזיטאָר סאליערי האָט איהם גע־ראטהען צו פאָהרען נאָך איטאליען און זיך צוקוקען, ווי מען פיהרט דאָרטען אויף אָפּערעס. „אין אייערע קאָמפּאָזיציאָנען,“ האָט סאליערי געזאָגט צו איהם, „איז צופיעל אונשולד. זיי זיינען צו פרום און צו טרוקען. אייער קונסט איז נאָך בתולה׳דיג. איהר דארפט אונטערפייערען אייער מוזע מיט א קוש.“ ווייטער האָט ער איהם ערקלערט, אַז ער פערשטעהט נאָך ניט ווי צו קאָמפּאָנירען פאר שטימען און אז דאָס קען ער נאָר ערלערנען אין איטאליען, וואו די קאָמפּאָזיטאָרען קימערען זיך ניט אזוי פיעל וועגען קאָנטראפּונקט און טרוקענע טהעאָריע, ווי אין דייטשלאנד, און זוכען צו שאפען קלינגענדע און לעבעדיגע מעלאָדיען.

מעיערבעער האָט געפיהלט, אז דער איטאליענער האָט רעכט. ער האָט דאַרום גלייך אָנגענומען זיין ראטה. נאָר זיין פאָטער האָט געוואונשען, ער זאָל פריהער בעזוכען פאַריז, און דאָרטען זיך בעקע־נען מיט גרויסע קינסטלער. דער יונגער און רייכער קאָמפּאָזיטאָר האָט נאַטירליך געהאַט די בעסטע רעקאָמענדאציאָנען און איז אויפ־גענומען געוואָרען פריינדליך אין די רייכסטע און בעסטע אריסטאָ־קראטישע סאלאָנען פון פאַריז. ער האָט דאָרטען זעהר לוסטיג פערבראַכט א יאָהר, אָבער די פערגניגען האָבען איהם ניט געקענט אָפּרייסען אין גאנצען פון זיין געליעבטע קונסט און אויך פון ליטע־ראַרישע שטודיען. ער האָט זיך בענוצט מיט דיזער צייט נאָך גרינ־ליכער צו ערלערנען די פראנצויזישע שפּראַך און ליטעראַטור.

.3

זיין רייזע נאָך איטאַליען און זיינע איטאַליענישע אָפּערעס.

איטאַליען האָט מעיערבעער בעזוכט, ווען איהם איז געוואָרען 25 יאָהר. ער האָט דאָרטען פערבראַכט די בעסטע יאָהרען פון זיין לעבען און איז פון דאָרטען ארויסגעטראָטען אלס א קעניג פון אָפּע־רעס. איטאַליען איז נאָך דאן געווען דער איינציגער צענטער פון דער מוזיקאַלישער וועלט. די איטאַליענישע אָפּערע האָט איבעראל געהערשט. פון אַלע לענדער פלעגען אהין קומען מוזיקאנטען ניט בלויז צו מאַכען לוסט־רייזען און זעהען, ווי די קונסט האַלט דאָרטען, זאָנדערן איינפאַך צו לערנען און בעסער נאָכצומאכען די איטאַליע־נישע מייסטערס, צו קאָמפּאָנירען נאָך זייער מוסטער. די הויפּט אנציהונגס־קראַפט פון דער איטאַליענישער מוזיק איז בעשטאַנען אין איהרע מעלאָדישע קאָמפּאָזיציאָנען און אין דער שטרעבונג צו געבען די זינגערס וואָס מעהר מעגליכקייט צו צייגען זייערע שטי־מען און קונסט. אפילו אין דייטשלאַנד, וואו בעטהאָווען און מאָ־צאַרט, די צוויי אונפערגלייכליכע ריעזען אין דער מוזיק־קונסט, האָבען אויפגעהויבען די נאַציאָנאַלע מוזיק און געלייגט דעם פונדאַ־מענט צו דער דייטשער אָפּערע, וועלכע האָט שפּעטער פערנומען כמעט אין גאנצען דעם פּלאַץ פון דער איטאַליענישער — אפילו אין דייטשלאַנד האָט מען מעהרסטענס געזונגען איטאַליענישע מע־לאָדיען און נאָר געשעצט איטאַליענישע אָפּערעס.

דער קעניג פון דער איטאַליענישער אָפּערע איז דאן געווען ראָסיני, וועלכער איז אויפגעוואַקסען און ערצויגען געוואָרען אויף דער סצענע פון פאָלקס־טהעאַטערס. זיין פאַטער און מוטער זיינען געווען וואַנדערענדע זינגער, און זייער זוהן, איינער פון די גרעסטע איטאַליענער מוזיק־מייסטערס, איז נאָך אלס קינד ארויסגעטראָטען אלס זינגער אויף די פאָרשטעלונגען פאַר'ן פאָלק אין דער צייט פון יאַרידען און פאָלקס־פעסטליכקייטען. ווי פערשיעדען איז געווען

זיין יונגענד פון מעיערבעער'ס! ראָסיני איז געוואקסען אין ארמוטה אין אונוויסענהייט אלס פאָלקס־קינד, וועהרענד מעיערבעער האָט זיך געבאָדען אין וואוילטאָג. אָבער ראָסיני איז געווען אזא ריעזי־גער זשעניע אין האָט זיך אזוי גלענצענד אויסגעצייכענט מיט זיינע לעבהאפטע קאָמפּאָזיציאָנען צו 18 יאָהר, דאָס ער האָט זיך שנעל דורכגעבראָכען א וועג און גענומען דאָס איטאַליענישע פאָלק און דורך דעם די גאנצע מוזיקאלישע וועלט מיט שטורם. דיזער וואונ־דערבארער זשעניע איז אין פיעלע הינזיכטען געווען דער היפוך פון מעיערבעער'ן. ער האָט כמעט גאָר ניט געקענט אויסער מוזיק, און דאָס האָט ער אויך ניט שטודירט נאָך אלע רעגעלען פון דער טהע־אָריע. ער האָט געדיכטעט פריי ווי א נאטור־קינד, ווי זיין אייגענע פאַנטאַזיע האָט איהם געטראָגען, און ער האָט קאָמפּאָנירט מערק־ווירדיג שנעל. אין פערלויף פון אונגעפעהר צעהן יאָהר האָט ער אָנגעשריעבען א דרייסיג אָפּערעס, פון וועלכע איינינגע ווערען נאָך ביז היינט געשפּיעלט, ווי, צום ביישפּיעל, „ווילהעלם טעלל“, און וועלכע וועלען נאָך לאַנג־לאַנג ניט ארונטערגעהן פון דער אָפּערן־סצענע.

מעיערבעער איז אָנגעקומען אין איטאַליען, ווען ראָסיני'ס אָפּע־רעס האָבען געהערשט. ער אליין איז אזוי ענטציקט געוואָרען פון זיי, דאָס איינינגע האָט ער געקענט אויסווייניג מיט אלע איינצעלהיי־טען. וואָס פאַר א גרויסען איינפלוס איטאַליען און ראָסיני האָבען געהאט אויף איהם, ערקלערט ער אָפען אליין אין א בריעף צו זיינעם א פריינד אין דייטשלאַנד.

„גאַנץ איטאַליען,“ שרייבט ער, „האָט זיך דאן געפונען אין א גליקליכען צויבער. עס האָט געשיינט ווי די גאַנצע נאַציאָן האָט דערגרייכט איהר געוואונשענעם גן־עדן און אז זי קען נאָר גליקליך זיך פיהלען דורך ראָסיני'ס מוזיק. איך בין ניט ווילענדיג ארומגע־רינגעלט געוואָרען מיט דיזע וואונדערליכע נעצען פון קלאַנגען און בין ארייננגעפאלען אין א בעצויבערטען גאָרטען, פון וועלכען איך האָב ניט געקענט און ניט געוואָלט ארויסגעהן. אלע מיינע געפיה־לען און געדאַנקען זיינען געוואָרען איטאַליעניש. נאכדעם, ווי איך האָב דאָרטען פערבראכט איין יאָהר, האָט זיך מיר געדוכט, אז איך

בין א געבאָרענער איטאַליענער. אז אזא פאַלשטענדיגע אומענ־דערונג פון גייסטיגען לעבען מוז האָבען א ווירקונג אויף מיין דיכ־טונג — איז זעלבסטפערשטענדליך. איך האָב ניט געוואָלט נאָכטאָן ראָסיני'ן און שרייבען נאָך דעם איטאַליענישען מוסטער, ווי מען בעהויפטעט עס, זאָנדערן איך האָב געמוזט אזוי שרייבען, ווי איך האָב געשריעבען, איינפאך דורך אַן אינערליכע נייגונג."

אין אַן אנדער בריעף שרייבט ער וועגען דיזע צייט פון זיין לעבען אזוי: „דער פאַקט, דאָס איך בין אין דעם צווייטען פעריאָד פון מיין מוזיקאלישער ריכטונג מעהר געניינט געוועזן צו איטאַליע־נישער מעלאָדיע, איז גאַנץ נאַטירליך, ווען מען זאָל נור נעהמען אין אנבעטראכט, דאָס איך בין צו שטרענג געשולט געוואָרען פון לעה־רערס אין קאָמפּאָזיציאָנען, וועלכע האָבען נור געפאָדערט אַן אנ־שטרענגונג פון פערשטאַנד, און דאָס די לעבעדיגע געפיהלען, וועל־כע זיינען אונטערדריקט געוואָרען דורך טרוקענע מוסטערס, זיינען אויפגעוועקט און אויפגעלעבט געוואָרען פון איטאַליען'ס ווארימ־קייט און פון איהרע נאַכטיגאַלען. עס פערשטעהט זיך, איך בין צו ווייט פערקראָכען אין דיזער ריכטונג, וועלכע איז ארויסגערופען געוואָרען פון די אומשטענדען און פון לעבען זעלבסט."

אין דעם איטאַליענישען גייסט, מיט וועלכען ער איז אזוי שנעל דורכגעדרונגען געוואָרען, ווייל ער איז איבערהויפּט געוועזן אַן עמפּפינדליכע נאַטור, האָט ער אין 1818 אָנגעשריעבען די אָפּערע „ראָמילדאָ און קאָנסטאַנציא", וועלכע איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין פאַדוא מיט א צימליך גוטען ערפאָלג. נאכהער האָט ער אָנגע־שריעבען אויף דער זעלבער אַרט עטליכע אָפּערעס, פון וועלכע דער „קריייץ־ציגער" האָט געהאַט דעם גרעסטען ערפאָלג. מען האָט אויך דיזע אָפּערע אויפגעפיהרט אין די פעראייניגטע שטאַאטען און אנ־דערע לענדער פון דער נייער וועלט, און דער בראַזיליאַנער קעניג האָט דערפאַר בעעהרט דעם קאָמפּאָזיטאָר מיט א'ן אָרדען.

.4

זיין לעבען אין איטאַליען.

אָבער נאָך מעהר ערפאָלג האָט ער דאַן געהאַט ביי איטאַליע־נער פרויען. ער איז ניט נור געווען יונג, טאַלענטפאָל און רייך, זאָנדערן אויך שעהן, עלעגאַנט און העכסט אנציהענד. יעדען טאָג פלעגט ער קריעגען פעק מיט ליעבע־בריעף, און וואו נאָר ער פלעגט זיך בעוויזען, פלעגט ער באָמבאַרדירט ווערען מיט פלאַמענדע בליקען פון איטאַליענער שעהנהייטען. ניט־ווילענדיג איז ער געוואָרען א דאַמען־העלד. נאָר ער איז צופיעל פערטיעפט געווען אין מוזיק און איבערהויפט אין קונסט, לעזענדיג נאָך דערצו זעהר פיעל די ווערק פון די בעסטע איטאַליענער פּאָעטען און שריפטשטעלער, אום זיך אָפּצוגעבען אין גאַנצען צו פערגעניגען און ראָמאַנען. פער־העלטניסמעסיג האָט ער גאַנץ וועניג געזינדיגט. ער האָט געלעבט זעהר איינפאַך און בעשיידען, הגם ער האָט געהאַט גענוג מיטעל צום גרעסטען לוקסוס. אָפט פלעגט ער פערברענגען גאַנצע טעג אין דיכטען, שפּיעלען און בעטראַכטען די הערליכע איטאַליענישע נאַ־טור, פון וועלכער ער פלעגט שעפּען בעגייסטערונג.

נאָר טראָץ דעם, וואָס ער פלעגט אויסמיידען צו פערפיהרען ראָמאַנען און ענטפערען אויף די ליעבע־בריעף, איז ער ניט איין מאָל ארויסגערופען געוואָרען אויף א דועל פון זיינע געגנער. אזוי ווי ער איז אָבער געוועהנליך געווען גאַנץ אונשולדיג, האָט ער זיך שטענדיג געקענט אַרויסדרעהען פון דועלען. מיט אַריסטאָקראַטישע דאַמען און פּרימאַדאָנעס, וועלכע האָבען געזוכט אריינצוציהען איהם אין זייער נעץ, האָט ער זיך בעזאָנדערס געהיט צו פערפיהרען א ראָמאַן, און דערפאַר האָבען אייניגע פון זיי זיך אָבגערעכענט מיט איהם אויף זייער פּאַסאָן. וועגען איינעם פון אזעלכע פעללע האָט ער דערציילט אין א בריעף צו זיינעם א פריינד אזוי:

„ווען איך האָב געשטעלט מיין אָפּערע „ראָמילדאָ און קאָנ־סטאַנציא“ אין פּאַדוא, האָט זיך די פּרימאַדאָנא, וועלכער איך האָב געצייגט איהר ראָלע, זיך אריינגענומען אין קאָפּ, אז זי זאָל מיט מיר

חתונה האָבען נאָך פאַר דער פאָרשטעלונג, אָבוואָהל איך האָב איהר קיין געלעגענהייט ניט געגעבען צו אזעלכע האַפנונגען. ווען איך האָב בעמערקט, וואָס זי בעצוועקט, בין איך נאָך פאָרזיכטיגער גע־וואָרען. מיר האָט זיך גאָר ניט גע׳חלום׳ט, וואָס פאַר טרויעריגע רעזולטאַטען דאָס וועט האָבען פאַר מיין אָפּערע. איך האָב ערוואַרטעט א גרויסען ערפאָלג. אָבער ווען עס איז געקומען די נאַכט פון דער פאָרשטעלונג — א זעהר הייסע נאַכט — און די פאָרשטעלונג האָט זיך אָנגעפאַנגען בין איך א צוציטערטער גע־וואָרען. שטעלט זיך פאָר מיין לאַגע, ווען די זינגערס האָבען גע־זונגען, אזוי ווי זיי וואָלטען ערשט אַראָב פון א קראַנקען־בעט און אז דער אָרקעסטער האָט ניט אָנגעהויבען צו שפּיעלען ריכטיג. דאָ האָט דער טרומייטער דורכגעלאָזען א נויטיגע נאָטע און מיט א מאָל א בלאָז געטאָן אין רעכטען מיטען פון אַן אריע, אז עס האָט געדו־נערט אין די אויערען; דאָ האָט דער באַראַבאַן געקלאַפּט אזוי ווי ער וואָלט געוועקט מתים; דאָס איז די פלייטע פערקראָכען אין בויבע־ריק. דאָס פּובליקום האָט זיך אָנפאַנגס קראַנק־געלאַכט פון דיזע „קונצען“, אָבער צולעצט זיינען אלע אין כעס געוואָרען. ווען איך בין צוגעלאָפען צום דירעקטאָר און צו די ארטיסטען, האָב איך גע־קראָגען די אַנטוואָרט: „עס איז צו הייס, מען קען גאָר ניט אָט־העמען.“ צו אַלע צרות האָבען נאָך די איטאַליענישע צייטונגען פערשפּרייט א בעריכט, אז מיין אָפּערע איז דורכגעפאַלען און האָ־בען געמאַכט בייסענדע בעמערקונגען אויף מיין רעכנונג. איך האָב גלייך פערשטאַנען, אז די זינגערס און דער אָרקעסטער האָבען זיך פערבונדען געגען מיר, אָבוואָהל איך האָב זיי גאַנץ גוט בעהאַנ־דעלט און זיי זיינען געווען פריינדליך צו מיר ביי די רעפּעטיציעס. אָבער ערשט מיט א צייט שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט פון איינעגע מוזיקאַנטען, אז די אורזאכע פון גאַנצען סקאַנדאַל איז גע־ווען די פּרימאַדאָנאַ, וועלכע האָט געהערשט אין טהעאַטער און האָט אַלעמען געצוואונגען צו שפּיעלען, ווי איהר האָט זיך געוואָלט, אום זיך אָפּצורעכענען מיט מיר פאַר מיין גלייכגילטיגקייט צו איהר ליעבע. דאָס איז געווען איהר ווייבערשע ראַכע.“

.5

פערלאָזט בערלין און בעזעצט זיך אין פאַריז.

אין 1822 האָט ער זיך צוריקגעקעהרט נאָך בערלין מיט אַ נאָמען פון אַן ערפאָלגרייכען קאָמפּאָזיטאָר אין איטאַליען. דאַן איז אויך געקומען אַ סוף צו זיינע ראָמאַנען אָדער גיכער צו די ליעבע־אַטאַקעס פון פיעלע שעהנהייטען אויף איהם, דען ער האָט חתונה גע־האַט מיט זיין קוזינע מינע מאָססאָק.

ער האָט גערעכענט, אַז יעצט, ווען ער האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען אין איטאַלען, וועט ער נעהמען בערלין מיט שטורם; אבער ער האָט גאָר אַ ביטערען טעות געהאַט. פון אַלע זייטען האָבען זיך אַ שאָט געטאָן אויף איהם פיינדליכע קריטיקען. מען האָט איהם ערקלערט פאַר אַן איינפאַכען שקלאַוו פון דער איטאַליענער אָפּערע און פאַר אַ פעררעטהער צו דער דייטשער מוזיק, וועלכע איז דאַן ארויסגעטראָטען אַליין קרעפטיגער אויף איהר זיעגרייכען וועג. פיעלע האָבען געשריען, אַז ער איז ראָסיני׳ס נאָכשלעפּער און אַז ער איז אין גאַנצען פערלאָרען פאַר די דייטשע מוזיק. אַפילו זיין גרויסער פריינד קאַרל וועבער, וועלכער האָט איהם געהאָלפען אויפ־צופיהרען די אָפּערע „עמא ראָזבור“ אין דרעזדען, האָט נאָך דער פאָרשטעלונג געשריעבען צו אַ פריינד: „מיין הארץ ווערט בעגאָ־סען מיט בלוט, ווען איך זעהע, דאָס אַ דייטשער קאָמפּאָזיטאָר מיט אַ ריעזיגען טאַלענט ערניעדריגט זיך נאָכצומאַכען צוליעב אַ קלעגליכען ערפאָלג ביי דער מעננגע.“

דיזע אַלגעמיינע אַטאַקעס פון דייטשע מוזיקאַנטען און קריטי־קער האָבען איהם נאַטירליך שרעקליך געקרענקט. ער האָט אָנ־פאַנגס זיך ניט געקענט ערקלערען, וואָרום מען איז אַזוי בייז אָנ־געפאַלען אויף איהם; אבער ווען ער האָט זיך צוגעהערט צו די ערנסטע קריטיקער, האָט ער זיך ארומגעזעהען, דאָס ער איז ווירקליך געוועזן צופיעל אונטער דעם איינפלוס פון דער איטאַליענער מוזיק און אַז ער האָט כמעט פערלאָרען זיין זעלבסטשטענדיגקייט. דאַרום האָט ער זיך אָבגעזאָגט צו שרייבען ווייטער איטאַליענישע אָפּערעס,

אַבוואַהל ער האָט גענקראַגען פיעלע בעשטעלונגען פון טהעאַטער־דירעקטאָרס.

צו די צרות, וואָס ער האָט געהאַט פון די דייטשע קריטיקערס, זיינען נאָך צוגעקומען פאַמיליען־אונגליקען. זיין פאָטער, וועלכען ער האָט היים געליעבט, איז געשטאָרבען, און ניט לאַנג נאָכדעם, זיינע ערשטע צוויי קינדער. דאָס האָט אויף איהם אַזוי שמערצ־ליך געווירקט, אַז אַ פּאָר יאָהר האָט ער גאָר ניט געקענט אונטער־נעהמען. זיין דיכטונגס־קראַפט איז ווי אָבגעשטאָרבען געוואָרען. אויסער רעליגיעזע מוזיק האָט ער גאָר ניט געקענט קאָמפּאָנירען.

ווען מעיערבעער איז שוין געווען אַן אַלטער מאַן, פלעגט ער ניט קענען רעדען וועגען דיזע צייט אָהן טרערען אין די אויגען.

נאָר מיט דער צייט זיינען די וואונדען ביסלעכווייז פערהיילט געוואָרען, און ער האָט זיך געקענט נעהמען צו דער ארבייט. אין דייטשלאַנד אָבער, וואו די מוזיקאַלישע וועלט איז אַזוי העפטיג ארויסגעטראָטען געגען איהם און האָט איהם בעטראַכט אַלס אַ פער־רעטהער צו דער דייטשער מוזיק, האָט ער ניט געקענט האָפען אויף אַן ערפאָלג, און ער האָט דאָרום בעשלאָסען צו פּרובירען זיין גליק אין אַ'ן אַנדער לאַנד. ער האָט ניט פיעל בעדאַרפט טראַכטען, אום אויסצוקלייבען פראַנקרייך, וואו ברייטע פעלדער זיינען געווען אָפען פאַר אַלע טאַלענטען און וואו אַלע פרייהייטס־קעמפּפער, אַלע גרויסע גייסטער האָבען געפונען וואָס זיי האָבען געזוכט און דערצו נאָך פרייהייט און זיכערהייט. פּאַריז איז דאַן געווען דער צענטער פון דער ציוויליזירטער וועלט נאָך מעהר ווי אין אונזערע טעג. קונסט און ליטעראַטור האָבען דאָרט בעזאָנדערס געגלענצט און געפונען אַ פרייען וועג. קינסטלער, פּאָעטען, פּאָליטישע עמיגראַנטען, געלעהר־טע — יעדערער האָט דאָרטען געהאַט זיין קרייז און האָט געקענט אויף פערברענגען די צייט מיט פערגניגען. דאָס לעבען האָט דאָר־טען געקאָכט, און דער פּאָליטישער קאַמפּף, וועלכער האָט זיך גע־ענדיגט אין יולי 1830 מיט אַ נייער רעוואָלוציאָן, האָט געברענט.

אָבער מעיערבעער איז געווען צו פיעל פערטיפט און פערטאָן אין זיין קונסט, אום זיך צו בעשעפטיגען מיט פּאָליטיק. קינסטלער־

נעהמען איבערהויפּט זעהר זעלטען אנטהייל אין א פּאָליטישען קאמפּף, זייער קונסט פיהרט זיי אין א גאַנץ אנדער ריכטונג; זיי אינטערעסירען זיך מעהר מיט א בילד, א סטאַטוע, א דראמע, אָפּערע, א. ז. וו., ווי אפילו מיט א רעוואָלוציאָן. מעיערבעער איז אין דיזער בעציהונג ניט געווען אַן אויסנאַהמע, ער איז געבליבען פרעמד צו די פּאָליטישע בעוועגונגען אין פראַנקרייך ניט נאָר ווען ער האָט זיך דאָרט בעזעצט, זאָנדערן אויך ווען ער איז געוואָרען א פראנצויז און איז, זאָ צו זאָגען, צוזאמענגעוואַקסען געוואָרען מיט זיין צווייטען פאטערלאַנד. זיין פרייהייטס־גייסט האָט ער נאָר אויסגעדריקט אין זיינע אָפּערעס, מיט וועלכע ער האָט ערשטוינט און ענטציקט די וועלט. דער פרייער, לעבעדיגער און דראמאטי־שער גייסט פון די פראנצויזען האָט זיך אויסגעגאָסען אין זיין מו־זיק. אָהן פראַנקרייך וואָלט זיך מעיערבעער׳ס זשעניע ניט ארויס־געצייגט מיט אזא פראכט און גלאַנץ.

גראדע ארום דער צייט, ווען ער האָט בעשלאָסען צו פערלאָ־זען זיין אונדאַנקבאַרע פאטערלאַנד, איז ער איינגעלאַדען געוואָרען פון דעם אָפּערן־דירעקטאָר ראָסיני אין פּאַריז צו דיריזשירען זיין אָפּערע „קרייץ־ציגער", וועלכע האָט אין א קורצער צייט גענומען די איטאַליענער מיט שטורם אַן האָט אויך געמאַכט א רייזע איבער דער ציוויליזירטער וועלט. דיזע אָפּערע איז זיכער געווען די בעסטע פון די יעניגע, וועלכע ער האָט געשריבען אין איטאַליען נאָך דעם איטאַליענישען מוסטער. פריהער האָט דיזע אָפּערע גראַדע ניט אויסגענומען אין פּאַריז, אָבער דיזעס מאָל איז דער ערפאָלג געווען א ריעזיגער. אַזאַ טריאומף האָט ער נאָך ביז דאַן ניט געהאַט. פּאַריז, די וועלט־שטאָדט פון קונסט, איז איינפאַך געלעגען צו זיינע פיס. מען האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און בעשאָטען מיט בלומען. אַפילו זיין גליקליכע מוטער, וועלכע איז געקומען זעהען איהר זוהן׳ס נצחון, האָט מען בעשאָטען מיט בלומען. פּאָעטען האָבען איהר געלויבט אלס די מוטער פון אזא געניאַלען זוהן. ראָסיני זעלבסט, דער גרויסער איטאַליענישער מייסטער, וועלכער איז געווען דער דירעקטאָר פון דער פּאַריזער אָפּערע, האָט איהם

ערעלמוטהיג געשטיצט, ווי איבערהויפּט אַלע יונגע טאַלענטען.

דאָס האָט פּאַסירט אין 1827טען יאָהר. נאַטירליך, די טירען פון די אריסטאָקראטישע סאַלאָנען זיינען געווען פאר איהם אזוי אָפען ווי די טעמפּלען פון קונסט. אין די סאַלאָנען פלעגט ער זיך צוזאמענטרעפען מיט די גרעסטע פּאָעטען און קינסטלער פון יענער צייט, ווי היינע, אדאם מיצקיעוויטש, וויקטאָר הוגאָ, לאַמארטין, שאטאָבריאַן, האלעווי, אָבער, א. ז. וו. ווען ער האָט זיך אין גאַנ־צען אריבערגעצויגען אין זיין וואָהנונג אין פּאריז, איז דאָרט געוואָ־רען אַ צענטער פאַר די גרעסטע מענער פון דער וועלט־שטאָדט. דער גרויסער פערמעגען פון זיינע עלטערן האָט איהם ערלויבט צו לעבען ווי אַ מאָנארך און צו געבען הערליכע אונטערהאַלטונגען פאַר די געסט, וועלכע פלעגען האַלטען פאר אַן עהרע צו זיין ביי איהם. ער זעלבסט האָט געלעבט זעהר איינפאַך, אָבער ער איז געווען זעהר גאַסט־פריינדליך און האָט ליעב געהאַט צו פערברענגען די צייט אין דער געזעלשאַפט פון זיינע אינטימע פריינד, וועלכע זיינען כמעט אַלע געווען קינסטלער און פּאָעטען. אונטער אזעלכע אומשטענדען האָט ער שנעל פערגעסען אָן די קריינקונגען און פאמיליען־שמערצען, וואָס ער האָט געהאַט אין בערלין, און זיין מוזע האָט אויפגעלעבט מיט אַ נייער קראַפט, אַ קראַפט, וועלכע האָט שנעל בעצויבערט די וועלט.

די יעניגע, וועלכע האָבען געמיינט, אַז מעיערבעער האָט אין דעם גערויש און אין די פערגניגען פון אַ רייכען לעבען אין פּאַריז פערלאָרען זיין פריהערען חשק צו ארבייט, האָבען אַ גרויסען טעות געהאַט. זיין קינסטלערישע נאַטור האָט איהם קיין מאָל ניט דער־לאָזען זיך אָבצוגעבען צו ניעדריגע ליידענשאַפטען, צו תאוות; זי האָט איהם געטריעבען צו גייסטיגע פערגניגען, צו דאָס שעהנע און ערהאַבענע. אין דעם קרייז פון רייכטהום, גלאַנץ און עלעגאַנץ, אין וועלכען ער האָט געלעבט, האָט ער ניט אויפגעהערט צו לערנען, שטודירען דעם כאראַקטער פון פראנצויזישען פאָלק און בעזאָנדערס פון די פראנצויזישע מוזיק. ביסלעכווייז איז ער דורכ־געדרונגען געוואָרען מיט'ן פראנצויזישען גייסט, ווי פריהער מיט

דעם איטאַליענישען. וואָס מעהר ער האָט שטודירט די פראַנצויזישע מוזיק, האָט ער זיך אַלץ שטאַרקער איבערצייגט, אז זי פּאַסט אם בעסטען פאַר זיין כאַראַקטער, פאר זיין זשעניע. „איך האָב לאַנג געזוכט און קאָמפּאָנירט,“ האָט ער ערקלערט, „ביז איך האָב אויסגעפונען, צו וואָס איך בין מעהר גענייגט און געשאַפען. איך האָב לאַנג פּרובירט ביז איך האָב זיך איבערצייגט, אז געשיכטע און שטאַרקע דראַמאַטישע כאַראַקטערען זיינען מיין עלעמענט.“

ער האָט דאַן בעשלאָסען צו מאַכען אַ פּראָבע אויף דיזען נייעם וועג; נאָר צוערשט האָט ער בעדאַרפט אויסגעפינען אַ פּאַסענדען ליברעטיסט. ער האָט גלייך געזעהן, אז פאר אַן אמת דראַמאַטישע מוזיק דאַרף מען האָבען אַזאַ אינהאַלט, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט צו איהר און זאָל זיין געשריעבען פון אַ קינסטלער אין זיין פאַך. ער האָט לאַנג געזוכט אַ גוטען ליברעטיסט. ער האָט זיך געווענדעט צו פיעלע בעוואוסטע שריפטשטעלער און זיי פערשפּראָכען די בעסטע בעלוינונג; אָבער ער האָט געקראָגען וועניג בעלנים אויף אַזאַ שווערע און אויך אונדאַנקבארע אַרבייט. אַ גוטע ליברעטאָ פאַר אַן אָפּערע איז אַ העלפט פון ערפאָלג. ניט איין מאָל זיינען אָפּערעס פון די גרעסטע קאָמפּאָזיטאָרען דורכגעפאַלען צוליעב שלעכטע און נאַרישע ליברעטאָס. פון דעסטוועגען קימערט זיך דאָס פובליקום גאָר ניט וועגען דעם פערפאַסער פון אַ ליברעטאָ. מען קומט זעהן אַן אָפּערע, און געוועהנליך אינטערעסירט מען זיך ניט צו וויסען דעם ליברעטיסט'ס נאָמען. דאַרום ענטזאַגען זיך בעוואוסטע דראַמאַטורגען און שריפטשטעלער פון אַזאַ אַרבייט. ווי מעיערבעער האָט אַליין דערצעהלט, האָט ער בעשטעלט ביי פיעלע פּאָעטען ליברעטאָס, נאָר ער האָט זיי געמוזט אָבגעבען צוריק זייער אַרבייט, נאַבדעם ווי ער האָט בעצאָהלט דערפאַר. אין אַ בריעף צו זיינעם אַ פריינד האָט ער זיך בעקלאָגט, וואָס די פּאָעטען האָבען געקוקט אויף אַן אָפּערע ווי אויף אַ שפּיעלכעל, אויף אַ „קיצלען פון אויערן“, און האָבען ניט געוואָלט צוגעבען, דאָס מען קען מוזיקאַליש **אויסדריקען אַ כאַראַקטער פון אַ פערזאָן.**

.6

די אָפּערע „ראָבערט־טייוועל“.

ענדליך האָט מעיערבעער געפונען א פּאַסענדען ליברעטיסט אין דער פּערזאָן פון דעם בעריהמטען סקריב. זיי זיינען געווען ווי געבאָרען איינער פאַר דעם אַנדערען. סקריב האָט ליעב געהאַט גלענצענדע עפעקטען, דראַמאַטישע סצענען, און זיין פאַנטאַזיע איז געווען רייך און אָפּט ווילד. צו זיינע ליברעטאָס האָט מעיערבעער לייכט געקענט פערפאַסען אַזאַ מוזיק, אז זיא זאָל זיין גלענצענד און דראַמאַטיש.

די ערשטע ליברעטאָ, וואָס סקריב האָט אָנגעשריעבען פאַר מעיערבעער׳ן, איז געווען „ראָבערט־טייוועל“. דער אינהאַלט איז בעגרינדעט אויף א לעגענדע אין נאָרמאַנדיען וועגען א פּרינץ ראָ־בערט, וואָס איז געבאָרען געוואָרען מיט אַלע צייהנער און האָט אויס שלעכטסקייט געביסען די ברוסט פון זיין מוטער. דערפאַר האָט מען איהם א נאָמען געגעבען: „טייוועל“. אין דיזער פאַנטאַסטישער געשיכטע ווערט פאַרגעשטעלט דער קאַמפּף צווישען שלעכטעס אין דער פּערזאָן פון דעם פערקערפּערטען טייוועל בערטראַם, און גוטעס אין דער פּערזאָן פון אליסא. ראָבערט טייוועל מאַכט אָן אזוי פיעל צרות, פערפיהרט פרויען און טויטעט זייערע מענער, פאָטערס און ברידער, ביז מען פעריאָגט איהם און ער הויבט אָן צו וואַנדערן אי־בער דער וועלט, זוכענדיג דעם טויט אין שלאַכטען און דועלען. זיין פאָטער, בערטראַם, וועלכער האָט פערפיהרט די שיינע און שטאָלצע בערטהאַ, די טאָכטער פון דעם נאָרמאַנער פּרינץ, פערטהיידיגט איהם איבעראַל און רעטעט איהם פון טויט. ער האָט ליעב זיין זוהן און שטרעבט נור איהם אָנצורייצען צו אַלעם בייזעס, אום איהם נאכהער אריינצוקריגען אין גיהנום. אין די אונטערהעצונגען פון דעם טייוועל בעשטעהט דער גאַנצער דראַמאַטיזמוס פון דער ליב־רעטאָ. די איינצעלהייטען זיינען פאַנטאַסטישע אין העכסטען גראַד. ראָבערט בעגעהט פיעלע פערברעכען, ער וויל זאָגאר בע־געהן א גרויסע גאָטעס־לעסטערונג, נעמליך אַראָברייסען די איביגע

גרינע צווייג אויף דעם קבר פון דער הייליגער ראָזאַליא. בערטראַם רעדט איהם ענדליך צו צו פערקויפען זיין נשמה צום טייוועל, אָבער ראָבערט ווערט גערעטעט אין דער רעכטער מינוט פון דער גוטער אליסא און האָט שליעסליך חתונה מיט זיין געליעבטער פרינצעסין איזאבעלא פון סיציליען. דאָס גוטע בעזיעגט דאָס שלעכטע, ווי דאָס פּאַסירט אַזוי אָפט אין טהעאַטער און אַזוי זעלטען אין ווירקליכען לעבען...

עס וואָלט גענומען צו לאַנג צו דערצעהלען דעם גאַנצען אינהאַלט פון „ראָבערט־טייוועל“, ווי פון אַנדערע אָפּערעס, וועלכע מעיערבעער האָט נאָכדעם קאָמפּאָנירט אויף אונגעפעהר דעם זעלבען וועג. פון די אָנגעצייגטע אַלגעמיינע שטריכען פון „ראָבערט־טייוועל“ זעהט מען גענוג, אַז מעיערבעער האָט געהאַט די מעגליכקייט צו געבען ווירקליך דראַמאַטישע מוזיק, צו ריהרען דעם עולם מיט האַרמאָנישע קלאַנגען, וועלכע זאָלען ענטשפּרעכען די מאָנאָלאָגען און ווערטער. ווי ווייט דאָס איז איהם געלונגען, האָט געצייגט דער אויסעראָרדנטליכער ערפאָלג פון דיזער אָפּערע, וועלכע איז צוערשט אויפגעפיהרט געוואָרען אין 1830 און וועלכע פערבלייבט נאָך ביז יעצט אלס אנציהונג אין יעדער אָפּערן־הויז.

זעלטען ווען אַן אָפּערע האָט אַזוי אויפגערודערט א וועלט און האָט גליידך אַזוי שטאַרק אויסגענומען, ווי „ראָבערט־טייוועל“. מעיערבעער האָט קיין מיה און געלד ניט געשפּאָרט צו געבען אַזאַ גלענצענדע פאָרשטעלונג, ווי עס איז נור מעגליך געווען אין יענער צייט. ער האָט אויסגעקליבען די בעסטע זינגערס און דעם בעסטען אָרקעסטער. דער בעריהמטער נורי האָט געשפּיעלט די ראָלע פון ראָבערט טייוועל, און מאַדאַם פאַלקאָן, וועלכע האָט געגלאַנצט מיט איהר זיסער שטימע אַזוי ווי מיט איהר שעהנהייט און יוגענד, האָט געשפּיעלט די פּרינצעסין איזאבעלא. מען האָט געמאַכט אַזאַ רעש מיט די גרויסע פּאָרבערייטונגען, דאָס ווען מען האָט נאָך רעפּעטירט די אָפּערע, האָט שוין דער עולם געוואַרט מיט דער גרעסטער אונגעדולד אויף איהר. די ערשטע פופציג פאָרשטעלונגען האָבען געגעבען אונערהערטע אין יענער צייט איינגאַהמען. אין זיין בע־

גייסטערונג האָט דער עולם פערגעסען אפילו אָן אזעלכע געליעבטע קאָמפּאָזיטאָרען ווי ראָסיני און אָבער. אין דער פּאריזער געזעל־שאפט האָט זיך איינפאך געקעהרט א וועלט מיט „ראָבערט־טייוועל“. עס איז אונמעגליך צו בעשרייבען דעם איינדרוק, וואָס דיזע אָפּערע, וועלכע איז ניט נאָר רייך מיט הערליכע מעלאָדיען, זאָנדערן איז אויך פערפאסט געוואָרען אין א נייעם גייסט און מיט געוואלדיגע דראמאטישע עפעקטען, האָט דאן געמאכט אויף די צוהערער.

פון פּאריז האָט זי געמאכט א שנעלע רייזע איבער דער וועלט און האָט אויך אריבערגעשפּרייזט דעם אטלאנטישען אָקעאן. מען האָט די פראנצויזישע ליברעטאָ באלד איבערזעצט אין אלע שפּרא־כען פון דער ציוויליזירטער וועלט און איבעראל איז „ראָבערט־טיי־וועל“ אויפגענומען געוואָרען מיט אזעלכע שטורמדיגע אפּלאָדיסמענ־טען, ווי אין פראנקרייך. אין אייניגע שטעדט האָט מען געשפּיעלט „ראָבערט־טייוועל“ אין צוויי טהעאטערס מיט א מאָל.

אָט דאָס איז געוועזן דער ערפאָלג, וועגען וועלכען מעיערבעער האָט אזוי לאנג געטרוימט. יעצט האָט ער שוין קיין צווייפעל גע־האט, אז ער האָט געטראָפען דעם ריכטיגען וועג, אז ער האָט גע־עפענט א נייעם וועג אין דער אָפּערע־מוזיק. פון אלע זייטען האָט מען איהם געלויבט ביז'ן הימעל און ערקלערט פאר דעם גרעסטען אָפּערן־קאָמפּאָזיטאָר. די מאָטיווען פון „ראָבערט־טייוועל“ האָט מען געקענט הערען אין פּאריז און שפּעטער אין אנדערע שטעדט אויף יעדען ווינקעל, און זאָגאר יעצט — ווער האָט ניט געהערט זינגען אַן אריע פון דיזער פּאָפּולערער אָפּערע? נאָר אין דייטשלאנד האָט מען איהם נאָך אַלץ ניט געוואָלט אנערקענען און מען האָט אויף איהם גענאָסען פעך און שוועבעל. דער ערפאָלג פון „ראָ־בערט־טייוועל“ האָט נאָך מעהר אויפגעבראכט די דייטשע קריטי־קער. זיי האָבען נאָר געזוכט אָנצוצייגען אויף די פעהלערען און די שוואכע זייטען פון דיזער אָפּערע, און מען דארף ניט זיין א מוזי־קאנט אָדער א מוזיקאַלישער קריטיקער, אום צו געפינען דאָרטען חסרונות; אָבער זיי האָבען ניט פערשטאנען אָדער ניט געוואָלט

פערשטעהן איהרע גוטע זייטען און ספּעציעל דעם דראַמאַטיזמוס פון דער מוזיק.

מעיערבעער'ס ביטערסטע געגנער אין דייטשלאַנד זיינען גע־וועזן שומאַן און מענדעלסזאָהן־באַרטהאָלדי,ביידע גרויסע זשעניען. זיי האָבען איהם ניט געקענט פערגעבען וואָס ער האָט זיך אָבגע־טרייסעלט פון דער דייטשער מוזיק. זייער מוזיק האָט געטראָגען אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער. שומאַן האָט זיך בעזאָנדערס בעריהמט געמאַכט מיט זיינע ליעדער; מענדעלסזאָהן־באַרטהאָלדי מיט זיינע קאָנצערט־שטיקער און אָראַטאָריעס. זייער מוזע איז יעדענפאַלס ניט געשאַפען געוואָרען פאַר אָפּערעס. מענדעלסאָהן־באַרטהאָלדי, וועלכער איז טריי געבליבען צו דער דייטשער שולע, האָט אַזוי גע־שריעבען וועגען „ראָבערט־טייוועל“:

„דאָ געהט יעצט שטענדיג מעיערבעער'ס „ראָבערט־טייוועל“ מיט גרויס ערפאָלג. דער טהעאַטער איז פול, און די מוזיק געפעלט אַלעמען. דיזע אָפּערע איז אַ געמישעכץ פון אַלע־ליי סצענען, וואָס אַזעלכע האָב איך נאָך אין מיין לעבען ניט געזעהן. ווער עס קען נאָר טאַנצען, זינגען און שפּיעלען אין פּאַריז, טאַצט, זינגט און שפּיעלט דאָרטען. דער סוזשעט איז אַ ראָמאַנטישער, דאָס הייסט, דער טייוועל בעווייזט זיך, (דאָס איז גענוג פאַר דעם ראָמאַנטיזמוס און די פאַנטאַזיע פון די פּאַריזער). אָבער ער איז דאָך זעהר אַ שלעכטער, און ווען ניט די צוויי סצענען פון פערפיהרונג, וואָלט ער אויך קיין עפעקט ניט געמאַכט. דיזער טייוועל איז אַ קלעגלי־כער טייוועל, ער ערשיינט אין דעם קאָסטיום פון אַ ריטער און הייסט בערטראַם. אויף אַזאַ קאַלטע און אויסגעקוועטשטע פיגור קען איך מיר גאָר ניט פאָרשטעלען אירגענד וועלכע מוזיק, דאַרום געפעלט מיר ניט דיזע אָפּערע. זי איז דורכאויס קאַלט, אָהן אַ נשמה. איך האַלט זאָגאַר, אַז זי איז ניט עפעקטפאָל. פיעלע לויבען די מוזיק, אָבער דאָרטען, וואו עס איז ניטאָ קיין אמת און געפיהל, דאָרטען קען איך קיין מאָס ניט געפינען.“

דער געניאַלער קאָמפּאָזיטאָר פון „ליעדער אָהנע וואָרטע“ האָט דאָ געזאָגט אַ גרויסע וואַהרהייט; אָבער ער האָט פערגעסען, אַז ניט

אלע מענשען זיינען גליך אין זייערע געפיהלען און שטרעבונגען און אז דער גרויסער עולם זוכט ניט די וואהרהייט אין אָפּערעס. בערטראַם און ראָבערט־טייוועל זיינען פאַנטאַסטישע פּערזאָנען, און די גאַנצע ליברעטאָ האַלט ניט אויס די מינדעסטע ערנסטע קריטיק; אָבער די אריען זיינען דאָך מערקווירדיג דראַמאַטיש און מעלאָדיש. דאָס פּובליקום איז ענטציקט געוואָרען פון דיזער אָפּערע גראדע צוליעב דיזע דראַמאַטישע מוזיק און האָט זיך אין אַלגעמיין גאַנץ וועניג געקימערט אויב דער סוזשעט האָט עפּעס א טיעפען זינען.

מעיערבעער האָט יעדענפאלס אויך געהאַט דעם פערגניגען צו זעהען, ווי זיינע דייטשע קריטיקער האָבען געקריצעט מיט די ציי־נער אין מאַכטלאָזען כעס, ווען „ראָבערט־טייוועל" איז אין 1832 אויפגעפיהרט געוואָרען אין בערלין מיט גרויס ערפאָלג. ער אַליין האָט דיריזשירט, און אין טהעאַטער האָט עס געדונערט מיט אַפּלאָ־דיסמענטען נאָך יעדען אקט, נאָך יעדער אריע, נאָך יעדען דועט. דער קעניג האָט איהם בעעהרט מיט דעם טיטול האָף־קאָמפּאָזיטאָר. נאָר איהם איז דאן געוועזען צו ענג אין בערלין, עס האָט איהם געריי־סען נאָך פּאריז, און ווייטער האָט ער ניט געקענט פערטראָגען די אַטאַקעס פון זיינע קריטיקער, וועלכע האָבען ניט גערוהט. דארום האָט ער זיך אין א קורצער צייט נאָך דער פאָרשטעלונג ווידער גע־זעגענט מיט זיין געבורטס־שטאָדט.

.7

„די הוגענאָטען“.

„ראָבערט־טייוועל“ האָט מיט אזא צויבערקראפט געצויגען דעם עולם, דאָס די דירעקציאָן פון דער פּאריזער אָפּערע האָט באַלד בע־שטעלט ביי מעיערבעער'ן א נייע אָפּערע אויף סקריב'ס א ליברעטאָ אונטער דעם נאָמען „די הוגענאָטען“. ער האָט נאַטירליך גלייך אָנ־גענומען דעם פּאָרשלאַג און האָט זיך א נעהם געטאָן צו דער ארבייט מיט גרויס בעגייסטערונג. ער האָט זיך דאן געפיהלט דער גליק־ליכסטער מענש אויף דער וועלט. זיין גרויסער עהרגייץ איז בעפרי־דיגט געוואָרען. זיין נאָמען האָט געקלונגען איבער דער גאַנצער וועלט. זיין מוזע האָט דערגרייכט ביז צום הימעל, און דער ריעזי־גער ערפאָלג פון „ראָבערט טייוועל“ האָט איהם געגעבען מוטה און בעלעבט. דערצו נאָך איז די ליברעטאָ פון „די הוגענאָטען“ ניט דער ערך בעסער ווי די ליברעטאָ פון „ראָבערט־טייוועל“. סקריב האָט אויך געפיהלט, אז ער דארף שאַפען אזא ליברעטאָ, וואָס זאָל ווירקליך זיין היסטאָריש, דראמאַטיש און שפּאַנענד פאר'ן פּובליקום.

ניט אומזיסט האָט ער אויסגעקליבען די טראגיישע צייט פון דער באַרטהאָלאָמעער נאַכט פאַר די מעכטיגע טענער פון מעיער־בעער'ס מוזיק. דאָ האָט ער געקענט אָנשרייבען א ריהרענדע דראמא און בלייבען אויף א ווירקליך היסטאָרישען באָדען. אין „ראָבערט־טייוועל“ איז פון דער געשיכטע ניט געווען מעהר, ווי דער נאָמען פון דעם העלד; אָבער אין „די הוגענאָטען“ איז פּאָרגע־שטעלט א ריכטיגע היסטאָרישע צייט. דאָרט ווערט איבערגעגע־בען דער געוואַלטיגער און בלוטיגער קאַמפּף צווישען די קאַטאָליקען און פּראָטעסטאַנטען אין פראנקרייך אין 16טען יאהרהונדערט. א קאמפף, וועלכער האָט ארויסגערופען איינע פון די שרעקליכסטע בלוטפערגיסונגען אין דער געשיכטע — די אויסשלאַכטונג אין דער נאַכט פון 24טען אויגוסט, 1572, געגאַנגט לכבוד דעם קאַטאָלישען הייליגען באַרטהאָלאָמעאוס: „באַרטהאָלאָמעער שחיטה“.

אזוי ווי אין „די הוגענאָטען“ האָט מעיערבעער בעזאָנדערס

ארויסנעוויזען זיין זשעניע, און אזוי ווי דיזע אָפּערע איז ניט נור זיין בעסטע און גלענצענדסטע ווערק, זאָנדערן אויך איינע פון די בעסטע אָפּערעס אין דער וועלט, אזעלכע וואָס וועט וואהרשיינליך קיין מאָל ניט אראָבגעהן פון דער סצענע, ווע־לען מיר אין קורצען איבערגעבען איהר אינהאלט.

די טראגעדיע איז ענטוויקעלט ארום דער ליעבע פון דעם הו־גענאָט (פּראָטעסטאנט) ראאול צו דער טאָכטער פון דעם פאנאטי־שען קאטאָלישען פיהרער, גראף סען־ברי.

דער ערשטער אַקט פאנגט זיך אָן מיט א פעסט אין דעם שלאָס פון דעם קאטאָלישען גראף נעווער, וועלכער האָט אויך איינ־געלאדען ראאול'ן אלס צייכען פון פריעדען מיט די הוגענאָטען. די געסט פערברענגען די צייט זעהר לוסטיג און דערצעהלען געשיכ־טען, בעזאָנדערס פון זייערע ראָמאנען. ראאול דערצעהלט דאן, אז גראדע ניט לאנג צוריק האָט ער שפּאצירענדיג בעגעגענט א טראָג־בעטעל, וועלכע איז בעפאלען געוואָרען פון א באנדע יונגע בויאנעס. ער האָט זיך א לאָז געטאָן צו הילפע און האָט פעריאָגט די בויאנעס. נאָר ווי גרויס איז געוועזען זיין ערשטוינונג, ווען ער האָט אויף דעם טראָג־בעטעל דערזעהן א יונגע מיידעל פון בלענ־דענדע שעהנהייט. זי האָט אין איהם אויך גלייך אָנגעצונדען א פלאָם פון ליעבע; אָבער ביז יעצט וויים ער נאָך ניט ווער זי איז. נאָר דיזע ליעבעס־געשיכטען ווערען אונטערבראָכען דורך א דיענער, וועלכער זאָגט אָן דעם בעל־הבית, אז אַן אונבעקאנטע וויל איהם זעהן אין גאָרטען. ער לאָזט זיך ניט לאנג בעטען. ער האָט שוין ניט איין מאָל בעזיעגט ווייבערשע הערצער און ער איז זיכער, אז דאָס איז א נייער ראָמאן. די געסט לויפען צו די פענסטער א קוק טאָן אויף דער אונבעקאנטער דאמע, צווישען זיי אויך ראאול, וועל־כער דערקענט צו זיין שרעק און פערצווייפלונג, אז דאָס איז די ריי־צענדע מיידעל, וועלכע ער האָט געראַטעט פון די בויאנעס. אָבער ער האָט ניט פיעל צייט צו טראכטען וועגען דעם, דען באלד קומט אָן א פּאזש פון דער קעניגין מארגאריטע מיט א בריעף, אין וועלכען מען לאָזט איהם וויסען, דאָס פאר זונען־אונטערגאנג וועט קומען נאָך

איהם איהרער א שליח און וועט איהם אוועקפיהרען מיט פערבונ־דענע אויגען אין איהר פאלאץ. די געסט זיינען איהם זעהר מקנא, רינגלען איהם ארום און בעגריסען איהם מיט אזא גליק. זיי מיי־נען, אז די קעניגען זעלבסט האט זיך אין איהם פערליעבט. בעזאנ־דערס פרעהט זיך זיין דיענער מארסעל, וועלכער איז א פערברענטער הוגענאט און איז זעהר צוגעבונדען צו זיין יונגען הערר. דיזער מארסעל שטעלט פאר א טיפ פון א פייערדיגען הוגענאט, וואס איז בערייט צו געהן אין פייער און וואסער פאר זיין גלויבען און זיין פארטיי. דער אקט ענדיגט זיך מיט דער סצענע, ווי פערמאסקיר־טע מענשען קומען נאך ראאול'ן, פערבינדען איהם די אויגען און פיהרען איהם אוועק צו דער קעניגין.

די געסט האבען אבער געהאט א טעות, ווען זיי האבען גע־מיינט, אז די קעניגין האט געוואלט פערפיהרען א ליעבע מיט דעם יונגען הוגענאט. דער צוועק פון דער זאנדערבארער איינלאדונג, וועלכע שטימט מיט די פיהרונגען פון יענער צייט, איז געוועזן פון איהר זייט נאר א פאליטישער. דאס ערקלערט זיך אין צווייטען אקט, וועלכער פאנגט זיך אן מיט א לוסטיגע סצענע אין דעם גאר־טען פון דער קעניגין'ס פאלאץ אין שענאנסא. איינינע האפדאמען באדען זיך, אנדערע לויפען ארום און שפיעלען זיך אין גארטען. די קעניגין פיהרט אין דער צייט אן ערנסטען געשפרעך מיט איהר געליעבטע האף־פריילין וואלענטינע, וועלכע גיסט אוים איהר הארץ וועגען איהר ליעבע צו ראאול'ן. זי דערצעהלט, אז זייט זי איז גערעטעט געווארען פון דעם יונגען הוגענאט, האט זי אויפגעהערט צו ליעבען איהר חתן גראף נעווער. זיא איז דארום אוועק צו איהם אין שלאס בעטען איהם ער זאל איהר בעפרייען פון איהר ווארט. די קעניגין פערשפרעכט איהר הילפע, דען זי וויל פערבינדען די קאטאלישע פריילין מיט א הוגענאט, אום דורכדעם אבצושוואכען דעם פארטיי־קאמפף צווישען די קאטאליקען און פראטעסטאנטען. דארום הייסט זי עס ברענגען דעם העלד אין איהר פאלאץ. באלד ווי ער ערשיינט פאר דער קעניגין, ערקלערט זי איהם איהר צוועק, און ווען ער שטימט איין חתונה צו האבען מיט א קאטאלישער פריי־

ליין, רופט זי צוזאַמען איהרע האָף־קאַוואַלירען, דאַרונטער אויך די גראַפען נעווער און סען־ברי. דער לעצטער שטעלט פאָר זיין טאָכ־טער ראַאול'ן, וועלכער טרייסעלט זיך אָב פון איהר, ווייל ער האָט איהר געזעהען אין נעווער'ס גאָרטען. ער ענטזאגט זיך מיט איהר חתונה צו האָבען, און וואַלענטינע, וועלכע פערשטעהט ניט די אור־זאַכע, פאַלט אין אָהנמאַכט. איהר פאָטער און גראַף נעווער פער־לאַנגען אַן ערקלערונג. זיי זיינען העכסט אויפגעבראַכט פאַר אַזאַ בעליידיגונג. ראַאול ענטזאַגט זיך אָבער און שווייגט. ער ווייס ניט, אַז וואַלענטינע איז געוועזען נעווער'ס כלה, און ער וויל איהר ניט ארויסגעבען. זיי רופען איהם דאַן ארויס אויף א דועל; אָבער די קעניגין מישט זיך אריין און האַלט אָב דעם דועל דורך דעם, וואָס זי הייסט אַרעסטירען דעם יונגען הוגענאָט. אין דערזעלבער צייט זאָגט זי אָן די צוקאָבטע גראַפען, אַז דער קעניג פערלאַנגט זיי זאָלען דעמזעלבען טאָג קומען אין פּאַריז. זיי ווילען ניט פאָהרען. אָבער זיי האָבען מורא ניט צו פאָלגען. זיי פערלאָזען דארום די קעניגין, נאָר זיי שווערען זיך אָבצורעכענען מיט דעם הוגענאָט.

דער דריטער אַקט קומט פאָר אין פּאַריז. וואַלענטינע, וועלכע האָט פערלאָרען די האָפנונג אויף ראַאול'ס ליעבע, לאָזט זיך איינ־רעדען פון איהר פאָטער התונה צו האָבען מיט איהר פריהערען חתן גראַף נעווער. אויף דער סצענע בעווייזט זיך אַ חתונה־פּראָ־צעסיאָן, וועלכע קומט אריין אין א קירכע. וואַלענטינע בעט גראַף נעווער צו לאָזען איהר אליין אין קירכע נאָך דער צערעמאָניע, דען זי וויל בעטען ביי גאָט טרייסטונג און בערוהיגונג. אין הארצען האָט זי נאָך אלין ליעב ראַאול'ן, אָבוואָהל זי דענקט, אז ער האָט איהר אָבגענאַרט און בעליידיגט. גראַף נעווער גיט נאָך איהר ביטע און געהט ארויס פון קירכע צוזאַמען מיט זיין שווער, גראַף סען־ברי. נאָר ער שטויסט זיך באַלד צוזאַמען מיט מאַרסעל'ן, וועלכער איז געקומען נאָך פּאַריז מיט זיין הערר ראַאול. מאַרסעל דער־לאַנגט דעם גראַף סען־ברי א בריעף פון זיין הערר אין הערצען א צו־ציטערטער, ווען ער דערוויסט זיך פון דעם גראַף, אז דאָס איז אַן אויפפאָדערונג צו א דועל. ער בעשליסט גלייך אויפצופאַסען, אז דער

דועל זאָל ניט געפּאַכטעט ווערן. גראַף סען־ברי זאָגט גאָר ניט זיין איי־דים וועגען די אויפפאָדערונג, אום ניט צו שטערען זיין גליקליכע חתונה. ער געהט אריין מיט זיינעם א מיטהעלפער אין דער קירכע, וואו זיי בעשליסען אומצובריינגען ראאול'ן. וואלענטינע דערהערט זייער געשפּרעך און לויפט ארויס אין שרעק פון דער קירכע. דער־זעהענדיג מארסעל'ן, דערצעהלט זי איהם וועגען די פערשווערונג אויף דעם לעבען פון זיין העררר, אוןביידע מאַכען אָפּ איהם צו רע־טען. דערווייל קומט אָן ראאול און באלד נאָך איהם א באנדע בעוואפענטע מענשען, וועלכע רינגלען איהם ארום און זיין טרייען דיענער מארסעל. דאַן הויבט מארסעל אָן צו שרייען און צו רופען צו הילפע די הוגענאָטען, וועלכע קומען צולויפען און פאנגען אָן א געפעכט מיט די קאטאָליקען. נאָר אין רעכטען מיטען פון דיזען אלגעמיינעם קאמפּף בעווייזט זיך די קעניגין מיט גראַף נעווער, וועלכער איז געקומען אָבנעמען זיין פרוי וואלענטינע. אוים אכ־טונג צו דער קעניגין הערען די געגנער אויף זייער געפעכט און צו־געהען זיך מיט סטראַשונקעס און פיינדליכע אויסרופען.

אין פיערטען אַקט ווייס שוין ראאול, אז וואלענטינע ליעבט איהם. ער גנב'עט זיך אריין אין איהר פּאַלאַץ, אום איהר צו ער־קלערען די אורזאכע פון דער מיספערשטענדניס, צוליעב וועלכע זיי זיינען ביידע אונגליקליך געוואָרען. זיי האָבען אָבער קיין צייט ניט פאר ליעבע, דען גראדע קומען אָן פיעלע קאטאָלישע אדעליגע צו־זאמען מיט די גראַפען סען־ברי און נעווער. סען־ברי ערקלערט זיי דעם פּלאַן ווי אויסצושעכטען אלע הוגענאָטען. גראַף נעווער ענטזאגט זיך אנטייל צו נעמען אין אזא ניעדערטרעכטיגע פערשווע־רונג. ער ערקלערט, אז זיין עהרע ערלויבט איהם ניט צו בעגעהן אזא געמיינעם פערברעכען. ראאול, וועלכער ליגט די גאנצע צייט בעהאַלטען און הערט פון דעם פּלאַן פון דער „בארטהאָלאָמעער שחיטה", וויל ביי די ערשטע געלעגענהייט אוועקלויפען אָנזאָגען זיינע ברידער הוגענאָטען פון דער געפאהר און קעמפּפען מיט זיי צוזאמען אויף לעבען און טויט. וואלענטינע לאָזט איהם אָבער ניט געהן, זי בעט איהם רחמים, מיט טרערען אין די אויגען, ער זאָל ניט

געהן אויף א זיכערען טויט. ער בלייבט שטעהן א מינוט, ניט ווי־סענדיג וואס צו טאן, נאר ווען ער דערהערט פון גאס געשרייען פון אטאקע און קרעכצען פון די בעפאלענע אפפער, שפרינגט ער ארוים דורך א פענסטער און לאזט איבער זיין געליעבטע אליין.

דער פינפטער און לעצטער אקט שטעלט פאר די שרעקליכע בארטהאלאמעער נאכט. וואלענטינע פאלגט נאך ראאול׳ן און גע־פינט זיך דארום אין די רייהען פון די הוגענאטען. איהר עדלער מאן פאלט אין א געפעכט, ווען ער וויל פערטהיידיגען מארסעל׳ן, וועלכער קעמפפט ווי א לייב. גראף סען־ברי איז דער אנפיהרער פון א באנדע קאטאליּשע פאנאטיקער, וועלכע שעכטען הוגענאטען אהן ערבארמען. ער הייסט זיי שיסען אויף אלע הוגענאטען, און איינע פון די ערשטע קוילען טרעפט גראדע זיין טאכטער, וועלכע פאלט א טויטע.

דאס איז א גרויסע דראמע, וועלכע ווערט מיט אנדערע איינ־צעלהייטען אויך געשפיעלט אהן מוזיק. מעיערבעער האט זיך מיט בעגייסטערונג אנגעכאפט אן אזא געלעגענהייט צו בעווייזען זיין דראמאטישע קראפט אין מוזיק. ער האט געארבייט ליידענשאפט־ליך, און דער אונגעהייערער ערפאלג פון דער אפערע איז געווען זיין פערדיענטע בעלוינונג. ווען מען וויל ריכטיג אורטהיילען מעיערבעער׳ן און זיין מוזיק, דארף מען שטודירען דיזע אפערע, וועלכע איז זיין קרוינונגס־ווערק. ווען ער וואלט מעהר גאר ניט קאמפאנירט, וואלט ער זיך אונשטערבליך געמאכט בלויז מיט „די הוגענאטען", אזוי ווי גונא מיט זיין בעסטע אפערע „פאוסט". דאס זיינען אמת׳ע בעגייסטערטע ווערק פון צוויי גרויסע מוזיקאלישע זשעניען.

די פראנצויזישע צייטונגען זיינען פול געווען מיט איינצעל־הייטען און בעריכטען וועגען דיזע גלאנץ־אפערע נאך לאנג איידער מען האט איהר איבערגעגעבען די ארטיסטען צום שטודירען. אין דער צייט, ווען מעיערבעער האט שוין אויסגעקליבען די ארטיסטען, נאטירליך, די בעסטע און פאסענדסטע, האט עס גראדע געטראפען, אז זיין פרוי איז ערנסט קראנק געווארען און האט געמוזט אוועקגע־

פיהרט ווערען אין א קורבאד. מעיערבעער האט געהאט אויסצו־
קלייבען צו צאהלען 30.000 פראנק שטראף פאר ניט שטעלען די
אפערע אין צייט אדער לאזען זיין פרוי אין פרעמדע הענד. ער האט
בעשלאסען בעסער צו פערלירען 30.000 פראנק צו דער גרעבסטער
אינצופריעדענהייט פון דער אפערע־דירעקציאן. זיין פרוי האט זיך,
צו אלגעמיינער צופריעדענהייט, שנעל ערהאלט, און אין פעברואר,
1836, האט מען ענדליך געקענט געבען די ערשטע פארשטעלונג פון
„די הוגענאטען". דער דירעקטאר, וועלכער האט פאראויסגעזעהען
א גרויסען פערדיענסט, איז געווען גרויסמיטהיג גענוג אומצוקעה־
רען די 30.000 פראנק דעם איבערגליקליכען קאמפאזיטאר.

דער בעסטער און ערפאלגרייכסטער נומער פון דיזער גלענ־
צענדער אפערע איז דער דועט פון ראאול און וואלענטינא אין פיער־
טען אקט. דאס ווערט אנערקענט פון אלע מוזיקאלישע קריטיקער.
אבער ערשט נאך דער פארשטעלונג האט מען זיך דערוואוסט, אז
דיזער דועט איז געשאפען געווארען אין א הייסער מינוט גראדע
מיט א טאג פאר דער פארשטעלונג.

דאס האט פאסירט אזוי: נאך דער לעצטער אלגעמיינער
רעפעטיציע איז מעיערבעער געקומען צו זיין נאהענטען פריינד
הוען זעהר א דערשלאגענער און בלייכער.

— אה, די אפערע וועט דורכפאלען, האט ער אויסגעשריען אין
פערצווייפלונג און האט זיך אראבגעלאזען אויף א שטוהל אן אויס־
געמאטערטער. — אלעס געהט קאפויר. נורי ערקלערט, אז ער וועט
קיינמאל ניט זיין אין שטאנד צו זינגען דעם לעצטען נומער פון
פיערטען אקט, און אלע גיבען עס צו. וואס זאל איך יעצט טאן?

— ווארום זאלט איהר ניט אנשרייבען א נייע אריע? האט
דער פריינד געפרעגט.

— דאס איז אונמעגליך. סקריב ענטזאגט זיך צו ענדערן יעצט
אפילו אייןווארט אין דער ליברעטא.

— אזוי גאר! וויפיעל ווערזען דארף מען האבען?

— ניט פיעל, בלויז פיר די אנדאנטע.

— גוט, ווארט נאָר דאָ עטליכע מינוט. איך וועל שוין אויפ־זוכען א פּאָעט.

עס איז שוין געווען 11 אוהר ביי נאַכט, אָבער מעיערבעער׳ס טרייער פריינד האָט זיך א לאָז געטאָן צום פּאָעט עמיל דעשאַן, ווע־מען ער האָט גראָדע געפונען צו הויזע און האָט איהם גלייך מיטגע־בראַכט. דער פּאָעט האָט זיך אַ נעהם געטאָן צו דער פעדער, און דער קאָמפּאָזיטאָר צו דער פיאנאָ. אין אונגעפעהר פיער שטונדען איז אזוי געשאַפען געוואָרען א נייער דועט. מעיערבעער האָט אַן אויג ניט צוגעמאַכט דיזע נאַכט, און ווי נאָר עס האָט אָנגעפאַנגען צו טאָגען, האָט ער זיך ארייגעריסען צום זינגער נורי מיט׳ן דועט אין האַנד.

— פּרובירט נור זינגען, פּיעלייכט וועט אייך דיזער דועט גע־פעלען ווערען בעסער ווי דער ערשטער — האָט ער מיט גרויס אויפ־רעגונג אויסגעשריען.

דער פערשלאָפענער נורי האָט איבערגעקוקט דעם דועט, גע־נומען זינגען, און ווי נור ער האָט געענדיגט, האָט ער ארומגעכאַפּט דעם קאָמפּאָזיטאָר און אויסגעשריען:

— אָט דאָס איז וואָס מען דאַרף! דאָס הייסט אַן אונגעהייערער ערפאָלג! איך פערזיכער אייך, איך שווער עס! לויפט גלייך אָנשרייבען אלעס וואָס איז נויטיג פאר דעם אָרקעסטער. פערליערט ניט א מינוט!

דיזער דועט איז אַזוי געזונגען געוואָרען דעם זעלבען אבענד. איידער דער פאָרהאַנג האָט זיך אראָבגעלאָזען נאָך דעם פיערטען אַקט, איז דער קאַפּעלמייסטער גאַבענעק ארויפגעשפּרונגען אויף דער ביהנע אונטער די דונערנדע אַפּלאָדיסמענטען פון פּובליקום און האָט ארומגענומען ראַאוּל׳ן (נורי) און וואַלענטינע (מאַדאַם פאַלקאָן). אלע צוזאַמען, די זינגערס, די כאָריסטען און מוזיקאַנ־טען, האָבען ארויסגעטראָגען דעם קאָמפּאָזיטאָר אויף דער ביהנע און איהם מיט דער גרעסטער פריידע בעגריסט אין דער צייט, ווען דאָס גאַנצע פּובליקום האָט געשטורמט מיט אַפּלאָדיסמענטען און בראַוואָס.

אין דער גאַנצער וועלט האָט עס אין אַ קורצער צייט אָבגעקלונ־ גען מיט די אריעס פון „די הוגענאָטען". דיזע אָפּערע איז שנעל געוואָרען פּאָפּולער אין אַלע לענדער, אפילו אין דייטשלאַנד, וואו די קריטיקער זיינען געקראָכען פון הויט אָבצוקיהלען די בעגייסטע־ רונג פון פּובליקום. דיזע קריטיקער האָבען וויעדער נור געזוכט פעהלערען און שוואכע זייטען, אָבוואָהל זיי האָבען געמוזט צוגעבען, אז עס איז שווערער צו געפינען אזעלכע ווי אין „ראָבערט־טייוועל".

אין זייער האַס צום „פערדעטהער", וועלכער האָט מיטגעריסען אַ וועלט פאר זיין מוזיק, האָבען זיי ניט געוואָלט זעהען, אז די אריען פון די הויפּט העלדען אין „די הוגענאָטען" זיינען ניט נור מעלאָדיש און ריהרענד אין העכסטען גראַד, זאָנדערן ענטשפּרעכען אויך זייער כאראַקטער. מען דאַרף ניט וויסען, צום ביישפּיעל, ווער מארסעל איז, מען קען איהם פערשטעהן נאָך די טענער און אריעס, וואָס מע־ יערבעער האָט איהם אריינגעלייגט אין מויל. דאָס נעמליכע קען מען זאָגע וועגען וואַלענטינע, סען־ברי און ראַאול. וואָס אנבעלאַנגט צום אויבען־דערמאָנטען דועט אין 4טען אקט, זאָ האָט אַ בעוואוסטער מוזיקאַנט און קריטיקער ערקלערט, אז „דאָס איז איינער פון די בעסטע שירים פון ליעבע. דער קאָמפּאָזיטאָר האָט עס ארויסגעריי־ סען פון זיין הארצען און אַ שליידער געטאָן צאַפּלענדיג אויף דער סצענע."

שוין באַלד 60 יאָהר זיינען פאַראיבער נאָך דער ערשטער פאָרשטעלונג פון „די הוגענאָטען", און דאָך בלייבט דיזע אָפּערע איינע פון די אנציהענדסטע און בעליעבטעסטע אין אַלע לענדער. ווער ווייסט וויפיעל מאָל זי איז שוין אויפגעפיהרט געוואָרען אין דער וועלט ?

.8

זיין מוזיקאַלישע טהעטיגקייט אין בערלין.

א קורצע צייט נאָך דער אויפפיהרונג פון „די הוגענאָטען" האָט מעיערבעער בעזוכט זיין מוטער אין בערלין און האָט אויסגעפונען א סיוזשעט פאר א נייע גרויסע אָפּערע. נאָך דיזען סיוזשעט האָט סקריב אָנגעשריעבען „די אפריקאנערין". נאָר דיזעס מאָל האָט מעיערבעער פערלאנגט אזוי פיעל ענדערונגען, אז סקריב האָט פער־לאָרען די געדולד און האָט זאָגאר געסטראשעט מיט א פּראָצעס.

זיי וואָלטען זיך אין גאנצען צוקריעגט, ווען מעיערבעער וואָלט ניט איינגעלאדען געוואָרען פון פּרייסישען קעניג פריעדריך וויל־העלם צו פערנעמען דעם פּלאַץ פון גענעראל־מוזיק־דירעקטאָר. אין דערזעלבער צייט האָט איהם דיזער קעניג אויך בעעהרט מיט א גרויסען אָרדען. מעיערבעער האָט אָנגענומען דיזע הויכע שטעלע, נאטירליך ניט צוליב די געהאלט (דאָס האָט בעטראָפען סך הכל 4000 טהאלער, און מעיערבעער האָט עס געשאָנקען דעם אָרקעס־טער), נאָר אום צו ערגערען זיינע בייזע קריטיקער. ער האָט עס מיט רעכט בעטראכטעט פאר א זיעג נאָך די אונאויפהערליכע אטאַ־קעס פון די דייטשע קריטיקער און קאָמפּאָזיטאָרען.

אין בערלין איז ער צו דער צייט געווען א ליעבלינג פון קעניג און פון גאנצען פּובליקום. דער קעניג פלעגט איהם אָפטמאָל איינ־לאדען צו זיך אויף א מאָהלצייט און זיי פלעגען זעהר אנגענעהם פערברענגען די צייט. די פּרינצען, פּרינצעסינען און פיעלע העפ־לינגע זיינען דאן גראדע געווען ליעבהאָבערס פון מוזיק און זיי האָ־בען אויף איהם געקוקט ווי אויף א גאָט.

דאָך האָט עס איהם געצויגען נאָך פאריז, וואו דער קלימאט האָט אויך געשטימט מיט זיין נאטור. ער איז אימער געווען א שוואכער, און אין בערלין האָט ער זיך פיעל ערגער געפיהלט ווי אין פאריז. דערצו נאָך איז ער ניט געווען געשאפען פאר א לעבען אין א קעניגליכען הויף, וואו אינטריגען ווערען א צווייטע נאטור. ער האָט זיך דארום אָבגעזאָגט פון דעם אמט, אָנהאלטענדיג נאָר דעם

טיטול, ווי דער קעניג האָט עס געוואונשען. ער האָט זיך ווידער בעזעצט אין פאריז, נאָר אויף א קורצע צייט פלעגט ער קומען נאָך בערלין צו דיריזשירען זיינע אייגענע אָפּערעס אָדער וויכטיגע קאָנצערטען אין קעניגליכען הויף. מען האָט איהם געהאַלטען פאר אַן אויסגעצייכענטען קאַפּעלמייסטער, נאָר ער האָט פיינט געהאַט אוועקצונעהמען צופיעל צייט און די רעפּעטיציעס פלעגען איהם אויך זעהר ערגערן. „די רעפּעטיציעס פלעגען מיך אָפּט קראַנק מאַכען,“ האָט ער ערקלערט. דערצו האָט ער געפיהלט, אז ער איז א צו ווייכער מענש צו האַלטען אין צוים די ארטיסטען. ער האָט פּראָטעסטירט געגען די בעהויפּטונג, אז א קאַפּעלמייסטער מוז זיין גראָב צו די ארטיסטען; אָבער ער האָט צוגעגעבען, אז מען מוז זיך אַזוי פיהרען, דאָס זיי זאָלען אכטען און ליעבען דעם קאַפּעלמייסטער, אָבער אויך מורא האָבען פאר איהם.

ער איז געווען צו גוטהערציג און העפליך, אז מען זאָל פאר איהם זיך שרעקען. דערפאר האָט מען איהם זעהר שטאַרק געליעבט. די מוזיקאנטען האָבען איהם איינפאך פערגעטערט, ווייל ער האָט זיי אויך פינאַנציעל געהאָלפען. ער האָט איבערהויפּט גרויסמוטהיג געשטיצט אַרטיסטען, קאָמפּאָזיטאָרען און דראַמאַטורגען, אַפילו זיינע געגנער. ער האָט, צום ביישפּיעל, אויסגעפיהרט, אז די קאָמפּאָזיטאָרען און פערפאַסערס זאָלען קריעגען צעהן פּראָצענט פון די איינגאַהמען און אם וויינינגסטענס דריי נייע דייטשע אָפּערעס זאָלען געשטעלט ווערען יעדען יאָהר. ער פלעגט אויך אָפּט געבען קאָנצערטען פאר וואָהלטהעטיגע צוועקען.

ארום דער צייט האָט ער צום אַנדענקען פון זיין פערשטאָרבענעם ברודער קאָמפּאָנירט מוזיק צו דער טראַגעדיע „סטרוענזע“. דאָס איז געווען איינע פון די בעסטע פּאָעטישע ווערק פון זיין אונגליקליכען ברודער, און ער האָט אויך געוואָלט דערפרעהען זיין מוטער מיט פּאַסענדע מוזיק צו דיזער היסטאָרישער טראַגעדיע. (סטרוענזע איז געווען א ליבעראלער הויפּט־מיניסטער פון דענעמארק, דאָט געקעמפּפט געגען די יעזואיטען און איז געקעפּט געוואָרען אין 1772טען יאָהר.) דיזע מוזיקאַלישע שטיק איז אויפגעפיהרט

געוואָרען אין בערלין אין 1846; אָבער מעהר ווי די אָווערטורע ווערט יעצט ניט געשפּיעלט אויף קאָנצערטען. דיזע אָווערטורע געהערט צו די בעסטע אין דער מוזיק.

דער קעניג פריעדריך־ווילהעלם האָט איין מאָל געבעטען מעיער־בעער'ן קאָמפּאָנירען מוזיק צו א גריכישע טראגעדיע. דער קאָמ־פּאָזיטאָר האָט געמאכט א פּראָבע, אָבער ער האָט עס באלד אויפ־געגעבען, דען ער האָט קיין לוסט געפיהלט דערצו. דאָס איז ניט געווען אין זיין כאראקטער. אין א בריעף צו זיינעם א פריינד שרייבט ער וועגען דעם אזוי: „ניין, איך האָב קיין חשק צו שריי־בען מוזיק צו קלאסישע טראגעדיען און סיוזשעטען, ווי מענדעלס־זאָהן. אריינגעבען אונזערע מאָדערנע מוזיק די העלדען פון די אלטע צייטען איז, נאָך מיין מיינונג, אַן אונזין. די יעצטיגע פּאָעטען און קאָמפּאָזיטאָרען, וואָס האָבען פּרובירט זייערע קרעפ־טען אין קלאסישע סיוזשעטען, האָבען אונז ניט פאָרגעשטעלט גריע־כען, רוימער און אלט־דייטשע העלדען, זאָנדערן אזעלכע מאָדערנע מענשען, ווי מיר זיינען. ווען מען וויל שאפען אזא מוזיק, ווי די גריכען און רוימער האָבען געהאט, איז עס איינפאך לעכערליך און צייגט נאָר אויף אונוויסענהייט וועגען די געשיכטע פון קולטור. די אמאָליגע פעלקער האָבען ניט געהאט אזא מוזיק, וועלכע מען זאָל ווי ניט איז קענען פערגלייכען מיט אונזערע."

מעיערבעער איז דאָ געווען אזוי איינזייטיג, ווי מענדעלסזאָהן און שומאן, וועלכע האָבען איינפאך ניט געקענט פערטראָגען זיין מוזיק. ער האָט ניט געוואָלט נעהמען אין אנבעטראכט, אז דער פּאָעט און קאָמפּאָזיטאָר דריקען שטענדיג אויס אין זייער ווערק דאָס, וואָס זיי פיהלען אליין. ווען מיר הערען מענדעלסזאָהן'ס אָן אראטאָריע, צום ביישפּיעל, „אליהו הנביא", פערשטעהען מיר גאנץ גוט, אז אליהו מוז אויסדריקען זיינע געפיהלען אין מוזיקאלישע טענער אנ־דערס, ווי ראאול אין „די הוגענאָטען". מיר פערלאנגען נאָר, אז דער קאָמפּאָזיטאָר זאָל ווי ווייט מעגליך זיין טריי צו דעם כא־ראקטער פון זיינע העלדען און אונז עס מאכען פיהלען. מעיער־בעער'ס גייסט איז איינפאך געווען ווייט פון קלאסישען און עס

האָט איהם געצויגען פאָרצושטעלען מאָדערנע כאַראַקטערען און בילדער.

צו דער צייט האָט ער קאָמפּאָנירט די אָפּערע „דער לאַגער אין סילעזיען", וועלכע איז געשפּיעלט געוואָרען ביי דער ערעפנונג פון נייען אָפּערן־טהעאַטער אין בערלין. די ליברעטאָ איז געשריעבען געוואָרען פון א דייטש און די מוזיק איז קאָמפּאָנירט געוואָרען נאָך דער דייטשער שולע. דארום האָט דיזע אָפּערע, וועלכע בעציהט זיך אויף געוויסע פּאַסירונגען אין דעם לעבען פון פריעדריך דעם גרויסען, וויינינגער ערפאָלג געהאַט אויסערהאַלב דייטשלאַנד. שפּעטער האָט מעיערבעער איהר געענדערט אזוי, אז פון פריעדריך דעם גרויסען איז געוואָרען פּעטער דער גרויסער, און די דייטשע העלדען זיינען אומגעוואַנדעלט געוואָרען אין רוסישע. מען האָט דאָן אויפגעפיהרט די אָפּערע אין פּאַריז און אין פיעלע אנדערע ערטער אונטער דעם נאָמען „נאָרד־שטערן".

אין 1847 האָט ער בעזוכט לאָנדאָן, וואו ער האָט דיריזשירט זיינע אָפּערעס, און נאַכהער האָט ער זיך צוריקגעקעהרט אין בערלין, וואו ער האָט געהאָלפען אויפפיהרען ריכאַרד וואגנער'ס אָפּערע „ריענזי". טראָץ דיזע געפעליגקייטען האָט איהם שפּעטער דיזער יודענפיינדליכער קאָמפּאָזיטאָר ניט נאָר אונגערעכט קריטיקירט, זאָנדערן אויך געמיין געזידעלט.

.9

„דער פראָפעט“.

נאָך דער פאָרשטעלונג פון וואגנער'ס „ריענזי“ אין בערלין איז מעיערבעער אוועק נאָך פאריז צו שטעלען זיין אייגענע אָפּערע. דאָס איז געוועזן דער „פּראָפּעט“, וואָס ווערט מיט רעכט אָנגענומען אלס זיין בעסטע אָפּערע נאָך „די הוגענאָטען“. די ליברעטאָ איז אָנגעשריעבען געוואָרען פון סקריב'ן, מיט וועלכען דער קאָמפּאָזיטאָר האָט געשלאָסען שלום. די ליברעטאָ פון „פּראָפּעט“ איז געשריעבען נאָך סקריעב'ס געשמאק און דראמאטישער קונסט. דער אינהאלט איז א דראמאטיש־היסטאָרישער. איינע פון די מערקווירדיגסטע פּאסירונגען אין דער געשיכטע פון דייטשלאנד ווערט דאָרטען געשילדערט. דאָס איז נעמליך דער אויפשטאנד פון די בויערן געגען די פּריצים אונטער דער פיהרונג פון דער רעליגיעזער סעקטע אנאבאפּטיסטען אין 16טען יאהרהונדערט. זיי זיינען געוועזן פאנאטיקער מיט סאָציאל־פּאָליטישע שטרעבונגען. ספּעציעל האָבען זיי אונטערגעהעצט די בויערן געגען די פּריצים אום אליין צו ווערען הערשער.

אונטער דער לייטונג פון זייער הויפּט־פיהרער אָדער פּראָפּעט מאטהעאוס האָבען זיי איינגענומען די שטאָדט מיונסטער און פערינגט פון דאָרטען דעם קאטוילישען ביסקופּ. נאָך זיין טויט איז דער פּראָפּעט פון די אנאבאפּטיסטען געוואָרען א געוויסער יאָהאַן, וועלכער איז בעקאנט אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען יאָהאַן פון לעידען, ווייל ער איז געבאָרען געוואָרען אין דער שטאָדט לעידען. מען ווייס ניט אויף זיכער, אויב ער איז פריהער געוועזן א שענקער אָדער א שניידער; נאָר אין די רייהען פון אנאבאפּטיסטען האָט ער זיך אזוי אויסגעצייכענט, אז ניט נאָר האָבען זיי איהם אנערקענט פאר זייער הויפּט־פּראָפּעט, זאָנדערן איהם נאָך ערלויבט צו זאלבען זיך אלס קעניג. מיט די גרעסטע צערעמאָניעס איז ער געקרוינט געוואָרען אין מיונסטער, וואו ער האָט געהערשט ווי אן אזיאטישער דעספּאָט. ער האָט געפּרעדיגט קאָמוניזמוס ניט נאָר

פון אייגענטהום, זאָנדערן אויך פון פרויען. זיינע אנהעננער האָבען זיך צולאָזען איבער אלע שטעדט און דערפער ארום צו פרעדיגען די רעליגיעזע, פּאָליטישע און קאָמוניסטישע שטרעבונגען פון זייער סעקטע.

דער פעריאָגטער ביסקופ האָט צוזאמענגעקליבען א מחנה און בעלאַגערט די שטאָדט. יאָהאַן פון לעידען האָט מוטהיג געקעמפפט און איז איינפאך פערגעטערט געוואָרען פון די אנאבאפטיסטען אָין איבערהויפּט פון פראָסטען פאָלק. ענדליך איז ער פעררעטהען געוואָרען פון איינעם פון זיינע אדיוטאַנטען און איז אויסגעגאַנגען נאָך שרעקליכע פייניגונגען אין 1536טען יאָהר.

די גאַנצע בעוועגונג איז נאכהער אונטערדריקט געוואָרען אין טייכען בלוט. וועגען זיין פערזאָן ווייס מען גאַנץ ווייניג. זיינע געגנער האָבען איהם זיכער ניט ווייניג פערלוימדעט. זיי האָבען איהם פאָרגעשטעלט אלס אן אויסוואורף און דערצעהלט, אז ער האָט אין זיין פּאַלאַץ איינגעפיהרט א גרויסען האַרעם אזוי ווי א טערקי־שער סולטאַן. עס איז גיכער אָנצונעהמען, אז ער איז געווען א פאַ־נאַטישער אנאבאפּטיסט, וואָס האָט געוואָלט פערבעסערען די לאַגע פון די אונגליקליכע בויערן דורך די איינפיהרונג פון רעליגיעז־קאָמו־ניסטישע געמיינדען.

יעדענפאלס האָט זיך סקריב זעהר פיין בענוצט מיט דיזע מערקווירדיגע היסטאָרישע פּאַסירונגען פאר זיין ליברעטאָ און מע־יערבעער נאָך בעסער פאר זיין מוזיק. צוליעב סצענישע עפעקטען האָט זיך סקריב אָפט אָבגעזאָגט פון היסטאָרישע וואהרהייט און איז פערקראָכען אין פאַנטאַזיעס. בעזאָנדערס דער לעצטער אקט, וואו עס ווערט פאָרגעשטעלט, ווי יאָהאַן פון לעידען ווערט געטויטעט אונטער די חורבות פון זיין פּאַלאַץ אין רעכטען מיטען פון א לוסטי־גען פעסט, שטימט גאָר ניט מיט די געשיכטליכע פאַקטען. דער־פאר איז אָבער די סצענע זעהר עפעקטפאָל און „נעהמט דאָס פּובליקום".

מעיערבעער האָט ווידער ארויסגעצייגט זיין זשעניע אין דראַ־מאַטישע מוזיק; אָבער טראָץ דעם, וואָס פיעלע שטעלען זיינען

בריליאנט און די אריעם זעהר ריהרענד און כאַראַקטעריסטיש, פיהלט מען דאָך, אז די מוזע האָט אין אלגעמיינען ניט אזוי בע־גייסטערט דעם קאָמפּאָזיטאָר ווי ביי „די הוגענאָטען“. די מערק־ווירדיג גלענצענדע סצענישע עפעקטען פערדעקען אָפט שוואכע מוזי־קאלישע טהיילען אין דיזער אָפּערע.

יעדענפאלס האָט דער „פּראָפעט“ ניט וויינינגער ערפאָלג גע־האַט ווי „די הוגענאָטען“. אין צייטונגען, אין קאַפעס, אין סאלאָ־נען האָט מען אזוי פיעל גערעדט וועגען מעיערבעער'ס נייע אָפּערע וואָס וועט נאָך איבערטרעפען אין גלאַנץ „די הוגנאָטען“, אז דאָס פובליקום האָט געשטורמט דעם טהעאטער צו קריגען בילעטען.

ראָסיני'ס קנאה, „קלאַקערס" און „גענעצערס".

זיין רייכטהום האָט געגעבען מעיערבעער'ן די מעגליכקייט צו שטעלען זיינע אָפּערעס מיט אַזאַ גלאַנץ און לוקסוס, וועלכע זיינען געווען גאַנץ אונגעוועהנליך אין יענער צייט. ער פלעגט זיך קאָנען קאָסטען אַ סך געלד ניט נאָר צו קריגען די בעסטע ארטיסטען און דעקאָראַציאָנען, זאָנדערן אויך צו האָבען זיינע זשורנאַליסטען, וועלכע פלעגען פערנאַנדערפּויקען בעצייטענס, וואָס ער האָט נור געוואָלט. מיט דער הילפע פון זשורנאַליסטען און מוזיקאַלישע קריטיקער פלעגט ער שטענדיג קענען געווינען דאָס פּובליקום אויף זיין זייט און שאַפען דיא עפענטליכע מיינונג. מען זאָגט, אַז ער האָט אָרגאַניזירט אַ גאַנצע קאַנצעלאַריע צו רעקלאַמירען זיינע אָפּערעס. היינריך היינע, וועלכער האָט איהם פערעהרט פאר זיין טאַלאַנט, מאַכט פון דעםטוועגען שפּאַס וועגען דיזע זיינע שוואַכע זייט. „מעיערבעער," שרייבט ער, „איז ניט נאָר דער מוזיקאַלישער דירעקטאָר, זאָנדערן אויך דער קאַפּעלמייסטער פון זיין שם. ער דערלאַנגט נאָר אַ מאַך מיט'ן קאָפּ, און אַלע טרומייטערס פון די גרויסע צייטונגען בלאָזען זיינע שבחים; ער גיט נאָר אַ מאַך מיט'ן אויג, און אַלע פידלען שפּיעלען איהם אַ לויב־געזאַנג; ער דערלאַנגט נאָר אַ שמייכעל, און אַלע פּויקעלאַך פון די פּעליטאָניסטען פערהילבען די וועלט מיט זיין נאָמען."

דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאָס זיינע אָפּערעס האָבען איבעראַל געצויגען מאַסען מענשען און זיינען איבעראַל באַלד געשפּיעלט געוואָרען, וועהרענד אַנדערע גרויסע קאָמפּאָזיטאָרען האָבען געמוזט אויסשטעהן פיעל צרות און לאַנג וואַרטען ביז זייערע אָפּערען פלעגען דערלעבען צו זעהען דעם שיין פון דער ביהנע. נאַטירליך, זיי האָבען איהם מקנא געווען, און פיעלע פון זיינע פריינד זיינען געוואָרען זיינע ביטערע שונאים, ווען זיין שטערן האָט איבערגעגלאַנצט זייערע. אפילו דער געניאַלער ראָסיני האָט ניט געקענט פערטראָגען, וואָס זיין „שילער" האָט איהם אריבערגעיאָגט, און ביי

יעדער געלעגענהייט פלעגט ער איהם זוכען קליין צו מאכען און זאָגאר צו זידלען. ראָסיני האָט דערביי געצייגט, אז זיין פּראָסטע אָבשטאמונג רופט זיך אָב אין איהם. דער גוטהערציגער און אריסטאָקראטישער מעיערבעער האָט זיך געהיט צו זאָגען א בייז וואָרט וועגען ראָסיני. ער פלעגט איהם שטענדיג אָבגעבען דעם גרעסטען כבוד. ער פלעגט איהם אין געשפּרעכען און בריעף רופען: „געטליכער" אָדער „אונשטערבליכער מאעסטראָ".

נאָר דאָס האָט פון דעסטוועגען איהם ניט אָבגעהאַלטען אונטערצושיקען „גענעצערס", ווען מען פלעגט שפּיעלען ראָסיני'ס אָפּערעס. ווי בעוואוסט, איז אין פּאַריזער טהעאַטערס איינגעפיהרט צו האַלטען געדונגענע בראַוואָ־קלאַפּערס, גענאַנט „קלאַקערס", אום אויפצומונטערן די ארטיסטען און ארויסהעלפען די פערפאסערס. מעיערבעער האָט אויפגעהאַלטען א סך „קלאַקערס" ניט נאָר, אום ארויסצורופען וואָס מעהר אפּלאָדיסמענטען פון פּובליקום, זאָנדערן אויך צו בעזיעגען די „גענעצערס", וואָס זיינע געגנער פלעגען דינגען. ארום יענער צייט האָט מען אָנגעפאַנגען צו געברויכען חברה, וועלכע פלעגען „גענעצען" ביי פאָרשטעלונגען, פאַר א בילעט אָדער א פּאָר פראַנק אַן אבענד, אום דורכצוברענגען א דראמע, א קאָמעדיע אָדער אַן אָפּערע. צווישען די „קלאַפּערס" און „גענעצערס" פלעגט אָפט געפיהרט ווערען א לעבהאַפטער קאמפּף, וועלכער פלעגט זעהר אמוזירען דאָס פּובליקום.

מען דערצעהלט, אז איין מאָל, ווען מען האָט אויפגעפיהרט ראָסיני'ס אָפּערע „סעמיראמידא", איז מעיערבעער אליין געקומען שפּיעלען די ראָלע פון א „גענעצער". אין דער צייט, ווען די אַרטיסטין באָזיאָ האָט געזונגען די בעריהמטע אריע פון „סעמיראמידא", האָט ער זיך אומגעקעהרט אין זיין לאָזשע מיט'ן רוקען צו דער סצענע און האָט אָנגעפאַנגען צו אַפּלאָדירען, אום צו צייגען, אז ער מיינט נאָר צו בעעהרען די פיינע זינגערין. נאכהער האָט ער זיך געמאַכט, אזוי ווי ער איז איינגעשלאָפען פון דער מוזיק. איינער האָט דאַן בעמערקט אין שפּאַס: „בעטראַכט נאָר ווי מעיערבעער שפּאָרט זיך איין א „גענעצער".

ראָסיני איז שליסליך אזוי אין כעס געוואָרען, אז ער האָט מעיערבעער'ן גערופען יודע. איינמאָל, ווען דער דירעקטאָר פון דער פּאריזער אָפּערע האָט געבעטען ראָסיני'ן אָנצושרייבען א נייע אָפּערע, אום איהם צו טרייסטען נאָך מעיערבעער'ס אונגעהויערען ערפאָלג, האָט ער אויסגערופען: „ניין, איך וועל בעסער אָבוואר־טען ביז די אידען וועלען ענדיגען זייער טיוולישע חתונה.“ מען בעהויפּטעט, אז מעיערבעער האָט זיך צוהויינט, ווען מען האָט איהם איבערגעגעבען ראָסיני'ס ווערטער. ער איז איבערהויפּט גע־ווען זעהר עמפּפינדליך, און יעדע בעליידיגונג, בעזאָנדערס ווענען זיין אידישע אָבשטאַמונג, פלעגט איהם זעהר קריינקען און מאַנכעס מאָל אויך ארויסרופען טרערען אין זיינע אויגען.

נאָר אלע זיינע קריטיקער און געגנער זיינען געוועזען מאכטלאָז געגען איהם. ווען ער וואָלט ניט געווען אזוי עמפּפינדליך צו יעדען וואָרט געגען איהם, וואָלט ער זיך איינפאך געקענט אויסלאכען פון זייער צאָרן, וועלכער איז מייסטענס ארויסגערופען געוואָרען פון קנאה. דאָס פּובליקום האָט פעסט געהאַלטען מיט איהם. מען האָט איהם געטראָגען אויף די הענד, בעשאָטען מיט בלומען, פערגעטערט. וואָס קען דען נאָך מעהר צופריעדענשטעלען אַן ארטיסטישע נשמה? ערפאָלג, א גרויסער נאָמען, פערעהרונג, וועלכע ברענגט אויך רייכ־טהום — דאָס איז די העכסטע, אויב ניט די איינציגע שטרעבונג פון אלע קינסטלער.

קיין קאָמפּאָזיטאָר האָט ניט געהאַט אזוי פיעל עהרע ביים לע־בען, אפילו ניט ראָסיני, ווי מעיערבעער. מען האָט איהם אויך בע־שאָטען מיט אָרדענס פון אלע לענדער. דער אוניווערזיטעט פון יענא האָט איהם נאָך בעעהרט מיט דעם טיטעל דאָקטאָר פילאָזאָפיע פאר זיינע גרויסע לייסטונגען אין דער מוזיק. מיט דיזען טיטעל האָט ער בעזאָנדערס שטאָלצירט.

זיין מוטער׳ס טויט און זיינע לעצטע ווערק.

די צייט האָט זיך גערוקט און האָט ארויפגעלעגט איהר שווע־רען און אונפערמיידליכען שטעמפּעל ניט נור אויף מעיערבעער׳ס ווערק, זאָנדערן אויך אויף זיין קערפּער און געזונד. די אויפרעגונג פאר און נאָך יעדע אָפּערע, זיין אונערזעטליכע יאָגענעס נאָך וואָס מעהר ערפאָלג און בעריהמטהייט האָט זיך גאָר ניט פרעהליך אָבגע־רופען אויף זיין שוואכען גוף. ער האָט געמוזט אָפט פאָהרען זיך קורירען אין בעדער און זיך אויסרוהען. זיין ליעבלינגס קור־אָרט איז געווען ספּאַ אין בעלגיען. פון איין אָפּערע ביז צו דער אנדערער פלעגט אַלץ פאַראיבערגעהן א לענגערע צייט. דאָס איז אָבער ניט געקומען בלויז דורך די נאַטירליכע אָבשוואכונג פון זיין מוזע מיט די יאָהרען, זאָנדערן אויך דורך פערשיעדענע אומשטענדען. ער האָט אייגענטליך קיין מאָל ניט אויפגעהערט צו ארבייטען, ער איז אימער געווען בעשעפטיגט. אויב ער האָט ניט קאָמפּאָנירט, האָט ער די־ריזשירט זיינע אָפּערעס און אויך געגעבען קאָנצערטען.

נאָך די ערשטע פאָרשטעלונג פון „פּראָפעט“ האָט ער ביז־לעבווייז געאַרבייט צו ענדיגען די אָפּערע „אפריקאַנערין“, וועלכע ער האָט מיט לאַנגע יאָהרען צוריק אָנגעפאַנגען און וועלכע איז ערשט אויפגעפיהרט געוואָרען נאָך זיין טויט. עס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען צו קאָמפּאָנירען דיזע גרויסע אָפּערע אין די על־טערע יאָהרען. די מוזע, וועלכע האָט איהם אזוי קרעפטיג בעגייס־טערט, ווען ער האָט געשריעבען „די הוגענאָטען“, האָט איהם אַלץ מעהר פערלאָזען. ער האָט געשריעבען מיט די לעצטע קרעפטען „די אפריקאַנערין“.

אין דער זעלבער צייט האָט ער קאָמפּאָנירט פערשיעדענע מו־זיקאַלישע שטיקער, געוועהנליך פאַר קעניגליכע פעסטליכקייטען אין פּרייסען. צום ביישפּיעל: צו דער חתונה פון דער פּרייסישער פּרינצעסין קריסטינע האָט ער אָנגעשריעבען דעם „פאַקעלטאַנץ“; צו דער זילבערנער האָכצייט פון קעניג ווילהעלם דער 4טער — א

קאַנטאַטאָ; צו דער עפנונג פון פריעדריך דעם גרויסענס מאָנומענט — א געוויסע מוזיקאַלישע שטיק, וועלכע איז נאַכהער אויפגעפיהרט געוואָרען אין פערשיעדענע שטערט מיט גרויס ערפאָלג אונטער דעם נאָמען „אָדע צו יופיטער“.

דעם 87טען געבורטסטאָג פון זיין מוטער האָט ער בעעהרט מיט מוזיק אויף דעם 31טען קאַפיטעל תהלים. דיעזע קאָמפּאָזיציאָן איז געשפּיעלט געוואָרען אויף א קעניגליכען קאָנצערט אין פּאַלאַץ פון פּאָטסדאַם. אין 1854 האָט ער פערלאָרען זיין הייסגעליעבטע מוטער, און דאָס האָט זיך זעהר שמערצליך אָבגערופען אויף זיין געמיטה און געזונד. דיזע ערעלע פרוי איז בעערדיגט געוואָרען מיט גרויסע צערעמאָניעס. קינסטלער, ליטעראַטען און אויך שטאָדט־בעאַמטע האָבען אנטהייל גענומען אין דער לויה פּראָצעסיאָן, וועלכע איז געשלאָסען געוואָרען פון א מאַסע אידען און אָרימע לייט פון אַלע נאַציאָנען.

אום צו צערשטרויען זיין טרויער, האָט ער זיך גענומען צו רעליגיעזע מוזיק. דאָס פלעגט ער געוועהנליך טאָן, ווען ער פלעגט פיהלען שלעכט און טרויעריג. אין רעליגיעזע מוזיק פלעגט ער געפינען א טרייסט, אָבוואָהל ער איז דערצו ניט געשאַפען געוואָרען און האָט זיך דערמיט גאַנץ ווייניג אויסגעצייכענט.

ווען ער האָט זיך בערוהיגט און געפיהלט בעסער אין געזונד, האָט ער זיך גאָר א נעהם געטאָן אָנצושרייבען א לייכטע אָפּערע נאָך א גאַנץ אַנדער מוסטער. דער רעזולטאַט פון דיזער ארבייט איז די אָפּערע „דינאָרא, אָדער דער יום טוב פון פּלאָערמעל“, וועלכע ווערט נאָך אויך יעצט געשפּיעלט, בעזאָנדערס ווען א גרויסע פּריי־מאַדאָנאַ וויל צייגען איהר שטימע אין קאָלאָראַטור. די שווערע ראָלע פון דינאָרא איז געוועזן ווי געמאָסטען פאַר אדעלינא פּאַטטי, וועלכע פלעגט איהר ליעב האָבען צו שפּיעלען.

דיזע אָפּערע אונטערשיידעט זיך זעהר שטאַרק פון אַלע מעיער־בעער׳ס ווערק. ניט נאָך דער מוזיק און ניט נאָכ׳ן אינהאַלט איז זי עהנליך צו זיינע גרויסע היסטאָרישע אָפּערעס. דער סוזשעט איז א פאַנטאַסטישער, ארויסגענומען פון א דאָרפישע לעגענדע. די

העלדין דינאָרא איז א דאָרף־מיידעל, וועלכע איז ניט נאָר אָרים, נאָר ליידעט אויך פערשיעדענע צרות. איהר הייזעל ווערט פער־ברענט פון א בליץ אין דער צייט, ווען זי געהט אוועק מיט איהר געליעבטען צו א הייליגען קלויסטער. זי ווערט אזוי אָרים, אז איהר געליעבטער ווארפט זי אוועק און טראָגט זיך אָב מיט אַן אַלטען מאַן, וועלכער פערשפרעכט איהם אין א יאָהר אַרום צו ציי־גען דעם אָרט, וואו עס געפינט זיך א גרויסער אוצר. פון האַרץ־קלעמענגעס געהט זי אַראָב פון זינען, בלאָנדזשעט מיט א ציגעלע איבער די פעלדער, וועלדער און בערג, טאַנצט מיט איהר שאָטען, זינגט משוגענע ליעדער און וואַרט אַלץ אויף איהר געליעבטע;. גראָדע ווען ער קומט אויסגראָבען דעם פערשפראָכענעם אוצר, ברעכט אויס אַ שטורם, און דינאָרא לויפט זוכען איהר ציגעלע אי־בער א בריק, וועלכער פאַלט איין. איהר געליעבטער רעטעט איהר אין דער רעכטער מינוט, און די מעשה ענדיגט זיך גליקליך. דינאָרא ווערט קלאָר און האָט חתונה מיט איהר געליעבטען.

די מוזיק ענטשפּרעכט דיזער פאַנטאַסטישער ליברעטאָ. איי־ניגע אריעס זיינען זעהר שעהן און גלענצענד. בעזאָנדערס אנצי־הענד איז די ראָלע פון דינאָרא. מעיערבעער האָט אָנגעווענדעט זיין גאַנצע קונסט צו שאַפען אַ פּראָבע־ראָלע פאַר אַ פיינע קאָלאָראַ־טור־סאָפּראַנא, און דאָס איז איהם געלונגען. צוליעב דעם האָט דיזע אָפּערע געהאַט א זעהר גרויסען ערפאָלג. דאָס פּובליקום האָט איהר אויפגענומען מיט אזא פריידע ווי אַלע אַנדערע ווערק פון דעם בעליעבטען קאָמפּאָזיטאָר.

נאָך דיזען נייעם ערפאָלג האָט זיך מעיערבעער וויעדער גענו־מען ענדיגען „די אפריקאנערין“. אין דער זעלבער צייט — דאָס איז געווען אין 1859 — האָט ער אויך פערפאַסט מוזיקאַלישע שטי־קער צו עהרע פון די גרעסטע דייטשע פּאָעטען שיללער און געטהע. אין פּאַריז האָט מען דאַן אָרגאַניזירט א הערליכע פעסטליכקייט צו שיללער'ס אנדענקען און מען האָט זיך געווענדעט צו מעיערבעער'ן אָנצושרייבען די מוזיק צו די ווערטער פון דעם פּאָעט פּ ע י. ער האָט עס אָנגענומען מיט דעם גרעסטען פערגניגען, און האָט קאָמ־

פאַנירט א קאַנטאַטאַ און א שיללער־מאַרש, וועלכער איז נאכהער געשפּיעלט געוואָרען אין דער גאַנצער וועלט. נאָך דיזען בעריהמ־טען מאַרש האָט ער זיך מיט גרויס בעגייסטערונג, אַזוי ווי ער וואָלט געווען א יונגערמאַן, גענומען צו קאָמפּאָנירען א רייהע מוזיקאַלישע בילדער אלס אַן אָוּווערטורע צו דער דראַמא „געטהע'ס יוגענד", וועלכע איז אָנגעשריעבען געוואָרען פון דעם פראַנצויזישען דראַמאַ־טורג בלאַז־דע־ביורי און וועלכע האָט געהאַט אַן ערפאָלג אין פּאַריז. ער האָט געוואָלט שאַפען אַ גאַנץ אָריגינעלעס ווערק און אַ מוזיקאַ־לישע פאַנטאַזיע אויף געטהע'ס פּאָעזיען. ער האָט געוואָלט פאָר־שטעלען, אַזוי ווי פאַוסט, מאַרגאַריטע, מיניאָן, דער וואַלד־קעניג א. ז. וו. טראָגען זיך פאר דעם פּאָעט'ס אויגען. אָבער ביז יעצט האָט מען נאָך דיזע קאָמפּאָזיציאָנען ניט געשפּיעלט. מעיערבעער האָט זיך ענטזאַגט איהר איבערצוגעבען דעם דירעקטאָר פון אָדעאָן טהע־אַטער, וואו מען האָט אויפגעפיהרט „געטהע'ס יוגענד". זי איז פערבליבען צוזאַמען מיט דער אָפּערע „יהודית" און איינינע ניט געענדיגטע קאָמפּאָזיציאָנען צווישען די דאָקומענטען, וואָס מעיער־בעער האָט איבערגעלאָזען.

אין 1863 האָט מעיערבעער ענדליך אָנגעפאַנגען צו מאַכען פאָרבערייטונגען צו שטעלען „די אפריקאַנערין", אויף וועלכע ער האָט פיעל מעהר געאַרבייט ווי אויף אירגענד וועלכע פון זיינע גרעסטע ווערק. מיר ווייסען שוין, אז דיזע אָפּערע איז פערצוויגען געוואָרען יאָהרען לאַנג. דער קאָמפּאָזיטאָר האָט געוואָלט שאַפען אַן אָפּערע, וואָס זאָל נאָך איבערטרעפען „די הוגענאָטען"; אָבער די קרעפטיגע מוזע מיט דער יוגענדליכער בעגייסטערונג האָט איהם שוין לאַנג פערלאָזען, און ער האָט געמוזט אָפט ענדערן און איבער־ענדערן די אריעס. עס איז בעוואוסט, אז ער האָט געאַרבייט מיט גרויס חשק און פריידע צו שענקען דער וועלט אַן אָפּערע, וואָס זאָל בלייבען זיין קרוינונגס־ווערק; אָבער ער האָט ניט דערלעבט איהר אליין צו שטעלען. וויסענדיג גאַנץ גוט, אז נאָך א גרויסע אָפּערע וועט ער שוין ניט זיין אים שטאַנד צו שאַפען אויף דער עלטער, ווען ער איז נאָך דערצו אָפט קראַנק געוואָרען, האָט ער געוואָלט

אויפפיהרען „די אפריקאנערין" מיט דעם גרעסטען גלאַנץ. כמעט א גאנצען יאָהר האָט ער געזוכט פאַסענדע ארטיסטען. ווען ער האָט אזעלכע געפונען, און מען האָט שוין אָנגעפאנגען צו שטודירען און רעפעטירען די אָפּערע, האָט ער איהר געשאָנקען זיין צווייטען פאטערלאנד צום אנדענקען. „די אפריקאנערין" איז אזוי געוואָרען דאָס אייגענטהום פון פראנצויזישען פאָלק.

.12

זיין טויט און גלענצענדע טרויער־פּראָצעסיאָן אין פּאַריז און בערלין.

נאָך אין רעכטען מיטען פון די לעצטע רעפּעטיציעס איז ער אַזוי קראַנק געוואָרען, אז די דאָקטוירים האָבען באַלד אויפגעגעבען די האָפנונג אויף זיין ערהאָלונג. ער איז אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט; אָבער אפילו א פּאָר טעג פאַר'ן טויט האָט ער נאָך דערצעהלט, וואָס פאַר מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציאָנען ער וועט אויספיהרען, ווען ער וועט געזונד ווערען. די דאָקטוירים האָבען איהם אויפגעמונטערט און געטרייסט מיט האָפנונגען, אָבוואָהל זיי האָבען גוט געוואוסט, אַז זיינע שטונדען זיינען געצעהלטע. כמעט ביז דער לעצטער מינוט איז ער געבליבען ביי'ן פולען פערשטאַנד. דעם 2טען מאַי, 1864, האָט ער פערלאָזען די וועלט, וועלכע ער האָט בעצויבערט מיט זיין מוזיק. טראָץ זיינע פיזישע שוואַכקייטען, אָפטע קראַנקהייטען און שטענדיגע אויפרעגונג, האָט ער דערלעבט ביז אַן אַלטער פון 73 יאָהר. לעבען זיין טויטענבעט האָט ער איבערגעלאָזען אַ בריעף, אין וועלכען ער האָט געבעטען, אז זיין קערפּער זאָל בלייבען ליגען פיער טעג ביז די בעערדיגונג, ווייל ער האָט זעהר מורא געהאַט, טאָמער וועט מען איהם גאָר בעגראָבען לעבעדיגערהייט. זיין לעצטען ווילען האָט מען היילינ אויסגעפיהרט, און די איינוואָהנער פון פּאַריז האָבען געהאַט די געלעגענהייט צו זעהען דעם אויסגעצעהרטען גוף פון דעם אונשטערבליכען קאָמפּאָזיטאָר. מאַסען מענשען זיינען געקומען אָבגעבען דעם לעצטען כבוד זייער געליעבטען אָפּערען־קעניג.

אַ הערליכע לויה האָט מען געמאַכט אין פּאַריז. דער ברייטער און פּראַכטפאָלער בולוואַר ישאַן־זעליזע (עליסעער פעלדער) איז פערנומען געוואָרען פון דעפּוטאַציאָנען פון קאָנסערוואַטאָריעס, טהעאַטערס, מוזיקאַלישע געזעלשאַפטען, און ריעזיגע מאַסען האָבען פערנומען די טראָטואַרען פון אַלע גאַסען, דורך וועלכע די טרויער־פּראָצעסיאָן האָט זיך געצויגען ביז דעם נאָרד־וואָקזאַל, פון וואַנען

מען האָט דעם קערפּער אָבגעפיהרט נאָך בערלין, ווייל מעיערבעער האָט אָנגעזאָגט, אז מען זאָל איהם בעערדיגען לעבען דעם קבר פון זיין געליעבטער מוטער. דער טרויער־וואָגען איז געווען בעציערט מיט שטערען און אָרדענס, וועלכע דער קאָמפּאָזיטאָר האָט געקראָגען פון אלע מלכים אין דער ציוויליזירטער וועלט. עטליכע קארע־טען פול מיט די טהייערסטע בלומען האָבען זיך געצויגען נאָך דעם טרויער־וואָגען.

פאָראויס איז געגאנגען דער גראנד־ראבינער פון פּאריז מיט מיטגליעדער פון דער אידישער קאָנסיסטאָריע. נאָך דעם טרויער־וואָגען האָבען געפאָלגט דעפּוטאציאָנען מיט זייערע פלאגען, קינסט־לער, שריפטשטעלער, א מאסע פערעהרער און מיליטער מיט אָר־קעסטערס, וועלכע האָבען געשפּיעלט די מארשען פון מעיערבעער'ס אָפּערעס. אין איין אָרט פון די גרויסע פּאריזער בולווארען איז צו־געקומען א דעפּוטאציאָן פון דאמען און האָט ארויפגעלייגט אויפ'ן ארון בלומענקראנצען. דער ריעזיגער וואָקזאל איז געווען בעצויגען אין טרויער. אין מיטען פון דעם גרויסען זאאל איז אויפגעשטעלט געוואָרען א מזבח מיט א ברענענדען פאקעל. די ווענד זיינען גע־ווען בעציערט מיט שילדען, אויף וועלכע עס זיינען אָנגעשריעבען געווען די נעמען פון מעיערבעער'ס ווערק. ארום דעם מזבח זיינען אויפגעבויט געוואָרען טריבונען מיט פּלעצער פאר די העכסטע בע־אמטע פון שטאָדט, פאר מיניסטערס, סענאטאָרען, דעפּוטאטען און די נעהנטסטע פריינד פון דעם קאָמפּאָזיטאָר, דארונטער אויך זיין פרוי און טעכטער. נאָך תפילות אין העברעאיש און פראנצויזיש האָבען פערטרעטער פון דער רעגיערונג און אקאדעמיעס געהאלטען ריהרענדע רעדעס. דער הויפּטרעדנער איז געווען דער מיניסטער און אקאדעמיקער עמיל אָליוויע.

„די פראנצויזישע נאציאָן בעווײנט דאָ איהר אָנגענומענעם זוהן, מיט וועלכען זי האָט זיך אזוי פיעל יאָהרען געפרעהט," האָט ער געזאָגט. „לאָמיר פון גאנצען הארצען בענשען די בעגייסטערטע מענשען, וועלכע פערטיעפען זיך אין זייער קונסט און טראָגען זיך אוועק אין די העכסטע קרייזען, פון וואנען זיי שיקען אראָב ליעדער

פון פריעדען און טרייסט אין דער צייט, ווען מיר מאכען דורך א ביטערען קאמפף פאר עקזיסטענץ. ניט נאָר בעגיסען זיי אונזער אָבגעמאַטערטען גייסט מיט ערפרישענדע טוי, זאָנדערן דיענען אויך אַלס פערמיטלער צווישען נאַציאָנען. אינטערעסען צוטהיילען פעל־קער, פערעהרונג פון זשעניען פעראייניגט זיי. פּראָפּעטישע מעלאָ־דיען זאָגען פּאַראויס דעם זיעג פון מענשליכקייט..."

ווען דער קערפּער פון דעם אונשטערבליכען קאָמפּאָזיטאָר איז געבראַכט געוואָרען אין בערלין, האָבען מאַסען מענשען בעלאַגערט דעם וואָקזאַל. בערלין האָט ניט געוואָלט אָבשטיין פון פּאַריז אין אָבגעבען כבוד דעם אָפּערן־קעניג, וואָס איז געבאָרען געוואָרען אין איהר שוים. די בעערדיגונגס־צערעמאָניעס זיינען דארום אויסגע־פיהרט געוואָרען מיט גרויסע פּאַראַדען און לוקסוס. פון גאַנץ דייטשלאַנד זיינען געקומען דעפּוטאַציאָנען פון אַלערליי מוזיקאַלישע געזעלשאַפטען. צווישען די פערעהרער אין דער טרויער־פּראָצעסיאָן זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דער קעניגליכער פאַמיליע און געזאַנדטע פון אַלע אייראָפּעאישע לענדער. ווילענדיג אָדער ניט ווילענדיג האָבען זיינע ביטערסטע דייטשע קריטיקער געמוזט שוויי־גען. יעצט האָבען זיי שוין קיין אינטערעס געהאַט איהם צו בע־קעמפּפען און פיעלע פון זיי זיינען צוגעשטאַנען צו דעם כאָר פון לויבגעזאַנגען אין אַלע לענדער, וואו זיינע אָפּערעס זיינען נאָר גע־שפּיעלט געוואָרען.

אַ קורצע צייט נאָך דער בעערדיגונג האָט מען צו מעיערבעער'ס עהרע אראַנזשירט א גרויסאַרטיגען קאָנצערט מיט לעבעדיגע ביל־דער פון אַלע העלדען און העלדינען פון זיינע אָפּערעס. אין מיטען פון דער סצענע איז געשטאַנען זיין ביוסט מיט קראַנצען פון לאָר־בער־בלעטער. אין פיעלע שטעדט, אויסער פּאַריז, בערלין און מיי־לאַן, האָט מען געמאַכט עקסטרא פּאָרשטעלונגען צו זיין אנדענקען.

13.

„די אפרעקאַנערין“.

ערשט אַ יאָהר נאָך זיין טויט האָט מען אין פּאַריז אויפגע־פיהרט „די אפריקאַנערין“. זי האָט געהאַט אזא ביעזיגען ערפאָלג, ווי די „הוגענאָטען“ און „דער פּראָפעט“. ניט נאָר אין פראַנקרייך און איטאַליען האָט זי גענומען דעם עולם, זאָנדערן אויך אין דייטש־לאַנד און ענגלאַנד. אין אַ קורצע צייט האָט זי געמאַכט אַ רייזע איבער דער וועלט מיט אַ זעלטענעם טריאומף.

מעיערבעער האָט ניט געקענט ערוואַרטען אַ גלענצענדערן ער־פאָלג פאר זיין לעצטע אָפּערע, וועלכע ער האָט זיך געקליבען צו ענדיגען אין פערלויף פון אונגעפעהר צוואַנציג יאָהר. וויעדער האָט זיך זיין מוזיקאַלישער זשעניע פערבונדען מיט סקריב׳ס האַלב־הי־סטאָרישע, האַלב־פאַנטאַסטישע, אָבער שטענדיג דראַמאַטישע און לעבהאַפטע ליברעטאָס. דער היסטאָרישער פאַקט פון „דער אפרי־קאַנערין“ איז די רייזע פון דעם פּאָרטוגעזער ים־פאָהרער וואַס־ די־גאַמא צו ענטדעקען אַ וועג נאָך אינדיען. ווי בעקאַנט, האָט ער דיזען וועג ענטדעקט ארומפאָהרענדיג גאַנץ אפריקא אין 1598. אָבער אַלע אנדערע איינצעלהייטען אין סקריב׳ס ליברעטאָ האָבען גאָר ניט צו טהאָן מיט דער געשיכטע. עס איז אַ פאַנטאַסטישער ראָמאַן. סעליקאַ, אַ קעניגין פון אַן אינזעל לעבען אינדיען, שטעלט עס פאָר די אַפריקאַנערין. צוזאַמען מיט נעלוסקאַ, איהרען אַן אונ־טערטהאַן, וועלכער ליעבט זי מיט אַ ווילדע ליידענשאַפט, ווערט זי אויף אַן אונבעקאַנטען אופן פערשלעפּט נאָך אפריקא, וואו זיי פאַ־לען אריין אין וואַסקאָ־דע־גאַמאַס הענד אַלס שקלאַווען. אזוי ווי זיי זיינען גאָר ניט ענליך צו די נעגערן, זאָ דענקט דער פּאָרטוגעזער ים־פאָהרער, אַז זיי קומען פון אינדיען. דאָס פערשטאַרקט זיין גלויבען, אַז מען קען צוקומען צו אינדיען מיט אַ שיף אויף אַ גאַנץ אַנדערן וועג ווי קאָלאָמבוס האָט געפּלאַנעוועט, ווען ער האָט זיך אַ לאָז געטאָן איבער דעם אטלאַנטישען אָקעאַן און האָט אין מיטען וועג זיך אָנגעשטויסען אויף אַ נייע וועלט — אמעריקאַ.

וואסקא־דע־גאמא קומט דאן צוריק נאָך ליסאבאָן מיט זיינע צוויי זאָנדערבארע שקלאַווען פון אן אונבעקאנטע לאנד און ווענ־דעט זיך צו דער רעגיערונג מיט א ביטע מען זאָל איהם געבען שי־פען פאר זיין געוואגטע רייזע; נאָר אָנשטאָט שיפען קריגט ער א פלאַץ אין די פינסטערע קעלערען פון דער אינקוויזיציאָן, וועלכע ער־קלערט זיין פּלאַן פאר א גאָטלאָזען, א טייוועלשען. מען שפארט איהם איין צוזאמען מיט זיין פּאָאָר שקלאווען. דערביי צייגט זיך ארויס, אז די אפריקאנערין סעליקא איז שטערבליך פערליעבט אין איהר הערר, וועלכער ליעבט גאָר די שעהנע אינעסע, די טאָכטער פון א פּאָרטוגעזער אדעליגען.

אין דער צייט, ווען ער האָט געמאכט זיינע רייזען אין אפריקא, האָט מען אין פּאָרטוגאל פערשפּרייט א קלאנג, אז ער איז אומגעקו־מען און זיין שיף איז געזונקען. דארום האָט אינעסע'ס פאָטער ביי איהר גע'פּועל'ט, אז זי זאָל התונה האָבען מיט א געוויסען דאָן פעדראָ. אָבער זי האָט איהם אזוי ליעב, אז זי ווענדעט אָן אלע איהרע קרעפטען איהם ארויסצורייסען פון דער אינקוויזיציאָן. דאָס געלינגט איהר ענדליך און זי געהט אוועק צוזאמען מיט איהר מאַן אין דער תפיסה, וואו וואסקאָ־דע־גאמא שמאכטעט, אום איהם אָנ־צוזאָגען די פרעהליכע בשורה. ווען זי דערזעהט די שווארץ־חן'עוודיגע סעליקא, ווערט זי אייפערזיכטיג; נאָר וואסקא־דע־גאמא שענקט איהר זיין פּאָאָר שקלאווען, אום איהר צו בערוהיגען. אין דער זעלבער צייט דערוויסט ער זיך, צו זיין גרעסטער פערצווייפ־לונג, אז זיין אינעסע איז שוין א פערהייראַטהע פרוי.

איהר מאַן בענוצט זיך דערווייל צו קריגען וואסקאָ־דע־גאַ־מא'ס פּלענער און קארטען, און אזוי ווי ער האָט א גרויסען איינ־פלוס אין קעניגליכען הויף, קריגט ער דריי שיפען און אַן ערלויבניס צו זוכען א וועג נאָך אינדיען. ער נעהמט מיט זיין פרוי און די געשאָנקענע פּאָאר שקלאַווען אין וועג. נאָר נעלוסקא, וועלכער פיהרט די שיפען, ווייל ער וויים דעם וועג, זוכט נאָר אומצוברענגען די איינראָפּעער, אום סעליקא זאָל פערגעסען אָן איהר געליעבטען. ער קירעווועט אזוי די שיפען, אז צוויי פון זיי געהען אונטער ניט

ווייט פון די ברעגעס פון זיין פאטערלאנד. די איבערגעבליבענע דריטע שיף בעשליסט ער צו פיהרען צו זיין היימאטה, אום זי זאָל אונטערגעהן ניט ווייט פון א שטורמדיגען אָרט, וואו עס וועט איהם ניט שווער זיין צו רעטען זיך און זיין געליעבטע סעליקא.

אָבער אין דער מינוט, ווען די שיף נעהנטערט זיך צום גע־פעהרליכען אָרט און נעלוסקא מיינט שוין, אז אָט איז ער בע־פרייט פון די אייראָפּעער און וועט בלייבען מיט זיין סעליקא, בע־ווייזט זיך פלוצלונג וואסקאָ־דע־גאמא'ס שיף. ווי נאָר ער איז בעפרייט געוואָרען פון דער אינקוויזיציאָן, האָט ער אויספּערקויפט זיין גאנצען פערמעגען און אויף אייגענע הוצאות איינגעריכטעט א שיף, מיט וועלכער ער איז אָבגעפאָהרען שנעל, אום איבערצויאָגען זיין געמיינעם געגנער. דאָך, ווען ער דערזעהט, אז דאָן פּעדראָ'ס שיף איז אין געפאהר צושלאָגען צו ווערען אָן די שטיינער אונטער'ן וואסער אין דעם שטורמדיגען אָרט, וואוהין נעלוסקא פיהרט איהר, לאָזט ער זיין שיף שנעלער, אום אָנצוזאָגען זיין געגנער וועגען די געפאהר; אָבער עס געלינגט איהם ניט צוצוקומען אין צייט, און די שיף קריכט ארויף אויף א שטיין. אין דער זעלבער מינוט כאפּען זיך ארויף א סך אינדוסען אויףביידע שיפען און פאנגען אלע אייראָפּעער.

ווען זיי דערקענען זייער קעניגין סעליקא, ווערען זיי מלא שמחה. אום צו רעטען וואסקאָ־דע־גאמא, ערקלעהרט זי איהם פאר איהר מאן. גראדע ווען מען פראוועט אין איהר פאלאַין די התונה צערעמאָניע, דערהערט וואסקאָ־דע־גאמא טרויעריגע טענער. דאָס זינגט אינעסע, וועלכע איז פעראורטהיילט געוואָרען פון די בראמי־נען פאר א קרבן צו די געטער. ער ווערט פערצווייפעלט, זיין ליעבע צו אינעסען ווערט אויפגעפלאמט, און סעליקא, וועלכע בע־מערקט עס, ווערט מיט א מאָל אזוי גוטהערציג, אז זי אָפּפערט אויף איהר אייגענע ליעבע און הייסט בעפרייען אינעסען. אָנ־פאנגס וויל זי נעהמען בלוטיגע ראַכע פון וואסקאָ־דע־גאמא, אָבער שליסליך הייסט זי איהר טרייען נעלוסקא אוועקפיהרען דעם פאר־טוגעזער קאפּיטאן מיט אינעסע'ן, ווען מען איז געטויטעט גע־

װאָרען פון די אינדוסען, אויף א שיף, אז זיי זאָלען קענען צוריק־פאָהרען נאָך זייער פאטערלאנד. נאטירליך, נעלוסקא טהוט עס מיט דער גרעסטער פרייד, האָפענדיג, אז יעצט װעט סעליקא גע־הערען צו איהם; אָבער ער האָט א ביטערען טעות. זי פיהלט זיך אזוי נידערישלאָגען, איז אין אזא פערצווייפלונג, אז זי זעצט זיך אונטער א גיפטיגען בוים אויף א בארג, פון װעלכען זי קען זעהען די אָפּפאָהרענדע שיף, און אָטהעמט דעם גיפטיגען גערוך פון בוים, ביז זי פאַלט טויט גראדע אין דער מינוט, װען פון דער שיף הערט זיך א קאַנאָנען־שיסעריי אלס צייכען, דאָס מען איז ארויס פון פאָרט.

אָט דאָס איז דער מעלאָדראמאטישער אינהאַלט פון מעיער־בעער׳ס לעצטע אָפּערע. סקריב איז געצוואונגען געװען אזוי פיעל מאָל צו ענדערען די ליברעטאָ, אז פיעלע ערטער קלעפּען זיך אפילו ניט. די סצענישע עפעקטען, די גלענצענדע מוזיק און בעזאָנדערס איניגע מערקווירדיג פיינע און ריהרענדע אריען האָבען פערדעקט און פערדעקען נאָך ביז יעצט פיעלע חסרונות פון „דער אפריקאנע־רין". דארום האָט דיזע אָפּערע שטענדיג אַן ערפאָלג, װען און װאו מען שפּיעלט איהר. זי איז אָנפאַנגס געװען אזוי לאַנג, אז מען האָט איהר ניט געקענט ענדיגען שנעלער װי אין זעקס שטונדען צייט. מען האָט איהר דארום געמוזט פערקירצען און אויפפיהרען אין דער פאָרמע װי מען קען עס יעצט זעהען אין א גוטען אָפּערן־טהעאטער. אָבער צוליעב דעם האָט זי פערלאָרען א סך אין דעם ציזאמענהאַנג פון איהרע טהיילען, װעלכע זיינען אזוי אויך געװען שוואך צוזאמענגעפלאָכטען.

דער פאקט, אז „די אפריקאַנערין" ציהט נאָך יעצט א גרויסען פובליקום, בעווייזט אם בעסטען, װאָס פאר א קראפט מעיערבעער האָט געהאט אין דראמאטישע מוזיק און װאָס פאר א גרויסער מייסטער ער איז געװען אין אָפּערעס.

מעיערבעער אַלס מענש און אלס קאָמפּאָזיטאָר.

צום שלום ווערען מיר זאָגען א פּאָאר ווערטער וועגען זיין צואה, ווייל זי צייגט, אז דער געניאלער קאָמפּאָזיטאָר איז אויך גע־ווען אַן ערעלער מענש. זיין פערמעגען איז ניט געווען אזוי גרויס, ווי מען האָט עס גערעכענט, ווייל זיינע אָפּערעס האָבען איהם גע־קאָסט א סך געלד און זיין פאמיליע האָט געלעבט זעהר רייך. דאָך האָט ער איבערגעלאָזען 10.000 טהאלער אלס א פאָנד פאר יונגע קאָמפּאָזיטאָרען צו בעזוכען איטאליען. פאר די ליעבהאָבער פון דראמאטישע קונסט אין פּאריז און פאר די פּאריזער מוזיקאלישע געזעלשאפט האָט ער אָבגעזאָגט צו 10.000 טהאלער. פיעלע האָס־פּיטאלען און וואָהלטהעטיגע אנשטאלטען האָט ער געשאָנקען צו 1000 און 500 טהאלער. ביי'ן לעבען האָט ער ניט איינמאָל גע־האָלפען אָרימע ארטיסטען און שרייבערס. אויף זיך זעלבסט האָט ער געזשאלעוועט, און פיעלע האָבען איהם דארום געהאלטען פאר א קארגען; אָבער ער האָט זיך קיינמאָל ניט אָבגעזאָגט צו העלפען נויטבעדירפטיגע, בעזאָנדערס פּאָעטען.

ווען מען פלעגט איהם פרעגען, וואַרום ער האַלט ניט א קאַ־רעטע פאר זיך און קימערט זיך אפילו ניט וואָס זיין פּאַלטאָ איז אויסגעטראָגען, פלעגט ער ענטפערן: „פריהער פאר אלץ בין איך אַן ארטיסט און בין אויך שטאָלץ, וואָס נאָך אַלס 7-יעהריגער אינ־געל וואָלט איך געקענט זיך ערנעהרען מיט מיין קונסט. אין בער־לין האָב איך א וואָהנונג נאָך מיין פערמעגען און דאָ וויל איך ניט איבערגלענצען מיינע אָרימע קאָלעגען דורך שפּיעלען די ראָליע פון א גביר.“

ווי ווייט ער איז אין גאנצען געווען אָבגעגעבען צו מוזיק, קען מען זעהן פון פאָלגענדע ווערטער פון היינריך היינע:

„די ליעבע צו קונסט איז געוואָרען אזא ליידענשאפטליכע ביי אונזער גרויסען מאעסטראָ, אז זיינע פערעהרער האָבען מורא פאר זיין געזונד. צו דיזען קאָמפּאָזיטאָר איז ווירקליך צוגעפּאסט די

אָריענטאַלישע מעשה װעגען די װאַקסענע ליכט, װאָס געהט אַליין אויס, װען זי שײַנט פֿאַר אַנדערע. ער איז אָבער דער ביטערסטער פֿיינד פֿון פֿאַלשע קלאַנגען, געררויש, געװאַלדען. מען דערצעהלט זעהר קאָמישע געשיכטען װעגען זיין האַס צו קעץ און זייערע קאָנצער־טען. װען אַ קאַץ װאָלט נור אַריינגעקומען אין זיין װאָהנונג, װאָלט ער אַנטלאָפֿען אָדער געפֿאַלען אין אונמאַכט. איך בין זיכער, אַז מעיערבעער װאָלט זיך מקריב געװעזען פֿאַר אַ מוזיקאַלישע נאָטע, װען מען װאָלט עס דאַרפֿען, גראַדע װי אַנדערע פֿאַר זייער רעליגיאָן. איך דענק נאָך, אַז װען ביי דעם לעצטען געריכט אין הימעל װאָלט אַ מלאך דערלאַנגט אַ פֿאַלשען טרומייטער, װאָלט מעיערבעער גע־בליבען ליגען אין זיין קבר און ניט אויפֿגעשטאַנען צו תחית המתים.“

װעגען זיין מוזיק קען מען אין אַלגעמיין זאָגען, אַז זי געהערט ניט צו קיין שולע און צו קיין נאַציאָן. זי איז דער פּראָדוקט פֿון אַן אַלװעלטליכען זשעניע מיט אַלע איהרע מעלות און חסרונות. ער װאָלט פֿיעלייכט געבליבען אַ דייטשער קאָמפּאָזיטאָר, װי ער האָט עס אָנגעפֿאַנגען, װען ער װאָלט ניט עטליכע מאָל פּעריאָגט געװאָ־רען פֿון זיין פֿאַטערלאַנד דורך די ביטערע אַטאַקעס פֿון די קריטי־קער. די פֿראַנצויזען רעכענען איהם פֿאַר זייער קאָמפּאָזיטאָר און שטאָלצירען מיט איהם. געװיסער מאַסען האָבען זיי רעכט, דען נאָר אין פֿראַנקרייך, װאָס איז געװאָרען זיין צװייטעס פֿאַטערלאַנד, און אונטער דעם איינפֿלוס פֿון פֿראַנצויזישע מוזיק, קונסט און לעבען האָט ער אין פֿולסטען גלאַנץ ארויסגעװיזען זיין טאַלאַנט; אָבער זיין ערציהונג איז דאָך געװעזען אַ דייטשע און ער האָט לאַנג געלעבט און געשטודירט אין איטאַליען, שוין ניט ריידענדיג פֿון דעם, דאָס אין זיינע אָדערן האָט געפֿלאָסען אידישע בלוט.

פֿיעלע פֿון זיינע געגנער, בעזאָנדערס ריכאַרד װאַגנער, װעלכער איז זיכער געװעזען אַ גרויסער קאָמפּאָזיטאָר, אָבער אויך אַ זעהר מיאוס׳ער כאַראַקטער, האָבען איהם געזוכט אויך צו ערנידריגען דערמיט, װאָס ער האָט אויסגעדריקט אין זיינע אָפּערעס אידישע מוזיק. װען דאָס װאָלט געװעזען אמת, װאָלט זיך מעיערבעער גאָה

ניט גערארפט שעהמען מיט אידישע מוזיק. **שעהמען האָט זיך געדארפט דער אנטיסעמיטישער וואגנער, דען אין דער צייט, ווען ער** האָט זיך געגויטיגט אין מעיערבעער'ס אונטערשטיצונג, האָט ער צו איהם געשריעבען: „האָכגעשעצטער מאַעסטראָ“ און האָט מיט גרויס דאנקבארקייט גענומען ביי איהם די רעקאָמענדאציאָנען, און נאָכהער, ווען ער איז געוואָרען אונאבהענגיג, האָט ער איהם אויף דער נידריגסטער ארט אויסגעזידעלט אין זיין אנטיסעמיטישען בי־כעל: „דאָס יודענטהום אין מוזיק“. ער האָט עס אויך געטהאָן ווי א פייגלינג, דען ער האָט מורא געהאַט צו דערמאָנען מעיער־בעער'ס נאָמען.

מיר ווע̃לען ענדיגען מיט די ווערטער פון אנטאָן רובינשטיין, דעם געניאַלען אידישען קאָמפּאָזיטאָר אין רוסלאַנד:

„מעיערבעער איז געוואָרען א טיפּ פון דער גרויסער פראַנצוי־שער אָפּערע. דיזער קאָמפּאָזיטאָר איז צו פיעל אויפגעהויבען גע־וואָרען ביז'ן הימעל אין פראַנקרייך און צו פיעל ערנידריגט געוואָרען פון ערנסטע קריטיקער אין דייטשלאַנד. עס איז אמת, ער איז ניט אָהן פעהלערען אין זיין קונסט; אָבער פיעלע מוזיקאַנטען, וואָס טרעטען ארויס געגען איהם, וואָלטען זעהר צופריעדען געווען, ווען ייי וואָלטען אין שטאַנד געווען איהם נאָכצומאכען.“

ענדע.

קאטאלאג
פון די
אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטהעק

פּרייז

פיליפּ קראַנץ, קולטור געשיכטע, 3 בענדער, געבונדען,
יעדער באַנד .... .75
" " פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן, געבונדען 1.00
" " אַמעריקאַ פאר קאָלומבוס, געבונדען ...... .50
" " יציאת מצרים, פּאַפּיער .... .15
" " וואָס הייסט נאַציאָן .... .10

לעבענס־בעשרייבונגען פון בעריהמטע מענער.
אַ זאַמלונג פון ביאָגראַפיעס פון די גרעסטע דענקער,
פּאָעטען און שריפטשטעלער פון דער אַלטער און נייער
צייט, אין 3 בענדער, געבונדען, יעדער 1.25

מאָרים ראָזענפעלד, שריפטען, 1טער סעט, באַנד 1, געבונדען 1.00
" " " " " 2 " 1.00
" " " " " 3 " 1.00
" נייע שריפטען 2טער סעט, באַנד 4, געבונדען 1.25
" " " " " " 5 " 1.25
" " " " " " 6 " 1.25

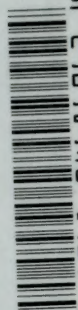
	פרייז
ד. פינסקי, ערצעהלונגען, 2 בענדער, געבונדען, יעדער באַנד	.75
" איזיק שעפטעל, דראמא	.15
דר. קאספע, מעכאַניקע	.10
" " כעמיע	.15
" " אַסטראָנאָמיע	,15
יהואש, געזאַמעלטע ליעדער, געבונדען	1.00
י. גאָרדין, ערצעהלונגען, געבונדען	.75
" " סאפפהא	.25
" " גאָט, מענש און טייפעל	.25
" " אלישע בן אבויה	.15
" " דער אונבעקאַנטער	.20
" " די אמת'ע קראַפט	.20
מאקסים גאָרקי, ערצעהלונגען	.15
" אינטערוויום	.15
ליעוו טאָלסטאָי, איינציגער מיטעל	.5
" פאַטריאָטיזמוס און רעגירונג	.5
" צום ארבייטער פאָלק	.15
דר. ח. זשיטלאָווסקי, דער סאָציאַליזם און די נאַציאָנאַלע פראַגע	.40
ז. ליבין, געקליבענע סקיצען, געבונדען	.75
מ. באראנאָוו, דער מענש און די נאַטור	.10
לעאָפּ. קאמפף, פאַר'ן שטורם, דראמא	.20
הענריק איבסען, די גייסטער "	.20
„קניאז פאטיאמקין"	.20
דר. ש. פעסקין, סטרייקס	.5

פאלגענדע ווערק ווערען פערפערטיגט צום דרוק:

אַ פאָלשטענדיגע אויסגאַבע פון י. ל. פרץ'ס שריפטען
דר. ח. זשיטלאָווסקי'ס שריפטען
ליעסינג'ס געזאַמעלטע ליעדער
יודישע פאָלקס־ליעדער געזאַמעלט פון י. ל. כהן
דער מטורף, דראמא אין 4 אַקטען, פון יעקב גאָרדין
ל. טאָלסטאָי'ס די שקלאַפעריי פון אונזער צייט
" " דער סוף פון דער היינטיגער וועלט
" " די אויפשטעלונג פון גיהנם
" " וועגען דער געזעלשאַפטליכער בעוועגונג אין רוסלאַנד
" " תחית המתים
היינעס געדיכטע, איבערזעצט פון ד. פינסקי
געקליעבענע ערצעהלונגען פון גיואַי דע מאפאסאן, איבערזעצט פון י. ענטין

אדרעסירען:
The International Library Pub. Co.
102 & 104 W. 38th ST.
NEW YORK.

3 1761 04686962 4